

H A N D E L I N G E N

der

Maatschappij voor Geschiedenis
en Oudheidkunde
te Gent

NIEUWE REEKS — DEEL XXII

1968

Gent 1968

MAATSCHAPPIJ VOOR GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE
TE GENT

Bestuur :

Voorzitter:

Professor Dr. H. VAN WERVEKE, Nieuwstraat 12, St.-Denijs-Westrem

Ondervoorzitters:

Professor Dr. J. DUVERGER, Toekomststraat 23, St.-Amandsberg

Dr. H. NOWE, Krijgslaan 1, Gent

Secretaris-penningmeester:

Professor Dr. R. VAN CAENEGEM, Veurestraat 18, Afsnee

Secretaris voor de publicaties:

Professor Dr. J. DHONDT, Blandijnberg 2, Gent

Lidmaatschap :

Bijdrage: 100 F jaarlijks.

Prijs van deze aflevering voor niet-leden: 150 F.

Briefwisseling :

Gelieve alle briefwisseling in verband met de *Handelingen* te sturen tot een van beide secretarissen.

Alle betalingen dienen gedaan via P.C.R. van de Maatschappij, nr 3706.80 (Abrahamstraat 13, Gent).

INHOUD

	blz.
H. LIEBAUT : <i>De gezagsconcentratie in het arrondissement Aalst tijdens de 19e eeuw</i>	3
L. DE CLIPPELE : <i>Het Gallo-Romeins grafveld te Balgerboeke</i>	109
W. BUNTINX : <i>Waterdunen, een vergeten stad in Zeeuws-Vlaanderen</i>	145
P. Vlieghe : <i>Een Gentse Monnik</i>	175
H. COPPEJANS-DESMEDT : <i>De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIIIe eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838)</i>	179
D.E. DEVREESE : <i>Nog vóór de Eerste Internationale : socialist en flamingant Franciscus „Kapneus” Bilen (Gent 1819-1881)</i>	203
E. WITTE : <i>Scheuring in het Brusselse Liberalisme. De krachtmeting van 9 maart 1847 tussen doctrinair en radicalen</i>	227
M. VAN WESEMAEL : <i>Tafel op de Handelingen van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. I, 1944 tot XX, 1966</i>	251

De gezagsconcentratie in het arrondissement Aalst tijdens de 19e eeuw

door

Hilaire LIEBAUT

Op 25 mei 1846 grepen er in de vijf kantons van het arrondissement Aalst provinciale verkiezingen plaats. Te Geraardsbergen droeg de Liberale Associatie de bankier Prosper Spitaels en de vrederechter Pierre-Jean de Clippele als haar kandidaten voor. Laatstgenoemde verkreeg ook de simpatie van de katholieke groep, welke daarnaast de neef van Prosper Spitaels, nl. Cyrille Spitaels, als favoriet begroette. De uitslag was nadelig voor de liberale partij en onmiddellijk diende de bankier, avonturier en ex-redacteur van het Brusselse weekblad *Méphistophèles*, René Spitaels, neef van Cyrille en Prosper, een klacht in bij het Provinciebestuur over de door hem vastgestelde onregelmatigheden. In zijn zitting van 8 juli 1846 verklaarde de Provincieraad van Oost-Vlaanderen de Clippele Pierre-Jean als verkozen, doch besloot tot een ballotering voor de tweede zetel, omdat bewezen was dat verschillende kiezers niet opgeroepen waren. Aldus moest de burgerij van het kanton Geraardsbergen opnieuw ter stembus trekken op 24 mei 1847.

Prosper Spitaels trok zijn kandidatuur in en verzocht zijn familielid Louis Bijl, rentenierende advocaat en stichter-voorzitter van de Liberale Associatie van Geraardsbergen, in zijn plaats naar voren te treden. De conservatieven hielden het bij Cyrille Spitaels. Wat de uiteindelijke uitslag was, doet hier zeer weinig terzake. Wel belangrijk is de vaststelling dat deze kiesstrijd tot een familiezaak was uitgegroeid.

Een dergelijke „naasting” van de kandidaturen door éénzelfde familie was geen unicum. Ook de Aalsterse familie Cumont was op dat stuk voorbeeldig. Charles-Louis Cumont richtte in 1840 te Aalst een garenfabriek op. Zijn bedrijf werd één der belangrijkste van de stad. Doch niet alleen economisch speelden hij en zijn nakomelingen een grote rol, ook op het politiek vlak hebben deze ondernemende Fransman, zijn zonen Emiel, Valéry, Charles-Florent (vader van de historicus Franz Cumont) en zijn kleinzoon Felix hun sporen verdiend. Bijna bij elke Kamerverkiezing in de loop van de tweede helft van de voorbije eeuw werd door de Liberale Associatie één van hen als eerste kandidaat van de partij voorgedragen.

Spitaels en Cumont zijn twee van de namen, die men in de lijsten van partijbestuursleden, kandidaten en verkozenen uit de negentiende eeuw voortdurend ontmoet. Het is opvallend hoe bij een nadere bestudering van de politieke ontwikkeling in het arrondissement Aalst steeds weer dezelfde achternamen op de voorgrond treden. Precies deze continuïteit vormde voor ons een aansporing om even na te gaan of er tussen al die gelijknamigen

geen familiebetrekkingen bestonden. Een onderzoek naar de onderscheiden ouders maakte het onmiddellijk duidelijk dat men hier te doen heeft met leden van éénzelfde gezin of familie. M.a.w. men kan gemakkelijk een stamboom van deze politiek-geïnteresseerden opmaken. Wanneer men zich louter beperkt tot deze genealogische gegevens zou het bekomen beeld van de inkapseling van het politieke leven binnen de grenzen van één familie beslist onvolledig zijn. De lijst van de door deze vooraanstaanden aangegane huwelijken en de gegevens uit de onderscheiden huwelijksacten toont aan dat tussen de verschillende geslachten — die zelf reeds als politieke stambomen kunnen beschouwd worden — huwelijkspartners zijn uitgewisseld. Dit dubbel onderzoek bracht een reeks verbindingen — door geboorte, door huwelijk — aan het licht tussen tal van mensen, die naast hun gewone dagelijkse bezigheid zich geroepen achtten of geroepen werden tot de politieke strijd. Op die wijze ontstond de gedachte aan de term „politieke dynastie”. Al de in de stamboom vernoemden vervulden immers een rol in het openbare leven van het arrondissement tijdens de negentiende eeuw en namen jarenlang het leeuwedeel der kandidaturen en mandaten voor hun rekening. Inderdaad, ook op de kandidatenlijsten bij de verschillende verkiezingen — en die waren zeer talrijk — prijkten bijna steeds leden van diezelfde dynasties. Men mag de rol van deze geslachten dus niet als beëindigd beschouwen, wanneer men hun verwanten niet meer terugvindt in de zetels van het een of ander vertegenwoordigend lichaam. Het is niet omdat zij er niet meer in slaagden een mandaat te veroveren — bijvoorbeeld omdat de partij van hun voorkeur de simpatie van het kiezerspubliek niet kon verkrijgen — dat zij daarom geen rol meer zouden gespeeld hebben in de partijorganismen of in het publieke leven van de stad of gemeente. Trouwens eens dat het tij keerde en er opnieuw successen werden geboekt, verschenen dezelfde families, die enigszins op de achtergrond waren gedrongen, opnieuw als de dragers van de hoogste machten.

De studie van de politieke feiten en van de ontwikkeling der geldende ideeën is ongetwijfeld boeiend en nodig. Meestal verwaarloost men echter te bedenken dat deze feiten gepleegd en dat deze gedachten gedragen en verspreid werden door mensen. Deze mensen vormden tijdens de voorbije eeuw slechts een beperkte groep. De cijfers van het aantal kiesgerechtigden zijn daar om dit te bewijzen. De studie van de genealogische banden en een kennismaking met de werking van de politieke verenigingen — bestuur, aanduiding van kandidaten — maakt het duidelijk dat de beperktheid van de werkelijke invloeds machten nog veel sterker was dan de getallen uit de kiezerslijsten ons leren. Uit het geheel van de politiek-volwassen burgerij kan men in iedere gemeente, stad of arrondissement enkele families afzonderen die toonaangevend waren, waar de rest van de kiezers naar opzag en waarover slechts met eerbiedige of afgunstige bewondering gesproken werd. Door hun strijd lust en (of) aanzien wisten zij zich op het voorplan te werken ofwel werden ze door hun medeburgers als 't ware spontaan naar voren gestuwd. Ze groeiden uit tot de verpersoonlijking van bepaalde ideologische opvattingen.

Voor een beter begrip van de politieke ontwikkeling in een gewest tijdens de voorbije eeuw is het dus belangrijk te weten welke families als

„politieke” dynasties kunnen beschouwd worden en hoelang dergelijke verwantschappen in het brandpunt der belangstelling bleven staan. Deze kwestie riep twee nevenproblemen op: de vraag naar de beroepen die door de leden van deze „clans” werden uitgeoefend en de mogelijke evolutie hierin; evenals naar de rol welke zij in de talrijke administratieve en culturele instellingen van onze steden hebben vervuld.

Zowel in de drie steden van het arrondissement (Aalst, Geraardsbergen, Ninove) als op de buiten kan men enkele families aanwijzen, die jarenlang op beslissende wijze hebben bijgedragen tot de evolutie van de maatschappij. Aangezien de gezagsconcentratie zich op de buiten op een andere manier voordeed dan in de steden is het nodig deze plattelandsdynasties in een afzonderlijke publicatie te behandelen. Toch dient men nog een derde groep te onderscheiden, namelijk de zogenaamde arrondissementele dynasties. Dit zijn families, die omdat hun leden de belangrijkste posities wisten te veroveren en te behouden gedurende vele decennia en (of) omdat hun verwanten-politici sterk verspreid woonden over de ganse streek, eigenlijk een apart karakter vertoonden. Beperken we ons duidelijkheidshalve voorlopig tot de beschrijving van de stedelijke dynasties¹.

In een stad gebeurde het zelden dat de burgemeesterssijerp van vader op zoon werd overgemaakt, hetgeen nochtans in vele plattelandsgemeenten de regel was. Toch vinden we tijdens de eerste helft van de voorbije eeuw een uitzondering op deze vaststelling bij de familie VAN YPERSEELE uit de stad NINOVE. Afkomstig van Geraardsbergen vestigde dit geslacht van rentenierende advocaten zich in het begin van de achttiende eeuw te Ninove. François-Joseph Van Ypersele werd er burgemeester in 1738-1742, zijn zoon Charles-Henri hoogbaljuw in 1793-1794², burgemeester en lid van

(1) Het vaststellen van de termijnen gedurende dewelke de politici hun mandaat, partijfunctie of officieel ambt hebben uitgeoefend gebeurde aan de hand van De Wegwijzer der Stad Gent en der Provincie Oost-Vlaanderen (Gent, jaarlijks vanaf 1769), de Almanach Royal Officiel, publié en exécution d'un Arrêté du Roi (Brussel, jaarlijks sinds 1840), het Verslag over het Bestuur en den Toestand der Stadszaken. Stad Aalst (Aalst, jaarlijks vanaf 1833; voor deze studie was dit Verslag slechts interessant vanaf de jaargang 1854), de Aalsterse weekbladen uit de negentiende eeuw (vooral De(n) Denderbode, Het Land van Aelst en De Volksstem).

De genealogische gegevens werden verzameld door opzoekingen in de parochie-registers (Stadhuis Aalst, Rijksarchieven te Gent en te Ronse), de acten van de Burgerlijke Stand (Rechtbanken van Eerste Aanleg te Dendermonde en te Oudenaarde). Ook enkele officieuze (Annuaire de la Noblesse, Biographie Nationale) en particuliere publicaties (ten gepaste tijde in voetnoot vermeld) evenals de inlichtingen, die ons verstrekt werden door bloedverwanten van de overleden politici, waren nuttig voor ons onderwerp.

Het uitgeoefende beroep werd genoteerd uit De Wegwijzer der Stad Gent (W.W. G.), de kiezerslijsten van de jaren 1837, 1840, 1845, 1852, 1860 en 1866 (Provinciaal Archief te Gent: I nr 121, 125 en 133; II nr. 87, 189 en 198) en uit de geboorte-, huwelijks- of overlijdensacten waarin de betrokkenen vermeld worden.

Voor de gegevens over de arrondissementele pers, die hier verwerkt worden, verwijzen we naar ons *Repertorium van de pers in het Arrondissement Aalst 1840-1914* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Bijdrage 41. Leuven-Parijs, 1967).

(2) H. Van Gassen: *Geschiedenis van Ninove*, deel II (Ninove, s.d.), pag. 502, 589 en 620.

de Provinciale Staten in de Hollandse tijd. Nog vóór de onafhankelijkheidsonlusten werd Pierre-Charles Van Ypersele, zoon van Charles-Henri, op zijn beurt burgemeester van deze stad. De groeiende partijtwesten stelden in 1854 een einde aan het gezag van deze stam. Dezelfde steeds heftiger wordende tegenstellingen stuwden nieuwe mensen naar voor in de maatschappij. De families De Cooman, De Deyn, Fransman en Germanes zullen voor de tweede helft van de eeuw de teugels van het politieke span in handen nemen.

Bij de liberale opinie was het de notarissenfamilie DE DEYN die tot aan de Eerste Wereldoorlog als vaandeldrager optrad. Pierre-Joseph De Deyn, actief als gemeenteraadslid (1836-1847 en 1854-1861), provincieraadslid (1836-1841), medestichter en eerste ondervoorzitter in 1857 van de lokale Liberale Associatie, vervulde ook een rol in de arrondissementele perswereld als redacteur van Het Verbond van Aelst, het belangrijkste liberale weekblad van het gewest en als medeoprichter-financier van Den Denderbode. Zijn invloed in dit laatste liberaal-katholieke weekblad van Aalst, opgericht in 1846, werd weldra gebroken omwille van de ideologische tegenstelling tussen hem en de drukker-uitgever Adolf Bijl. Zijn broer, Louis De Deyn, was schepen te Steenhuize-Wijnhuize sinds 1830. In 1836 werd hij aldaar tot burgemeester benoemd. De anti-liberale actie van de plaatselijke pastoor, Bernard Van der Haeghen, maakte in 1872 gedaan met zijn jarenlang bewind³. De zonen van Pierre-Joseph De Deyn stonden te Ninove eveneens in de politiek: Modest-Gustave was in 1864 gemeenteraadslid en Edmond werd zelfs tweemaal burgemeester (van 1864 tot 1870 en van 1895 tot 1912). De invloed van deze laatste in de liberale partij — hij was voorzitter van de plaatselijke Liberale Associatie — was zó sterk dat er geen enkele gemeenteverkiezing plaatsgreep zonder dat hij optrad als lijsttrekker. Ook bij de provinciale verkiezingen van 1864 en 1868 en bij de algemene verkiezingen in 1882 en 1908 waagde hij zijn kans.

De katholieke tegenhangers van deze liberale machtsgroep waren de families De Cooman, Fransman, Germanes, die in de conservatieve partij van Ninove de toon aangaven.

In 1866 stond August DE COOMAN de eerste maal — zonder succes — op de kandidatenlijst bij de lokale stemverrichtingen. Bij de volgende verkiezingen, drie jaar later, werd hij door een beslissing van de Bestendige Deputatie, na neerlegging van een klacht tegen de uitslag door de katholieken, als verkozene uitgeroepen. In 1873 tot burgemeester aangesteld, bleef hij dit eervolle ambt uitoefenen tot wanneer de liberalen, geschaard rondom hun leider Edmond De Deyn, op het einde van de eeuw opnieuw het stadhuis wisten te veroveren na een vijftientig jaar lange afwezigheid. Niet alleen op het gemeentelijk vlak strekte de zeggingsmacht van August De Cooman zich uit. Hij was immers tegelijkertijd ook provincieraadslid (1878-1895), ondervoorzitter — nadien voorzitter — van de stedelijke Katholieke Associatie en bestuurslid van de Grondwettige Bewarende Vereniging van het Arrondissement Aalst⁴. Zijn broer Prosper bracht het tot

(3) Liber Memorialis van de parochie Steenhuize-Wijnhuize (pastorie).

(4) Zijn schoonzoon, notaris Van Melkebeke, was schepen te Mechelen.

lid van de Provincieraad voor het kanton Geraardsbergen (1882-1895) en huwde met Melanie de l'Arbre, lid van de lokale politieke dynastie. De vader van deze twee dokters was de zoutzieder Jean-Corneille De Cooman, die zelf nooit naar een mandaat heeft gedongen. Het dient echter onderlijnd dat zijn tweede echtgenote Fransman Marie-Elodie heette en dat deze hem een dochter schonk, die in 1872 trouwde met Germanes Nestor⁵. Door al deze huwelijken ontstond er een band tussen vier aanzienlijke katholieke families van de stad.

De dynastie GERMANES staat enigszins afzonderlijk daar slechts twee van haar leden te Ninove zelf een publieke functie uitoefenden: Gerard-Antoine, de maire uit de Franse tijd, en diens achterkleinzoon de nijveraer Nestor Germanes-De Cooman, die gemeenteraadslid werd in 1891-1895. Alle andere bloedverwanten zochten voor hun ambities een actieterrein buiten de stad, b.v. te Denderwindeke, waar de zoon van Gerard-Antoine Emmanuel-Constant, burgemeester was in 1812-1813, te Grimmingen waar de grootgrondeigenaar Eugène-Félicien Germanes, zoon uit het tweede huwelijk van Gerard-Antoine, tientallen jaren lang als eerste burger is opgetreden. Meer dan twintig jaar was deze laatste tevens provinciaal raadslid voor het kanton Geraardsbergen (1848-1871). Bij de parlementaire verkiezingen van 2 augustus 1870, na de ontbinding van Kamer en Senaat, droeg de Liberale Associatie van het arrondissement hem voor als één van haar kandidaten. Zijn kinderen waren eveneens betrokken bij de opbouw van de gezagszuil: Eugène-Auguste huwde met Goelens Ferdinand (burgemeester van Meerbeke zoals zijn vader), Maria-Alina met De Gheest Victor-Jan (notaris en politicus te Aalst) en Theodoor volgde zijn vader op te Grimmingen in 1882. Vestigen we er tenslotte de aandacht op dat Joanna-Constantia Germanes, kleindochter van Gerard-Antoine, in de echt is getreden met een zoon uit het rijke geslacht Eliaert.

De uitgebreidste politieke stamboom vormde de familie FRANSMAN (Tabel VI). Ononderbroken tussen 1830 en 1895 zetelde één (soms twee) van de leden van deze groep in de stedelijke raad. Van vader op zoon, van broer naar broer werd het gemeentelijk mandaat doorgegeven. Men kan in deze dynastie drie takken onderscheiden. De basis vormden de gebroeders Jozef-Emmanuel, Petrus-Joannes (dokter) en Jozef-Januarius (stoker). Eerstgenoemde moet hier vermeld worden omdat zijn dochter in het huwelijk is getreden met Dekens Domien, die in de liberale partij te Ninove een voorname rol vervulde als bestuurslid van de Associatie en lid van de gemeenteraad (1849-1869, na een mislukte poging in 1845). Wanneer men nog weet dat deze handelaar de functie van vrederechter-plaatsvervanger cumuleerde, zal niet moeten benadrukt worden dat hij één der meest

(5) Als getuige bij de twee huwelijken (Ninove 5-X-1831 en 30-VIII-1848) van August De Cooman trad Pierre Corneille Cosijns op (Tabel I).

Deze aanwezigheid als getuige wijst op het bestaan van een diepe vriendschapsband en duidt dus ook op een zekere verstandhouding tussen de beide families. Voor de studie van een fenomeen als de gezagsconcentratie is dit optreden dus belangrijk.

Bij het nagaan van de getuigenlijsten in de huwelijksacten viel het dadelijk op dat het grootste deel van hen rechtstreekse familie waren. Vandaar dat we slechts deze personen vermelden, die niet tot de bloedverwanten kunnen gerekend worden.

geachte burgers was. Langs zijn zuster, Carolina, om was Domien Dekens daarbij verwant met de fabrikanten Léviionnois, vader en zoon, die elkander in de Aalsterse raad opvolgden in de periode 1861-1872 ⁶.

Petrus-Joannes was de vader van één van de zes heren, welke het kies-district Aalst in het Nationaal Congres hebben vertegenwoordigd, namelijk de advocaat Eugène Fransman, die samen met zijn neef Emmanuel Fransman, tevens de eerste leden waren van de familie, die na de Omwenteling zitting kregen in de gemeenteraad van Ninove. Een dochter van Petrus-Joannes had als echtgenoot iemand uit de familie Antheunis, één der lokale dynasties van Geraardsbergen.

De derde „stamvader” was dus de stoker Jozef-Januarius. Tweemaal trad deze in het huwelijk. Uit de eerste verbintenis stamde Frans-Cornelis, dokter, gemeenteraadslid (1834-1860) en vader van Marie-Alodie Fransman-De Cooman. Uit het tweede huwelijk met Van Oudenhove Maria-Anna (een afstammeling uit een Denderhoutemse dynastie) werden drie zonen geboren. Deze beperkten hun activiteiten niet tot het verder uitoefenen van het vaderlijk beroep maar breidden deze ook uit tot het politiek terrein. De oudste, Emmanuel-Joseph, was president van het kanton Ninove in het jaar VII van de Franse Republiek, schepen in 1818-1825 en gemeenteraadslid in 1830-1836. Zijn broer, Benoit-Martin, trad pas op latere leeftijd in het openbare leven als bestuurslid van de Liberale Associatie en als gemeenteraadslid van 1861 tot 1872, in welk jaar hij zich tevergeefs opnieuw op de liberale lijst plaatste. De derde zoon van Fransman Jozef-Januarius, Karel-Francies, werd in 1872 eveneens kandidaat doch op de lijst van de Katholieke Bewarende Vereniging, waarvan hij bestuurslid was. Deze lijst ging volledig door en Karel-Francies ging zijn broer op het stadhuis vervangen. Op zijn beurt werd hij in 1875 opgevolgd door zijn zoon, Odilon, die zelf in 1890 zijn broer, Aimé-Benoit (stoker en gehuwd met Eliaert Gabriella), als politieke erfgenaam kreeg. De nederlaag van de katholieke partij bij de gemeenteverkiezingen van 1895 maakte een einde aan de „erfelijkheid” van het gemeentelijk mandaat voor deze dynastie. Haar rol was uitgespeeld. Pas in 1933 zou een kleinzoon van Aimé-Benoit, nl. Charles-Aimé Fransman, als raadslid der stad en als Kamerlid heraanknopen met de teloorgegangene traditie.

Het belang van de aangegane huwelijken in de groei en de uitbouw van deze verschillende dynasties kan niet genoeg benadrukt worden. De duurzame huwelijksbanden versterkten in niet geringe mate de sociale positie van alle wederzijdse verwanten in het maatschappelijk leven van de stad. Allen gingen één groot machtsblok — geëerd en geacht door de bevolking — vormen dat gemeenschappelijke belangen had te verdedigen. Onderlinge verstandhouding, bekroond en bezegeld door een echtverbintenis, verzekerde de bescherming en behoud van de plaats op de sociale ladder.

Bij dit opgaan — door het afsluiten van huwelijken tussen bestaande

(6) Het uitgeoefende beroep valt soms moeilijk precies te bepalen. Herhaaldelijk onderging de beroepsbedrijvigheid van een politicus een wijziging, zoals bijvoorbeeld bij Domien Dekens. In 1840 staat hij geboekt als winkelier, in 1845 als bankier, in 1852 was hij négociant en in 1860-1866 handelaar (Provinciale kiezerslijsten van Ninove 1840, 1845, 1852, 1860, 1866 in P.A. Gent I 125 en 133 ; II 87, 189, 198).

politieke stambomen — in het groter geheel van één sociaal en politiek toonaangevende machtsgroep is verrassend de rol van bepaalde stedelijke families, die optraden als verzamelpunt, als trefpunt van jonge politici op zoek naar een geschikte levenspartner. In de drie steden van het arrondissement kan men dergelijke gezinnen, rijk aan huwbare dochters, aanwijzen.

Te Ninove werd deze taak vervuld door de families Cools, Eliaert en Haegeman. Felicitas COOLS huwde in 1823 met De Clippele Jacob, gemeenteraadslid te Geraardsbergen en broer van Livinus, schepen te Steenhuijze-Wijnhuijze. Haar zuster Adriana trouwde met Van de Putte Judocus en werd aldus een verwante van de Aalsterse familie De Hert (Petrus-Angelus De Hert was te Aalst pastoor-deken in 1817-1834 en 1838-1851⁷). Hij was de oom van advocaat Felix De Hert, gemeenteraadslid 1889-1925, schepen 1900-1919, burgemeester 1919-1925, provinciaal raadslid 1900-1924, secretaris en later voorzitter van de Katholieke Bewarende Vereniging van Aalst. Petrus De Hert, zoon van Felix, werd advocaat, Aalsters gemeenteraadslid en vrederechter-plaatsvervanger). Catharina Cools, zuster van Felicitas en Adriana, trad met de fabrikant Eliaert Cornelis op 23 mei 1823 in echtverbintenis. Hun broers, de handelaars Charles en Jan-Jozef, waren beide politici. Charles is gemeenteraadslid geweest in 1840-1849, schepen in 1843-1849, kandidaat bij de provinciale verkiezingen van 1842, voorzitter van het eerste Katholieke Kiesgenootschap van de stad, stichter van de plaatselijke Katholieke Associatie in 1870 en later ere-voorzitter van de Katholieke Bewarende Vereniging van het kanton Ninove. Jan-Jozef was zijn broer voorgegaan als burgemeester van 1825 tot 1830. Zijn dochter Hortentia werd de schoondochter van De Buysscher Pierre-Frans. Deze was schepen in 1830-1836, ontvanger der directe belastingen, vrederechter-plaatsvervanger in 1834-1837 en schoonbroer van Jozef-Judocus Beeckman, die te Wichelen gedurende twintig jaar de burgemeesterstitel droeg⁸.

De tweede familie, welke hier dient gemeld, was ELIAERT. Jean-Benoit Eliaert, vader van de reeds genoemde Cornelis Eliaert-Cools, richtte als één der eersten van zijn stad een garenfabriek op. Benoemd in 1836 tot schepen, bleef hij zes jaar in deze functie bevestigd. De dochters van zijn zoon Theodoor (dokter, gemeenteraadslid 1847-1858, provincieraadslid 1856-1858 en gehuwd met Germanes Joanna-Constantia), nl. Gabriëlla en Maria, trouwden respectievelijk met Aimé-Benoit Fransman en August De Cooman. Steeds dezelfde namen die terugkeren! Deze monotonie is op zichzelf reeds een bevestigend antwoord op de vraag naar het bestaan van een gezagsconcentratie tijdens de voorbije eeuw. De kinderen van Cornelis Eliaert-Cools, die te Aalst in 1820 een garentwijnderij installeerde, werden door nog belangrijker partners ten huwelijk gevraagd: Josepha-Huberta vond in Leirens Leo een echtgenoot en Adelaïde-Marie in Paul de Bethune.

(7) Van Nuffel P.: *Deken De Hert* (Aalst, 1925), pag. 29; G. De Smet: *De laatste Norbertijn van Drogen. Pastoor-Deken De Hert*. Het Land van Aalst, Jrg. X, 1958, nr. III, pag. 189-191.

(8) De Buysscher August-Hubert, zoon uit het huwelijk van Hortentia Cools en De Buysscher Victor, werd advocaat, gem. te Ninove (1880-1866 en 1888-1895), sch. in 1880-1884 en 1888-1891, Prov. R. 1889-1890, vrederechter 1891-1918 (†).

Beide mannen behoorden tot de hoogste burgerij van het arrondissement!

De rol van het gezin HAEGEMAN is eveneens typisch maar toch minder belangwekkend omdat de aangetrouwden op een lager niveau van het politieke leven werkten. Angélique Haegeman, dochter van de winkelier Pieter-Jan, huwde in 1870 met Van Opdenbosch Jean-Baptiste. Deze garenfabrikant zag zich tot gemeenteraadslid (1887-1891) en tot schepen (1889-1891) aangesteld, terwijl zijn broer, Vital, eveneens garenfabrikant en gemeenteraadslid (1879-1887) was. Een andere dochter, Felicitas, trouwde met de kanthandelaar Van den Borre Charles. Zoals de gebroeders Van Opdenbosch volgden ook deze en zijn broer Frans elkaar op in de stedelijke raad. Een kleindochter van Pieter-Jan Haegeman werd de tweede echtgenote van meststoffenfabrikant Achiël Eeman, één der voornaamste personaliteiten van Aalst in het begin van onze jaartelling⁹.

Samenvattend voor Ninove kan men besluiten dat tijdens de eerste helft van de voorbije eeuw het publieke leven aldaar beheerst werd door de familie Van Ypersele. De oplaaierende controverse tussen de liberale en de katholieke denkwijze verdreef dit boven het partijpolitiek engagement staande geslacht. Tijdens de tweede helft van de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog werd de liberale groep geleid door de familie De Deyn. Het katholieke volksdeel van zijn kant vond tot aan het begin van de democratische tijd haar vaandeldragers in de politici De Cooman, Eliaert en Fransman. De gemeenteverkiezingen van 1895 stelden een einde aan hun betekenis.

Elk van de geciteerde groepen vormde afzonderlijk een indrukwekkend en stevig gezagsblok. De politieke en partijpolitieke functies bleven gevat in de familiale schoot. Door het onderling smeden van huwelijksbanden kon hun greep op de volgzame burgerij nog merkkelijk versterkt worden. Op die wijze vormden de katholieke families Cools-Cooman-Eliaert-Fransman te Ninove één groot, bijna onaantastbaar, machtsorgaan. Niet alleen bestond er een gezagsconcentratie maar men stelt ook een gezagscumulatie vast. Het was niet uitsluitend zó dat één geslacht beslag legde op talrijke commandoposten in de toenmalige maatschappij, doch bovendien wisten sommigen van haar leden tal van mandaten én ambten tegelijkertijd te bekleeden. De opbouw van de gezagsconcentratie vertoonde aldus een drievoudig facet: één familie omvatte vele politici, de geëngageerden sloten onderling huwelijken af én vele leden bekleedden op éénzelfde tijdstip verschillende gezagsplaatsen. Andere aspecten van het verschijnsel dienen

(9) Achiël Eeman (1844-1927): gemeenteraadslid te Aalst 1895-1918, schepen 1918-1921, medeoprichter, secretaris 1866-1922 en voorzitter 1922-1927 van de katholieke Bokkenrijdersmaatschappij, medeoprichter van talrijke politieke en pseudopolitieke verenigingen te Aalst. Zijn eerste echtgenote was Matthijs Philomena (uit de lokale dynastie van Hofstade bij Aalst). De Volksstem 27-XII-1924 en 16-IX-1927.

Zijn broer, Rudolf (1847-1912), was advocaat, gemeenteraadslid te Aalst 1876-1885, provincieraadslid 1882-1911, bestendig afgevaardigde 1885-1911, ondervoorzitter van de Katholieke Kiesvereniging der stad Aalst, voorzitter van de Katholieke Kiesvereniging van het kanton Aalst.

Hun grootoom was reeds in 1795 substituut van de Municipalen Raad en commissaris der Uitvoerende Macht in 1796-1798. Door huwelijksbanden waren zij verwant met De Bièvre Albert (Aalst, gem. 1867-1875) en Sonck Frans-Leopold (burg. te Denderleeuw, lid van de lokale burgemeestersdynastie).

hier aan toegevoegd doch laten we niet te ver op de beschrijving vooruit-hollen en aldus het gevaar lopen tot voorbarige conclusies te komen. Hoe was immers de situatie in de andere steden van het arrondissement?

Te GERAARDSBERGEN ontwikkelde het fenomeen van de gezagsconcentratie zich in tegenstelling met Ninove sterker in de liberale groep dan bij de katholieke. In de schoot van deze laatste zijn er gedurende de voorbije eeuw geen werkelijk grote dynasties gegroeid ondanks het feit dat de katholieken er tussen 1872 en 1895 heer en meester waren op het stadhuis. Wel kan men wijzen op de families Ceuterick-Dierickx, De l'Arbre en naar De Beck. Geen enkele van hen beheerste onbetwist de katholieke partij, maar de hardnekkigheid waarmee ze zich steeds weer op het voorplan wisten te brengen, doet ons besluiten hen even nader te belichten.

De vier kinderen van Jacobus CEUTERICK en Anna-Judoca Roelands, beiden wonende te St.-Martens-Lierde, droegen allen hun steentje bij in het politieke leven van de stad Geraardsbergen. Brouwer Marinus Ceuterick zag zich bij de eerste verkiezingen na de onafhankelijkheid verkozen tot lid van de raad. Bij zijn overlijden in 1831 duidden de kiezers zijn broer Jozef aan als zijn opvolger. De nieuwe Gemeentewet van 1836 verplichtte Jozef als politiecommissaris uit de gemeenteraad te treden. Philip Ceuterick vestigde zich te Outer als landbouwer. Zijn zoon, Frans-Theodoor, zou er twintig jaar lang burgemeester zijn (1868-1888). Zijn kleinzoon, Denis Ceuterick, heeft in de christen-democratische strijd als gemeenteraadslid te Outer, als kandidaat bij algemene verkiezingen en als vriend-beschermer van de Daensist-aktivist Hector Plancquaert, zijn man gestaan. Victoria, de zuster van de drie broers, was in 1814 met De Brabanter Frans-Filip (handelaar, gemeenteraadslid in 1821-1833 en schepen in 1831-1883) getrouwd. De kinderen van de jonggestorven Marinus Ceuterick bleven de traditie getrouw. Victor werd raadslid in 1873-1890 en Maria-Jozefa verwierf Louis-Hubert Dierickx (schepen 1852-1864 en 1866-1871) als echtgenoot. Hun zoon, brouwer Vincent Dierickx, overtrof inzake prestige al zijn voorzaten aangezien hij in de zó bewogen dagen van 1894 tot Kamerlid verkozen werd. Hij bleef lid van deze vergadering tot 1898.

De families De Beck en De l'Arbre zijn te vergelijken met Cools, Eli-aert en Haegeman uit Ninove. Hun rol was passief, t.t.z. ze leverden zelf weinig politici op maar wonnen aan belang dank zij de aangetrouwden. De te Deftinge gevestigde Frans DE BECK schonk zijn dochter Maria-Theresia aan Bijl Frans-Antoine (gemeenteraadslid te Geraardsbergen 1821-1836 en 1840-1845) en zijn Isabella aan Spitaels Pierre-Jean, afstammeling uit een machtige en wijdvertakte dynastie. De schoonbroer van zijn zoon Petrus, tapper Egidius Bijl, was burgemeester (1830-1838) van het nabije Moerbeke. Petrus' dochter, Leocadia, trouwde met koopman Eugène Van Landuyt, die zijn vader, de dokter Jean-Baptiste, in de stedelijke raad opvolgde¹⁰. Het vierde te melden kind van Frans De Beck was de leerlooier-herbergier Constant. Zijn nakomelingen staken hem op de sociale ladder ver voorbij. Adelaïde had als man de grondeigenaar en schepen (1836-1848) Bogaert

(10) Als getuige bij het huwelijk trad Pierre-François Van Cleemputte (pag. 13) op. (Ger. 28-V-1856).

Adolf, wiens broer in de Hollandse tijd burgemeester en lid van de Provinciale Staten was geweest; Francies verhuisde na zijn huwelijk met Pieraert Odilia (door wie hij verwant werd met de raadsleden Beerens P.F. en D'Asseleer J.) als advocaat naar Zottegem¹¹. Deze talentrijke man, medewerker in de eerste jaren na de Belgische Omwenteling aan de *Journal des Flandres* en *Le Constitutionnel des Flandres*, heeft in het Zottegemse een impulsieve taak vervuld. Hij werd aldaar vrederechter, inspecteur van het Lager Onderwijs, provincieraadslid (tot de incompatibiliteitswet van 1848) en gemeenteraadslid! Als dichter nam hij in 1860 het initiatief tot de oprichting van de culturele maatschappij „Vlaemsch van Hart, Vlaemsch van taal”, de kern waaruit dan later de plaatselijke Katholieke Associatie zou groeien...¹².

Ook uit de studie van de familie DE L'ARBRE blijkt hoezeer sommige gezinnen een sterke aantrekkingskracht uitoefenden op jonge politici, die het vrijgezellenbestaan wensten vaarwel te zeggen. Dokter Francies De l'Arbre, zoon van een olieslager, is tweemaal gehuwd geweest. De eerste keer met Berlangée Amelie, wier familie jarenlang te Ophasselt het bestuur in handen hield, en na haar overlijden met Vranckx Rosalie. Zij was de dochter van de man die in 1853 als stichter-voorzitter optrad van de eerste katholieke kiezersclub van Geraardsbergen, Petrus Vranckx (zelf getrouwd met de zuster van advocaat Jean-Baptiste Delpont, schepen in 1819-1830) en was tevens de zuster van Pieter-Frans, schepen in 1846-1852 en burgemeester in 1853-1854. Uit het tweede huwelijk van François De l'Arbre stamde Melanie, in 1866 met Prosper De Cooman in de echt getreden, en de bankier Charles, die er in slaagde alle trappen van de stedelijke en provinciale politiek te beklimmen. Van betekenis zijn hier ook de andere kinderen van Jean-Baptiste De l'Arbre, nl. André (olieslager en gemeenteraadslid in 1852-1863) en Maria-Francisca. Zij werd de moeder van het raadslid Frans-Jean De Lestrée en van priester Januarius-Joannes, mede-financier van het katholieke weekblad *Het Land van Aelst*¹³.

Misschien zijn deze drie families niet zeer sprekend op de vraag naar het bestaan van een gezagsconcentratie in de verleden eeuw en zou men hen als specifieke politieke dynasties kunnen afwijzen. Toch levert hun ontleding ons een duidelijk bewijs hoe nauw de betrekkingen waren tussen de invloedrijken, aangezien familiale banden geredelijk wijzen op het bestaan of ontstaan van een goede verstandhouding en zelfs op vriendschap.

Meer nog dan de katholieke opinie ontvinge de Geraardsbergse liberale partij leiding en bezieling van enkele geslachten. Centraal stonden hierbij de families Spitaels (tijdens de eerste helft van de eeuw) en Rens (in de

(11) Bij zijn huwelijk was de Aalsterse apotheker Edward Van den Herreweghe één der ondertekenaars van de acte. (Ger. 13-X-1835). Deze man is één der voornaamste ingezetenen geweest van Aalst tijdens de voorbije eeuw. (Herhaaldelijk vinden we zijn naam terug in de Tabel XIV. Hij was ook gem. te Aalst 1849-1860).

(12) Broeckaert J. en De Potter F., *Geschiedenis van de Gemeenten van Oost-Vlaanderen*. Vijfde reeks. *Het Arrondissement Aalst* (Gent, 1895). Deel IV, *Zottegem*, pag. 87.

(13) Over J.J. De Lestrée, zie *Calendarium Liturgicum ad usum cleri cathedralis Ecclesiae S. Bavonis et Diocesis Gandavensis...*, 1896, pag. 100.

volgende decennia en tot op onze dagen). Hun invloed op het openbare leven van de stad was onmeetbaar groot. De lange lijst van politieke verwanten geeft ons wel een vermoeden van hun macht maar het is onmogelijk uit te maken hoe dikwijls zij op kardinale momenten in de ontwikkeling op het locale en arrondissementele vlak een vérdragende beslissing hebben genomen of gesuggereerd.

Naast deze twee „groten” genoten bij de liberale burgerij van de streek ook de namen Antheunis en Van Cleemputte een diepe achting. Het geleidelijk verworven aanzien en de strijd lust van deze mensen gaf hen een ereplaats naast Spitaels en Rens. Het brouwersgeslacht ANTHEUNIS vond in Karel-Jozef, gemeenteraadslid in 1830-1839 en gehuwd met Fransman Maria-Judoca, zijn negentiende eeuwse politieke stamvader. Tal van plaatselijke groten telt men onder zijn zonen: Paul-Gislenus (burgemeester te Overboelare 1850-1877), August-Edward (fabrikant van solferstekken, gemeenteraadslid 1864-1869, kandidaat bij de gemeenteverkiezingen van 1869, bestuurslid van de Liberale Associatie), Victor (kandidaat bij de gemeenteverkiezingen van 1872, 1875, 1881 en dus optredend als opvolger van August), Charles (gemeenteraadslid 1858-1863, getrouwd met Berlangée Adelaïde uit Ophasselt en aldus verwante van De l'Arbre François) en Marie-Eugénie (echtgenote van de katholieke brouwer Burny Louis-Jean, politicus te Aalst zoals zijn grootvader en zoon)¹⁴.

Vóór de eeuwwisseling heeft het arrondissement slechts vier liberale volksvertegenwoordigers gekend. Eén van hen was Jean-François VAN CLEEMPUTTE, wiens grootvader en vader ook als raadsleden actief waren geweest. Reeds in 1839 en 1843 stelde deze zijn kandidatuur voor het parlement maar pas in 1847 slaagde hij erin een Kamerzetel te veroveren. Een nieuwe poging in 1852 mislukte. Van dan af waagde hij zijn kans alleen nog op het vlak der gemeentepolitiek én met succes want hij was raadslid van 1855 tot 1860 en van 1864 tot 1865. Zijn vrouw Emilie De Baere, weduwe van René Spitaels, rekende onder haar voorzaten de burgemeester van Oudenaarde uit de Hollandse jaren. Hun zoon Paul erfde de ambitie van zijn stam. Hij stond op de kandidatenlijst bij de provinciale verkiezingen van 1881 en bij de algemene verkiezingen van 1908 en 1912. Ondertussen was hij tot bestuurder benoemd van de locale Liberale Associatie, waarvan hij samen met zijn vader als medestichter vermeld staat, en tot burgemeester van Overboelare. Wanneer we tenslotte nog mededelen dat zijn schoonvader, Bernaeyge Hyacinthe, senator is geweest voor Aalst-Oudenaarde in 1901-1912, bewijzen we meteen hoe ook zijn levensloop zich volledig afwikkelde in steeds diezelfde sferen en kringen.

Zoals reeds gezegd werd, hebben vooral de elkaar opvolgende dynasties Spitaels en Rens de hoofdrol gespeeld in het politieke leven van Geraardsbergen, meer bepaald bij het liberale bevolkingsdeel. In de zestiger jaren is eerstgenoemde familie uit de openbaarheid getreden en werd ze onttroond door de groep Rens. Gezien de uitgebreidheid en gecompliceerdheid van

(14) Cyrille Spitaels (pag. 14) en Servaes Philippe (grondeigenaar, gem. Ger. 1837-1839 en 1846-1863) waren de getuigen op de trouwdag van Marie-Eugénie Antheunis (Ger. 6-II-1867).

de stamboom SPITAELS durven we ons niet wagen aan een beschrijving hiervan en verwijzen de belangstellende lezer naar de bijgevoegde tabel (VIII). Bijna alle kinderen van Jean-Baptiste en vooral zijn talrijke kleinkinderen namen tijdens de eerste dertig jaren na de Onafhankelijkheid bezit van vele leidende functies in het gewest. In de groei van de negentiende eeuwse burgerlijke maatschappij vormde dit geslacht één van de haarden van waaruit een bezielende gloed straalde op het volksdeel, dat zich van zijn rechten bewust was geworden. De vrouwelijke leden werden uitgehuwelijkt aan andere „politieke families”. Op die wijze ontstond er een verwantschap met verschillende invloedrijke heren, zoals bv. kanunnik Constant Van Crombrugge (één der gewichtigste leden van het Nationaal Congres), August-Pierre De Portemont (Kamerlid en vrederechter), Van Meldert Gustaaf-Hubert (17 jaar burgemeester te Haaltert) enz. Van de mannelijke leden verdienen vooral de zonen en kleinzonen van de bankier Jean-François (1743-1812) de aandacht.

In de inleiding hadden we reeds aangetoond hoe dit bankiersgeslacht van de provinciale verkiezingen in 1846 en 1847 een familiekwestie had gemaakt. Geen enkele verkiezing in de eerste decennia na de Omwenteling greep plaats of men vond bij de kandidaten én bij de verkozenen hun namen terug.

Toen in 1846 de Liberale Associatie gesticht werd te Geraardsbergen, zag Prosper Spitaels zich benoemd tot ondervoorzitter, René Spitaels werd bestuurslid en zijn schoonbroer Louis Bijl nam plaats in de voorzitterszetel. Als hoofdredacteur (en financier?) van het lokale liberale weekblad *De Volksverdediger* mag men de rol van René Spitaels, dé held van de locale troebelen tegen het Hollandse bestuur, niet onderschatten¹⁵.

Onmiddellijk na de verdrijving van de Hollanders was deze familiegroep onstuitbaar op het voorplan getreden. Misschien kan het volgende feitje ons enigszins verklaren hoe dit mogelijk is geweest. Het zal meteen een tip oplichten van de sluier die hangt over het complexe geheel der oorzaken van deze gezagsconcentratie en -cumulatie.

Toen op 27 oktober 1830 de eerste gemeenteverkiezingen in de bevrijde stad werden gehouden bestond het kiesbureau uit de ouderdomsdeken van de vergadering en de vier meest belaste inwoners. De namen van deze vier mannen luiden: Albert, Adriaen en Jozef Spitaels, Louis Bijl! Adriaen Spitaels werd tot burgemeester verkozen en Louis Bijl tot eerste schepen.

In 1869 is Prosper Spitaels, wiens broer Ferdinand vele jaren senator was voor het arrondissement Charleroi, niet meer herkozen tot gemeenteraadslid. Deze mislukking bracht meteen ook het politieke einde mede van die machtige dynastie. Toen op 6 oktober 1872 Het Verbond van Aelst de „bankbreuk van de firma P. Spitaels en Cie, bankiers te Geraardsbergen” meldde was het doodvonnis van deze oligarchie getekend. Alleen Cyrille-Jacques zou als katholieke schepen aanblijven tot aan zijn overlijden in 1881. Deze figuur bewijst meteen dat men niet alle leden van één groep in de schoot van dezelfde partij moet zoeken¹⁶.

(15) Biographie Nationale, deel XXIII, pag. 456 e.v.

(16) Een uitvoerige stamboom van deze familie verscheen van de hand van Schob-

De ondergang van Spitaels viel samen met de doorbraak van de invloed der notarissenfamilie RENS. Stadssecretaris Frans-Ghislain Rens lag aan de basis van deze nieuwe politieke clan. In combinatie met zijn werk te Geraardsbergen was hij ook nog burgemeester van Grimmingen (na 1820 secretaris) en van Voorde onder het Hollandse regime. Hij legde de eerste steen van een familieburcht in dewelke de liberale volgelingen na de val van Spitaels en tot op onze dagen leiding en bescherming zochten.

Zijn zoon, notaris Louis-Gislenus, volgde hem op als stadssecretaris (het basisambt in de opgang naar invloed en aanzien) en werd vrederechter-plaatsvervanger, schepen in 1865-1869, bestuurslid van de Associatie. Zijn kleinzoon, Jules-Joseph, advocaat en — dient het vermeld? — vrederechter-plaatsvervanger, stelde zich kandidaat bij de gemeenteverkiezingen in 1881 en bij de parlementaire verkiezingen in 1890. Aangeduid tot secretaris van de Associatie zou hij deze op het einde van de eeuw inrichten als een radicaal-liberale strijdformatie¹⁷. Vanaf dat jaar tot 1960 zou het voorzitterschap niet meer uit de handen van de familie gaan. De bekroning van zijn politieke ijver volgde in 1904 toen hij zich tot Kamerlid verkozen zag. Tot aan de Eerste Wereldoorlog bleef Jules-Joseph Rens dé onbetwiste voorman van de partij in het ganse arrondissement. Een andere zoon van Louis-Gislenus Rens, François, vond in een kortstondig burgemeesterschap (1896-1900) een voorproef van de grote taak die hem na de wereldoorlog op de schouders zou vallen, nl. het werk van zijn broer Jules verderzetten¹⁸.

Aan de uitoefening van de politieke mandaten en aan de politieke activiteit in het algemeen waren rechtstreeks geen of zeer geringe materiële vergoedingen verbonden. Dat uit de cumulatie van een aantal functies onrechtstreeks financiële profijtten konden voortvloeien, spreekt haast vanzelf. Denken we bijvoorbeeld maar aan de gemakkelijker werving van een cliënteel dank zij het bestaan van factoren als prestige, invloed en de sociale druk hierdoor uitgeoefend op de simpatisanten. Zijn financiële kracht moest de politicus dus putten uit of doen aangroeien door de beoefening van het een of ander beroep tenzij hij zich reeds kapitaalkrachtig genoeg vond en zich als rentenier, grondeigenaar of eigenaar van materiële noden bevrijd wist. Hier dringt zich aldus de vraag op naar de aard der beroepen door de leden van deze dynasties uitgeoefend en naar de evolutie die hierin, per familie, heeft plaatsgegrepen.

bens V. en Van Hille W.: *Descendance de J.B. Spitaels 1719-1779*, suivie des notes sur les familles Van Crombrugge, de le Haye... etc. (Tablettes des Flandres. Document I. Bruges, 1958). Passim.

Over kanunnik Van Crombrugge, zie Pieraerts C.: *Vie et Œuvres du Chanoine Van Crombrugge*. Leuven, 1878, passim; *Calendarium Liturgicum* van het Bisdom Gent, Jrg. 1866, pag. 90.

(17) *L'Indépendance Belge* 22-V-1890.

(18) De heer J.L. Rens te Geraardsbergen was zo vriendelijk ons enkele inlichtingen over zijn familie te verschaffen.

De commissaris van de uitvoerende macht in de Franse Tijd heette Emmanuel Rens (vader van Anne-Cathérine Rens, tweede echtgenote van François-Emmanuel Spitaels, Tabel VIII). Was hij één der voorzaten van deze politieke dynastie? Een rechtstreekse verwantschap werd door ons niet vastgesteld.

Om dit te verduidelijken hebben we voor de twee steden in Tabel XIII per familie en per generatie (25 à 30 jaar) tusen 1770 en 1920 de verschillende beroepen genoteerd. Naargelang hun verschijnen in het openbaar leven van de stad werden de mannelijke leden van ieder geslacht (met uitsluiting van de aangetrouwden) geplaatst in de periode 1770-1800, 1800-1830 (Belgische Omwenteling), 1830-1860 (doorbraak van de politieke tegenstellingen), 1860-1890 (doorbraak van de democratische bewegingen), 1890-1920 (Eerste Wereldoorlog). Bij middel van pijltjes wordt de genealogische verhouding tussen de dragers van de onderscheiden beroepen voorgesteld.

Te Ninove zien we de familie Van Ypersele als renteniersgroep, de families Cools en Haegeman als handelslui, bij Fransman waren er twee beroepsgroepen vertegenwoordigd, nl. vrije beroepen (dokters - advocaat) en vooral stokers, Eliaert is te rangschikken bij de jonge fabrikantenklasse; terwijl we in de familie De Cooman en De Deyn duidelijk een opgang bemerken uit de handeldrijvende categorie naar het doktersberoep (De Cooman in de derde generatie) en het notarisambt (De Deyn in de tweede generatie).

Hoe was de situatie te Geraardsbergen? Anthleunis en Ceuterick waren nijveraars-handelaars (zelfs twee fabrikanten), bij De Beck bemerken we een overgang van handelsklasse naar vrij beroep, bij De l'Arbre en Van Cleemputte is de eerste generatie (vóór 1830) handeldrijvend, in de tweede vindt men een vrij beroep en een grondeigenaar (Van Cleemputte) of olieslager (De l'Arbre), in de derde generatie is er weer een overgang tot de bankiersfunctie (De l'Arbre) en tot nijveraarsgroep (Van Cleemputte). In de beroepsstructuur van de familie Rens vindt men slechts een opeenvolging van notarissen en advocaten, bij de familie Spitaels zijn er renteniers of meestal bankiers te tellen.

Slechts in geringe mate vonden we te Ninove en te Geraardsbergen vertegenwoordigers der renteniers- of grondeigenaarsklasse terug (alleen bij Spitaels en Van Ypersele). Na 1860 was er nergens nog sprake van renteniers of grondeigenaars aan het hoofd van de gemeenschap. De handeldrijvende burgerij en de categorie der notarissen, dokters of advocaten, waartoe de voornaamste leiders behoorden, voerden het hoge woord in deze steden tijdens de periode 1800-1890. In de opsomming van de gecumuleerde ambten en mandaten werd reeds herhaaldelijk melding gemaakt van de titel „vrederechter-plaatsvervanger”. Hoogst zelden is er sprake geweest over vrederechters. Hoe kwam dit? Het bestaan van een mogelijke schroomvalligheid bij deze dynasties, die er zouden voor teruggedeinsd zijn de hoogste gerechtelijke bevoegdheid op kantonnaal plan in hun schoot te absorberen, is onwaarschijnlijk. De aangevoerde voorbeelden van politieke cumulatie bieden genoeg stof om deze oplossing van het probleem bij voorbaat te verwerpen¹⁹. Een afdoend antwoord is te zoeken in de bestaande wetgeving. De incompatibiliteitswet van 26 mei 1848 verbood aan de vrederechters lid te zijn van Parlement of provincieraad, terwijl het ambt van vrederech-

(19) Het merendeel der vrederechters en plaatsvervangers behoorde tot dezelfde verwantschappen als de cumulerende politici.

ter-plaatsvervanger wel mocht waargenomen worden door de leden van deze Vergaderingen²⁰. Ook de Gemeentewet van 1836 bevatte reeds een gelijkwaardige beperking in die zin dat het aan vrederechters niet toegelaten werd schepen of burgemeester te worden²¹. De wetgever is — geleerd door de ervaring — zó wijs geweest in enige mate paal en perk te stellen aan de naar zijn smaak overdreven neiging tot cumulatie bij de politici. Bekijken we nu even de toestand in de hoofdplaats van het arrondissement.

Sinds de dag dat de Franse machthebbers AALST als administratieve hoofdplaats van het district aanduiden — hetgeen zo gebleven is tot op het huidig moment — is deze stad met haar aloude traditie van wegenknooppunt en zetel van het gewestelijk beleid uitgegroeid tot het geestelijke en economische centrum van de streek. Dàar deed zich de sterkste bevolkingsconcentratie voor en dàar ging de industriële ontwikkeling het snelst vooruit. Gelegen in het uiterste N.O. van het arrondissement, langsheen de Dender en midden de as Brussel-Gent werd Aalst de plaats waar de zenuwdraden van het sociale leven onder al zijn aspecten samenvielen. Hier verschenen de voornaamste politieke weekbladen, vergaderden de hoofdbesturen van de opgerichte partijen en van hieruit begonnen bij de verkiezingen de kandidaten, na aan de verzamelde simpatisanten te zijn voorgesteld, hun propagandatocht. Een rechtstreekse verbinding langs spoor en baan maakten de contacten met Brussel en Gent, dé negentiende eeuwse politieke centra bij uitstek, gemakkelijker zodat nieuwe gedachten en stromingen er vlugger dan elders in de streek doordrongen. Intensiteit van handel en nijverheid, snelle toename van de rijkdom in handen van weinigen, aanwezigheid van een omvangrijke burgerij op zoek naar leiders, uitgebreide praktijkmogelijkheden voor de beoefenaars der vrije beroepen en tegenwoordigheid van de gewestelijke administratieve instellingen zijn allen evenveel factoren die hebben bijgedragen tot een concentratie van invloedrijke personen in en rondom de stad.

In de uitgebreide groep van politieke families die we in deze stad terugvinden moet men een onderscheid maken tussen de louter stedelijke dynasties en deze welke naast hun specifieke Aalsterse rol ook nog op het arrondissementele vlak de touwtjes in handen hielden. Een absolute scheidingslijn is echter moeilijk te trekken, want waar liep de grenslijn van de invloed die een bepaalde persoon en a fortiori een familie uitoefende? Steunende op de mandaten — de enige reële basis waarover we beschikken om het prestige te meten — kan men de families De Clercq, De Coninck, De Craecker, De Wolf, Dommer, Govaert, Lefebvre, Tack-de Ruddere, Van Assche, Van den Broucke, Van der Heyden en Van der Smissen bij de eerste categorie plaatsen. De dynasties Cumont, de Bethune, De Gheest, de Waepenaert-Verbrugghen, De Windt, De Wolf, Liénart, Moyersoën, van der Noot, van Langenhove en Van Wambeke dienen (samen met de reeds besproken Geraardsbergse families Rens en Spitaels) beschouwd te worden als „arrondissementeel”, alhoewel zij vanzelfsprekend ook in hun eigen localiteit over zeer veel macht beschikten. De eerste groep — met uitzon-

(20) Pasinomie, 3° serie, deel XVIII, pag. 223 (art. 1 en 3).

(21) Pasinomie, 3° serie, deel VI, pag. 357-359 (art. 47, 48, 49, 50, 52).

dering van de families Lefebvre, Van Assche, Van der Smissen — ont-plooiden zijn activiteiten vooral in de Franse en Hollandse bezettingsjaren en in de eerste twintig jaren na de Belgische Omwenteling. Rond 1848 zijn zij, op enkele personaliteiten na, uit de actualiteit verdwenen.

Gelijktijdig met de groei van de antithese liberaal-katholiek tussen 1848 en 1872 voltrok zich de doorbraak van nieuwe geslachten zoals Cumont, de Bethune, De Windt, Liénart, Van Assche en Van der Smissen. De dynasties Moyersoën en van der Noot waren reeds met de omwenteling van 1830 aan bod gekomen. Andere families gelijk De Gheest, de Waepenaert-Verbrugghen, De Wolf, Lefebvre, van Langenhove en Van Wambeke waren gedurende de ganse eeuw actief op het politieke arbeidsveld.

De staatkundige veranderingen in het bestuur van ons land in 1815 en in 1830 hebben geen invloed gehad op de groei of het verval van de politieke dynasties. Eénzelfde toestand hadden we ook gezien te Geraardsbergen en te Ninove. Wel had de revolutie van 1830 daar een weg gebaad voor de opgang van de families Antheunis en De Beck, De Deyn en Eliaert. Alle anderen zijn zowel vóór als na 1815-1830 op het voorplan blijven staan. Te Aalst vinden we een aflossing in de periode 1848-1872. Wat betekenen deze jaartallen? In 1846 werd te Aalst zoals op vele andere plaatsen in dat jaar een Liberale Associatie gesticht. Van toen af beschikte de liberale beweging over een organisatie die de activiteiten coördineerde en leiding gaf. Het resultaat liet niet op zich wachten. In 1847 werden twee liberalen tot Kamerlid verkozen, in 1848 zelfs drie (van de drie te begeven zetels) en één senator (van de twee). In ditzelfde jaar behaalde deze partij de volledige overwinning bij de gemeenteverkiezingen te Aalst. Lang heeft deze doorbraak niet geduurd. In 1852 werden opnieuw 3 katholieke Kamerleden verkozen en alleen Charles-François Cumont zou er nog tussen 1861 en 1864 in slagen een parlementair mandaat weg te kapen. Hij was de laatste liberale vertegenwoordiger uit het arrondissement vóór de eeuwwende. Op het gemeentelijk vlak bleef het liberale succes natrillen tot in 1866, het jaar waarin de katholieken stevig georganiseerd en geleid door de pas opgerichte „Bokkenrijdersmaatschappij” een eerste bres sloegen in de liberale vesting. In 1872 was deze volledig verwoest. De jaren 1848 en 1872 zijn dus beslissende tijdstippen geweest in de politieke evolutie van de stad. Elke overwinning — zowel de liberale in 1847-1848, als de katholieke in 1866-1872 — was het werk van jeugdige dynamische elementen die de leiding van een oudere en vermoeide garde overnamen. Deze verandering verklaart ook de aflossing van de geslachten in deze zelfde periode. Ten bewijze hiervan vermelden we per familie het jaar van het eerste ons bekende optreden in het Aalsterse politiek leven: bij de liberalen hadden we Cumont (1846), De Windt (1845), Van Assche (1846), Van der Smissen (1852) en bij de katholieken de Bethune (1860), Liénart (1866). Het waren precies dezelfde namen, welke men sindsdien kon terugvinden op de lijsten van de kandidaten en verkozenen naast deze van de families, die tijdens de ganse duur van de eeuw hun aanzien en positie hadden weten te bewaren. Een beschrijving van al deze families kan de duidelijkheid van het exposé alleen maar schaden. Al deze families zijn echter te aanzien als evenvele schakels in

de groei naar een consolidatie van de macht in handen van weinige burgers. De als 't ware erfelijke aard van de politieke mandaten binnen één groep en de verwevenheid tussen de onderscheiden groepen door middel van huwelijksband zouden aldus een beperkte bespreking té arbitrair maken.

Een eerste groep vormden zoals gezegd deze dynasties die tot aan de periode 1848-1872 het Aalsterse politiek leven beheersten. DE CRAECKER François-Guillaume, licentiaat in de rechten en rentenier, begon zijn carrière als schepen in 1788-1789 en in 1792-1793, van 1809 tot 1817 was hij raadslid en nadien lid van de Provinciale Staten tot 1830. Gelijkijdig hiermee oefende hij het ambt van districtscommissaris uit. Zijn twee zonen hebben in 1848 effectief bijgedragen tot de oprichting van de lokale Liberale Associatie. Eén ervan, Jan-Raymond, werd later ondervoorzitter van deze vereniging. Hij was gemeenteraadslid geweest in 1824-1830, bleef dan enige tijd buiten het openbare leven en maakte een come-back als schepen in 1852-1863. Zijn zoon, Louis-Edmond, werd arrondissementscommissaris (zoals zijn grootvader) in 1862-1871! Twee andere kinderen van Jan-Raymond De Craecker huwden met dochters Cumont, terwijl zijn broer, Joseph-Justin, getrouwd was met Dommer Theresia-Maria.

De familie DOMMER telde reeds een Aalsterse schepen in 1773-1788. Diens zonen stonden eveneens bovenaan op de sociale ladder: de één werd voorzitter van de Municipale Raad in 1796-1797, de andere gemeenteraadslid in 1800-1809, een derde Jan-Baptiste, was gemeenteraadslid in 1804-1817, schepen in 1817-1819 en 1821-1830, lid van de Provinciale Staten in 1817-1830. Allen waren renteniers. Een dochter van die Jean-Baptiste was, zoals reeds gezegd werd, in het huwelijk getreden met De Craecker Joseph-Justin. Ook voor deze familie volgde na 1830 een windstilte, ongetwijfeld wegens een te verregaande verzoening met het Hollandse Bewind. Pas in 1846 zou de fabrikant Theodoor-Jacques Dommer, zoon van Jean-Baptiste, opnieuw in de actualiteit treden als mede-oprichter en bestuurslid van de Liberale Associatie en als arrondissementscommissaris te Aalst van 1851 tot 1862, nadien in Gent-Eeklo tot 1875. Men kan gemakkelijk een parallel trekken tussen Jan-Raymond De Craecker en Theodoor-Jacques Dommer. Beide zijn lid van families die onder het Hollands bestuur heel wat hoge functies bekleedden. Na 1830 verdwenen ze tijdelijk uit de circulatie en gingen zich toeleggen op handel en nijverheid. Bij de stichting van de lokale Associatie steken ze beiden een helpende hand uit en worden in het bestuur opgenomen (twee gebroeders De Craecker en hun schoonbroer Th.J. Dommer). Na 1850 wordt J.R. De Craecker schepen en Th.J. Dommer arrondissementscommissaris. Zowel de laatste afstammeling-politicus van de familie De Craecker als deze uit de familie Dommer verdwenen van het politieke toneel (en in opvolging van mekaar) als openbare ambtenaren.

Zou men bijna niet hetzelfde kunnen getuigen van het geslacht VAN DER HEYDEN? Griffier en schepen (1792-1793) Pierre-Ignace Van der Heyden was de vader van notaris Petrus-Jacobus (gemeenteraadslid 1820-1830), van Isabella-Josepha die gehuwd was met Van Assche Jean-Baptiste (gemeenteraadslid 1830-1836), en van Charles-Joseph (eigenaar, schepen 1834-1837). De zoon van deze laatste werd de bebloemde eindloot van

deze politieke stam: Désiré-Nicolas Van der Heyden was kandidaat bij de gemeenteverkiezingen in 1851. Het werd een mislukking. Beter verging het hem bij de verkiezingen van 27 oktober 1857. Toen hij in 1863 opnieuw voor het kiezerskorps verscheen vond hij geen genade. Langer duurde zijn loopbaan als provincieraadslid (1860-1871) en als lid van de bestendige deputatie (1866-1871). In 1870 ontmoeten we hem als ondervoorzitter van het Middencomiteit der Katholieke Bewarende Vereniging van het arrondissement. Ook hij heeft — als laatste telg van een politiek geslacht — zijn carrière beëindigd als openbaar ambtenaar: districtscommissaris ad interim in 1871 en vrederechter te Aalst van 1873 tot 1874, het jaar van zijn overlijden.

De nazaten van Jean-Baptiste DE WOLF en Hellinck Isabella waren allen kooplui. Ze vormden een typisch voorbeeld van een stedelijke politieke dynastie. Twee van hun zonen waren raadslid onder het Empire. Een van hen was getrouwd met Van Wambeke Isabella, groot tante van burgemeester Victor-Paul Van Wambeke. Uit dit huwelijk werd in 1784 Joseph-Jean-Antoine geboren. Deze was gemeenteraadslid (1805-1809), burgemeester van Aalst in 1830-1833 en gehuwd met De Gheest Rosalia-Catharina, zuster van Guillaume (burgemeester in 1849-1867). De derde zoon van Jean-Baptiste De Wolf, nl. Pierre-François, is de schoonvader geweest van Egide-François Boterdael, burgemeester van de stad in 1794-1808, nadien gemeenteraadslid in 1817-1824, schepen in 1823-1824, burgemeester van Nieuwerkerken in 1813-1821 en lid van de Provinciale Staten in 1818-1827. Naast het eigen lid-burgemeester waren er dus drie andere Aalsterse burgemeesters ingeënt op deze kleine stamboom!

Vóór de gebeurtenissen van 1830 was de familie TACK-DE RUDDERE mede één der belangrijkste van het Land van Aalst. Als bestuurders van de stad, als burgemeesters in verschillende omliggende dorpen en als verwanten van andere politieke dynasties (Boone, de Waepenaert, Rooman, van Langenhove) hebben ze in de Franse en Hollandse jaren een kapitale positie ingenomen. (Tabel IX). De laatste vertegenwoordiger van dit renteniersgeslacht is ook de voornaamste geweest: de Ruddere Matthieu-Constant, als raadslid onder het Hollands en onder het Belgisch bewind, als burgemeester in vier dorpen terzelfdertijd, lid van de Provinciale Staten en sinds 1852 tot aan zijn overlijden in 1866 katholiek Kamerlid. Beslist een mooi voorbeeld van gezagscumulatie! Merken we nog op dat in 1818 de pas begonnen carrière van zijn broer Charles-Jacques als burgemeester van Aalst en als lid van de Provinciale Staten door de dood brutaal werd afgebroken.

Vier families uit deze eerste decennia van de negentiende eeuw kan men op gelijke voet plaatsen met de reeds behandelde dynasties Cools, Eliaert en Haegeman (Ninove), De Beck en De l'Arbre (Geraardsbergen). Het waren verzamelpunten, ontmoetingscentra voor jonge politici op zoek naar een geschikte echtgenote. Zo was de familie DE CLERCQ (o.m. Guillaume: maalder-olieslager-groothandelaar en vennoot van Pierre-Jean De Gheest, raadslid in 1798-1800 en in 1817-1819, schepen in 1819-1822, adjoint-aumaire in 1800-1816, burgemeester in 1816-1817) verwant met Cumont, De Gheest (o.m. burgemeester Guillaume De Gheest), en van Langenhove; de

familie DE CONINCK met Moyersoën, Leclercq²², Van Assche en Gheeraerds²³; GOVAERT met Van den Broucke, Van der Belen (François-Martin en zijn zoon Louis: beiden zijn raadslid geweest en volgden elkaar als stadssecretaris op tussen 1817 en 1830) en met drie Aalsterse burgemeesters, nl. Terlinden Romain-François (1808-1813), de Vilander de Sandburg François-Xavier (1824-1830) en De Gheest Guillaume (1849-1867); VAN DEN BROUCKE met Govaert, Liénart, Pauwelaert en de Witte (de advocaat Jean-Charles, die raadslid was in 1832-1836 en in 1840-1842, provincieraadslid in 1836-1842, Kamerlid in 1831-1835, rechter-plaatsvervanger te Dendermonde; de pleitbezorger Charles, zoon van Jean-Charles, was raadslid van 1846 tot 1866, schepen in 1849-1866 en provinciaal afgevaardigde in 1843-1859).

Een tweede groep Aalsterse politieke families zijn deze die gedurende de ganse eeuw bovenaan op de sociale ladder zijn blijven staan. Dit blijkt uit de mandaten die door hun leden uitgeoefend werden ofwel uit de aanvaarde (en mislukte) kandidaatstellingen bij de verschillende verkiezingen. We doelen op de families De Gheest, de Waepenaert, De Wolf, Lefebvre, van Langenhove en Van Wambeke.

De dynastie LEFEBVRE vond in 1789 zijn aanvang toen Jean-Baptiste Lefebvre, rentenier en licentiaat in de rechten, zijn aanstelling tot stadschepen aanvaardde. Hij bleef in de functie behouden tot 1794. Vanaf 1805 verscheen hij opnieuw in de stadsraad en in de laatste maanden vóór de opname van ons land in het Verenigde Koninkrijk zag hij zich benoemd tot meier. Zijn zoon Henri-Victor werd op zijn beurt raadslid in 1824-1833, schepen in 1830-1833 en provinciaal raadslid in 1836-1847. Als commissaris van het district (1833-1851) beëindigde deze rentenier zijn loopbaan²⁴. In de stedelijke raad is hij opgevolgd door zijn broer Ignace-Gislenus, raadslid in 1834-1848 en schepen in 1838-1848. Victor-Nicolas Lefebvre, een derde kind van Jean-Baptiste, oefende naast het beroep van wijnkoopman ook het ambt van stedelijk ontvanger uit (1829-1867) en vond een echtgenote in van Langenhove Iris-Odilia. Hun zoon, Ferdinand, wijnkoopman zoals zijn vader, had minder geluk dan zijn voorzaten. Vijfmaal droeg hij zich als liberale kandidaat voor bij de gemeenteverkiezingen (van 1878 tot 1890) maar geen enkele keer werd zijn moed — want het

(22) Het geslacht Leclercq nam op het einde van de 19^e eeuw en in het begin van onze tijd een vitale positie in bij de liberale opinie te Aalst.

(23) Voor de familie Gheeraerds moeten hier gemeld worden: de olieslager Martin-François en zijn zoon Michel-Leo, olieslager-maelder. Eerstgenoemde was gemeenteraadslid in 1849-1860 en 1864-1869, bij de gemeenteverkiezingen in 1869 scheurde hij zich af van de liberale partij en trad naar voren als „onafhankelijke” op de katholieke lijst. Deze breuk betekende de doodsteek voor de Aalsterse liberalen. Later werd M.F. Gheeraerds aangesteld tot katholieke schepen en provincieraadslid (De Denderbode 11-IV-1869 en 28-IX-1884).

Michel-Leo Gheeraerds doorliep een schitterende politieke carrière in het spoor van zijn vader: gem. 1885-1887, sch. 1888-1895, burg. 1896-1919, lid van het bestuur der Arrondissementele Bewarende Vereniging en ere-voorzitter van de Aalsterse Bond der Bekwaamheidskiezers (° 1886).

(24) Hij was bevriend met de families De Witte (zie bovenaan) en De Moor (Tabel III). Bij het huwelijk van Karel De Witte en De Moor Victoria te Aalst op 30-IX-1844 trad hij op als één der getuigen.

ging de liberale partij te Aalst in die tijd niet voor de wind — met succes bekroond. Zijn aanwezigheid op de lijsten bewijst echter dat hij noch zijn familie iets van hun prestige hadden ingeboet.

De uit Sint-Gillis-Dendermonde afkomstige DE WOLF Cornelis vestigde zich in het begin van de achttiende eeuw als handelaar te Aalst. Zijn dochter Marie-Caroline werd de eerste vrouw van Moyersoen Jean-Baptiste. Ze overleed reeds in maart 1792 op tweeëntwintigjarige leeftijd. Haar broer, de handelaar Romain-Joseph, was vader van drie hier te vermelden zonen: Ignace-Judocus (olieslager-brouwer-wijnkoopman, gehuwd met De Portemont Melanie, die zelf een verwante was van de dynastie Spitaels), Jean-Baptiste (rentenier en raadslid in 1800-1809, vader van François-Edmond — koopman, raadslid in 1866-1888 en schepen in 1868-1888 — en grootvader van Blanche-Adelaïde De Wolf-de Clippele) en Henri-Auguste²⁵. Deze laatste, echtgenoot van Cosijns Marie-Catherine uit Meerbeke, richtte te Aalst een mouterij op. Hun zonen Romain-Adolphe en Philemon-Joseph zullen na de vroegtijdige dood van hun vader in 1823 (33 jaar!) dit bedrijf uitbouwen (o.m. door toevoeging van een olieslagerij) en zullen hun ondernemingszin ook op het politieke vlak laten blijken. De eerste werd raadslid in 1858-1863 en was nogmaals maar tevergeefs kandidaat in 1863. Philemon-Joseph is lid van de Provinciale Raad geweest in 1860-1871, na op 5 mei 1857 in het huwelijk te zijn getreden met van der Noot Hendrika²⁶. De zonen uit hun huwelijk maakten het familiebedrijf tot een bloeiende zaak maar waren terzelfdertijd niet minder actief in de locale politiek en in de plaatselijke pers. Eén van hen, Désiré-François, trad na de verkiezingen van 1895 in de gemeenteraad en werd vanaf 1912 schepen van openbare werken tot aan het einde van de Eerste Wereldoorlog. Als oprichter in 1898 van een Katholieke Jonge Wacht te Aalst vond men in hem de geschikte persoon om het voorzitterschap van de Arrondissementele Bond der Katholieke Jonge Wacht op zich te nemen²⁷.

De overige te bespreken dynasties DE GHEEST, DE WAEPENAERT-VERBRUGGHEN, VAN LANGENHOVE, VAN WAMBEKE alsmede de families MOYER-SOEN en VAN DER NOOT, die zich later dan de voorgaande ontpopt hebben als leiders van de gemeenschap, waren zó uitgebreid in ledenaantal dat een uitgesponnen ontleding al te gewaagd en voor de lezer te saai zou zijn. We verwijzen dan ook naar de tabels achteraan (III, IV, VII, X, XI, XII), waaruit hun omvang en belang duidelijk blijkt. Enkele feiten in verband met deze geslachten moeten toch even onderstreept worden: het voorkomen van talrijke onderlinge huwelijken, hoe zij niet alleen in de stad maar ook in de omliggende gemeenten dikwijls een uitgelezen positie innamen, hun rol in de oprichting en de leiding van de partijen, hun niet-gebonden zijn aan één politieke opinie en het bestaan van een cumulatie van verschillende

(25) Spitaels Benoit, Spitaels Jacques-Ghislain (Tabel VIII) en De Ruyter Benoit (grondeigenaar, gem. 1831-1836, schepen 1830 en 1837-1840 te Geraardsbergen) waren getuigen op de trouwdag van De Wolf Ignace-Judocus en Melanie De Portemont (Ger. 23-VIII-1837).

(26) Modest De Cock (dokter, gem. 1848-1854, burg. 1854-1881, provinciaal raadslid 1864-1873 te Ger.) was hun getuige.

(27) Van Nuffel P.: *Schepen Désiré De Wolf. Aalst, 1931, passim.*

mandaten door dezelfde mensen.

Wat het eerste aspect betreft zal een opsomming per familie van de aanverwante dynasties volstaan. De geciteerde namen zijn welluidend genoeg zodat verdere commentaar mag ontbreken. De Gheest was verbonden door huwelijksbanden met De Clercq, De Putter, Van Wambeke, De Wolf, Govaert, De Schaeppdrijver, de Clippele, Van Temsche en Germanes²⁸; van Langenhove met de Waepenaert, de Clippele, Tack, De Clercq, Lefebvre, Jelic, van der Noot, de Waepenaert, Breckpot en Boeyé (voornamelijk dynastie in het Land van Waas)²⁹; Moyersoem met De Wolf, De Coninck, Van den Bossche, Lievens, Eeman, Van den Hende, Van der Haeghen, De Vuyst, Liénart, Thuysbaert (de voorlaatste drie families behoorden tot de hoogste in aanzien van het gewest, de familie Thuysbaert was de belangrijkste politieke dynastie van Lokeren)³⁰; van der Noot met De Moor (o.m. een Brusselse burgemeester), de Meer de Moorsel, De Wolf, Van Wambeke, Jelic, Cumont³¹; de Waepenaert-Verbrugghen (de Waepenaert is van midden 18e eeuw tot midden 19e eeuw op het voorplan blijven staan en werd nadien opgevolgd door de verwante familie Verbrugghen) met De Clippele, van Langenhove, de Ruddere, Van den Hende, Van der Looy, De Brandt³²; Van Wambeke met De Wolf, De Putter, van der Noot, De Portemont, Pieraert³³. Al die familienamen bewijzen de verwevenheid van vele vooraanstaande geslachten met elkaar. Een werkelijke uitwisseling van huwelijkspartners heeft plaatsgehad.

De namen van De Gheest Constantin (Wichelen), De Putter Judocus (Lede), Van Temsche Victor-Jan (Hillegem), van Langenhove, van der Noot (Moorsel), de Waepenaert en Van Wambeke (Geraardsbergen) onderlijnen het tweede aspect; terwijl voor het derde punt — met weglating van de namen der aanverwanten die een leiderspositie op zich hadden genomen — Guillaume De Gheest, Aimé-Charles van Langenhove, Louis-Antoine van Langenhove, François Van den Bossche, Antoine-Joseph van der Noot, Alexander van der Noot (allen in de liberale partij) en Victor-Jan De Gheest, Jan-Baptist Moyersoem, Charles-Emmanuel Verbrugghen, Victor-Paul Van Wambeke (in de Bewarende Vereniging) figureren.

(28) De heer V. De Gheest, notaris te Aalst, bezorgde ons talrijke inlichtingen over de stamboom van zijn familie.

(29) Broeckaert J.: *Généalogie de la Famille van Langenhove*. Gent, 1909, passim.

(30) De heren Fr. Moyersoem, notaris te Aalst, en L. Moyersoem, gewezen volksvertegenwoordiger te Aalst, verschaften ons ettelijke inlichtingen over hun verwanten.

(31) *Annuaire de la Noblesse 1865*, pag. 209; *La Noblesse Belge* (nieuwe titel van de A. de la N.). *Annuaire de 1912 II*, pag. 233; Reyntens O.: *De gemeente Moorsel bij Aalst en hare Geschiedenis*. Gent, 1892, pag. 117 e.v.

(32) over de Waepenaert: *La Noblesse Belge*. *Annuaire de 1893 I*, pag. 186-191; *1899 II*, pag. 2558.

Hierbij moet nog vermeld worden de naam van Jean-Baptiste Dommer (pag. 19), getuige bij het huwelijk van Jean-Rogier de Waepenaert en de Ruddere Jeanne-Christine te Aalst op 10-VIII-1812 (Tabel IV en IX), en van De Craecker François-Guillaume (pag. 19), optredend bij de trouwplechtigheid van Antoine-Louis de Waepenaert en Van den Hende Catherine-Adelaïde te Aalst op 19-XII-1810 (Tabel IV).

(33) Bij het huwelijk van De Putter Judocus (Tabel III) en Van Wambeke Hortense-Isabelle fungeerde Lefebvre Henri-Victor (pag. 21) als hun getuige (Aalst, 12-VI-1849).

Dat éénzelfde geslacht bij de beide hoofdopinies in het negentiende eeuwse arrondissement over veel invloed kon beschikken wordt duidelijk gemaakt door b.v. de familie De Gheest. Vooraanstaande liberalen waren hierbij De Clercq Guillaume en De Gheest Guillaume. Daarentegen staan de schoonbroer van deze laatste (eveneens burgemeester van Aalst!), De Wolf Joseph-Jean, de echtgenoten der kleindochters van Guillaume De Gheest, nl. Abel en Wilfried de Clippele, De Putter Judocus en het hele nageslacht van Egidius De Gheest ons als katholieken bekend. Ook zo bij het nageslacht Moyersoën: Jean-Baptiste Moyersoën behoorde tot de katholieke elite van de stad terwijl zijn oom François Van den Bossche medestichter was van de lokale Liberale Associatie. Iets dergelijks vindt men ook bij van der Noot. Frederic-Renerius van der Noot was een katholieke burgemeester van Aalst, bij zijn schoonzonen waren er twee katholieken (De Wolf Philemon en Victor-Paul Van Wambeke, burgemeester te Aalst!) en één liberaal (Jelie Eugène-François). De broer van Frederic van der Noot, Antoine-Joseph, en diens kinderen behoorden allen tot de liberale opinie. Het is dus erg moeilijk om op één bepaalde familie een liberaal of katholiek etiket te plaatsen. Meestal waren alle opinies erin vertegenwoordigd.

Wanneer men de voornaamheid van sommige personaliteiten meet aan de hand van de door hen beklede functies (hetgeen inderdaad de zekerste methode is) heeft dit voor gevolg dat men het belang van bepaalde mensen flink onderschat. Nemen we bijvoorbeeld iemand als Jelie Jean-Baptiste, die in 1821 te Aalst een garentwijnderij oprichtte. Slechts éénmaal is hij kandidaat geweest op de liberale lijst namelijk bij de gemeenteverkiezingen van 1872, toen de liberalen alle hens aan dek riepen om hun zinkende schip te redden. Zijn ene dochter trouwde met een van Langenhove, zijn andere met een van der Noot. Deze twee huwelijken en zijn rol als succesvolle industrieel doen ons vermoeden hoeveel sterker zijn invloed en macht in de liberale rangen moet geweest zijn dan zijn eerste en enig publiek optreden laat blijken. Ook Moyersoën Jean-Baptiste is een gelijkaardig geval. Hij was tweemaal kandidaat bij de Aalsterse gemeenteverkiezingen, kortstondig lid van de Provinciale Raad, mede-oprichter van de Bokkenrijdersmaatschappij en bestuurslid van de Bewarende Vereniging van het arrondissement. Toch moet het aanzien van deze rijke koopman veel groter geweest zijn in de politieke kringen als vriend en beschermer van Charles Woeste³⁴. Voor anderen kan men wel rechtstreeks de kracht van hun invloed meten dank zij de beklede functies, bijvoorbeeld

(34) Toen Ch. Woeste zich bij de Kamerverkiezingen van 20-VII-1871 voor de eerste maal als kandidaat voordroeg in de schoot van het besturend comité der Aalsterse Bewarende Vereniging werd hij hierbij fel gesteund door Jean-Baptiste Moyersoën. Woeste verloor echter het pleit. Bij de algemene verkiezingen van juni 1874 werd zijn kandidatuur opnieuw voorgedragen door J.B. Moyersoën en deze maal met succes. Woeste heeft dit nooit vergeten en bleef de vriend van de familie. (Woeste Ch.: *Mémoires pour servir à l'histoire contemporaine de la Belgique*. Deel I. Brussel, 1927, pag. 106 en 122; belangrijk voor deze feiten is ook de briefwisseling van en aan de journalist A. Neut, berustend in het A.R.A.).

Ch. Woeste trad ook op als geëerde getuige op de huwelijksdag van Romain-Jean Moyersoën, zoon van Jean-Baptiste, met Liénart Alina-Maria (Aalst 9-VI-1896).

voor Victor-Paul Van Wambeke, wiens grootoom François-Bernard Van Wambeke een belangwekkende personaliteit was onder de Franse bezetting, o.m. als één der weinige Belgische leden van het Corps Législatif³⁵. Een blik op de politieke stamboom van zijn familie (Tabel XII) maakt reeds onmiddellijk duidelijk de kapitale rol door dit geslacht in het arrondissement Aalst gespeeld vanaf het begin van de eeuw tot aan de Eerste Wereldoorlog. Als gemeenteraadslid, burgemeester (24 jaren!), Kamerlid (30 jaren!), voorzitter van de arrondissementale Bewarende Vereniging (1875-1896), vrederechter-plaatsvervanger (1847-1883) en als schoonzoon van Frederic-Renerius van der Noot (burgemeester van Aalst 1834-1848) was de advocaat Victor-Paul Van Wambeke jarenlang de leider van de katholieke opinie in het gewest³⁶. In het begin van ons tijdperk kende zijn activiteit een voortzetting — weze het in geringe mate — in de persoon van zijn verre verwant, dokter Paul Pieraert uit Geraardsbergen³⁷.

Een laatste groep Aalsterse politieke dynasties zijn deze die sinds de jaren 1848-1872 op het voorplan zijn getreden: de liberale families Cumont, Van Assche, Van der Smissen en De Windt; de katholieke families de Bethune en Liénart.

In de inleiding hadden we reeds het belang van de nazaten van de Fransman Charles-François CUMONT (zijn kinderen Emile, Valéry, Charles-Florent en zijn kleinzoon Félix) onderlijnd als liberale kandidaten bij elke Kamerverkiezing in de tweede helft van de vorige eeuw. Ook in de leiding van de liberale organen liet deze fabrikantenfamilie, die verwant was met De Clercq, van der Noot, De Craecker, zich gelden. Charles-François Cumont was de oprichter en eerste voorzitter van de Liberale Associatie, zijn zoon Charles-Florent werd voorzitter van het Liberale Actiecomité te Aalst, voorzitter van de Liberale Jonge Wacht en voorzitter van de Associatie (1864-1879), de kleinzoon Félix Cumont werd op het einde van de eeuw eveneens bestuurslid van de Liberale Associatie maar niet meer als voorzitter of ondervoorzitter, want op dat ogenblik was de familie Cumont reeds verdrongen door De Windt.

Dokter Jean-Baptiste DE WINDT, gemeenteraadslid in 1855-1856 en kandidaat bij de verkiezingen van 1845, 1866, 1872, was in 1825 in het huwelijk getreden met De Winter Maria-Jozefa uit een Denderhoutems geslacht. Uit hun huwelijk werd in maart 1826 Jozef geboren. Deze oefende het doktersberoep uit zoals zijn vader, was kandidaat bij de gemeenteverkiezingen 1878, 1881, 1884, 1887, 1890, 1895 en bij de algemene verkiezingen in 1890. Als voorzitter van de Liberale Associatie sinds 1879 volgde hij Cumont Charles-Florent op. Van hem ging het initiatief uit dat leidde tot de oprichting van een Willemsfondsafdeling te Aalst. Een andere zoon van Jean-Baptiste De Windt was de notaris Alfons-Marie, die zelf de vader

(35) Broeckaert J. en De Potter F.: *Geschiedenis van de stad Aalst, voorgegaan door een historische schets van 't voormalige Land van Aalst*. Deel IV. Gent, 1875. pag. 345-346; Dictionnaire historique et biographique de la Révolution et de l'Empire 1789-1815, deel II, pag. 804.

(36) Bij zijn eerste huwelijk op 27-VI-1842 te Aalst met De Vis Eugenia-Ludovica was van Langenhove Louis-Xavier (pag. 22) als getuige opgetreden.

(37) Zie Tabel XII; De Vaandrig (Ger.) 7-VIII-1910 (In Memoriam).

werd van Jean-Charles-Albert, notaris. Zowel voor als na de Eerste Wereldoorlog is Albert De Windt als kandidaat, als gemeenteraadslid, schepen, provincieraadslid en als voorzitter van de Liberale Associatie de traditie van zijn verwantschap waardig geweest. Zijn schoonvader Gustaaf-Frans Michiels, handelaar en bankier, en diens broer notaris Frans-Bernard waren rond 1890 dé voormannen van de radicaal-liberalen te Aalst.

De twee andere liberale families Van Assche en Van der Smissen waren tweederangsdynasties. Geneverstoker Charles VAN ASSCHE werkte in 1846 mede aan de oprichting van de Aalsterse Liberale Associatie en werd lid van het bestuur. Hij maakte deel uit van de stedelijke raad in 1864-1866 — zijn broer Jean, brouwer, was dit ook geweest te Geraardsbergen van 1843 tot 1860 — en stelde zich tweemaal tevergeefs kandidaat voor een parlementair mandaat, nl. in 1863 en 1870. Zijn vrouw, De Coninck Amelia, schonk hem twee zonen³⁸. De ene, Raymond-Domien, oefende het vaderlijke beroep verder uit en stond als kandidaat op de liberale lijst bij elke gemeenteraadsverkiezing tussen 1866 en 1887. De andere, hopkoopman Domien-Joseph, nam geen deel aan het politieke leven. Toch moet zijn naam hier gemeld worden omdat na zijn overlijden in maart 1891, zijn weduwe, Callebaut Maria-Emilia, hertrouwde met de brouwer De Blicck Jozef, gemeenteraadslid (1904-1920) en senator voor Aalst-Oudenaarde (1912-1927). Zelfs bij een tweede huwelijk ging men dus een partner zoeken binnen dezelfde interessesfeer! Dit voorbeeld staat naast tal van andere zoals Pieter-Joannes Spitaels (met Wolfcarius Helena en met De Beck Isabella), De Baere Emilie (met René Spitaels en met Van Cleemputte Jean-François), Van den Bossche François (met Moyersoën Melanie-Justine en met Eeman Barbara-Jeanne), enz.

De négociant Adrien-Bernard VAN DER SMISSEN, geboren te Meerbeke in 1768 en verwant met advocaat Victor-Pierre Van Oudenhove (gemeenteraadslid van Ninove 1843-1863, burgemeester 1855-1863, provincieraadslid 1852-1863 en voorzitter van de plaatselijke Liberale Associatie), had twee zonen. Allebei waren ze als katoenfabrikanten sinds 1840 te Aalst bedrijvig. Allebei namen ze in de liberale groep een ereplaats in: Frans als lid van de stedelijke raad in 1852-1869 en Edward als opvolger van zijn broer in dezelfde functie. De kinderen van deze laatste zetten de traditie verder: Prosper stelde in 1878 als liberaal zijn kandidatuur bij de gemeenteverkiezingen en Gustaaf zou de familienaam weerklank doen vinden doorheen het ganse land. De houding van de liberale partij tijdens de schoolstrijd van 1879-1884 bracht de jonge talentvolle advocaat er toe met zijn overtuiging en die van zijn familie te breken. Gustaaf Van der Smissen stichtte een partij van „Onafhankelijken” en behaalde hiermee een eerste zege bij de gemeenteverkiezingen van 1881. Hijzelf kwam toen in de raad van Sint-Joost-ten-Node. De doorbraak volgde bij de parlementsverkiezingen van 1884. Zijn ploeg verleende haar steun aan de vorming van een katholieke regering. Twee jaar later stelde een tragisch feit reeds een einde

(38) Getuige bij het huwelijk tussen Van Assche Charles en De Coninck Amelia (Aalst 4-II-1835) was Matthijs Felix, burgemeester te Hofstade en zoon uit de locale burgemeestersdynastie.

aan de snelle carrière van dit belofterijke Brusselse Kamerlid. De beschuldiging van moord op zijn echtgenote en de daaropvolgende processen hebben maandenlang de publieke opinie in beroering gehouden. Door de hetze rondom zijn naam verdween het geslacht Van der Smissen definitief uit de politiek.

In de schoot van de katholieke volksgroep hebben tijdens de laatste decennia van de negentiende eeuw twee nieuwe families de aandacht en het ontzag vanwege de publieke opinie op zich weten te trekken: de Bethune en Liénart.

Paul-Valéry DE BETHUNE, zoon van de Kortrijkse burgemeester (1836-1849) en senator (1845-1870) Félix-Antoine de Bethune, vestigde zich na zijn huwelijk op 24 april 1856 met Eliaert Adelaïde te Aalst. Hij zag er zich aangesteld tot lid van de Provinciale Raad (1860-1870), gemeenteraadslid (1867-1896), schepen (1889-1896) en bestuurslid van de Katholieke Bewarende Vereniging van het arrondissement. Deze advocaat-eigenaar was terzelfdertijd vanaf 1870 tot aan zijn dood senator voor het gewest Kortrijk. In de laatste jaren voor zijn overlijden aanvaardde hij nog het ambt van vrede-rechter-plaatsvervanger in het kanton Aalst. Zijn drie zonen Félix, Leon en Louis waren niet minder belangrijk. De eerste werd provinciaal raadslid (1889-1900), bestuurslid van de Bewarende Vereniging van Aalst en voorzitter van de Aalsterse Bond der Bekwaamheidskiezers. Leon de Bethune was schepen in 1896-1907, Kamerlid in 1898-1907, voorzitter van de Aalsterse Katholieke Werkmanskring in 1887-1907, en secretaris van de Hoge Raad voor Kongo vanaf 1900. De derde zoon, Louis, zette het werk van zijn broers (Félix is overleden in 1901 en Leon in 1907) verder als raadslid (1908-1932), schepen (1926-1927) en Kamerlid (1912-1919 en 1921-1932). Enige twijfel omtrent het door deze familie genoten aanzien te Aalst en omstreken is volledig uitgesloten. Op drie vitale punten in de strijd van de katholieke partij stonden zij vooraan: de Bewarende Vereniging, de Bekwaamheidskiezersbond en de Werkmanskring. Ook in de perswereld van de stad en het arrondissement (vooral i.v.m. de landbouwerstijdschriften) heeft dit geslacht zijn sporen verdiend. Opvallend is hierbij de afwezigheid van huwelijksbanden met andere politieke dynasties (behalve met Eliaert) uit het arrondissement³⁹.

Op 9 Nivôse van het jaar XI huwde te Aalst Albert-François LIÉNART, geboren te Doornik, met Pauwelaert Isabella-Theresia, schoonzuster van Van den Broucke François-Martin. De zoon, Camille-Eugène, die gedurende enkele jaren agent van de Nationale Bank was te Aalst, trad in 1839 op zijn beurt in echtverbintenis met Van den Broucke Elina-Maria. Hun zonen hielden de standing van het geslacht niet minder hoog: Alexander, rentenier, huwde met Van den Broucke Isabella en was de schoonvader van Moyersoën Romain-Jean; de in 1866 begonnen loopbaan als raadslid en Kamerlid van Albert-Joseph werd door de dood reeds in 1871 afgebroken, niettemin werd zijn nagedachtenis jarenlang met zeer veel pië-

(39) La Noblesse Belge. Annuaire de 1921 II, pag. 46; 1926 II, pag. 38; Roeykens A.: *Leo de Bethune*. Gazet van Aalst 6, 11, 13, 18-IV-1963.

teit in ere gehouden door de katholieke bevolking⁴⁰; grondeigenaar-bankier Charles Liénart, bouwend op de roem van zijn broer, bracht het tot gemeenteraadslid (1882-1896), provincieraadslid (1872-1888), secretaris van de Provincieraad (1877-1888) en senator (1888-1898). De schoonvader van Charles Liénart was Leirens Leo-Jean⁴¹. Deze fabrikant, gehuwd met Eli-aert Josepha (dochter van Eliaert Cornelis, die in 1854 overleed en zijn garenfabriek overliet aan zijn schoonzoon) en zoon van notaris Charles-Marie Leirens, die te Wetteren schepen en provinciaal raadslid was, is als bestuurslid van de Bewarende Vereniging, voorzitter van het St.-Vincentius-Genootschap en als senator in 1874-1888 tijdens de laatste decennia van de voorbije eeuw één der meest geziene burgers geweest in stad en arrondissement.

Al deze families kan men zich voorstellen als sferen. Sommige hiervan vinden een raakpunt met mekaar, de inhouden vervloeiden en een groter geheel werd omspannen. Ieder geslacht afzonderlijk vormde een dynastie, een gezagskring. Door huwelijksbanden werden twee of meerdere dynasties met elkaar verbonden en vormden aldus één groot, het sociale leven overkoepelend, blok.

In tegenstelling met de situatie te Ninove en te Geraardsbergen blijkt uit de tafel van de beroepsverandering in de verschillende Aalsterse politieke families (Tabel XIII) dat in de hoofdplaats van het arrondissement de renteniersklasse zeer sterk vertegenwoordigd was en dit vooral bij deze, optredend vóór 1860⁴². Al de leden van de dynasties De Craecker, de Waepenaert, de Ruddere, Tack, Van den Broucke, van der Noot en (op het einde van de eeuw) de Bethune zijn ons bekend als renteniers of grondeigenaars. Andere geslachten zoals De Coninck, Dommer, Lefebvre en van Langenhove hebben na 1830 de renteniersgroep verlaten en zijn overgeschakeld naar de nijveraarsklasse, sommigen onder hen werden zelfs fabrikant (Theodoor Dommer, Louis-Antoine van Langenhove). De grootte van de rentenierende groep wijst op een concentratie van rijkdom gedurende de eerste decennia van de negentiende eeuw in het centrum van het gewest. De meeste van deze families zijn ca. 1860 volkomen uit het politieke leven verdwenen (behalve van der Noot, van Langenhove en natuurlijk de Bethune), daar ze door andere geslachten werden verdrongen. Wat de beroepsstructuur betreft kan men bij deze eerste negentiende-eeuwse dynasties de

(40) Van Nuffel P.: *Albert Liénart*. Aalst, 1932, passim. O.m. een gedeeltelijke stamboom van de familie Liénart.

(41) Paul de Bethune (pag. 27) trad op 9-VII-1873 op als getuige bij het huwelijk van Charles Liénart en Leirens Maria-Louisa te Aalst.

(42) De sterkte van deze bezittende groep, genietend van het verzamelde fortuin, in de politiek hangt nauw samen met zijn plaats in het volledige Aalsterse maatschappijbeeld. In zijn studie over de Kenmerken van de Industriële Ontwikkeling te Aalst 1795-1875 (Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent. Nieuwe Reeks; deel XVIII, 1964) stelt L. De Rijcke vast „dat [in de periode 1795 tot 1830] de vertegenwoordiging van de nijveraars binnen de gegoede burgerij wel ruimer wordt, maar toch geen doorbraak betekent” (pag. 44). De vertegenwoordiging van de in aantal en rijkdom groeiende nijveraarsklasse bij de leiding van de gemeenschap was slechts gering, „de traditionele positie van renteniers en rechtskundigen had zich binnen het plaatselijk bestuur grotendeels gehandhaafd, zelfs nog na 1830” (pag. 45).

families De Clercq en De Wolf (négocianten) naast Van der Heyden (overgang van renteniersgroep naar vrij beroep) als uitzonderingen beschouwen.

Zoals we reeds zagen heeft de groei van de antithese liberaal-katholiek ook de doorbraak meegebracht tussen 1848 en 1866 van enkele nieuwe geslachten. Opvallend is nu dat deze nieuwe mensen vooral tot de handeldrijvende burgerij of nijveraarsklasse behoorden: Cumont (van négociant tot fabrikant), De Wolf (idem), Liénart (bankiers), Van Assche (stokers), De Gheest (uit de landbouw → négociant → brouwer → notaris) en Van der Smissen (négociant → fabrikant → advocaat). De familie Moyersoën behoorde tot aan de jongste eeuwwisseling tot de klasse der kooplui, pas in de recente generaties gebeurde een overschakeling naar het advocatenberoep. Eigenaardig in hun beroepsevolutie waren de dynasties Van Wambeke en Verbrugghen. Beide kenden hierin een tussenstadium in de jaren vóór 1830: Van Wambeke (notaris → notaris → *grondeigenaar* → advocaat → advocaat) en Verbrugghen (advocaat → *handelaar* → advocaat en notaris). De liberale familie De Windt bestond uit dokters en notarissen.

Samenvattend voor Aalst kan men stellen dat in het midden van de negentiende eeuw de renteniersfamilies verdrongen werden uit de politiek-leidende kring door de dynamische handelsklasse en de jonge industriëlen; dat rond de laatste eeuwwisseling de groep der vrije beroepen en der notarissen doorbraken zonder evenwel de voorgaande categorie volledig uit te schakelen. Deze grondige wijziging viel samen met de verschuiving van de rijkdommen. De nijveraarsklasse heeft zich snel verrijkt en verdreef uit de bestuursorganismen de traditionele leiders, nl. rechtskundigen en renteniers, die op het financiële plan gestagneerd waren ⁴³.

In de schoot van de Aalsterse liberale partij hebben in de tweede helft van de eeuw enkele van de belangrijkste textielfabrikanten der stad het roer in handen genomen: Cumont Charles-François, na hem zijn zonen Emile, Valery, Charles-Florent en zijn kleinzoon Felix (garenfabriek en blekerij, begonnen in 1840-1841); Dommer Theodoor-Jacques (gestart in 1848-1849, o.m. leider van een modelwerkhuis voor Jacquard-weverij te Aalst, voorzitter hiervan was Charles-François Cumont); Charles Léviannois (schoonbroer van de liberale fabrikant Domien Dekens te Ninove; zijdefabrikant in 1851-1872) en zijn zoon Désiré; van Langenhove Louis-Antoine; de gebroeders Frans en Edward Van der Smissen (katoentwijnanderij opgericht in 1840, katoenspinnerij in 1853); Jean-Baptiste Jelic (katoendrukkerij, garentwijnanderij); Govaert Florimond (zoon van gemeenteraadslid Jan-Felix Govaert, garenproductie en mechaniekweverij). Al deze liberale industriëlen vonden bij de katholieke burgerij slechts twee tegenhangers in de persoon van Cornelis Eliaert-Cools (zoon van de liberale

(43) L. De Rijcke kwam in zijn hoger vermelde studie tot de volgende conclusie: „de verschuiving [van de rijkdommen] is totaal in 1864: de renteniers en rechtskundigen zijn totaal verdreven door de industriëlen in de topklasse van de rechtstreekse belastingen” (pag. 49). Als we deze conclusie plaatsen naast de geconstateerde verandering in de politieke constellatie van diezelfde periode valt onmiddellijk het nauwe verband op dat moet bestaan hebben tussen politieke machtsvorming en economische wijzigingen.

fabrikant Jean-Benoit te Ninove, katoendrukkerij, garenfabriek vanaf 1820) en in Leo Leirens, die vanaf 1854 zijn schoonvader, Cornelis Eliaert, opvolgde als ondernemingsleider en bij het uitgebreide complex nog een vlasspinnerij voegde ⁴⁴.

Nergens in het gewest hebben de eigenlijke fabrikanten (we laten de nijveraars zoals brouwers, olieslagers en stokers dus buiten beschouwing) zo'n grote rol gespeeld als te Aalst. Dit hangt ongetwijfeld samen met de concentratie van de arrondissementele textielnijverheid in deze stad. De richtinggevende deelname van deze nieuwe klasse in de maatschappij aan de politieke strijd — en dit vooral in het kader van de liberale organisaties — is niettemin een merkwaardig feit ⁴⁵.

Al de tot nu toe behandelde geslachten waren gemakkelijk geografisch te situeren. Ze woonden te Ninove, te Geraardsbergen of te Aalst. Een aantal families kan moeilijk besproken worden in het raam van de stedelijke dynasties omwille van de grote geografische verspreiding van de leden over het hele gebied ofwel omdat zij een buitengemeente bewoonden. Tot de eerste groep behoorden de families Cosijns, de Clippele, Van der Haeghen, d'Hane de Steenhuyze en aanverwanten. Bij de tweede categorie kan men de families Droesbeque-Bruneau, Galle, Van Aelbroeck (alle drie te Zottegem), De Sadeleer (Haaltert), De Vuyst (Borsbeke) en Van Vreckem (Meerbeke) onderbrengen. Naast deze geografische factor speelt nog een ander aspect een rol bij de situering van deze verwantschappen in onze uiteenzetting. Immers óók omwille van hun invloed die jarenlang over het hele arrondissement uitstraalde én omdat men in de onderscheiden stambomen ettelijke zeer belangrijke personaliteiten aantreft, moeten zij beschouwd worden als „arrondissementeel”.

De tweede reeks heeft echter niet alleen een essentiële taak vervuld in het politieke leven van het hele arrondissement, maar ze vormden terzelfdertijd typische lokale dynasties, m.a.w. ze beheersten ook het publieke leven van de eigen gemeente. Precies om die laatste reden zal deze serie slechts nader belicht worden in het kader van een volgende publicatie over de plattelandsdynasties.

Aan de hand van de tabels kan men gemakkelijker de structuur van de vier overige families nagaan en de opsomming aldaar van de gecumuleerde mandaten maakt hun belangrijkheid onmiddellijk duidelijk. Hier zal dus een bondig overzicht volstaan.

De familie COSIJNS telde in haar rangen enkele raadsleden-schepenen van de stad Ninove. Pas in het begin van onze eeuw (en dit tot op de huidige dag) trad ze vooruit in de lokale politiek van Meerbeke, de gemeente waar de meeste leden van deze stam geboren werden (Tabel I). Dank zij een aantal huwelijken wist de groep zijn aanzien flink te verstevigen. Ver-

(44) Getuige bij het huwelijk was Leo Leirens en Eliaert Josepha-Huberta (Aalst 22-I-1850) was Charles-Hippolyte Vilain XIV, burgemeester te Wetteren.

(45) Voor het opsporen der beroepen van de Aalsterse politici werd o.m. gebruik gemaakt van een publicatie door de Aalsterse stadsarchivaris A. Van der Heyden: *Geschiedkundige Bijdrage nopens het ontstaan en de ontwikkeling van handel en nijverheid te Aalst sedert de jaren 1800*. Aalst, s.d., passim.

wanten waren de families Haelterman (Outer), Dierickx-Ceuterick (Geraardsbergen), De Wolf (Aalst), De Saedeleer (Haaltert) en Godts-Van Steenberghe (de gebroeders Charles-Louis en Louis-Jean Van Steenberghe waren belangrijke mensen te Ninove) ⁴⁶.

François DE CLIPPELE (1762-1844) oefende te Steenhuize-Wijnhuize het landbouwersvak uit en trad er eveneens op als ontvanger der gemeente. Deze bescheiden openbare functie vormde de eerste trede van de sociale ladder die door zijn strijdvaardig katholiek nageslacht tot de hoogste sporten zou beklommen worden (Tabel II). Tal van huwelijksbanden met andere politieke families werden door zijn nakomelingen gesmeed. De lange lijst der achternamen van de aangetrouwden getuigt dit: Jouret (liberaal!), Sonck (dynastie te Denderleeuw), De Clippel (St.-Lievens-Esse), Bouwens (St.-Gillis-Waas), Matthijs (Schellebelle), Van den Bossche (St.-Lievens-Esse), De Schaepdrijver (Aalst), Meuleman (Vlekkem), De Wolf (Aalst), De Clercq (Zonnegem), Velge (Strijtem) en Verstraeten (Vlierzele). Zowel in Geraardsbergen, Smeerhebbe, Gijzegem, Vlekkem (vanaf 1846 tot 1941 behield deze dynastie het burgemeesterschap in dit dorp), als in Gavere, Aalst, Strijtem en in Denderleeuw hebben de bloedverwanten de Clippele deelgenomen aan het locale bestuur. De belangrijkste figuren onder hen waren: de Clippele Pierre-Jean, (provincieraadslid, Kamerlid), Prosper (provincieraadslid) en Abel (arrondissementscommissaris te Aalst van 1871 tot 1910!) ⁴⁷. Opmerkelijk is het fenomeen dat zes van de acht kinderen van Pierre-Jean de Clippele rechtstreeks of onrechtstreeks in het politieke leven betrokken werden ⁴⁸.

Tot nu toe hebben we reeds een zestal adellijke geslachten ontmoet, die in de politieke evolutie van het district tijdens de negentiende eeuw een meldenswaardige rol hebben vervuld, namelijk de Bethune, de Ruddere, de Waepenaert, van der Noot, van Langenhove (allen te Aalst optredend!) en van Ypersele (Ninove). Hierbij moeten nog de namen D'HANE DE STEENHUYZE, DELLA FAILLE D'HUYSSSE, DE KERCHOVE D'EXAERDE, DE KERCHOVE D'OUSSELGHEM, DE NIEULANDT ET DE POTTELSBERGHE en VAN POTTELSBERGHE DE LA POTTERIE gevoegd worden ⁴⁹. De taak van deze families is eerder bescheiden geweest. Ze beperkte zich tot het aanvaarden van een burgemeesterszetel (vóór de Gemeentewet van 1836 soms meerdere tegelijk) in een buitengemeente, waar ze al dan niet verbleven. Deze functie werd door deze rentenierende grootgrondbezitters louter als een eretitel beschouwd, gevoegd bij de lange reeks van onderscheidingen waarvan ze reeds

(46) De heer E. Cosyns te Meerbeke verstrekke ons welwillend inlichtingen over zijn familie.

(47) Abel de Clippele stichtte te Geraardsbergen de Katholieke Kring en was er voorzitter van het St.-Vincentiusgenootschap.

(48) Dr. Bousse A.: *Oude geslachten uit het Land van Aalst, de Clippele*. Het Land van Aalst, Jrg. XI, 1959, nr 6, pag. 271-291.

(49) *Annuaire de la Noblesse* 1849, pag. 136-138; 1861, pag. 185-187 (d'Hane de Steenhuyze); 1859, pag. 199-211; 1927-1928, pag. 45 (de Kerchove d'Exaerde); 1858, pag. 195-197; 1896 II, pag. 1873 (van Pottelberghe de la Potterie); 1859, pag. 207; 1893 II, pag. 1166; 1927 II, pag. 39 (de Kerchove d'Ousselghem); 1895 II, pag. 1677-1678; 1925 II, pag. 127 (de Nieulandt et de Pottelsberghe); 1911 II, pag. 196 (van den Hecke de Lembeke).

de dragers waren. De onderlinge uitwisseling van huwelijkspartners tussen deze zes families maakt het mogelijk al de leden — gegroepeerd per geslacht — in schakelvorm naast elkaar te plaatsen (Tabel V). In het geheel van de provincie Oost-Vlaanderen en zelfs daarbuiten hebben zij ongetwijfeld een kapitale taak vervuld in de ordening en de leiding van de gemeenschap maar zoals reeds gezegd werd, in het gewest Aalst is dit — op drie uitzonderingen na — niet het geval geweest. Deze uitzonderingen waren Hippolyte della Faille d'Huyse, Eugène-Marie de Kerchove d'Exaerde en Jean-Baptiste d'Hane de Steenhuyze. Hun verschijnen dient speciaal onderstreept én omdat ze behoorden tot de eminentste politici van onze negentiende eeuw én omdat ze zulke prachtige voorbeelden van gezagscumulatie zijn.

Jean-Baptiste-Charles d'Hane de Steenhuyze begon zijn carrière als lid van de Provinciale Staten van Oost-Vlaanderen (1825-1830). Na de onafhankelijkheidsverklaring werd hij lid van het Behoudingscomité van dezelfde provincie (1830-1836). Zijn lidmaatschap van het Nationaal Congres voor het district Gent was de voorbode van zijn parlementaire loopbaan: Kamerlid voor Gent (1833-1835) en katholieke Senator te Aalst (1837-1858, jaar van zijn overlijden). Deze doctor in de rechten — de rijkste man van Gent in de dertiger jaren — bleef tot 1848 in dienst als administratieve inspecteur van de Gentse Rijksuniversiteit. Zowel in het openbare leven als in de ontwikkeling van de Gentse pers kan men zijn rol moeilijk overschatten ⁵⁰.

Het leven van Hippolyte della Faille d'Huyse was even gevuld. Hij begon als Kamerlid voor Oudenaarde (1831-1835) en is één der eerste secretarissen van de Kamer van Volksvertegenwoordigers geweest (1831-1835), nadien zag hij zich tot senator verkozen te Mechelen (1840-1848) en werd, na zijn vestiging te Lede in 1851, door de katholieke kiezers van het arrondissement Aalst aangesteld tot lid van de Senaat, instelling waarvan hij het ondervoorzitterschap gedurende enkele jaren (1870-1874) waarnam. Ook in de oprichting en leiding van organisaties en kranten was deze gematigde ultramontaan zeer bedrijvig. Tot aan zijn dood in 1875 zou hij voorzitter blijven van de Katholieke Grondwettige Bewarende Verenigingen van de Arrondissementen Aalst en Gent, in 1826 hielp hij bij de stichting van Le Catholique des Pays-Bas en in 1853 trad hij op als één der financiers van Le Bien Public. Tijdens de middendecennia van de voorbije eeuw was deze rentenier de onbetwiste leider van de katholieke bourgeoisie in de provincie Oost-Vlaanderen ⁵¹.

De derde belangrijke figuur in deze reeks was dus Eugène-Marie de Kerchove d'Exaerde. Hij betrad in 1872 als provinciaal raadslid voor Zottegem het politieke strijdperk. In 1898 werd hij tot senator verkozen en

(50) Voordeckers E.: *Bijdrage tot de Geschiedenis van de Gentse Pers. Repertorium 1667-1914* (Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis. Bijdrage 35). Leuven-Parijs, 1964, pag. 92, 119, 120, 135, 136, 285, 470. Over J.B. d'Hane zie Haag H.: *Les droits de la cité. La défense de nos franchises communales 1833-1836*. Brussel, 1946, pag. 73-75.

(51) Simon A.: *L'Hypothèse Libérale en Belgique. Documents inédits 1839-1907*. Wetteren, 1956, pag. 136 en 188 (over het gematigde ultramontanisme van della Faille).

bleef — met twee jaar onderbreking — tot 1919 lid van de Hoge Vergadering ⁵².

Zeer machtig was ook de familie VAN DER HAEGHEN. Niet veel mensen uit dit geslacht kunnen hier in deze uiteenzetting vermeld worden, maar de kracht van zijn invloed was omgekeerd evenredig met de omvang. De landbouwer (later rentenier) Louis Van der Haeghen was in het begin van de voorgaande eeuw schepen van St.-Blasius-Boekel. Daar werden uit zijn huwelijk achtereenvolgens geboren:

— Bernard Van der Haeghen (1814-1895).

Onderpastoor te Lebbeke en te Ninove; vanaf 1855 tot 1880 pastoor te Steenhuize-Wijnhuize, waar hij een felle campagne voerde tegen de liberale burgemeester Louis De Deyn, zodat deze bij de verkiezingen van 1872 definitief uit het gemeentehuis gebannen werd; hij kocht in 1861 het bestaande Aalsterse weekblad *Het Land van Aelst* op, richtte voor de uitgave hiervan met enkele collega's-priesters een Samenwerkende Maatschappij op en zorgde er voor dat geleidelijk aan het grootste deel der aandelen in handen kwam van zijn vriend en geestesverwant Pieter Daens, die sinds 1870 het blad drukte en uitgaf; in de loop van 1872 spoorde hij dezelfde drukker, die later zulk kapitaal aandeel had in de doorbraak van de christen-democratie, aan om een goedkoop volksweekblad te stichten. Dit verscheen inderdaad op 16 augustus 1872 onder de titel „*De Werkman*” ⁵³. De invloed van pastoor Van der Haeghen langs deze beide wijdverspreide weekbladen op de katholieke bevolking was zeer diep ⁵⁴.

— Joanna-Maria Van der Haeghen (1818-1891).

Huwde op 1 oktober 1849 met De Beer Jean-Baptiste (advocaat, schepen te Leeuwergem in opvolging van zijn vader vanaf 1847, provincieraadslid voor het kanton Zottegem in 1868-1870). Hun zonen Herman en Hector waren eveneens gemengd in de leiding van het gemeenebest.

— Charles-Louis Van der Haeghen (° St.-Blasius-Boekel 13-V-1821).

Dokter, gemeenteraadslid te Aalst in 1873-1895, provinciaal raadslid voor het kanton St.-Maria-Horebeke en gehuwd in 1857 met Maria-Theresia Van den Bossche, lid van de plattelandsdynastie uit St.-Lievens-Esse ⁵⁵. Hun zoon, Odilon-Charles, werd advocaat, vrederechter-plaatsvervanger te Aalst, lid van de Provinciale Raad voor het kanton Herzele (1892-1914) en trouwde op 25 mei 1895 met Helena-Maria Moyersoën ⁵⁶. Dit huwelijk en enkele eerder vermelde wijzen ons op het

(52) *Vingt-Cinq années de gouvernement. (1884-1909). Le parti catholique belge et son œuvre.* Brussel, 1910, pag. 473.

(53) *De Denderbode* 16-VII-1871; *De Werkman* 18-XII-1891; *Calendarium Liturgicum* van het bisdom Gent 1896, pag. 100; *Liber Memorialis* van de parochie Steenhuize-Wijnhuize, pastorie te Steenhuize-Wijnhuize.

(54) Ongetwijfeld hebben de geestelijken, die leden waren van de hier beschreven politieke dynasties, veel luister en invloed toegevoegd aan deze reeds zó machtige groepen. Hun namen worden hier niet vermeld omdat dit aspect van hun optreden niet precies aan te duiden valt. De invloed van de clerus in de katholieke kringen van de voorbije eeuw kennende, zal men moeilijk deze bewering tegenspreken.

(55) Getuige hiervan was K.L. Van der Haeghen, landbouwer en schepen te Zegelsem.

(56) Hun zoon, Eugène, werd na W.O. II burgemeester te Asse.

bestaan van een hechte vriendschapsband rond de eeuwwende tussen de families Moyersoën, Liénart, De Vuyst en Van der Haeghen. De namen de Clippele, d'Hane en verwanten, Van der Haeghen verdwenen na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog uit de actualiteit. Alleen het geslacht Cosijns wist zich in Meerbeke te handhaven in de plaatselijke politiek.

Bij deze families valt het op dat hun voornaamste actieterrein niet saamviel met de plaats van oorsprong: de Clippele stamde uit Steenhuyze-Wijnhuize maar trad overal op het voorplan behalve in die gemeente, d'Hane de Steenhuyze en aanverwante families kwamen uit Gent, de „stamvader” Van der Haeghen woonde te St.-Blasius-Boekel en de groep Cosijns, vooral actief te Ninove en te Geraardsbergen, kwam uit Meerbeke. Kan men bij de specifieke stedelijke dynasties éénzelfde verschijnsel vaststellen? M.a.w. waren zij „autochtonen”? Wanneer we als onderzoeksbasis de generaties uit de tweede helft van de achttiende eeuw nemen luidt het antwoord op deze vraag positief voor de politieke families van Ninove (behalve Cools, afkomstig uit Meerbeke) en voor die te Geraardsbergen (behalve Ceuterick en De Beck, respectievelijk uit St.-Martens-Lierde en Deftinge). Voor Aalst is het antwoord tweeslachtig. De vroegste dynasties uit deze stad (De Clercq, De Coninck, De Craecker, De Wolf, Dommer, Govaert, Tack, Van den Broucke) samen met de families De Windt, Moyersoën en Van Wambeke waren „autochtoon”. Anderen daarentegen waren niet uit Aalst afkomstig: Cumont (uit Frankrijk), de Bethune (Kortrijk), De Gheest (Gijzegem), De Wolf (St.-Gillis-Dendermonde), de Waepenaert (Oordegem), Lefebvre (Ninove), Leirens (Wetteren), Liénart (Doornik), Van der Heyden (Balegem), van der Noot (Brussel), van Langenhove (Dendermonde). De reden van hun vestiging te Aalst is uiteraard moeilijk te achterhalen. Wel blijkt dat de keuze van Aalst als huwelijksplaats een diepgaande invloed heeft gehad ten gunste van een definitieve installatie. Dit gold alleszins voor Albert-François Liénart (gehuwd te Aalst op 9 Nivôse XI met Pauwelaert Isabella), Charles-François Cumont (in 1816 te Aalst getrouwd met De Clercq Jeannette), de Bethune Paul-Valéry (in 1856 met Adelaïde Eliaert), Leirens Leo (in 1850 met de zuster van Adelaïde Eliaert), De Wolf Cornelis uit St.-Gillis-Dendermonde (in 1747 te Aalst in het huwelijk getreden met De Vuyst Francisca) en de Waepenaert Antoine-Louis (gehuwd in 1750 te Aalst). Al deze „vreemdelingen” zijn de stamvaders geworden van ambitieuze geslachten. De ontworteling uit een vertrouwd midden werd ruimschoots vergoed door een intensieve ondernemingszin bij de nakomelingen. Misschien vormde precies de verandering van woonplaats de gelegenheid — vrij van alle oude prangende banden — én de aansporing — zichzelf te bevestigen in de nieuwe omgeving — voor deze „nieuwelingen” tot een steeds hoger beklimmen van de sociale ladder?

De vraag naar het bestaan van een concentratie van politiek gezag en invloed in de schoot van enkele oligarchieën tijdens de voorbije eeuw moet positief beantwoord worden. Toch zou het geschetste beeld van de negentiende eeuwse machtsstructuur nog onvolledig zijn indien men geen melding zou maken van het feit dat de mandatenhonger van de enkele hier bespro-

ken stedelijke dynasties zich niet tot het louter politieke actieveld beperkte. Integendeel, ook in de niet-politieke instellingen van culturele, godsdienstige, caritatieve of economische aard namen zij het heft in handen. De lijsten der bestuursleden van organismen zoals de Berg van Barmhartigheid, de Burgerlijke Godshuizen, het Bureel van Weldadigheid, de Tekenen- en Bouwacademie, de Burgerwacht, de Kerkfabrieken, de Koophandelskamer en -rechtbank, de beheerraden der locale onderwijsinrichtingen, de Muziekschool, de plaatselijke commissies voor Geneeskunde en Hygiëne, de Spaarkas, locale en provinciale landbouwgenootschappen, de Volksboekery, de godsdienstige genootschappen, de Werkrechtvaardersraad en de zeer vele ontspanningsverenigingen — muziekkorpsen, toneel- en zangverenigingen, enz. — bevatten gedurende het hele tijdperk ten overvloede de welbekende achternamen. Blijkbaar konden zij, die zich reeds zó sterk naar voren hadden gedrongen in het politieke gebeuren, zonder veel moeite hun cumulatieve uitbreiden tot alle geledingen van het openbare leven.

De verworven standing van een geslacht kan men meten aan de aard van de aangegane huwelijken, het aantal ingenomen of verlangde mandaten, maar ook aan het aantal bestuursfuncties door zijn leden uitgeoefend in de vele publieke en private organisaties van hun woonplaats of elders. Wat dit laatste punt betreft kan men bijvoorbeeld verwijzen naar de verwantschappen Cumont, de Bethune, de Clippele, De Craecker en vele andere. Nemen we ter illustratie de adellijke familie de Bethune. Paul-Valéry de Bethune-Eliaert werd in Kortrijk, zijn geboortestad, ere-voorzitter van de mutualiteit „Eendrachtige Broederliefde” en van de Katholieke Vereniging van het arrondissement Kortrijk, te Aalst was hij voorzitter van het St.-Franciscus-Xaveriusgenootschap, lid van de Kerkfabriek van St.-Martinus, voorzitter in 1863 van de Katholieke Letterkring, stichter-voorzitter sinds 1864 van de Aalsterse Katholieke Kring „De Vriendschap”, bestuurslid van de Volksboekery, voorzitter (1875-89) van de Maatschappij „De Verenigde Landbouwers”, lid van de plaatselijke Medische Commissie sinds 1880, voorzitter (1875-1901) van de besturende Commissie der Burgerlijke Godshuizen en bovendien bekleedde hij nog leidersposten in de Algemene Raad der Spaar- en Lijfrentekas, in de Commissie der Studiebeurzen van Oost-Vlaanderen, in de Provinciale Landbouwmaatschappij van Oost-Vlaanderen, in de Provinciale Landbouwcommissie! Deze opsomming zegt ons meer over zijn prestige en invloed dan het citeren van zijn senatorsfunctie te Kortrijk en zijn schepenambt te Aalst. Zijn zonen blijken niet minder voortreffelijk te zijn geweest. Felix de Bethune was secretaris van het bestuur der Academie, schatwaarder van het Onder-Comité ter Bestrijding van de Slavernij in Afrika, voorzitter van de Jongens-Patronage, voorzitter sinds 1890 van de Afdeling-Zuid der Maatschappij voor Land- en Hofbouwkunde. Leon-Marie de Bethune, de vertrouwensman van koning Leopold II, is bestuurslid geweest van het genootschap St.-Raphaël in het bisdom Gent (voor de uitwijkelingen naar Amerika), ere-voorzitter van de Aalsterse „Vlaamsche Taalgilde”, voorzitter van het Onder-Comité ter Bestrijding van de Slavernij in Afrika, voorzitter van de Katholieke Kring „L'Union” (secretaris was Wilfried de Clippele), lid van de Kerkfabriek van St.-Martinus, lid van het Comité ter bescherming van de Werkmanswoningen in het arrondis-

sement, enz... Daarnaast zouden de vele activiteiten van de derde zoon, Louis, nog dienen beschreven, evenals de rol door hem en zijn vader gespeeld in de gewestelijke pers. Deze onvolledige lijst volstaat echter om ons duidelijk te maken hoe het kwam dat de volksverbeelding de macht van deze familie nog feller aandikte en haar een onmetelijk fortuin toeschreef.

Dit overplanten van de cumulatietendenz buiten de grenzen van de partijpolitiek is dus een belangrijk feit. Immers, het bekleden van een serie commandoposten in bijvoorbeeld de stedelijke ontspanningswereld — van balboog- tot muziekvereniging — betekende voor een (toekomstige) politicus evenveel treden naar de hoogste machtstrap aangezien elk van die sociëteiten een deel van de publieke opinie (en) of van het kiezerskorps omvatte dat aldus door rechtstreeks contact grondig kon beïnvloed worden. Op zichzelf reeds bewijzen dergelijke aanstellingen meteen hoe geëerd of gevreesd die man wel was in dat midden. Daarnaast dient opgemerkt dat deze openbare functies niet zó a-politiek waren als ze ons schijnen te zijn, aangezien een groot deel ervan werd toegewezen door de gemeenteraad of een ander besturend lichaam én omdat zij ongetwijfeld de opgang naar of het behoud van een politiek mandaat vergemakkelijkten.

De toestand was in de drie steden identiek. Overal vinden we in ruime mate de vertegenwoordigers van de hoger beschreven groepen terug in de bestuurscomités der onderscheidene instellingen. Men kan deze situatie het gemakkelijkst onderzoeken voor Aalst dank zij het bestaan van een gedrukt Stadsverslag (jaarlijks vanaf 1833, doch slechts bruikbaar in dit geval vanaf het verslag over 1854) en de inlichtingen uit de jaarlijkse Wegwijzer der Stad Gent. We beperken ons dus tot Aalst vooral omwille van de gemakkelijker te bereiken bronnen, maar ook omdat een beschrijving van de feiten uit Geraadsbergen en Ninove slechts een herhaling en dus ook een bevestiging zou betekenen.

Per instelling werd een alfabetische lijst opgesteld waarin alle namen voorkomen van de personen die enige tijd in het bestuur zitting hebben gehad (Tabel XIV). De series zijn onvolledig. De beperktheid is ten dele gewild omdat als eindpunt van onderzoek het jaar 1896 werd genomen én omdat de keuze van het beginjaar afhankelijk is van de vermelding der inrichting in de gebruikte bronnen⁵⁷. Typografisch werd in de tabel aangeduid wie tot de besproken politieke dynasties behoorde. Onmiddellijk is aldus duidelijk gemaakt hoe de meeste commissies in zeer sterke mate onder de controle stonden van steeds dezelfde verwantschappen. Uitgedrukt in procenten hadden de dynasties van het totaal aantal gepresteerde dienstjaren tijdens de bestudeerde zittijden van de Commissie der Burgerlijke Godshuizen 72 % voor hun rekening genomen, 78,11 % bij de Kerkfabriek van St.-Martinus, 61,85 % in de Medische Commissie (opgericht in 1880), 65,88 % in de Arrondissementele Toezichtscommissie der Krankzinnigenhuizen, 76,3 % bij de Lagere Opperschool, 82,6 % in de Rijksmiddelbare

(57) In 1895 grepen voor de eerste maal gemeenteverkiezingen plaats op basis van het Algemeen Meervoudig Stemrecht. Deze stemronde bracht de doorbraak van de democratische bewegingen op lokaal plan mee. Talrijke „nieuwelingen” traden in de gemeenteraad en in de besturende commissies der stedelijke instellingen. Het dienstjaar 1896 kan men dus aanwenden als een mogelijk eindpunt van onderzoek.

Meisjesschool, 64,11 % bij de Koophandelskamer. Iets hoger of lager dan 50 % liggen de cijfers bij de volgende organismen: Militair Detentiehuys, Plaatselijke Commissie voor Hygiëne, Plaatselijke Geneeskundige Commissie, Rijksmiddelbare Jongensschool, Academie, Muziekschool, Volksbibliotheek, Koophandelsrechtbank. In de overige instellingen bedraagt hun vertegenwoordiging slechts $\frac{1}{3}$ met uitzondering van de Kerkfabriek van St.-Jozef waar zij amper voor 7,65 % bijdroegen in de leiding⁵⁸. Het totaal aantal dienstjaren van alle bestuurscomités samengeteld geeft ons het cijfer 3.983. Hiervan werden er 1975 vervuld door de leden van leidinggevende families, d.w.z. 49,5 %. Indien we er rekening mede houden dat bij de hier opgegeven „niet-leden” een zeker aantal wel degelijk verwant was met één of meer van de vernoemde dynasties maar dat deze binding door ons niet ontdekt werd, mag men gerust besluiten dat meer dan de helft van het totaal aantal mandaatjaren geconcentreerd werd in de schoot van de enkele Aalsterse families die ons reeds bekend waren als dé politiek-toonaangevende groepen. De namenlijst van de opeenvolgende voorzitters in de onderscheiden commissies bevestigt ontegensprekelijk het voorgaande. De hele activiteit van de stedelijke instellingen werd geleid én gecontroleerd door de voornaamste figuren uit de dynastieke kringen.

Naast deze vaststelling dient gewezen op het verschijnsel van de cumulatie dat zich ook hier manifesteerde. Als voorbeelden gelden Cumont Charles-François en zijn zoon Charles-Florent, de Bethune Paul, de Clippele Paul, De Gheest Guillaume, De Moor Karel-Justin, De Witte Charles, De Wolf Philemon, Dommer Theodoor, enz... De factor „erfelijkheid der ambten” treedt hierbij niet zo sterk te voorschijn als in het politieke leven. De reden hiervan moet gezocht worden in de benoemingswijze der bestuursleden, namelijk door de gemeenteraad of een ander besturend lichaam. Verandering van politieke constellatie sloot aldus een aantal families bij voorbaat voor een eventuele benoeming uit, terwijl we op het politiek terrein rekening kunnen en moeten houden met de functies in de partijbesturen en met de verkiezingskandidaturen. Opmerkenswaardig is het, hoe enkele heren zoals Meert Charles-Louis, Monfils François en Van den Herreweghe Edward, die genealogisch niet behoorden tot de toenmalige „establishment”, zulk groot aantal bestuursfuncties in de onderscheidene stedelijke instellingen cumuleerden, zodat men ook hen bij de top-klasse van de stad moet tellen.

Om het socio-politieke verschijnsel der doorgezette concentratie en cumulatie nog meer te onderlijnen sommen we de bestuurscomités op van enkele niet in de tabel vermelde verenigingen. Zo bijvoorbeeld: het Beschermingscomité der Werkmanswoningen in 1896 bestaande uit François Monfils (voorz.), De Cooman August en de Clippele Prosper (onderv.), Leo de Bethune (secr.), Prosper Bosteels, Van de Putte Clemens, Gheeraerds Leo en Van der Smissen als leden⁵⁹; het Comité van de Kring van Handel, Nijverheid en Landbouw met Leo Leirens, Charles-Florent Cumont, Leo

(58) De Sint-Jozefparochie omvatte vooral het landbouwersgehucht Schaarbeek. Het grootste deel van de voorname families woonde in het hart van de stad en hun leden konden dus geen zitting nemen in de Kerkfabriek St.-Jozef.

(59) W.W.G. 1896, pag. 169.

Gheeraerds, Lefebvre, Louis van Langenhove, Prosper Van der Smissen, Eugène Moens en Albert De Wolf⁶⁰; de Commissie ter Bestudering van de Teelt en de Handel in Hop met als bestuurders (1891) de heren Gheeraerds Leo (voorz.), Paul de Bethune, Charles-Florent Cumont, Victor De Moor, Philemon De Wolf⁶¹; de Arrondissementale Commissie voor Landbouwonderzoek (1886) met Paul de Bethune (voorz.), Van den Bossche Désiré (uit de plattelandsdynastie van St.-Antelinks - St.-Lievens-Esse), Verbrugghen August-Louis (uit de leidinggevende familie van St.-Lievens-Houtem), Jan Van Vreckem, Leo de Bethune (secr.) en Felix de Bethune⁶²; de Maatschappij voor Landbouw- en Kruidkunde (° 1828) met in 1840 als bestuurders Judocus Boone (voorz.), Jos. De Moor, Paul Meert, Matthieu de Ruddere, J.J. Nooy, Francies de Craecker⁶³; de Maatschappij van Landbouw-, Hof- en Kruidkunde (° 1848) onder leiding van Louis van Langenhove (voorzitter, in 1851 opgevolgd door Cornelis Eliaert), Impens Pierre, De Craecker Jan-Raymond, Victor De Moor, Edward Van den Herreweghe, Jean-Baptiste De Windt, enz... Steeds weer dezelfde familienamen die op het voorplan treden!⁶⁴

Terloops noterden we ook enkele namen van Aalsterse Burgerwacht-officieren uit de 19e. eeuw: o.m. de Bethune Felix, Dommer Theodoor, Van Assche Raymond-Domien, Van Assche Charles, de Clippele Pieter-Paul, Cumont Felix, Govaert Florimond, Gheeraerds Leo, De Moor Karel-Justin, Leclercq Hector, Lefebvre Ferdinand, van der Noot Frederik, Leclercq Hippolyte⁶⁵.... Om een licht te werpen op de situatie in de ontspanningswereld melden we even de opeenvolgende voorzitters der twee grote stedelijke muziekkorpsen te Aalst: „Les Vrais Amis Constants” met Egidius Boterdael (1822), Paul Meert (1829), Alexander van Langenhove (1855), Joseph De Windt (1876), J.B. Jelic (1879), Hippolyte Leclercq (1888), Karel De Moor (1899)⁶⁶; de harmonie „Al Groeiend Bloeiend” met de Waepenaert Charles-Louis (1821), de Ruddere Matthieu (1829), Bonjean Jan-Frans (1844-1847), De Wolf M.R. (sinds 1861) Cumont Charles-Florent (1862-70), Victor Van Wambeke (1870-1896), Leo Gheeraerds (sinds 1897) en Van der Haeghen Odilon (sinds 1914)! Het aanhalen van de namen der andere bestuursleden is overbodig aangezien dit slechts het gegeven beeld zou bevestigen⁶⁷.

Tijdens de voorbije eeuw gebeurde het hoogst zelden dat de vrouwelijke

(60) Het Land van Aelst, 26-IV-1885.

(61) Het Land van Aelst 13-IX-1891.

(62) Het Land van Aelst 19-XII-1886.

(63) W.W.G. 1840, pag. 301.

(64) W.W.G. 1849, pag. 315.

(65) Volledige lijsten van het officierenkorps der Aalsterse B.W. werden niet teruggevonden. De geciteerde namen werden terloops genoteerd uit persverslagen, de W.W.G. en de kiezerslijst van 1889.

(66) *Koninklijke Harmonie „Les Vrais Amis Constants” 1787-1962, bij haar honderdvijfenzeventigjarig bestaan.* Aalst, s.d., passim

(67) Van Nuffel P.: *De Koninklijke Harmonie „Al Groeiend Bloeiend” te Aalst, gedurende haar honderdjarig leven...* Merchtem, 1923, pag. 121. Tussen 1847 en 1861 werd de last van het voorzitterschap achtereenvolgens gedragen door J.J. Nooy, Adrien-Joseph Van Santen, Victor Plaquet en Leo Schellekens.

leden der gemeenschap een taak te vervullen kregen die de stempel der openbaarheid droeg. Wanneer dit uitzonderlijk toch voorviel, zoals bijvoorbeeld in de samenstelling van een beschermingscomité bij liefdadige feesten of acties, werd er beroep gedaan op de dames uit de ons reeds bekende geslachten om aldus de zaak, die ze wensten te dienen, met de naam van hun echtgenoot meer luister bij te zetten⁶⁸.

Uit de opgesomde namen der bestuursleden van talrijke instellingen en verenigingen blijkt dat de gezagsconcentratie, die reeds was vastgesteld voor het politieke leven van de stad zich ongehinderd verder plantte en aldus heel het openbare leven bestreek. Enkele bevoorrechte verwantschapsgroepen leidden en controleerden de ganse burgerlijke maatschappij. Wat waar is voor Aalst, geldt in niet mindere mate voor de in oppervlakte en bevolking kleinere steden van het arrondissement, Geraardsbergen en Ninove.

Deze studie had slechts voor doel het beeld van de negentiende eeuwse politieke structuren in de steden van het distrikt Aalst vast te leggen. Een doorlichting van deze structuren, t.t.z. het opsporen van de politieke voedingsbodern en de sociaal-economische oorzaken die ons de groei en het bestaan van de vastgestelde gezagsconcentratie zouden verklaren, behoorde niet tot onze probleemstelling. Ongetwijfeld zijn deze facetten nog belangrijker voor een klaar begrijpen van de voorbije eeuw; doch eerst diende een onderzoek ingesteld naar de reële toestand door de „inventarisatie” van de onderscheiden machtsgroepen. Vooraf moest de politieke bodern in kaart gebracht worden, pas dan is het zinvol te boren naar de ondergrond. Stellen we echter nu reeds dat de op- en neergang van elk der besproken geslachten, het ontstaan en bestaan van de machtsconcentratie in het algemeen, slechts kan verklaard worden in de kontekst van een aantal evoluerende politieke, sociale en economische situaties.

Alleen de stedelijke dynasties werden hier besproken. Op de buiten deed de gezagsbundeling zich in veel sterkere mate voor dan in de stad. Eén of twee families beheerden van vader op zoon gedurende tientallen jaren — soms zelfs gedurende de ganse eeuw of nog langer — een dorpsgemeenschap als ware het een particuliere aangelegenheid. Die biezonder merkwaardige plattelandsdynasties moeten — zoals het voorgaande aspect — afzonderlijk behandeld worden.

Alleen de negentiende eeuwse situatie in het Aalsterse gewest werd hier als onderzoeksterrein genomen. Bij deze geogafische en kronologische beperking rijst spontaan de vraag naar de verbreiding van de vastgestelde feiten in tijd en ruimte. Was dynastievorming een typisch facet van het politieke leven der voorbije eeuw? Vielen de grenzen van de gezagsconcentra-

(68) Voor een liefdadigheidstombola in mei 1878 dienden de giften bezorgd te worden bij de dames Van Wambeke, Verbrugghen-De Smet, De Hert-Van de Putte, Moens-De Haese, De Wolf-Coevoet, Bethune-Eliaert, Spitaels-Noteris, De Craecker Elmire, de Waepenaert Elodie, Van den Bossche Céline, van der Noot Fanny, Van den Hende Maria! (De Werkman 26-IV-1878); voor een liefdadigheidsfeest in de winter van 1886 aan de dames Van Wambeke, C. Cumont-Faider, P. de Bethune-Eliaert, Schellekens-Jelie (Het Land van Aelst 19-XII-1886).

tie samen met de arrondissementele grenzen? Deed de politieke concentratie zich uitsluitend voor in dit gebied? Op al deze vragen moet een negatief antwoord gegeven worden. Enkele studies leerden ons reeds dat tijd noch ruimte een beperking hebben opgelegd aan de tendens naar samenballing van veel gezag in weinig handen⁶⁹ en in deze uitzetting hebben we zelf herhaaldelijk de aandacht gevestigd op een ingroeiing van een dynastie uit het Land van Aalst in een buiten-arrondissementele machts-groep⁷⁰.

Vanuit hun hoge, ruime huizen gelegen in de voornaamste straten van het centrum — huizen die nu nog getuigen van de rijkdom der bewoners en die door hun grootte symbolen waren van gezag en prestige — of vanop het in neo-gotische stijl opgetrokken kasteel aan de rand van de stad beheersten de vermelde geslachten het sociaal-politieke leven van de omgeving. Grote staatkundige omwentelingen zoals in 1815, 1830 en de Eerste Wereldoorlog hebben geen belangrijke invloed uitgeoefend op het ontstaan, de

(69) J. Dhondt: *Stedelijke groei in het Scheldegebied en bij de zee*, in Historische Opstellen. Antwerpen, 1963.

„In de praktijk treden in Vlaanderen, zowel als in de Brabantse steden een aantal families op de voorgrond [tijdens de Middeleeuwen] en blijven tot aan de Franse verovering in de steden overheersen. Het grootste deel van de stadschepenen wordt onder deze families gekozen (pag. 97-98)... Ze [de oude rijke geslachten van patriciërs] zijn meester over de stad doordat ze het monopolie van het stadsbestuur bezitten... In Vlaanderen... ook daar berust het stadsbestuur in handen van een gesloten kaste (pag. 95)“.

A. Zumkir: *Les dynasties politiques dans la province de Liège à l'époque contemporaine* (Federatie der Kringen voor Geschiedenis en Oudheidkunde van België. XXXVIe Congres, 12-15 april 1955 te Gent, Jaarboek 2e deel; Handelingen, pag. 261-289).

De auteur maakte de studie van de bijzonderste politieke stambomen in de provincie Luik en kwam tot de volgende conclusie: „... On peut dès lors conclure que dans le cadre d'un arrondissement, les personnages qui orientent réellement ou, tout au moins peuvent espérer modifier le programme d'un parti... sont très peu nombreux; ils se limitent aux principaux membres des comités, aux parlementaires, aux principaux conseillers provinciaux et conseillers communaux des grandes villes. Dans la plupart des cas, ces différents mandats sont — sauf incompatibilité — cumulées par les mêmes personnalités. La vie politique d'un arrondissement se trouve donc concentrée — en dernière analyse — entre les mains de quelques dizaines de personnes par parti. Or, si on se livre à des investigations semblables à différentes époques, on est frappé par la similitude des noms rencontrés. De plus, l'apparition de nouveaux noms ne doit pas nous déconcerter: la filiation s'opérant parfois par les filles, ce sont souvent les mêmes dynasties qui se perpétuent... Quelques dizaines de familles seulement y jouèrent un rôle réellement effectif, les autres adhérents étant réduits aux rôles de simples figurants. L'exercice de l'autorité se trouvait ainsi concentré au XIXe siècle entre les mains d'un très petit nombre de personnes constituant une caste politique très fermée, jalouse de ses privilèges monopolisateurs“ (pag. 265-266).

Een studie over de „politieke families“ uit de aan de negentiende eeuw voorafgaande decennia zou ons de oplossing kunnen brengen op de vraag naar de rol van de hier vermelde geslachten in deze jaren. Was er een continuïteit? Bracht de Franse bezetting een breuk mede?

(70) Zie o.m. Liénart (pag. 28: Leirens), van Langenhove (pag. 23: Boeyé), tabel II (de Clippele: Bauwens, Matthys), V (d'Hane), VII (Moyersoën: Thuysbaert), X (van der Noot).

groei of het verval van deze groepen. De veranderingen in de binnensteedse politieke constellatie door de partijvorming of door beslissende verschuivingen bij de verkiezingen én de doorbraak van de democratische krachten na 1893 hebben wel een fundamentele inwerking gehad. Dat ook de veranderingen in de economische structuren hierbij een machtige rol speelden, hebben we reeds benadrukt.

Hoelang was zo'n dynastie "in trek", hoelang bleef ze "actueel"?

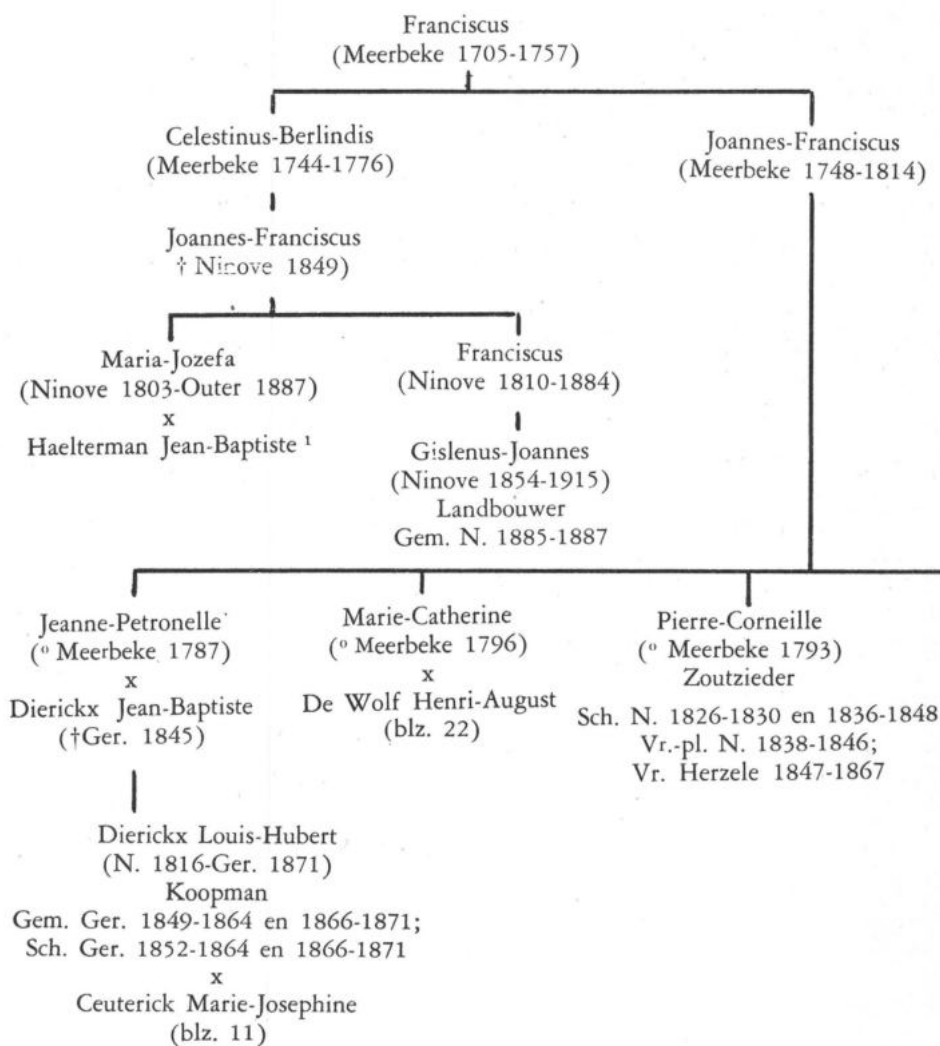
Indien men enkel rekening houdt met de rechtstreekse afstammelingen dan kan gesteld worden dat de meeste families het zowat drie generaties "volhielden", met dien verstande dat elke vertegenwoordiger gedurende zeer vele jaren, heel dikwijls zelfs tot aan het overlijden, zijn mandaat uitoefende (Tabel XIII). Slechts enkele groepen bleven vier (Cumont, Fransman, Rens) of vijf (de Clippele, De Wolf, van Langenhove, Van Wambeke) generaties aan bod in het politieke leven van stad en arrondissement. Van alle hoger beschreven dynasties spelen alleen nog de families Cosijns (gemeentelijk) en Moyersoën (stedelijk en nationaal) een partijpolitieke rol. Onmiddellijk dient hierbij genoteerd dat vele dynasties hun bestaan konden rekken dank zij de aangetrouwden. Soms groeide deze ingeënte loot uit tot een nieuwe politieke stamboom. Aldus is de invloed van een in politiek opzicht machteloos geworden familie nog vele jaren na het verdwijnen van de naam uit de kandidatenlijsten aantoonbaar.

Nuttig is het ook te onderstrepen dat we niet van alle leden uit elke familie de huwelijksband(en) hebben opgespoord. Alleen van degenen die op het politiek forum zijn verschenen werden de nodige genealogische gegevens verzameld, zodat we waarschijnlijk bepaalde belangrijke connecties uit het oog verloren. Nu, het lag niet in de bedoeling de volledige stamboom van elk geslacht op te maken!

Als globale indruk mogen we poneren dat de uitoefening van het bestuur in de voorbije eeuw verworven was tot een familieaangelegenheid. Ieder der deelnemende groepen ondersteunde het gehele machtsblok. In hun solidair machtsbewustzijn stuwden zij mekaar omhoog en bij allen leefde het besef de gemeenschappelijke belangen — macht en prestige — te moeten verdedigen. De vele wederzijdse huwelijken bewijzen dit nadrukkelijk. Hierdoor werden immers nauwe banden gesmeed en terzelfdertijd kreeg de machtskring geen kans om al te wijd uit te deinen.

De tijdgenoten zelf beschouwden deze gezagsgroepen natuurlijk niet als dynasties. Nergens vonden we enig teken waaruit het tegenovergestelde bleek. Overigens is dit best te begrijpen aangezien zij zelf slechts geconfronteerd werden met een deel van de dynastie in opbouw. Wij overzien nu achteraf het geheel en stellen na ontleding de vele genealogische bindingen vast. De tijdgenoten spraken wel over "grote families" (groot in de zin van machtig, aanzienlijk), niet over "dynasties". In dit verband past het ook aan te stippen dat het genoten aanzien niet plots ontstaan is. Integendeel, het prestige groeide slechts in de tijd. Dat iemand verkozen werd tot raadslid pleit voor zijn persoonlijke faam maar zegt ons niets over de standing van zijn verwanten. Een duidelijke vingerwijzing naar vinden we wel wanneer in één der volgende verkiezingen zijn broer, schoonbroer of zoon met of zonder succes op de kandidatenlijst prijkte.

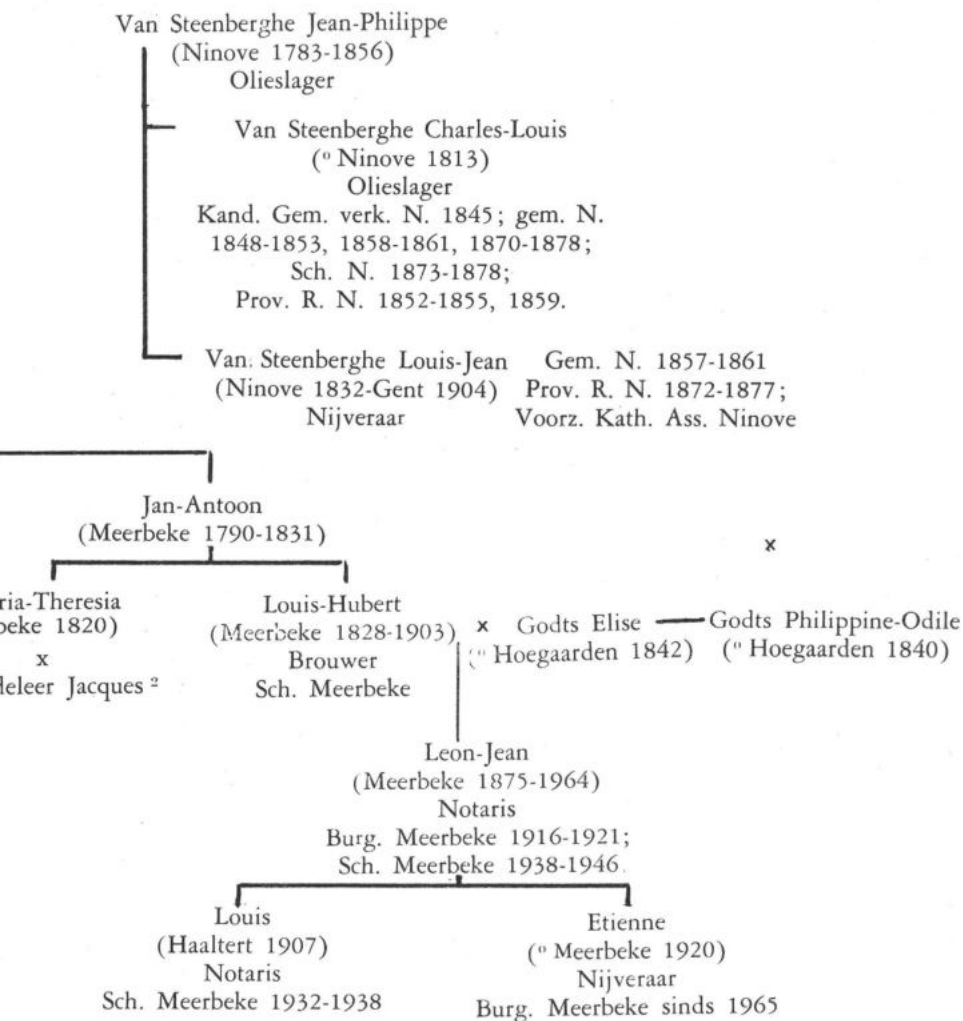
Elke dynastie vormde een zuil, een machtszuil die de burgerlijke maatschappij van de vorige eeuw hielp schragen. Slechts langzaam groeide in het arrondissement verzet tegen deze verzuiling. De vaandeldrager van dit heroïsche protest (heroïsch omdat het ging tegen oude, schijnbaar niet te breken structuren) was Pieter Daens, de latere mentor van de onafhankelijke christen-democratie in het Aalsterse. Vanaf het begin der tachtiger jaren eiste hij de invoering van het poll-systeem bij de verkiezingen. Automatisch moest hij zich ook keren tegen degenen die het wensten te laten bij de oude manier van gezagsvoering. Herhaaldelijk heeft hij in zijn weekblad, Het Land van Aelst, de aanstellingswijze van de kandidaten geheld. Op 24 april 1892 luidde het: „Doch, moest er een nieuw Kandidaat zijn, hoe zou 't gaan? in alle waarheid, 't is nu geen tijd om iets te verdraaien, zoo kort na Paschen! Hoe zou 't gaen?... Er is een nieuwe Kandidaat noodig... geheim en neerstig, gefesel en geloop naar groote Huizen van Stad en Parochie, Dinnékes en Soupéekes; menonkels en matanten die aangesproken worden;... (en de Kiezers als 't u blijft! men spreekt er niet van); er worden 20 à 30 brieven rondgestuurd, zoo laat mogelijk; de voituren worden ingespannen; in volle vlucht naar 20 à 30 Rijke Huizen (en de Kiezers als 't u blijft? maar lotj ons eens gerust met uw kiezers!); de groote dag is daar; 20 à 30 Afgevaardigden, gekozen propter forma, voor hun leven, ze komen bijeen; allen weten voor wie ze zijn; er wordt gestemd; met sekreeete briefkes... Is 't noodig, men komt een tweede maal bijeen; Mr... ge zijt Kandidaat, Ge zit in de Kamers! (En de Kiezers, de Kiezers als 't u blijft?) Ha, nu worden de Kiezers bijeengeroepen, veertien of 8 dagen voor de Kiezing, 't is lutt, de liberalen zijn daar! En avant pour la Patrie! Voor 't belang van den Godsdienst, de grootste Meerderheid mogelijk; en de Kandidaat, Reeds vast aanveerd, komt zijn Redevoeving afgeven...”. De pittige schrijftrant van Daens bedekt grotendeels de felheid van zijn aanklacht. Deze woorden tekenen ons echter duidelijk de politieke situatie waarin de hier beschreven gezagsconcentratie en -cumulatie mogelijk werd. Toen de onderscheiden democratische bewegingen de afbraak eisten van de bestaande gezagsvormen, stuitten zij — begrijpelijkerwijze — op een hardnekkig verzet van conservatieve zijde. De leiders en inspirators van deze behoudsgezinde weerstand moeten gezocht worden bij de kringen die zich hartstochtelijk vastklampten aan hun macht, bij die families op wier politiek-economische kracht het bestaan van de hele burgerlijke maatschappij der voorbije eeuw rustte.

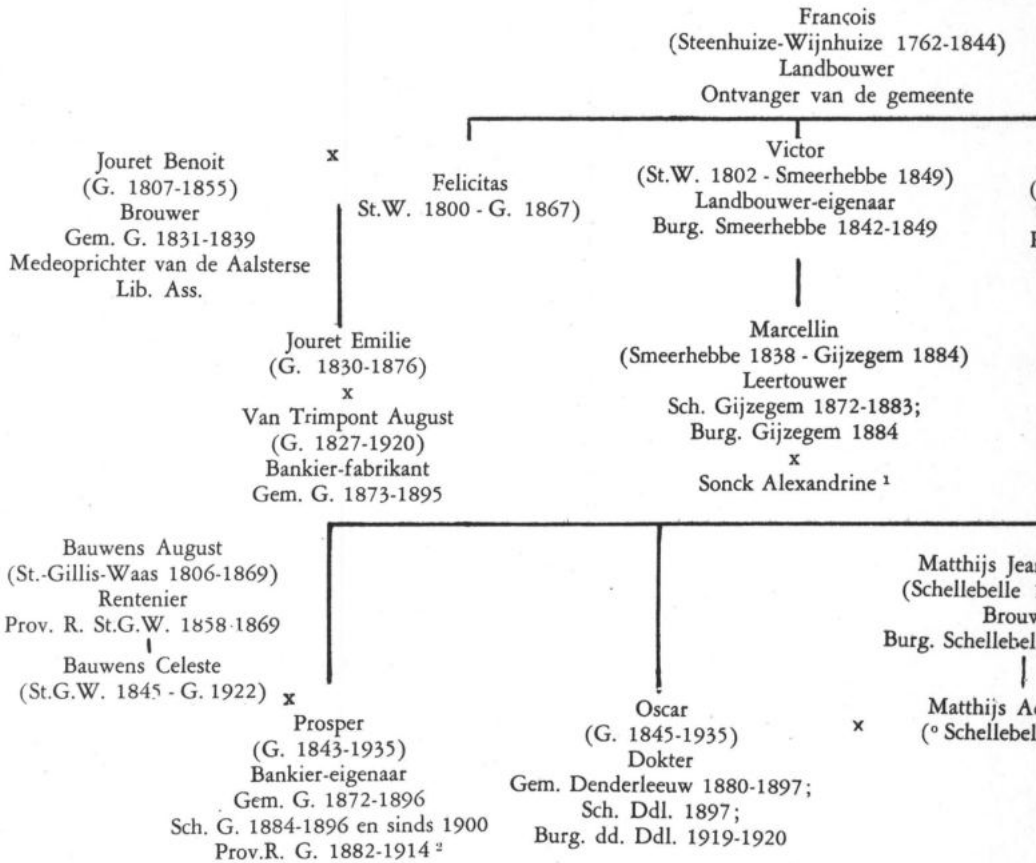

(1) Uit de lokale dynastie van Outer.

(2) Uit de lokale dynastie van Haaltert.

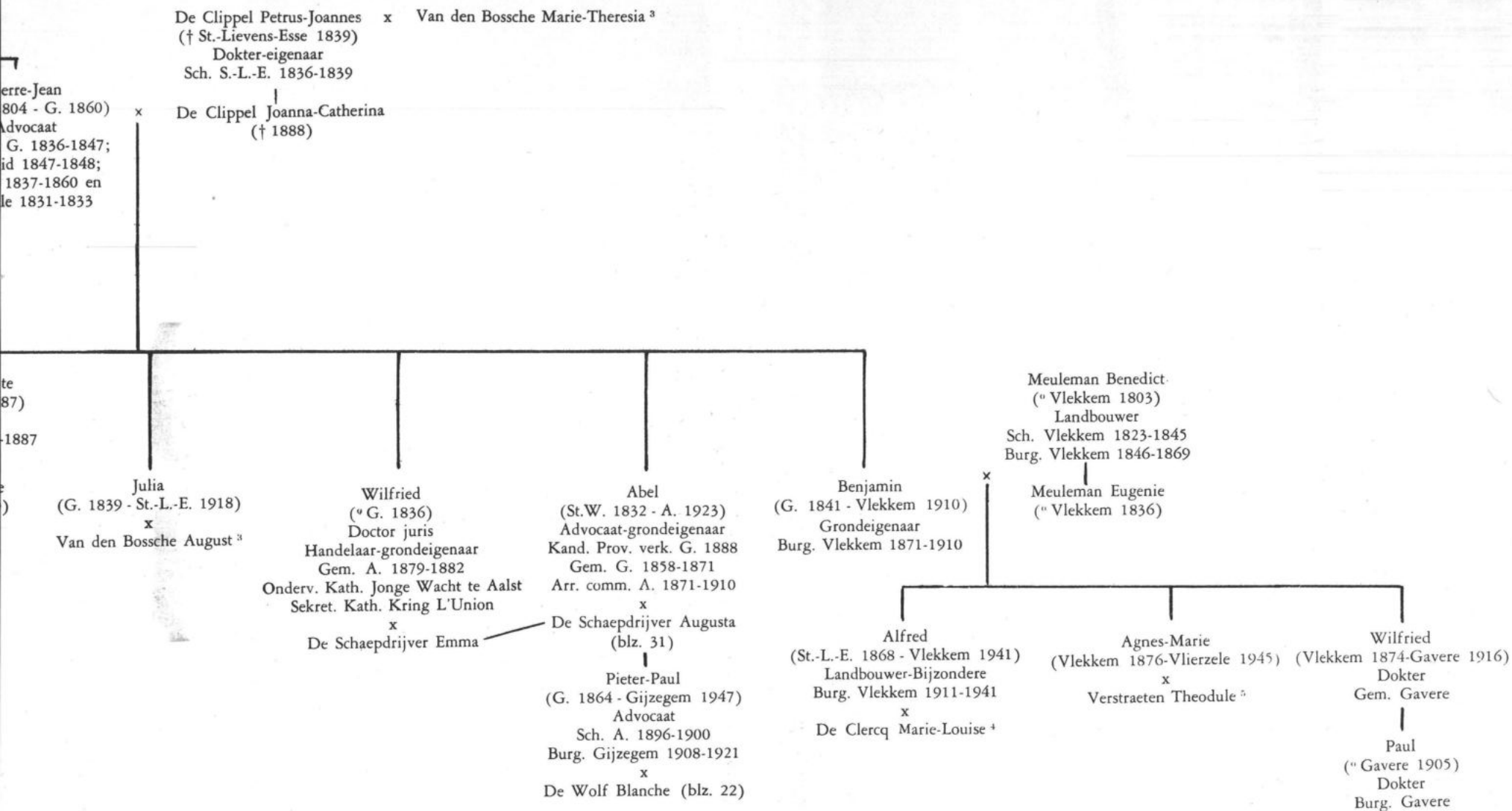
Tabel 1

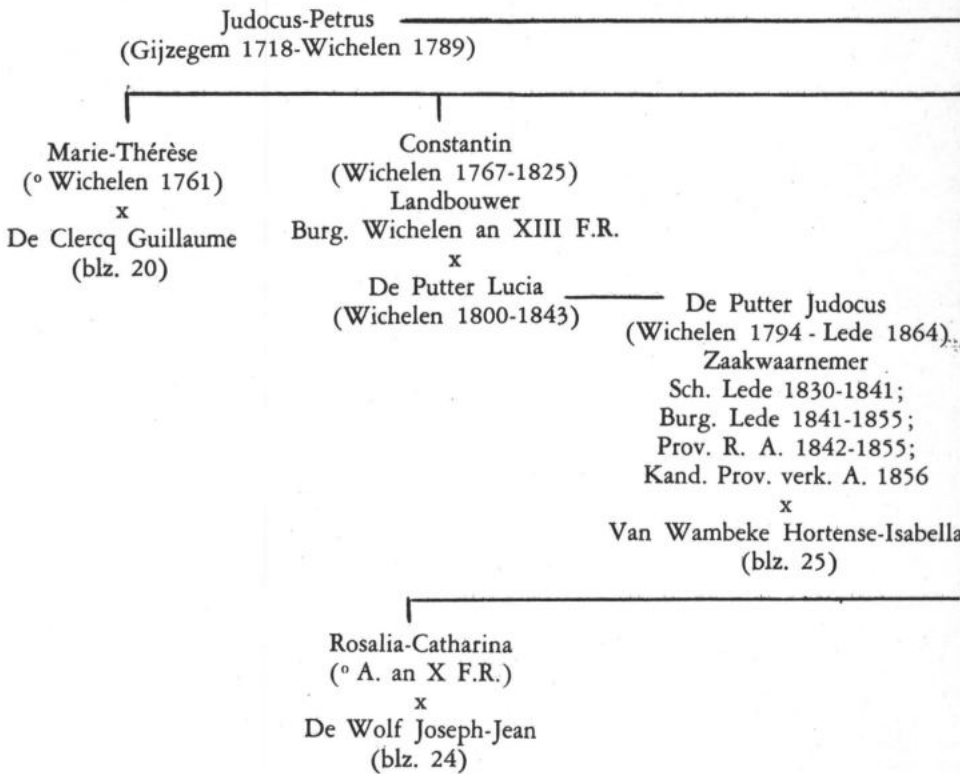

-
- (1) Uit de lokale dynastie van Denderleeuw.
 - (2) Schoonvader van Paul Velge, Burg. te Strijtem.
 - (3) Uit de lokale dynastie van St.-Lievens-Esse.
 - (4) Uit een lokale dynastie van Zonnegem.
 - (5) Uit de lokale dynastie van Vlierzele.

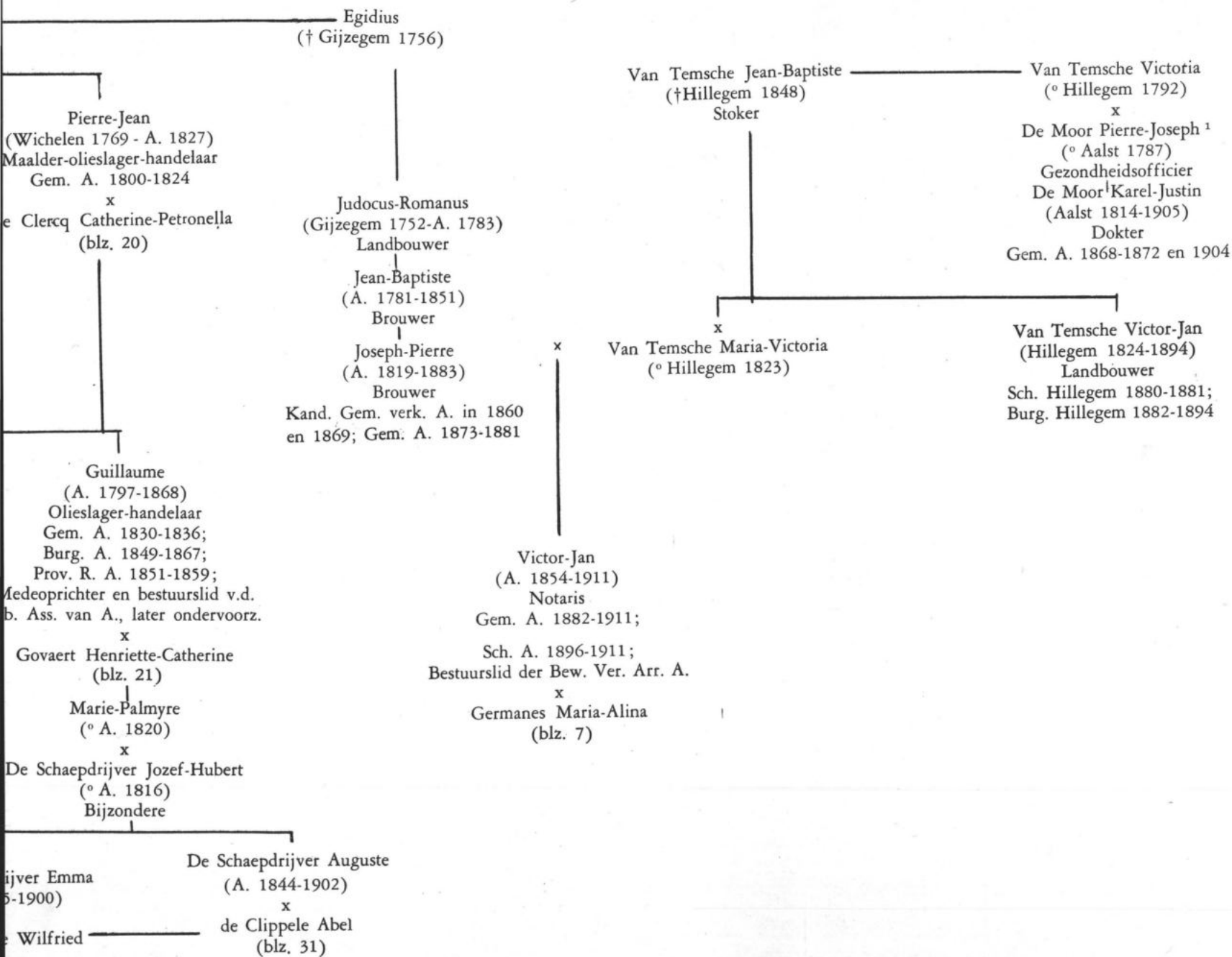
Tabel II

(1) Gem. te Aalst, broer van veearts Victor-Pierre de Moor (lid van enkele provinciale en gemeentelijke landbouworganismen), schoonbroer van de Aalsterse politicus Charles De Witte (blz. 21).

Tabel III

Antoine-Louis
(Oordegem 1715 - A. 1798)
Rentenier
Sch. A. 1750-1766;
Burg. A. 1766-1788

Marie-Angélique
(A. 1753-1804)

x

Verbrugghen Charles-Joseph
(† A. 1808)
Advocaat bij de Raad v. Vlaanderen

De Clippele Pierre-Ignace
(† A. 1780)
Sch. A. 1761-1773

Verbrugghen Alphonse-Jean
(° A. 1795)
Handelaar

Verbrugghen Joseph-François
(° A. 1825)
Notaris
Gem. A. 1867-1872

Verbrugghen Charles-Emmanuel
(° A. 1823)
Advokaat
Kand. Gem. verk. A. 1860, 1863;
Gem. A. 1873-1896;
Sch. A. 1885-1896;
Kamerlid A. 1871-1894;
Bestuurslid van de B. Ver. Arr. A.

CH
(A.
Gem. A. 180
Sch. A. 1788
Burg. A. 18
Proy. St. 18
St. Gen. (Twe

van Langenhove Jean-Baptiste x De Clippele Marie-Jeanne
(blz. 23) (A. 1757-1788)

Antoine-Louis
(° A. 1784)
Rentenier

x

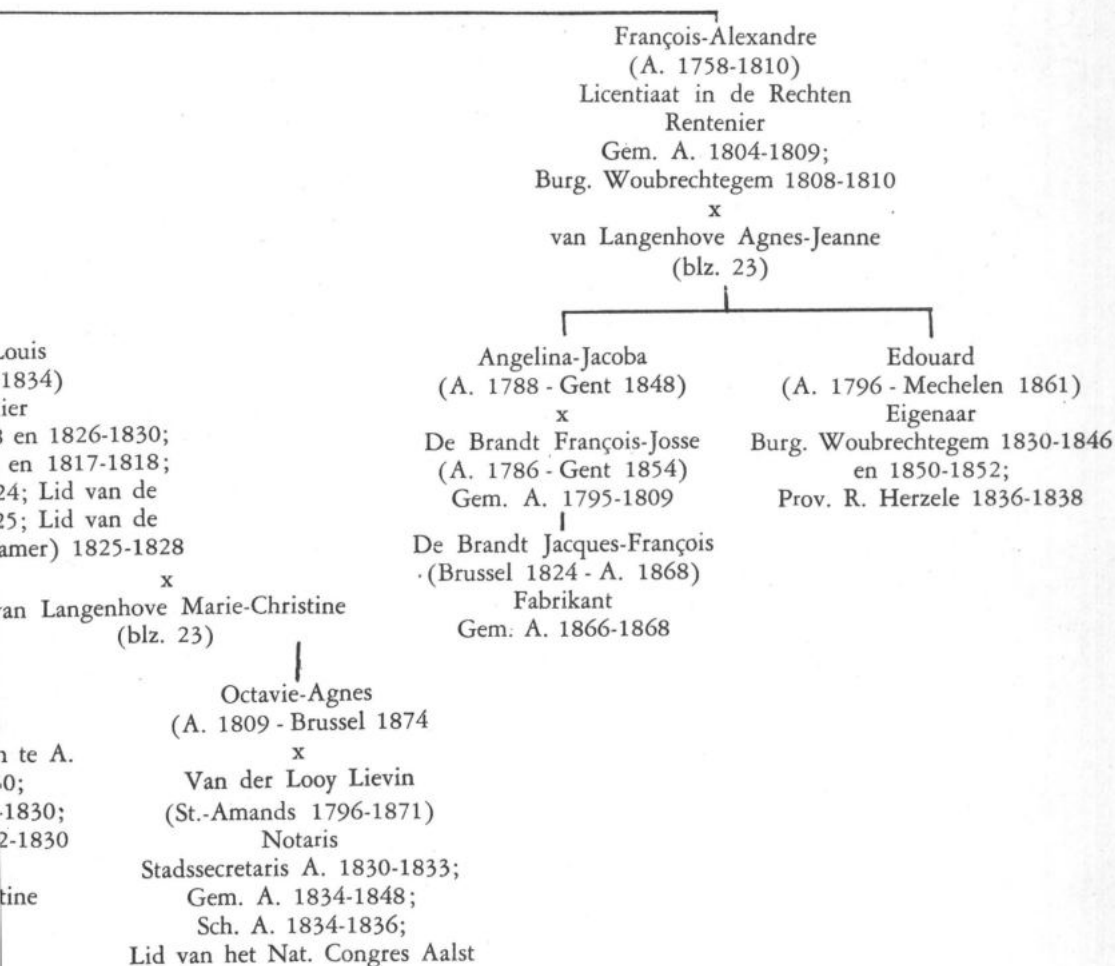
Van den Hende Romain-François
(° A. 1784)
Rentenier
Gem. A. 1830-1833 en 1837-1848;
Sch. A. 1831-1833 en 1837-1848

Van den Hende Catherine-Adelaïde
(° A. 1788)

Jean-Rogie
(A. 1788-18
Ontvanger der Stadsoc
Burg. Aaigem 18
Burg. Nieuwerkerken
Burg. Woubrechtgen
x
de Ruddere Jeanne
(blz. 20)

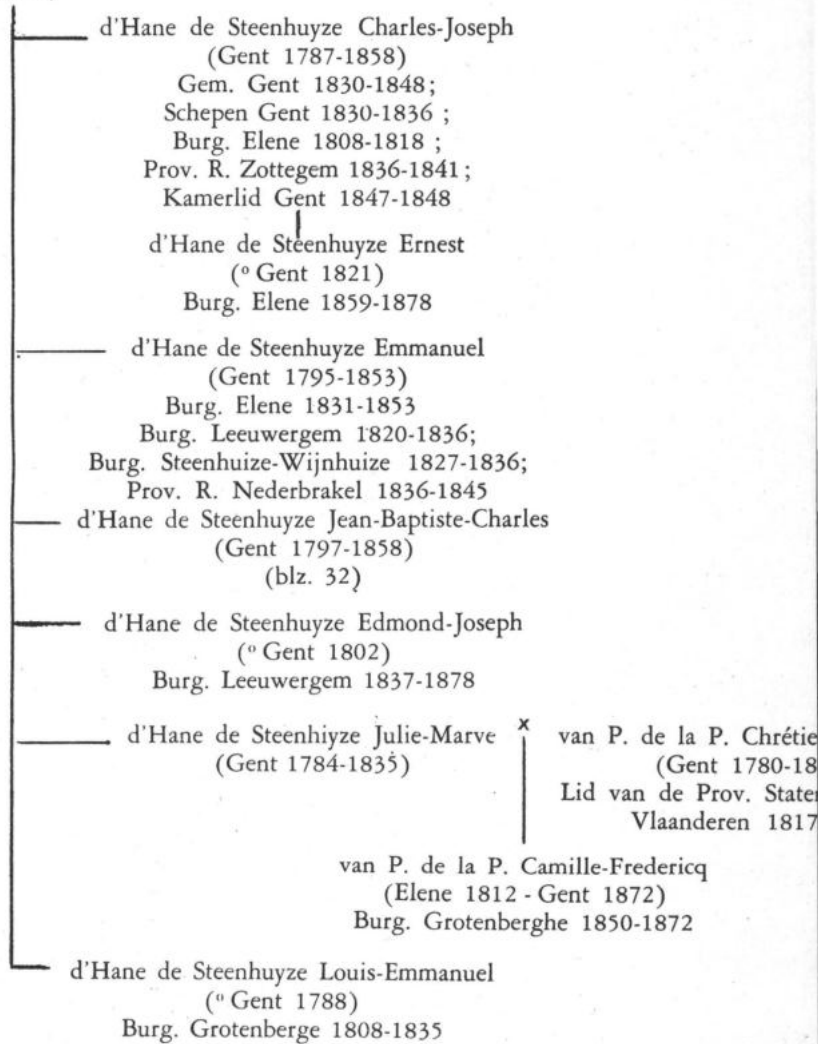
Van den Hende Edward-Laurent
(† A. 1866)

Van den Hende Eugenia-Caroline x Moyersoën Jean-Baptiste
(° A. 1846) (blz. 24)

d'HANE de STEENHUYZE, de KE
 de KERCHOVE d'OUS
 de NIEULANDT et de PO
 van POTTELSBERGHE de
 van den HECKE de LEMBEKE, d

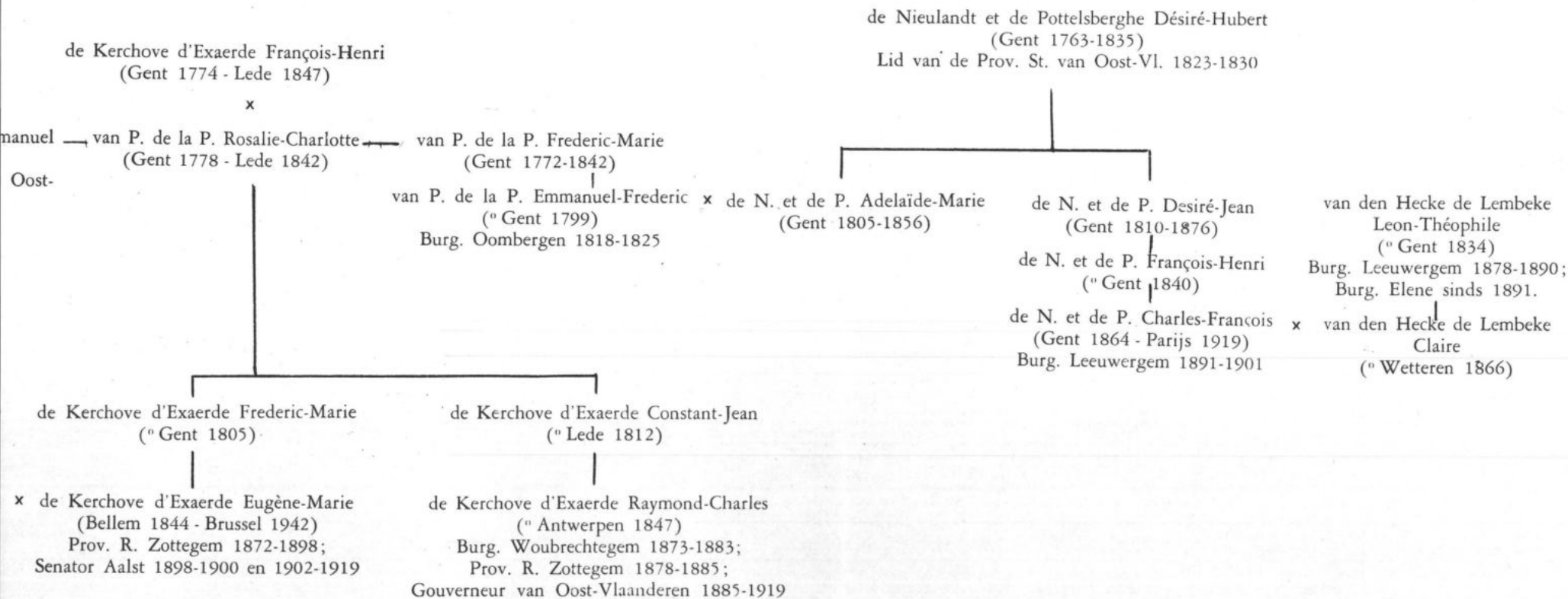
Jean-Baptiste d'Hane de Steenhuyze
 (Gent 1757-1826)

de Kerchove d'Ousselghem — de Kerchove d'Ousselghem — de Kerchove d'Ousselghem
 Pelagie-Louise — Virginie-Colette — Julien-Joseph
 (Waasmunster 1807 - Gent 1902) (° Gent 1801) (Gent 1811-1857)
 x
 della Faille d'Huyse Hippolyte- de Kerchove d'Ousselghem
 Louis (blz. 32) (° Gent 1844)
 (Gent 1799-1875)

DVE d'EXAERDE,
HEM,
BERGHE,
OTTERIE
AILE d'HUYSSSE

Tabel V

Jozef-Januarius
(N. 1767-1836
Stoker

x

De Decker Marie-Jeanne

Frans-Cornelius
(N. 1799-1860)

Dokter
Gem. N. 1834-1860

Marie-Alodie
(° N. 1824)

x

De Cooman Jean-Corneille
(blz. 7)

x

Van Oudenhove Marie-Anne

Emmanuel-Joseph
(N. 1804-1864)

Stoker-Landbouwer
President v.h. kanton N.
VII F.R.;
Gem. N. 1830-1836;
Sch. N. 1818-1825

Benoit-Martin

(N. 1810-1881)

Brouwer
Gem. N. 1861-1872;
Kand. Gem. verk. N. 1872;
Bestuurslid Lib. Ass. N.

Karel-Francies

(° N. 1814)

Stoker-Handelaar
Gem. N. 1873-1875;
Bestuurslid Kath. Bew. Ver. N.

Odilon

(N. 1841-1888)

Handelaar
Gem. N. 1876-1890

Aimé-Benoit

(N. 1846-1926)

Brouwer
Gem. N. 1890-1895

Leon-Odilon

(° N. 1859)

Drankslijter

Charles-Aimé

(° N. 1902)

Wijnhandelaar
Gem. N. 1944-1952;
Sch. N. 1933-1938;
Kamerlid A. 1939-1946 en
1949-1954

Jean-

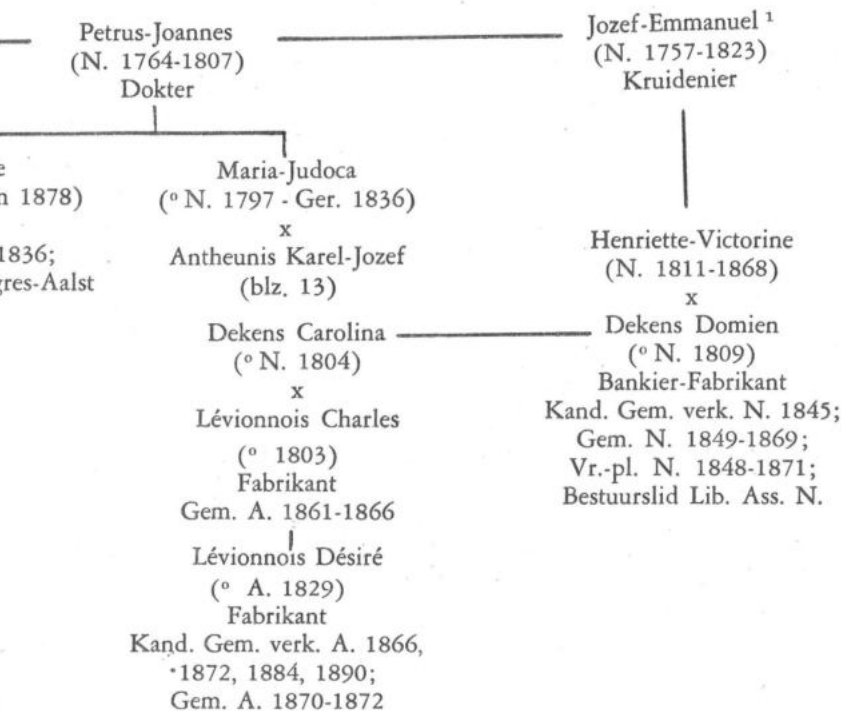
(N. 1802 - F

Adv

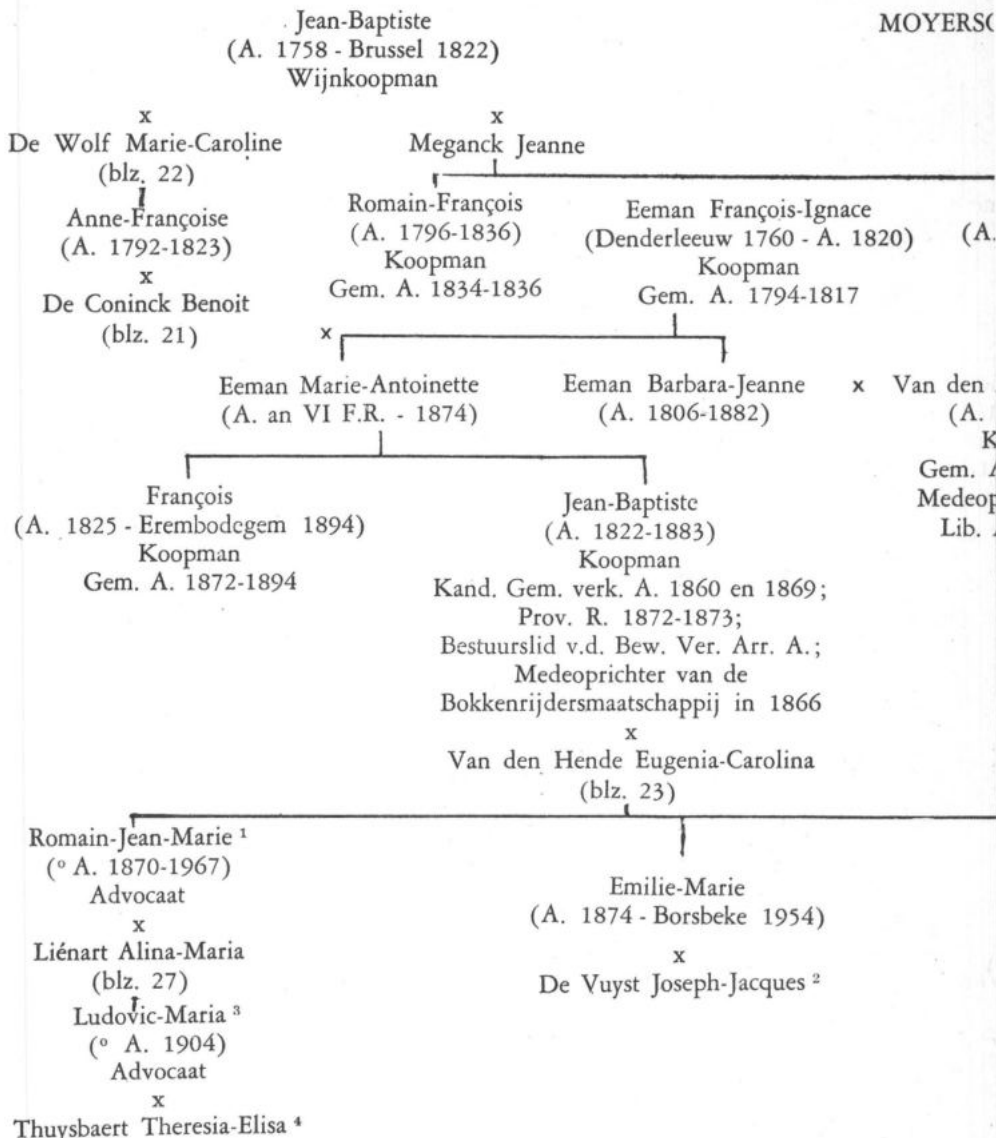
Gem. N.

Lid v.h. Nat.

(1) Gehuwd met Lindemans Albertina-Rosa uit Pamel!

ella-Cahtherina
 . 9)

(1) Gem. A. 1896-1928 en 1923-1932; Sch. A. 1908-1921; Burg. A. 1925-1932; Prov. R. A. 1900-1908; Kamerlid A. 1910-1919; Prov. Senator 1922-1936; Gekoöpt. Senator 1936-1946 en 1947-1949; Minister 1921-1925; Senaatsvoorzitter 1936-1938; Voorzitter van de Landsbond der Chr. Mut. van België 1918-1922; Staatsminister; Beheerder van de Bank van Brussel.....

(2) Lid van de lokale dynastie van Borsbeke.

(3) Kamerlid sinds 1946; Onderv. van de Kamer 1958-1960; Eerste Onderv. 1960-1965; Minister 1950-1954 en 1965-1966; tal van partijpolitieke functies zowel vóór als na de Tweede Wereldoorlog.

(4) Lid van een politieke dynastie te Lokeren.

Tabel VII

Marie-Justine
(I F.R. - 1827)

François — Van den Bossche Maria
(1864) (° A. an VII F.R.)
an
1-1864;
r van de
Aalst

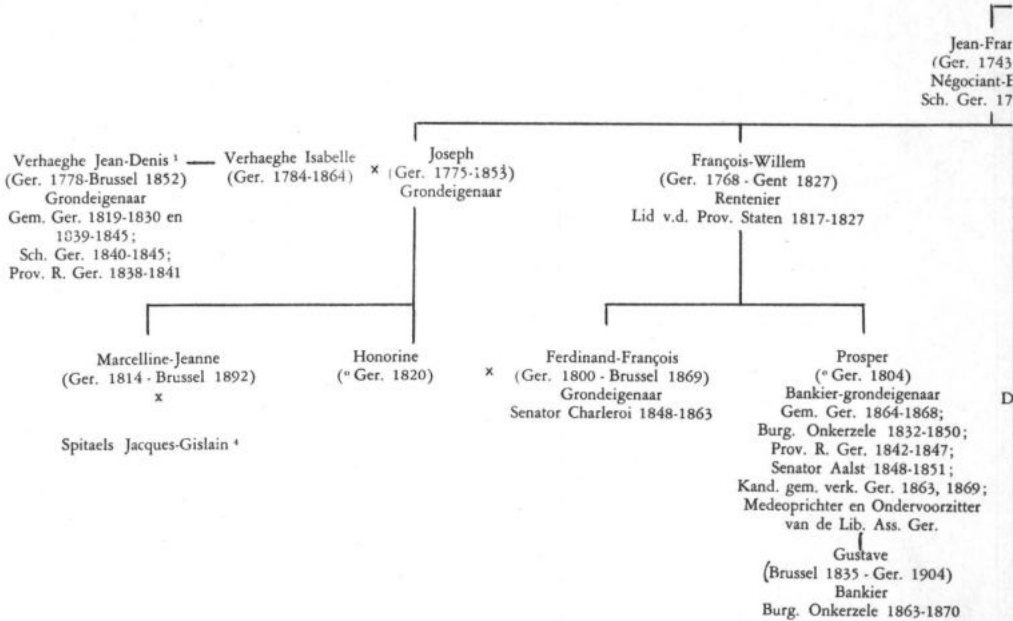
x Lievens Jan — Lievens Adolf
(° A. 1802) (A: 1819 - G. 1852)
Hophandelaar Drukker-uitgever van
Gem. A. 1849-1856 „De Geeraerdsbergenaer”
sinds 1849

Helena-Maria
(A. 1871-1957)

x

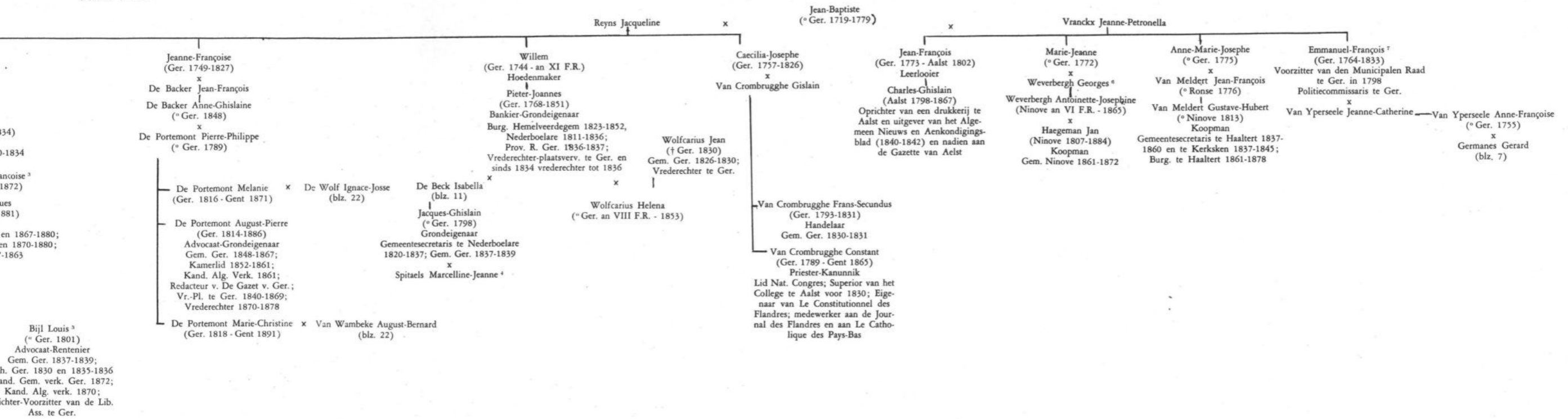
Van der Haeghen Odilon
(blz. 33)

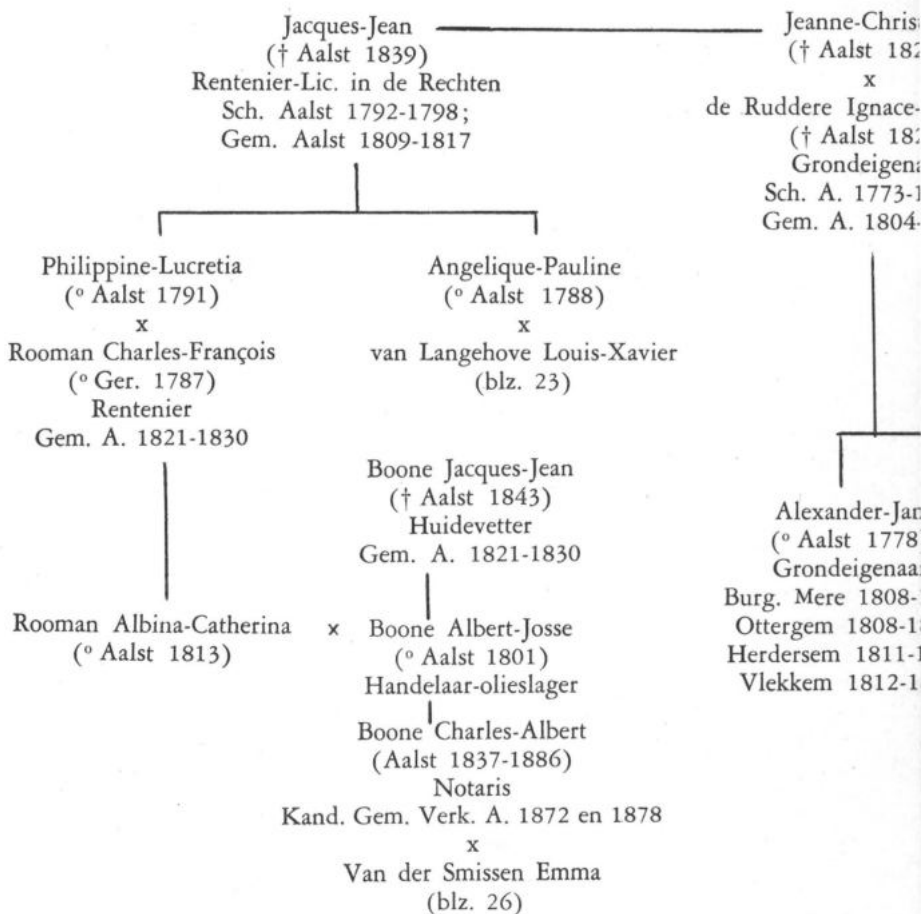
SPITAELS

-
- (1) Zijn vader, François-Jean, is brouwer en schepen geweest te Ger.
 - (2) Uit de lokale dynastie van Velzeke-Ruddershove.
 - (3) Kinderen uit eenzelfde gezin.
 - (4) Leden van dezelfde stamboom.
 - (5) Hertrouwde op 24 juli 1853 te Ger. met Van Cleemputte Jean-François, blz. 13.
 - (6) G. Weverbergh was lid van de Stedelijke Raad te Ninove in 1790-1795 (H. Van Gassen: *o.c.*, dl. II, pag. 621-622).
 - (7) Zijn tweede echtgenote was Anne-Cathérine Rens. Haar vader was Commissaris van de Uitvoerende Macht te Ger. in de Franse Tijd.

Tabel VIII

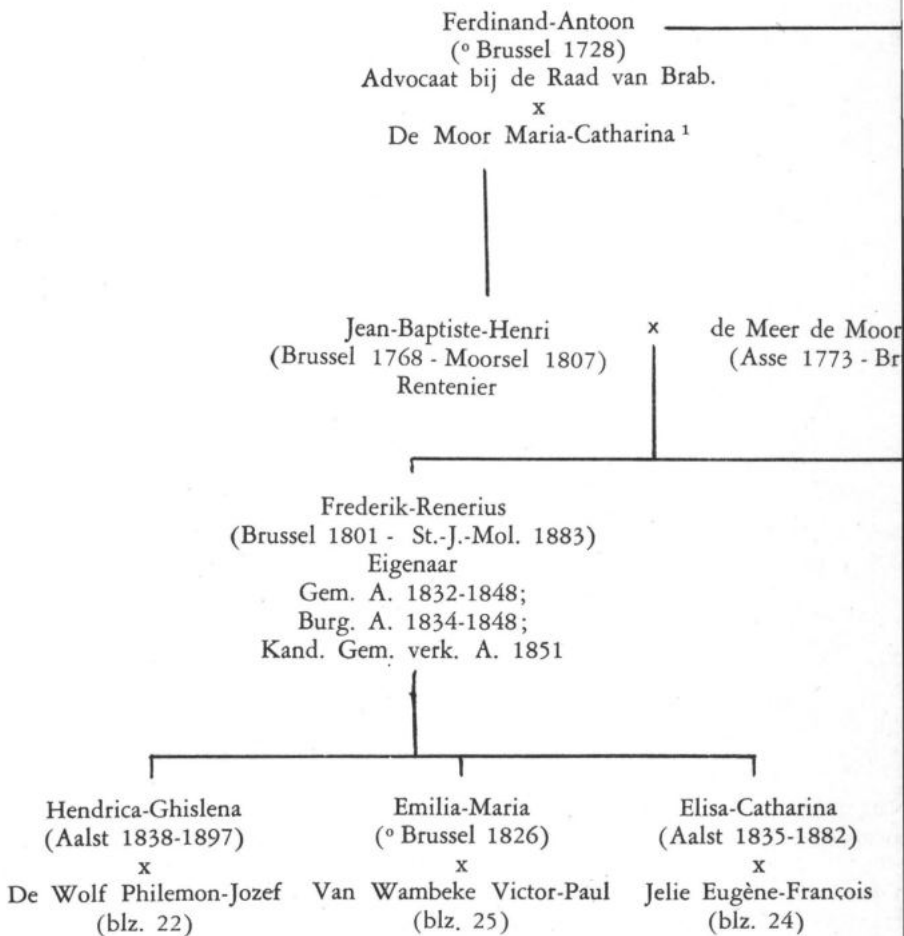

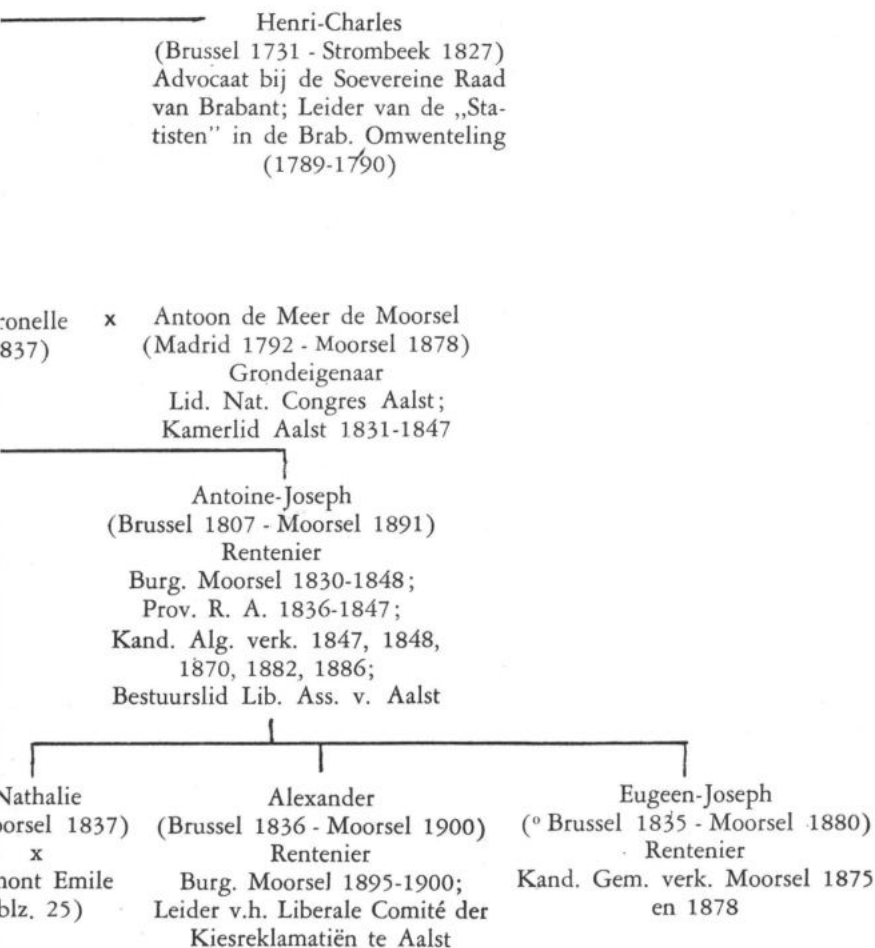
<p>nuel — de Ruddere-Jean-Joseph († Aalst 1752) Rentenier</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p>de Ruddere Jeanne-Christine († Aalst 1790)</p> <p style="text-align: center;">x</p> <p>de Waepenaert Jean-Roger (blz. 23)</p>	<p>Jean-François-Laurent (° Aalst 1749) Rentenier Gem. A. 1809-1817</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p>Hippolyte-Jean († Aalst 1836) Rentenier Gem. A. 1830-1833</p>
---	---

Charles-Jacques
 († Aalst 1818)
 Grondeigenaar
 Adjoint-au maire A. 1809-1817;
 Burg. A. 1817-1818;
 Burg. Haaltert 1806-1818;
 Burg. Kerksken 1808-1818;
 Lid van de Prov. Staten van
 Oost-Vlaanderen 1818

Mathtieu-Constant
 (° Aalst 1787)
 Grondeigenaar
 Gem. A. 1824-1830 en 1843-1847;
 Burg. Aaigem 1808-1817,
 Burg. Haaltert 1819-1830,
 Burg. Heldergerm 1820-1830,
 Burg. Kerksken 1820-1830;
 Kand. Prov. verk. A. 1842 en 1843;
 Lid van de Prov. Staten van
 Oost-Vlaanderen 1827-1830;
 Kamerlid A. 1852-1866

(1) Dochter van de burgemeester van Brussel.

Agnes-Jeanne
(Moorsel 1764 - Leuven 1852)

x

De Waepenaert François-
Alexandre (blz. 23)

Biebuyck Pelagie-Constance
(° Aalst 1813)

x

Boeyé Jozef-Frans¹
(° St.-Niklaas 1817)
Koopman
Gem. A. 1861-1866

Camille
(° A. 1815)

x

Biebuyck Colette
(° A. 1809)

Jelie Jean-Baptiste
(N. 1799 - A. 1889)

Fabrikant
Kand. Gem. verk. A. 1872

Jelie Eugène-François
(° A. 1830)

x

van der Noot Elise-Catherine
(blz. 23)

(1) Lid van een politieke dynastie uit het Land van Waas.

(2) Breckpot Edmond en zijn zoon Guillielmus (eveneens notaris) waren vóór en na de Eerste Wereldoorlog bekende liberale leiders te Aalst.

incent
 1736 - A. 1806)
 ier,
 e Raad van
 eren
 173-1788

Dominique
 - A. 1852)
 ier
 18-1822;
 em 1805-1818;
 w 1807-1819;
 iris te Aalst
 823

Marie-Christine
 (Moorsel 1766 - A. 1800)
 x
 de Waepenaert Charles-Louis
 (blz. 23)

Marie-Jeanne
 31)
 avier
 -1857)
 pman
 1808-1822;
 gem 1810-1812;
 1812-1819;
 ecte belastingen
 Aalst

que-Pauline
 20)

Alexandre-Aimé
 (A. 1823-1871)
 Bankier
 Gem. A. 1856-1871;
 Sch. A. 1867;
 Burg. A. 1867-1871

Iris-Odile
 (° A. 1812)
 x
 Lefebvre Victor
 (blz. 21)

Aimé-Charles
 (° A. 1813)
 Koopman
 Kand. Gem. verk. A. 1872;
 Medeoprichter en bestuurslid
 der Lib. Ass. te Aalst

x
 De Clercq Eugenie
 (blz. 20)

x
 Jolie. Marie-Françoise
 (A. 1825-1879)

uis-Antoine
 8 - Brussel 1914)
 Fabrikant
 s Lib. Ass. te A.;
 Actiecomité te Aalst
 in 1874

Camille-Thérèse
 (° A. 1853) x Breckpot Edmond²
 (Haaltert 1849 - Aalst 1928)
 Notaris

Jan-
(† A.
Koninklijk no

Isabella-Petronella
(A. 1755-1833)

x

De Wolf Judocus-Adrianus
(blz. 20)

Jan-Fr
(° A
N

Charle
(° A
Gron
Gem. A. 1800
18

Hortense-Isabelle
(° A. 1815)

x

De Putter Judocus
(Tabel III)

Victor-P
(A. 1
Ac

Kand. Gem. verk. A. 1851;
1872-1895; Kamerlid A. 186
Ondervoorzitter v.d. Kamer
Bew. Ver. v.h. Arr. A. 18

x

De Vis Eugenia-Ludovica

Bijl Pierre —————
(† A. 1834)
Apotheker

Bijl Adolf
(° G. 1817)

Stichter-drukker-uitgever
van „Den Denderbode” te Aalst
(1846-1871)

Bijl Jan-Andreas —————
(° G. 1770)
Notaris

Gem. G. 1830-1848

Bijl Joannes-Benoit
(† G. 1813)
Winkelier

Bijl Catharina
(° G. an VI F.R.)

Kamerlid A
en Voc

(1) Zijn schoonzoon Calewaert Adolf (Kortrijk 1849 - A. 1925) was vrederechter te Aalst.

ocureur

ph

François-Bernard
(A. 1764 - Gent 1841)
Rechtsgeleerde

ois

ar

1811-1824,

Sch. der Keure te Gent in 1792; Bewaarder der Hypotheek;
Commissaris v.h. Uitvoerend Bewind v.h. Centraal Bestuur v.h.
Departement v.d. Schelde (1799); Raadsheer van de Prefectuur
(1800); Lid v.h. Corps Législatif (1807); Voorzitter Burg.
Rechtbank Antwerpen (1809); Prof. R.U.G. 1819-1835

nçois

06)

A. 1867-1895; Burg. A.
; Kand. Alg. verk. 1894;
394; Voorzitter v.d. Kath.
06; Vr.-pl. 1847-1883¹

x

van der Noot Emilia-Maria
(blz. 22)

August-Bernard
(A. 1812 - Delftinge 1869)
Advocaat

Redacteur v.d. Gazet van G.

x

De Portemont Marie-Christine
(blz. 14)

Vital-Pierre-Jean
(G. 1846 - Gent 1927)
Advocaat

Raadsheer bij het Hof van Beroep
te Gent

Gem. G. 1872-1875;
Prov. R. G. 1872-1875

Pieraert Joannes
(° G. an IX F.R.)
Bakker

Pieraert Désiré
(G. 1830-1901)

Gem. G. 1876-1895

Pieraert Paul x

(G. 1871-1910)

Dokter

Gem. G. 1901-1910;

1904 en 1907-1910; Ondervoorzitter (1895)

(1899) v.d. Kath. Jonge Wacht van G.

Marie-Hubertine
(G. 1873 - Gent 1958)

Tabel XIII

EVOLUTIE DER UITGEOEFENDE BEROEPEN PER GENERATIE
TUSSEN 1770 EN 1920

1) AALST	1770	1800	1830	1860	1890	1920
Cumont		ontv. der domeinen	→fabrikant	→fabrikant →fabrikant →fabrikant	→fabrikant	
de Bethune			eigenaar	→adv.-eig.	→eigenaar →adv.eig. →adv.eig.	
De Clercq		maalder-olie- slager-hande- laar	→groothan- delaar- grondeig.			
De Coninck		rentenier	→koopman- schipper →koopman			
De Craecker		rentenier	→rentenier →olieslager	→rentenier		
De Gheest		landbouwer négociant	→olieslager			
de Ruddere		landb.-brouwer grondeig.→grondeig. →grondeig. →grondeigenaar	→brouwer		→notaris	
de Waepenaert	rentenier	→rentenier	→stadsontv. →rentenier			
De Windt		→rentenier	→eigenaar dokter	→dokter →notaris	→notaris	
De Wolf		goudsmid négociant→koopman négociant				
De Wolf	handelaar	→handelaar	→olieslager →rentenier →négociant	→koopman →hopkoopman →olieslager		→nijveraer
Dommer		rentenier rentenier rentenier	→fabrikant			
Lefebvre		rentenier	→wijnkoopman	→wijnkoopman		
Liéart			→rentenier →eigenaar			
Moyersoén	wijnkoopman		→koopman	→advokaat →bankier →koopman		→adv.

	1770	1800	1830	1860	1890	1920
Tack		rentenier rentenier	→rentenier			
Van Assche		stoker	→brouwer	→stoker →stoker	→hopkoopman	
Van den Broucke		rentenier			→belanstingsontvanger	
Van der Heyden	griffier	→eigenaar			→advokaat	
		→notaris				
van der Noot		rentenier	→eigenaar →rentenier		→rentenier →rentenier	
Van der Smissen	négociant		→fabrikant →fabrikant→adv. →brouwer			
van Langenhove	rentenier	→rent.	→hopkoopman	→koopman	→bankier→fabrikant	
Van Wambeke	notaris	→not.	→grondeig.	→advokaat	→advokaat→advokaat	
			→rechtsgeleerde			
Verbrugghen	advokaat	→handelaar		→notaris →advokaat		
2) GERAARDSBERGEN						
Antheunis			brouwer	→fabrikant →fabrikant →brouwer →handelaar		
Ceuterick			brouwer	→brouwer politiecomm.		
De Beck		herbergier-leer	→advoc.			
		looier				
		koopman				
De l'Arbre		olieslager	→olieslager →dokter	→fabrikant- bankier		
Rens		stadssecr.	→notaris	→advokaat →advokaat		
Spitaels	hoedenmaker	→bankier	→grondeigenaar			→notaris
	bankier	→rentenier	→bankier →bankier			
		→bankier	→bankier			
		→rentenier	→grondeigenaar →bankier	→bankier		

1770	1800	1830	1860	1890	1920
------	------	------	------	------	------

		→grondeigenaar		→drukker
	looier politiecomm.			
Van Cleemputte		handelaar→négc.→grondeig. →adv.→nijveraar		
3) NINOVE				
Cools		koopman→handelaar- eigenaar →zoutzieder		
De Cooman		zeepzieder→zoutzieder→dokter →dokter		
De Deyn		herbergier→notaris→notaris →koopman-eige- naar-kand.- notaris		
Eliaert		→notaris fabrikant→dokter →fabrikant		
Fransman	stoker	→dokter →stoker-ldb. →brouwer →koopman-stoker→handelaar →brouwer		
Haegeman	dokter	→advokaat		
van Ypersele	adv.-ren- tenier	winkelier→huidevetter →adv.-ren- tenier	→adv.-ren- tenier ¹	

(1) Alleen met de politici wordt hier rekening gehouden. Ze zijn geplaatst volgens het tijdstip van hun optreden in het openbare leven. Het beroep van de aangetrouwde familieleden, evenals van de nu nog levende leden is niet vermeld.

Tabel XIV

BESTUURSLEDEN DER AALSTERSE INSTELLINGEN TIJDENS DE
19e EEUW ¹*Burgerlijke Godshuizen 1835-1896.*

Bron: W.W.G. 1835-49, S.V. 1850-96.

- ° Calewaert Adolf. 1885-96 ².
- ° Cumont Charles-Florent. 1864-73. V. ³
- ° Cumont Charles-François. 1852-63. V.
- ° de Bethune Paul-Valéry. 1872-96. V.
- ° De Bièvre Albert. 1876-94.
- ° de Clippele Abel. 1875-79.
- ° de Clippele Paul. 1889-96.
- ° De Coen-van der Noot Gustaaf. 1873-87.
- ° De Coninck Benoit. 1835-49.
- ° De Craecker Odilon. 1850.
- ° De Gheest Guillaume. V. ⁴
- De Ryck Benoit. 1854-75.
- De Schryver Isidore. 1850.
- ° De Wolf Albert. 1888-96.
- D'Hondt Edmond. 1877-88.
- ° Dommer Theodoor. 1851-62.
- Evit Cornelis. 1849-50.
- Goussard André. 1850-51. V.
- ° Jolie Jean-Baptiste. 1863-74.
- ° Lefebvre Victor. 1835-49.
- Mertens Albert. 1895-96.
- Monfils François. 1872-76.
- ° Van den Bossche François. 1850-51.
- ° Van den Hende Edmond. 1844.
- Van den Herreweghe Edward. 1851-71.
- Van der Gucht L. 1835-49.
- ° Van der Looy Lievin. 1835-49. V.
- ° van der Noot Frederik. 1839-48. V.
- ° Van der Smissen Edward. 1854-71. v.
- Van der Sluys. 1851.

(1) Als bronnen voor de samenstelling van deze lijsten werden de Wegwijzers der Stad Gent en het jaarlijkse Stadsverslag van Aalst gebruikt. Het Stadsverslag was voor dit onderzoek slechts bruikbaar vanaf 1854.

(2) Vrederechter en schoonzoon van Victor-Paul Van Wambeke.

(3) Het cirkeltje vóór de naam wijst er op dat deze persoon behoorde tot één van de politieke dynasties, welke in de tekst worden beschreven. V = was minstens gedurende 1 jaar voorzitter van de commissie.

(4) De W.W.G. vermeldt hem als lid-burgemeester (1849-67). In het S.V. wordt echter geen melding gemaakt van dit lidmaatschap.

- ° Verbrugghen-Moens Alphonse-Jean. 1835-48.
- Verlynde Seraphien, vrederechter. 1840-84.

Bureel van Weldadigheid 1835-1896.

Bron: W.W.G. 1835-53, S.V. 1854-96.

- Beeckman Jan. 1873-79.
- ° De Craecker François. 1852-56.
- ° De Gheest Guillaume. V. ⁵
- De Meter Charles 1846-50.
- De Pauw Corneille. 1864-70. V.
- De Trog Frans. 1895-96.
- ° De Vis J.J. 1835-36. ⁶
- De Winter Willem. 1896.
- De Witte Victor. 1871-73.
- ° Eeman Rudolf. 1875-94.
- ° Gheeraerds François. 1854-63, 73-82. V.
- Lamquet J. 1865-68.
- ° Leclercq Hyacinthe. 1861-64. V.
- ° Levionnois Désiré. 1864-70.
- Michiels Ed. 1871.
- Rottiers J. 1837-54.
- Schellekens Pierre. 1851-63.
- Schepers J. 1837-46.
- Servaes Raymond. 1860.
- Van Bemten Jean. 1864-73. V.
- Van den Bossche Edward. 1874-96. V.
- Van den Bossche François-Joseph. 1835-37.
- ° Van den Hende Leo. 1880-95.
- ° Van den Hende Romain-François. 1835-50.
- Van de Putte Clemens. 1888-96.
- Van de Putte Pierre-Domein. 1854-63, 72-87. V.
- Van der Gucht François. 1838-59. V.
- ° van der Noot Frederik. 1841-48. V.
- ° Van der Smissen Hippolyte. 1864-68.
- Van Ghyseghem Jozef. 1883-87, 89-96.
- Van Hoorebeeck Seraphien. 1849-63.
- Van Langendonck Charles. 1869-73.
- Van Peteghem Lambrecht. 1835-45. V.
- Van Vaerenbergh Désiré. 1869-74.
- ° Van Wambeke Charles. 1835-55 (secr.-ontv.).

(5) Naast deze personen werden ook de Ruddere J., De Craecker Joseph, Germ. Lévonnois, Eeman Edw. geciteerd als secretaris en Aimé Van der Smissen, E. Boone, Léon Lefebvre als ontvangers.

(6) Schoonvader van Victor-Paul Van Wambeke in eerste huwelijk (Aalst 27-4-1842).

Berg van Barmhartigheid en Spaarkas 1854-1896.

Bron: S.V. 1854-96.

- Arents Pierre. 1856.
- Boëyé Joseph. 1854-71.
- Borreman Émile. 1872-93.
- Cumont Charles-Florent. 1867-71. V.
- Cumont Charles-François. 1854-63.
- de Clippele Paul. 1889-95.
- De Pauw Corneille. 1868-71.
- D'Hondt Edmond. 1878-88.
- Gheeraerds Leo. 1872-77.
- Impens F. 1854.
- Leclercq Hyacinthe. 1864-65.
- Léviionnois Désiré. 1857-58, 63.
- Lievens Jan. 1854-55.
- Meert Louis. 1894-96.
- Mertens Albert. 1896.
- Minnaert Polydoor. 1889.
- Monfils François. 1872-96. V.
- Pappaert Henri. 1860-71.
- Van Branteghem Pierre. 1859 (nadien bestuurder).
- Van den Bossche Edward. 1891-96.
- Van den Herreweghe Edward. 1864-71 .
- Van de Putte Pierre-Domien. 1854-63, 72-88.
- Van der Haeghen Odilon. 1890-96.
- Van der Smissen Hippolyte. 1866-67.
- Van Ghyseghe Jozef. 1872-90.
- Van Langenhove Alexander. 1854-66. V.

*Militair Dententiehuis 1831-1859*⁷

Bron: W.W.G. 1831-59.

- Goeverneur der Provincie (van ambtswege).
- Arents Jan A. 1842-59 (secretaris).
- Blomme B.J. 1844-55 (van ambtswege, rechter te Dendermonde).
- Bruneau Adrien-Benoit. 1834-53.
- De Craecker Odilon. 1851.
- De Gheest Guillaume. 1854-59.
- de Ruddere Mathieu-Constant. 1831-59.
- De Smet Eugène. 1831-54.
- De Vis J.J. 1831-34.
- De Witte Charles. 1851-59.
- Évit Ferdinand. 1833-46.
- Évit Cornelis. 1831-43, 47-59.

(7) De gegevens over de dienstjaren 1835 en 1836 ontbreken in de W.W.G.

- Impens F. 1854-55.
 Jouret Victor-Julien. 1842-50.
 ° Lefebvre Henri. 1844-50.
 ° Lievens J. 1854.
 Meert Paul. 1831-41.
 Van Achter J. 1855.
 ° Van den Hende Edmond. 1844-50 .
 ° Van der Belen Louis 1833-42 (secret.).
 Van der Doodt Jean-Baptiste. 1831..
 ° van der Noot Frederik. 1838-50.
 Van Peteghem Lambrecht. 1831-33.
 ° Verbrugghen Alphonse. 1844-59.

Kerkfabriek St.-Martinus 1873-1896.

Bron: S.V. 1873-96.

- ° Bijl Adolf. 1885-96.
 ° Burny Louis. 1873-91.
 ° Calewaert Adolf. 1891-96.
 ° de Bethune Paul-Valéry. 1873-96.
 ° de Clippele Benoit. 1878-79.
 ° De Gheest Victor. 1891-96.
 ° De Hert Felix. 1886-96.
 De Raedt Urbain. 1886-92.
 ° De Schaepdryver Camille. 1873-84 (secret.).
 ° De Wolf Philemon. 1873-87. V.
 ° Leirens Leo. 1873-96. V.
 Limpens Emile. 1874-87.
 Limpens Leo. 1888-90.
 Monfils Edouard. 1873-77.
 Onghena Joseph. 1880-85.
 Roegiers Juliaan. 1896.
 Van den Abeele Leo. 1894-95.
 ° Van der Haeghen Charles-Louis. 1873-96.
 ° Van der Heyden Désiré. 1873.
 Van Itterbeek Eugène. 1888-96.
 ° Verbrugghen Charles. 1873-85.

Kerkfabriek St.-Jozef 1873-1896^s.

Bron: S.V. 1873-96.

- Bauwens Isidore. 1887-96.
 Beeckman Jan. 1876-86.
 Borreman Emile. 1873-75, 88-93.

(8) Oppericht bij besluit van de Prov. Goeverneur dd. 5-V-1873 (S.V. 1873, p. 32).

- Borreman Judocus. 1873-87. V.
 Coppens Frans. 1886-96.
 De Sadeleer August. 1886-90.
 De Troch August. 1873-85.
 De Vriendt Bernard. 1873-76.
 ° D'Hondt Amand. 1889-96.
 D'Hondt Edmond. 1873-95.
 Goethals Jules. 1886-89 (secret.).
 Grillaert Pieter. 1894-96.
 Limpens Leo. 1891-96.
 ° Moyersoen Jan. 1873-77.
 ° Moyersoen Romain. 1893-96.
 Osselaer Amand. 1877-85.
 Van Bockstael Alexander. 1890-96 (secret.).
 Van Hoorde Jan. 1873-75.
 Van Ghyseghem Jozef. 1873-96. V.
 Van Severen Frans. 1884-95.
 Verdurmen Rafaël. 1884-92.
 Verleysen Jozef. 1873-85 (secret.).
 Verlynde Seraphien. 1878-83.
 Wauthier Amand. 1878-83.
 Willems Victor. 1876-77.

Plaatselijke Geneeskundige Commissie 1831-1880 °.

Bron: W.W.G. 1831-53, S.V. 1854-80.

- De Bundel C.F. 1831-33.
 ° De Moor Karel-Justin. 1854-80. V.
 ° De Moor Petrus-Joseph. 1831-46.
 ° De Windt Jean-Baptiste. 1854-79.
 ° Droesbeque Usmare. 1831-53. V.
 Ghyselinkx Auguste. 1878-80.
 Lacompte Modeste. 1880.
 Leenaert François. 1854-57.
 Lievens L.M.C. 1854-80.
 Moens Pierre. 1858-80.
 Van den Herreweghe Edward. 1837-77.
 Van Puyvelde Fr. 1831-41.
 Wilmaers H. 1831-48.

(9) De gegevens over de jaren 1835, 1836 en 1844 ontbreken in de W.W.G.

Plaatselijke Commissie voor Hygiëne. 1854-1880.

Bron: S.V. 1854-80.

- ° De Moor François. 1857-58.
- ° De Moor Karel-Justin. 1854-56, 1859-80.
- ° De Moor Victor. 1854-80.
- ° De Windt Jean-Baptiste. 1854-80. V.
Evit Ferdinand. 1854-64. V.
- ° Gheeraedts Martin-François. 1854-80.
Leenaert François. 1854-57.
- ° Levionnois Charles. 1865-80.
- ° Lievens Joseph. 1854-80.
Reyniers Pierre. 1854-57.
Schaltin. 1858-80.
Stevens. 1860-80.
- ° Van den Bossche François. 1854-64.
Van den Herreweghe Edward. 1854-80.
Van der Gucht François. 1854-62.
- ° Van der Smissen Hippolyte. 1865-80.
Van de Voorde Isidore, politiecommissaris. 1854-80.
Van de Waele. 1858-59.

*Plaatselijke Medische Commissie en Commissie voor Openbare Gezondheid.
1881-1896*¹⁰.

Bron: S.V. 1881-96.

- Bauwens Isidore. 1885-96.
- Borreman Emile. 1883-93.
- Carette Eugene. 1881-82.
- Claus Frans. 1881-83.
- ° de Bethune Paul-Valéry. 1881-96.
- ° De Moor Karel-Justin. 1881-96.
- ° Eeman Rudolf. 1881-96.
- ° Gheeraedts Martin-François. 1881-82.
Ghysselinckx Auguste. 1881-94.
Goethals Jules. 1883-96.
Lacompte Modeste. 1881-96.
Meert-Schuermans Charles-Louis. 1895-96.
Monfils François. 1881-96.
Podevyn Benoit. 1884.
Van de Voorde Isidore. 1881-93.
- ° Van Wambeke Victor. 1881-96. V.
Vernaevae Leopold. 1894-96.

(10) Opgericht bij K.B. van 31-V-1880 ter vervanging van de Plaatselijke Commissies voor Geneeskunde en Hygiëne (S.V. 1881, p. 38).

*Toezichtscommissie der krankzinnigenhuizen in het arrondissement Aalst. 1855-1871*¹¹.

Bron: W.W.G. 1855-71.

- De Craecker Louis. 1855-71.
- De Moor Charles-Justin. 1855-71.
- Dommer Theodoor. 1855-63.
- Droesbeque Usmare. 1855-59.
- Lievens Louis. 1860-71.
- Van den Herreweghe Edward. 1855-71.
- Van Langenhove Alexander. 1864-71.

*Lagere Opperschool 1845-1851*¹².

Bron: W.W.G. 1845-51.

- De Gheest Guillaume. 1849-51. V.
- De Haerne August, pastoor te Moorsel. 1845-51.
- De Hert Petrus, pastoor-deken. 1845-51.
- De Witte Charles. 1845-51.
- D'Huyggelaere Honoré. 1845-50 (secret.).
- Lefebvre Henri. 1845-51. V.
- Van den Hende Ed. 1845-51.
- van der Noot Frederik. 1845-48.
- Van Wambeke Victor. 1845-51.

Rijksmiddelbare School voor Meisjes. 1886-1896.

Bron: S.V. 1886-96.

- College van Burgemeester en Schepenen, van ambtswege.
Bauwens Isidore. 1896.
- Calewaert Adolf. 1886-96.
- Claus Frans. 1890-96.
- De Wolf Désiré. 1896.
- Eeman Rudolf. 1886-96.
- Gheeraerds Leo. 1886-96.
- Levionnois G.¹³
- Liénart Charles. 1886-95.
- Moyersoen Romain. 1896.

(11) De gegevens voor het dienstjaar 1870 ontbreken in de W.W.G.

(12) Bij K.B. van 29-VII-1843 werd te Aalst een „Ecole Primaire Supérieure du Gouvernement” opgericht. Deze instelling werd bij K.B. van 15-II-1851 omvormd tot een middelbare school. (J. D'Hooghe: Koninklijk Atheneum te Aalst. Geschiedkundig Overzicht 1843-1950. p. 5 en 8).

(13) Secretaris-schatbewaarder.

Rijksmiddelbare School voor Jongens. 1852-1896.

Bron: W.W.G. 1852-53, S.V. 1856-96.

College van burgemeester en schepenen van ambtswege.

Bauwens Isidore. 1896.

◦ Bruneau Adrien-Benoit. 1850-55.

◦ Calewaert Adolf. 1883.

◦ Cumont Charles-François. 1850-64.

◦ Cumont Valéry. 1867.

◦ De Bièvre Albert. 1868-76.

De Blicck Karel, pastoor-deken. 1857-89.

◦ De Coninck-De Smet Michiel.¹⁴

◦ De Hert Felix. 1896.

De Meulemeester Emiel-François. 1873.

De Pauw Corneille. 1867.

◦ Eliaert Cornelis. 1850-54.

Evit Ferdinand. 1860-64.

Eyerman Isidore. 1865-66.

Geeroms Leo. 1896.

Jouret Victor-Julien. 1850-55.

◦ Léviionnois G.¹⁵

Meert-Schuermans Charles-Louis. 1877-93.

Raemdonck Aloïs, pastoor-deken. 1890-96.

Van den Bossche Edward. 1884-96.

◦ Van den Broucke Joseph-Antoine. 1865-66.

◦ Van der Haeghen Charles-Louis. 1874-96.

◦ Van der Smissen François. 1855-59.

◦ van Langenhove Camille. 1855-67.

Van Nerum Philippe-Jean. 1868-81.

Van Wambeke Victor. 1868-71.

Verbrugghen Joseph. 1872.

Academie voor Teken- en Bouwkunst. 1833-1896.

Bron: W.W.G. 1833-53 en 56, S.V. 1854-55, 1857-1896.¹⁵

Arents Pierre. 1856-57.

◦ Boëyé Joseph. 1857-65.

◦ Boone Jacques. 1866-67.

Borreman Éd. 1868-77.

Carette Eugène. 1876-77, 80-82.

Corten Leo. 1895-96.

◦ Cumont Valéry. 1857-67.

Danneels A.L. 1833-42. V.

(14) Schoonvader van De Windt Eugénie-Thérèse, dochter van Jean-Bapt. (pag. 25). Hij was secretaris-schatbewaarder.

(15) De gegevens over de dienstjaren 1835 en 1843 ontbreken in de W.W.G.

- de Bethune Felix. 1883-94.
- De Clercq Gustave. 1864-65.
- De Coen Alfred. 1878-82.
- De Coninck Benoit. 1837-48.
- De Craecker Hector. 1868.
- De Gheest Guillaume. 1849-56. V.
- De Witte Jean-Charles. 1833-42.
- De Wolf Joseph. 1833.
- D'Huyggelaere Honoré. 1849-54.
- Eeman Achilles. 1878-96.
- Evit Ferdinand. 1857-63. V.
- Gheeraerds Leo. 1857-63, 68-77.
- Goethals Jules. 1883-96.
- Impens Pierre. 1844-56. V.
- Le Brun Louis. 1875-96.
- Lefebvre Henri. 1833-51.
- Luyckx J. 1833-36.
- Monfils François. 1868-96. V.
- Pappaert Henri. 1866-67.
- Peynsaert Frans. 1895-96.
- Reyntens Oscar. 1895-96.
- Schuermans Auguste. 1854-56.
- Servaes Adolphe. 1854-67.
- Stevens J. 1875.
- Van Achter Joseph. 1854-56.
- Van den Bossche Jacques. 1868-77.
- Van der Looy Lievin. 1837-48.
- van der Noot Frederik. 1834-48. V.
- Van der Smissen Hippolyte. 1864-67.
- Verbrugghen Charles. 1868-97.
- Verlynde Emile. 1878-82.

*Muziekschool. 1858-1896*¹⁶

Bron: S.V. 1859-1896.

- Cammaert François. 1868-72.
- Cumont Charles-François. 1859-63.
- de Clippele Wilfried. 1868-91.
- De Gheest Victor. 1885-96.
- De Hert Felix. 1888-96.
- De Mette Modeste. 1885-96.
- De Moor Karel-Justin. 1859-64.
- De Wolf Désiré. 1896.
- De Wolf Philemon. 1868-72.
- Feidel. 1865-67.

(16) Oppericht de 17e september 1858 (S.V. 1859, p. 27).

- Leirens Paul. 1873-85, 1892-94.
- Léviannois Désiré. 1862-64.
- Limpens Emiel. 1873-94.
- Moens Th. 1885-89.
- Plaquet Victor. 1859-61. V.
- Ringoir August. 1865-67.
- Ringoir Jean. 1859-61.
- Rogiers Camille. 1864-67.
- Steleman Jan. 1873-84.
- Van Achter Jean. 1862-64.
- Van Branteghem. 1859-64. (secret.).
- Van de Maele Flor. 1895-96.
- Van der Haeghen Odilon. 1890-96.
- van Langenhove Alexander. 1865-67. V.
- Van Overstraeten Leon. 1868-72.
- Van Vaerenbergh. 1865-67.
- Van Wambeke Victor. 1868-96. V.

Volksbibliotheek. 1878-1896.

Bron: S.V. 1878-96.

- Bauwens Isidore. 1896. V.
- Claus Frans. 1888-96.
- de Bethune Paul. 1878-95.
- De Bièvre Albert. 1878-95.
- de Clippele Paul. 1896.
- De Cuyper Frans. 1878-93.
- Geeroms Leo. 1896.
- Kregermans L. 1878-94.
- Van den Bossche C. 1895-96.
- Van den Bossche Ed. 1878-80.
- Van Wambeke Victor. 1878-95. V.
- Verbrugghen Charles. 1896.

*Koophandelskamer. 1842-1875*¹⁷.

Bron: W.W.G. 1842-64, S.V. 1865-75.

- Antheunis Auguste. 1870-73.
- Boone Albert. 1844-46, 48-53, 55, 57-59, 62-67, 71-72.
- Boone Amand. 1868-70.
- Boone Jacques. 1842.
- Boone Josse. 1847.
- Bruneau Adrien-Benoit. 1842-49 (secr.).
- Cools Charles. 1844-46, 48-50.

(17) Opricht bij K.B. van 23-XI-1841 (W.W.G. 1851, p. 385).

- Cosyns Pierre-Cornelis. 1842-45.
- Cumont Charles-Florent. 1865-75. V.
- Cumont Charles-François. 1842-43, 45-64. V.
- De Craecker Jan-Raymond. 1848-50, 54, 56, 60-62.
- De Deyn Edmond. 1871-72.
- De Gheest Guillaume. 1845-47, 51-53, 55, 57-59, 61-63, 65-68.
- Dekens Domien. 1850-52, 54, 59-67.
- De Mets Charles. 1845-47.
- De Mol C. 1863-65.
- De Mol Jean. 1868-71.
- De Mol Jozef. 1871-72.
- De Pauw F. 1851-54.
- De Poortere Jean-Baptiste. 1842-45.
- De Ruyter Benoit. 1842.
- De Ryck Benoit. 1850-75 (secret.).
- De Schaepdryver Frans. 1842-44.
- De Smet-*Breckpot*. 1852-54.
- De Smet-Coomans. 1842-45.
- De Tramasure Frans. 1843-44.
- Dommer Theodoor. 1849-51, 63-64.
- Eliaert Cornelis. 1842-43, 48-50.
- Fonteyn Charles. 1867-70.
- Fransman Benoit. 1860-62, 65-66.
- Fredericq August. 1872, 74-75.
- Fredericq Jean-Baptiste. 1846-51, 56, 61-63, 67-68.
- Goelens Ferdinand. 1874-75.
- Govaert Florimond. 1865-66, 72, 74.
- Jelie Eugène. 1869-70, 73-75.
- Jelie Jean-Baptiste. 1845-47.
- Leenaert Josse. 1865.
- Lepage J. 1862-64.
- Léviennais Charles. 1856-57, 60-62, 67-68.
- Léviennois Désiré. 1873-75.
- Liottoir François. 1852-56, 58-67, 69-70, 73-75.
- Noël Josse. 1865-66, 70.
- Plaquet V. 1856.
- Possemiers Francies. 1846-48.
- Possemiers Jean-Baptiste. 1842-44.
- Schouten Adrien. 1872, 74, 75.
- Servaes Adolphe. 1844-46, 50-53.
- Servaes B. 1859-61.
- Servaes Raymond. 1854.
- Soetens Pierre. 1856-57.
- Spitaels Benoit. 1842-45.
- Spitaels Gustave. 1865-69.
- Spitaels Prosper. 1847-54, 56-57, 59-61.
- Spitaels René. 1849.
- Van Achter Jozef. 1873-75.

- Van Assche Charles. 1854-56, 58-60, 63-65.
- Van Assche Raymond. 1870-73.
- Van Cleemputte Pierre. 1843-44, 46-48, 51.
- Van den Broucke F. 1849-50.
- Van der Smissen Charles. 1850-53.
- Van der Smissen Edward. 1854, 59-62, 64-72,
- Van der Smissen François. 1856-57, 63-64.
- Van der Smissen Hippolyte. 1868-71.
- Van Droogenbroeck Joseph. 1853-55, 58-59.
- van Langenhove Alexander. 1856, 1861-64, 1867-68.
- Van Langenhove Camille. 1855, 58-60, 65-66, 69-70, 72, 74-75.
- Van Meldert Gustave. 1867-69, 74-75.
- Van Santen Adrien. 1842-43, 47-49.
- Van Steenberghe Karel. 1847-49, 51-53, 74-75.
- Velge-De Cnyf Ed. 1852-55, 58-60, 64-66, 69-70.
- Verbrugghen Alphonse. 1842-43, 47-48.

*Werkrechtvaard. 1861-1896*¹⁸.

Bron: S.V. 1861-96.

- De Brandt Jacques. 1867-68.
- Jelie Jean-Baptiste. 1861-80. V.
- Lefebvre Victor. 1861-66.
- Meert-Moens Egide. 1888-89.
- Minnaert Polydoor. 1882-89. V.
- Schotte Jozef. 1891-96.
- Servaes Adolphe. 1861-78.
- Van den Bossche Edward. 1881-87.
- Van de Putte Pierre-Dominien. 1861-62.
- Van Ghysseghem Jozef. 1879-96. V.
- Van Vaerenbergh-Noël Désiré. 1870-76.

*Koophandelsrechtbank. 1859-1896*¹⁹.

Bron: S.V. 1859-96²⁰.

- Antheunis Auguste. 1867-68.
- Boone Albert. 1863-64.
- Bosteels Gustaaf. 1892-93.
- Burny-Schuermans Louis. 1884.

(18) Alleen de effectieve leden-fabrikanten worden hier vermeld.

De Werkrechtvaard werd te Aalst opgericht bij K.B. van 26 februari 1844. (Mémoire à l'appui de la Création d'un Tribunal de Commerce à Alost. A messieurs les membres du Conseil Provincial de la Flandre Orientale, Aalst, 1850, pag. 8).

(19) Opgericht bij K.B. van 26-VI-1858 (W.W.G. 1859, p. 375).

(20) De ledenlijst voor het dienstjaar 1885 werd niet teruggevonden in de S.V. noch in de W.W.G.

- Callebaut Felix. 1893-94.
 Callebaut Prosper. 1895-96.
- Cumont Charles-Florent. 1876-78, 84. V.
 - Cumont Charles-François. 1858-59, 63-64. V.
 - Cumont Felix. 1892-93. V.
 - Cumont Valéry. 1860-62, 65-66, 69-70. V.
 - De Coen-*van der Noot* Gustaaf. 1886-88.
 - De Craecker Jan-Raymond. 1858-59.
 - De Gheest Guillaume. 1860-62.
 - Dekens Domien. 1858-59, 63.
 - de Marneffe Louis. 1870-71.
 - De Smedt-Blondiau W. 1889-92.
 - De Wolf Philemon. 1865-66, 71-72, 82-84. V.
 - D'Hondt Amand. 1894-96.
 - Fransman Benoit. 1860-62.
 - Gheeraerds Leo. 1882-84, 86.
 - Gheeraerds Martin-François. 1863.
 - Govaert Florimond. 1867-68, 73-74.
 - Leclercq Hector. 1893-96.
 - Leclercq Hippolyte. 1886.
 - Leclercq Hyacinthe. 1866-68.
 - Leirens Leo. 1871-72, 86-87.
 - Leirens Paul. 1891-92.
 - Léviionnois Désiré. 1865-67, 69-70, 73, 75-76, 88-89. V.
 - Liottier François. 1858-59, 63-64.
 - Meert-Moens Egide. 1869-70, 74-75.
 - Meert-*Schuermans* Louis. 1882-84, 87-88, 93-94.
 - Moens-*De Coen* Eugène. 1889, 95-96.
 - Moens Paul. 1871-72.
 - Moens Theo. 1890-93.
 - Monfils François. 1889-91, 94-95. V.
 - Noël Josse. 1864-66, 69.
 - Ringoir Auguste. 1872-73, 76-80, 87-88.
 - Schaltin Pierre. 1877, 79-81.
 - Schellekens Louis. 1869-70, 72-76, 79-83.
 - Schuermans Charles. 1877-78, 81, 90-91, 96. V.
 - Siron Victor. 1874-77, 79-83, 86-87.
 - Smits Adrien. 1878-81.
 - Van Assche Raymond. 1872-75.
 - Van Cleemputte Pierre. 1860-62.
 - Van den Branden Leon. 1870-71, 73-74.
 - Van den Brempt Stanislas. 1884, 88-90.
 - Van der Smissen Aimé. 1870-71, 75-76, 91-92.
 - Van der Smissen Edward. 1858-59, 64-65, 67-68.
 - Van der Smissen Prosper. 1881, 86.
 - Van Landuyt Eugène. 1865-66.
 - van Langenhove Alexander. 1863-64. V.
 - van Langenhove Camille. 1858-62, 67-68. V.

- van Langenhove Louis. 1877-78.
Van Santen Adrien-Joseph. 1860-62.
Van Severen Frans. 1896.
- Van Vaerenbergh-*De Wolf* Francies. 1868-69, 78-80, 82-83.
Van Vaerenbergh Léonce. 1894-95.

Het Gallo-Romeins grafveld te Balgerhoeke ¹

door

Lieve de CLIPPELE

1. Historiek

Bij het graven van het Schipdonkkanaal te Balgerhoeke (bij Eeklo) in 1859-60 kwamen verscheidene Gallo-Romeinse vondsten aan het licht. Deze vondsten maakten deel uit van de collectie Neelemans, burgemeester van Eeklo, welke collectie op 30 april 1900 publiek verkocht werd ². Ze werden aangekocht door de voormalige „Société Archéologique de Bruges”. Het dokument opgeborgen in het archief vermeldt de aankoop van 69 stuks, onder het inventarisnummer B 1147 ³. De voorwerpen bevinden zich in het Gruuthusemuseum te Brugge dat de collectie van dit Oudheidkundig Genootschap bevat.

W. Unverzagt ⁴ maakte voor het eerst melding van de vondsten en schreef ze toe aan een grafveld van de 4e eeuw op grond van een kom met 4e eeuwse radjesversiering; G. Chenet ⁵ nam deze vermelding over en rangschikte de kom onder de „bols 320” van zijn typologie van de 4e eeuwse waar. Aldus waren de vondsten te Balgerhoeke tot nog toe hoofdzakelijk gekend als aanduidingen van een laat-Romeinse begraafplaats ⁶.

2. Lokalisatie (fig. 1)

Het dokument van de aankoop verschaft ons als enige aanduiding van lokalisering: Balgerhoeke (bij Eeklo), gedurende het graven van het Schipdonkkanaal ⁷.

(1) Bij het tot stand komen van dit artikel houden we eraan onze dank te betuigen aan Prof. Dr. S.J. De Laet, promotor van onze licentiaatsverhandeling „*Het Gentse en het Meetjesland in de Romeinse tijd. Het verband tussen de bewoning en de bodemgesteldheid*” Gent, 1967, waarin wij o.m. dit onderwerp behandelden. We danken ook Dr. A. Van Doorselaer, werkleider, de Heer H. Thoen, assistent bij het seminarie voor Archeologie, en Dr. L. Daels van het seminarie voor Regionale Aardrijkskunde voor enkele nuttige wenken respectievelijk in verband met archeologische problemen en met de bodemkunde. Onze dank gaat ook naar de Heer K. De Muer, amanuensis bij het Seminarie voor Archeologie, die alle voorwerpen voor ons hertekend heeft.

(2) *Catalogue Neelemans*, nr 124.

(3) Het dokument van de aankoop van deze voorwerpen vermeldt ook voorgaande inlichtingen.

(4) Unverzagt, p. 31, nr 10.

(5) Chenet, p. 144.

(6) Dhondt, De Laet, Hombert, p. 136; Van Doorselaer, *Repertorium*, I, p. 257.

(7) Balgerhoeke is een gehucht van Eeklo, maar het strekt zich ook verder uit over het Schipdonkkanaal op Adegem. Het Schipdonkkanaal werd in de bedding van de vroegere Lieve uitgegraven.

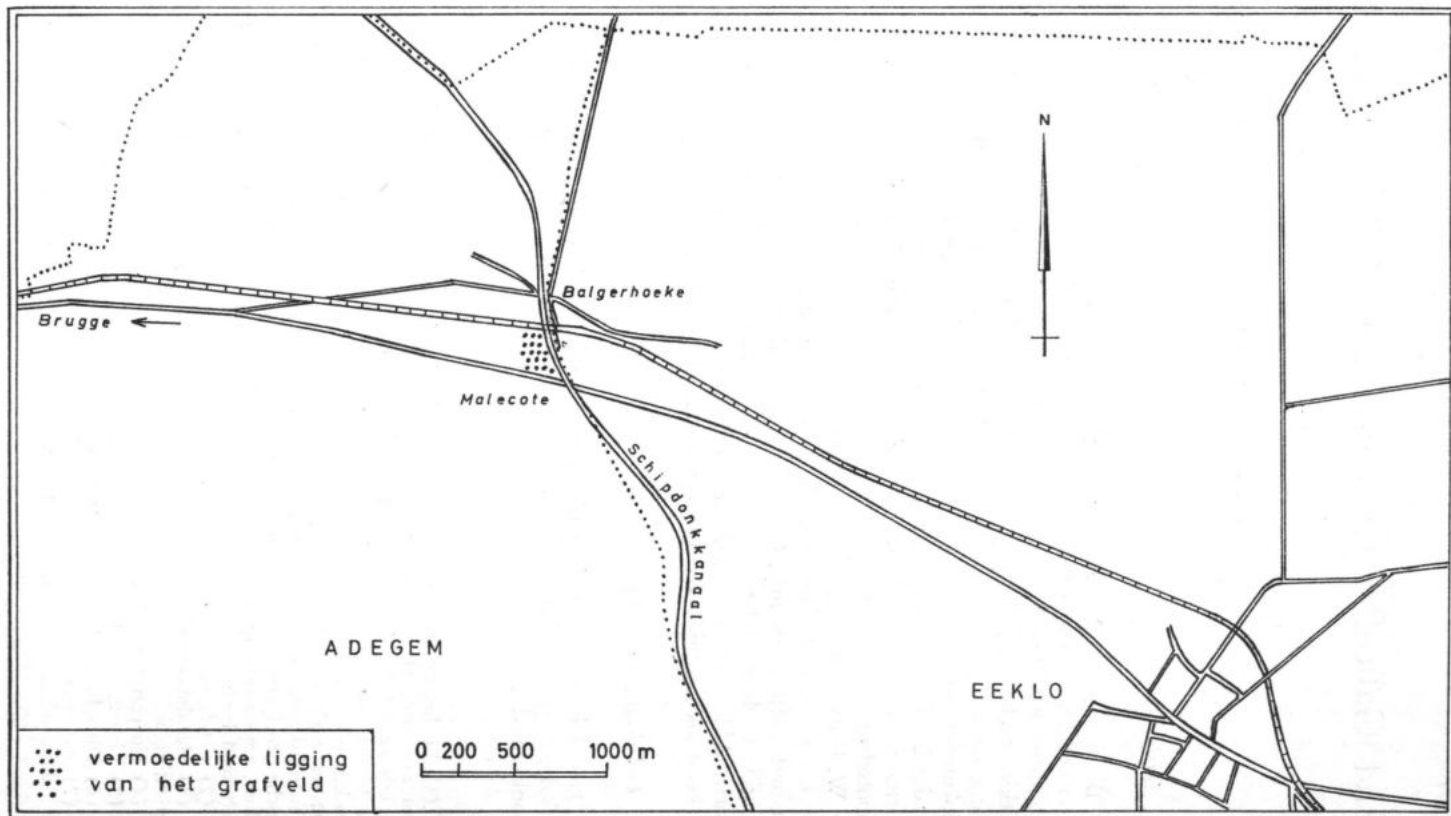

Fig. 1. - Lokalisatieplan

Aangezien de voorwerpen gevonden werden bij het graven van het Schipdonkkanaal moeten we het Gallo-Romeinse grafveld van Balgerhoeke op het grondgebied van Adegem (niet van Eeklo⁸) localiseren, vermits het kanaal daar volledig op Adegem werd uitgegraven⁹.

Voor de juiste localisering kunnen we echter niet steunen op archeologische aanduidingen, aangezien geen enkel opgravingsverslag of latere vondsten ons nadere inlichtingen kunnen verschaffen. We kunnen alleen beroep doen op bodemkundige gegevens, gezien in het licht van recent onderzoek op gebied van Romeinse begraafplaatsen. De ligging van een grafveld is immers duidelijk bepaald door verscheidene factoren¹⁰.

1. Het is steeds buiten de bewoonde kom gelegen; de richting ten opzichte van deze is niet bepaald;
2. vele grafvelden zijn gelegen op een helling, dikwijls georiënteerd naar het zuiden;
3. de bodem speelt een rol: vooral onvruchtbare gronden worden ervoor uitgekozen.

De eerste factor is voor ons onbruikbaar, vermits de nederzetting die met dit grafveld zeker moet gepaard gaan, voor het ogenblik nog niet gelocaliseerd is, bij gebrek aan vondsten; de tweede en derde faktor kunnen ons meer inlichtingen verschaffen, die we met gegevens uit de bodemkunde kunnen verwerken.

1. de vondsten werden gelocaliseerd te Balgerhoeke, dus in geen geval op andere plaatsen langs het Schipdonkkanaal die reeds andere namen dragen. Hieruit volgt dat de eigenlijke stuifzandrug die volledig ten zuiden van Malecote ligt reeds uitgesloten is;
2. een hogergelegen strook, gekenmerkt door droge en arme zandgronden¹¹, gaat doorheen Balgerhoeke in een Oost-Westrichting gelegen tussen de spoorweg (ten noorden) en de baan naar Brugge (ten zuiden).

We mogen het grafveld dus zeker localiseren op Balgerhoeke, gem. Adegem, en naar alle waarschijnlijkheid op deze droge, arme grond. We stellen het echter als een hypothese, vermits nog geen vondsten deze ligging zijn komen bevestigen.

3. *Typologische inventaris van het materiaal*

Op acht stuks na is al het materiaal dat we hieronder behandelen zeker van het Gallo-Romeinse grafveld van Adegem, Balgerhoeke, afkomstig. Zoals we reeds gemeld hebben, werden door het Oudheidkundig Genoot-

(8) Bauwens-Lesenne, *Repertorium*, p. 53; Van Doorselaer, *Repertorium*, I, p. 257 vermelden de vondsten onder Eeklo, Balgerhoeke; Maertens de Noordhout, p. 51, plaatst de vondsten verkeerdelijk in Oost-Eeklo.

(9) Twee oude grenspalen tekenen nog de grens tussen beide gemeenten.

(10) Van Doorselaer, *Les Nécropoles*, pp. 25-26.

(11) Kwartairgeologisch (cfr. kwartairgeologische kaart, schaal 1/50.000) ligt deze plaats in een gebied van fijn dekzand, geassocieerd met lokaal stuifzand; het topografisch niveau bereikt er een hoogte van 8 m.; de bodem behoort tot bodemserie Z a p: zeer droge zandgronden zonder profielontwikkeling (regosol) (cfr. bodemkaart, Maldegem, Maldegem 24 W, schaal 1/20.000). Deze zandige hoogte sluit nog aan bij de meer zuidwaarts gelegen stuifzandrug.

schap van Brugge 69 stuks aangekocht van de collectie Neelemans, onder het inventarisnummer B 1147¹². Dit inventarisnummer vinden we nog slechts op negen stuks terug, die bewaard zijn in de reserve van het museum. De rest (in de vitrines) werd hernummerd (cfr. tweede deel van het inventarisnummer) door E. Trips, die deze nieuwe inventarisatie rond januari 1955 doorvoerde. De oude inventarisnummers werden verwijderd, zodat wij voor de identificering van het materiaal, ons hebben moeten steunen op de fiches opgemaakt door E. Trips¹³, temeer daar de gebruikte terminologie op het dokument van de aankoop van 1900 ons niet toelaat met zekerheid uit te maken welke voorwerpen van de collectie telkens bedoeld worden¹⁴. Dank zij deze fiches van E. Trips hebben we 60 stuks aardewerk, uitgesteld in de vitrines, als van Balgerhoeke afkomstig kunnen identificeren; de 9 voorwerpen in de reserves voorzien van het oude reeksnummer B 1147 brengen het aantal op 69 stuks, zelfde getal als vermeld bij de aankoop.

In een tweede deel van onze inventaris behandelen we acht aardewerkvormen, meestal voorzien van een oude nummering Z. Daar deze voorwerpen zich in de reserve bevinden, zijn ze nog niet geïnventariseerd. De kast waarin ze bewaard worden is enkel voorzien van de aanduiding: Balgerhoeke. Het is duidelijk dat ze niet behoren tot het hierboven aangegeven 69-tal. Om deze reden behandelen we ze dan ook afzonderlijk.

Het materiaal beperkt zich hoofdzakelijk tot aardewerkvormen; daarnaast zijn er nog drie lampjes. Voor de beschrijving van het aardewerk maken we eerst een indeling naar de soort: aldus onderscheiden we terra sigillata, Belgische waar, geïmport en gewoon aardewerk. De terra sigillata beschrijven we volgens de typen van Dragendorff; we maken hierop echter uitzondering voor het 4e eeuwse materiaal, waarvoor we de typenindeling van Chenet volgen en dat we op het einde behandelen. De benaming van de andere aardewerksoorten gaat vooral terug op P. Stuart, H. Van de Weerd en E. Gose.

Elk stuk geven we een nummer; voor de voorwerpen in de vitrines volgt het door E. Trips aangebrachte inventarisnummer met tussen haakjes eventueel het oude, door de „Société Archéologique de Bruges” aangeduide reeksnummer. De voorwerpen in de reserve, wier nummer wij door een R laten voorafgaan zijn niet in het museum geïnventariseerd; ze dragen alleen hun oud reeksnummer (B 1147) en wij hebben ze, ter onderscheiding, ter plaatse genummerd van 1 tot 9. De acht aardewerkvormen met mogelijke herkomst Balgerhoeke dragen meestal een nummering Z gevolgd door een oud telnummer; daar zij zich in de reserve bevinden, worden zij eveneens voorafgegaan door de letter R.

(12) Cfr. *supra*.

(13) Deze fiches bevinden zich ter inzage in het Gruuthusemuseum.

(14) Vander Biest, p. 51, geeft een opsomming en een eveneens ten dele onduidelijke terminologie; hij komt overigens — maar zeker fout (cfr. *infra*) — tot 74 stuks.

I. AARDEN VAATWERK

A. *Terra sigillata*

1. Dr. 15/17

1. 624 (B 1147) (Fig. 2 en 24)

Hoogte: 38; \emptyset rand: 170; \emptyset bodem: 90; dikte wand: 3-4; goed gezuiverde vaalrode klei, glanzend bruinrood vernis; de rand is op twee kanten gedeeltelijk gebroken.

Vroeg type: cfr. de bijna verticale wand (Oswald-Pryce, p. 175), de richel aan de binnenkant (Vermeulen, p. 15), en de buitenwaartse uitholling die correspondeert met de inwendige convexe glooiing (Oswald-Pryce, p. 174).

Vgl. Oswald-Pryce, pl. XLII, 23: Claudius.

Stempel TASCO W = Tasco manu (C.I.L. XIII, 10010, 1887).

Tasco van Zuid-Gallië, 1e eeuw (Oswald, *Stamps*, p. 312 en 421).

Het type van deze Dr. 15/17 wijst op een vroege datering: Claudius.

2. Dr. 18 en 18/31

2. 622 (B 1147) (Fig. 3 en 25)

Hoogte: 34; \emptyset rand: 175; \emptyset bodem: 85; dikte wand: 3; zeer zuivere vaalrode klei, glanzend zeer goed houdend bruinrood vernis; de rand is gedeeltelijk gebroken.

Vroeg type van Dr. 18; cfr. de rudimentaire lip, de richel bij de overgang binnenwand-basis, het hoog aangezet bodemvlak aan de onderkant (Oswald-Pryce, pp. 180-181).

Vgl. Oswald-Pryce, p. XLV, 2: Claudius.

Stempel OFBASSI (C.I.L. XIII, 10010, 276): Bassus van La Graufesenque, Tiberius-vroeg Vespasianus (Oswald, *Stamps*, pp. 38-39, 357-358, 424).

Het type van deze Dr. 18 wijst eerder op een datering in het begin van bovenstaande aangeduide periode.

3. 623 (B 1147) (Fig. 4 en 26)

Hoogte: 38; \emptyset rand: 163; \emptyset bodem: 90; dikte wand: 5; gezuiverde vaalrode klei, glanzend zeer goed houdend bruinrood vernis; ongeschonden stuk.

Later type: cfr. het ontbreken van de vroege kenmerken aangeduid onder nr 2.

Stempel OFBASSI: Bassus van La Graufesenque (voorkomen: cfr. *supra*)

Op grond van de latere kenmerken is deze Dr. 18 te situeren in de periode Nero-vroeg-Flavisch.

4. 625 (B 1147) (Fig. 5 en 27)

Hoogte: 48; \emptyset rand: 183; \emptyset bodem: 80; dikte wand: 7-8; fijne zacht gebakken licht oranje-rode klei, mat-bruinrood en op de randen afgesleten vernis; ongeschonden stuk.

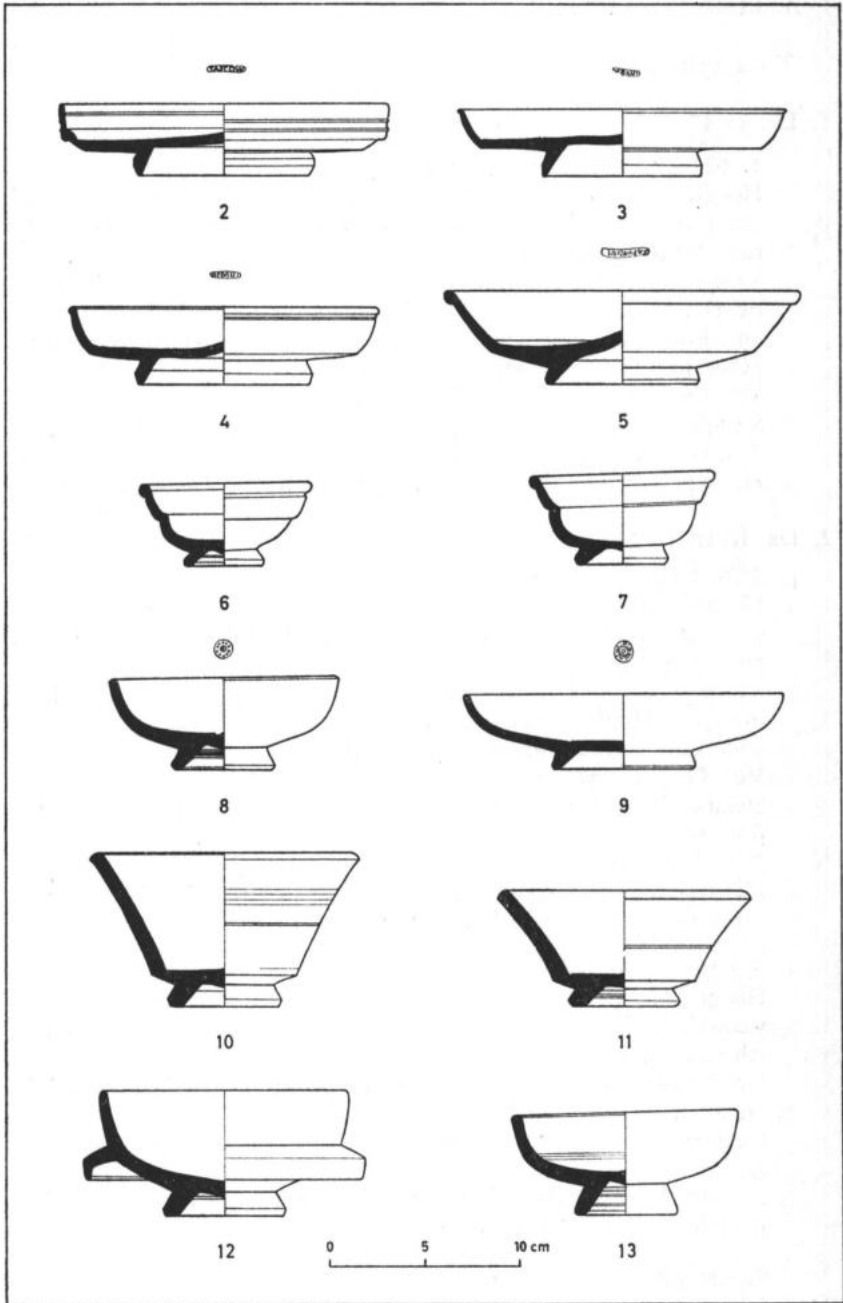

Fig. 2-13. - Terra-sigillata - Schaal 1:4

Vgl. Oswald-Pryce, pl. XLVI, 11: Antonijnen (Dr. 18/31)
Stempel SABINVS (C.I.L. XIII, 10010, 1682): Sabinus van Rheinza-
bern, Antonijnen (Oswald, *Stamps*, p. 274).

3. Dr. 27

5. 647 (B 1147) (Fig. 6)

Hoogte: 45; \emptyset rand: 90; \emptyset bodem: 39; dikte wand: 5; zuivere zacht gebakken bruinrode klei, mat bruinrood zeer afgesleten vernis; ongeschonden stuk maar met een flinke deuk in de vormgeving.

Vgl. Gose, pl. 4, 55: 2e helft der 2e eeuw.

Oost-Gallië, wellicht Rheinzabern (cfr. techniek), 2e eeuw (Oswald-Pryce, p. 186).

6. 648 (B 1147) (Fig. 7)

Hoogte: 47; \emptyset rand: 96; \emptyset bodem: 45; dikte wand 6-7; zuivere zacht gebakken oranje klei, slechts enkele sporen van oranje-rood vernis; een stukje van de rand is afgebroken.

Oost-Gallië, wellicht Rheinzabern (cfr. techniek), 2e eeuw (cfr. nr 5).

4. Dr. 32

7. 632 (B 1147) (Fig. 8 en 28)

Hoogte: 40; \emptyset rand: 120; \emptyset bodem: 50; dikte wand: 4; zuivere roos-rode klei, glanzend bruin-rood vernis; een stuk van de buitenwand is afgebroken.

De vorm is als een tussenvorm van Dr. 40 naar Dr. 32 te beschouwen..

Vgl. Oswald-Pryce, pl. LXIII, 4 en Gose, pl. 3, 32, 2e helft 2e eeuw. Mooi ingedrukte figuurstempel bestaande uit twee concentrische cirkels van 10 en 3 mm diameter die respectievelijk 10 en 1 puntje insluiten. (Vgl. de Schaetzen-Vanderhoeven, *Tongeren*, pl. 14. 43, p. 54). Onzekere herkomst, 2e helft der 2e eeuw (Oswald-Pryce, p. 205).

8. 630 (B 1147) (Fig. 9 en 29)

Hoogte: 40; \emptyset rand: 168; \emptyset bodem: 74; dikte wand: 4; zuivere zacht gebakken, licht oranje-rode klei, zachtglanzend roodbruin vernis, van goede kwaliteit; een deel van de rand is afgebroken.

Figuurstempel gelijkend op een wiel met vijf spaken met tussenin vijf puntjes, terwijl op de plaats van de as van het wiel eveneens een puntje is gezet.

Oost-Gallië, wellicht Rheinzabern (cfr. techniek), midden 2e eeuw — 1e helft 3e eeuw (Oswald-Pryce, p. 205).

5. Dr. 33

9. 627 (B 1147) (Fig. 10)

Hoogte: 70; \emptyset rand: 138; \emptyset bodem: 53; dikte wand: 8; zuivere licht oranje klei, diep-bruin glanzend en een weinig afgesleten vernis; het stuk is middendoor gebroken.

De wand vertoont een sterke inclinatie buitenwaarts; ongeveer in het midden is een diepe groef aangebracht.

Oost-Gallië, 2e eeuw en eerder in de 2e helft der 2e eeuw (Oswald-Pryce, p. 190).

10. 628 (B 1147) (Fig. 11)

Hoogte: 60; \emptyset rand: 132; \emptyset bodem: 52; dikte wand: 6; zuivere oranje-gele klei, zeer dof tamelijk afgesleten licht rood vernis, ongeschonden stuk.

De buitenwaartse inclinatie van de wand is hier nog meer uitgesproken. Ongeveer in het midden is er eveneens een groefje.

Oost-Gallië, 2e eeuw en eerder midden 2e eeuw (Oswald-Pryce, p. 190).

6. Dr. 38

11. 650 (B 1147) (Fig. 12)

Hoogte: 65; \emptyset rand: 130; \emptyset bodem: 60; dikte wand: 5; onzuivere zacht gebakken oranje-gele klei, dof rood vernis van slechte kwaliteit, een gedeelte van de kraag is afgesleten.

Vgl. Oswald-Pryce, pl. LXXII, 13, Hadrianus-Antonijnen.

Oost-Gallië, wellicht Rheinzabern (cfr. techniek), Hadrianus-Antonijnen.

7. Dr. 40

12. 626 (B 1147) (Fig. 13)

Hoogte 54: 54; \emptyset rand: 120; \emptyset bodem: 53; dikte wand: 6; zuivere bruinrode klei, diep glanzend rood vernis van zeer goede kwaliteit. Wellicht Oost-Gallië, 2e eeuw en eerder in de 2e helft van de 2e eeuw (Oswald-Pryce, p. 186).

Beschrijving van het 4e eeuwse materiaal volgens typeindeling van Chenet.

8. Type 304

13. 660 (B 1147) (Fig. 14)

Hoogte: 73; \emptyset rand: 254; \emptyset bodem: 87; dikte wand: 8; zuivere oranje-gele klei; slechts enkele sporen van oranje-rood vernis; ongeschonden stuk.

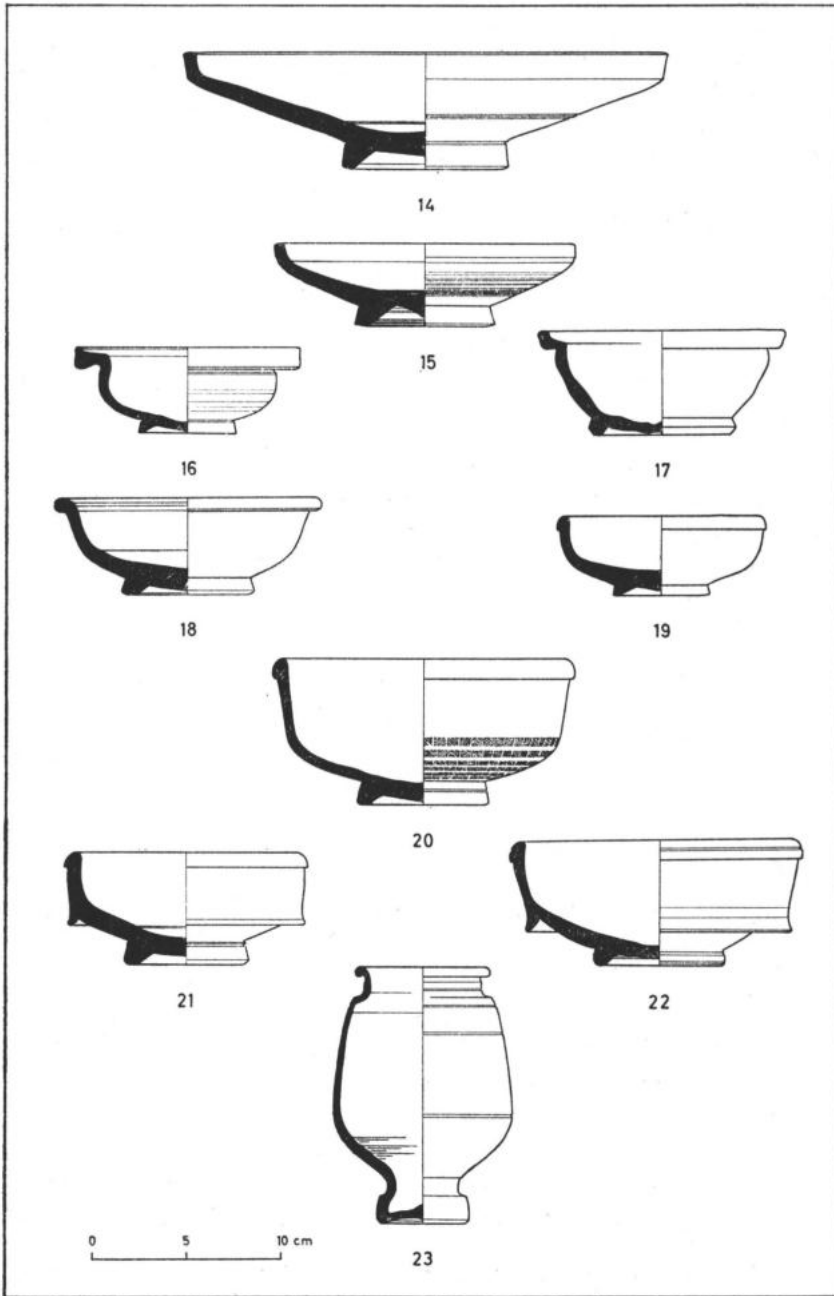
Vgl. Chenet, pl. XII, type 304a.

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

14. 661 (B 1147) (Fig. 15)

Hoogte: 44; \emptyset rand: 158; \emptyset bodem: 72; dikte wand: 6; zuiver licht oranje-rode klei, dof oranje-rood vernis; de rand is een weinig geschonden.

Vgl. Chenet, pl. XII, type 304a, doch de voet is anders uitgewerkt. Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw (cfr. nr 13).

Fif. 14-23 - Terra-sigillata - Schaal 1 : 4

9. Type 314

15. 651 (B 1147) (Fig. 16)

Hoogte: 45; \emptyset rand: 118; \emptyset bodem: 51; dikte wand: 6-7; zuivere oranje-gele klei, dof oranje-rood vernis; ongeschonden stuk.

Vgl. Chenet, pl. XIII, type 314c.

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

16. R 4 (B 1147) (Fig. 17)

Hoogte: 53; \emptyset rand: 129; \emptyset bodem: 70; dikte wand: 7; onzuivere oranje klei, onverzorgde grijs-rode deklaag.

Vgl. Chenet, pl. XIII, type 314 (4e eeuw) alsook p. 66, fig. 20 (3e eeuw) waarvan de voet echter essentieel verschillend is; deze voet vinden we wel bij 4e eeuwse vormen terug (ibidem, fig. 10).

Misschien Argonne, Oost-Gallië en wellicht 3e-4e eeuw.

10. Type 318

17. 665 (B 1147) (Fig. 18)

Hoogte: 53; \emptyset rand: 138; \emptyset bodem: 69; dikte wand: 8; zuivere oranje-gele klei, dof afgesleten rood-oranje vernis; ongeschonden stuk

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw (Chenet, p. 68).

11. Type 319

18. R 2 (B 1147) (Fig. 19)

Hoogte: 43; \emptyset rand: 101; \emptyset bodem: 50; dikte wand: 7.

Zuivere zacht gebakken oranje klei, geen vernis (ongetwijfeld volledig afgesleten).

Dit kommetje is karakteristiek voor de 4e eeuw en komt zeer veel voor in de 4e eeuwse grafvelden (Chenet, p. 69).

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

12. Type 320

19. 629 (B 1147) (Fig. 20 en 30)

Hoogte: 72; \emptyset rand: 156; \emptyset bodem: 66; dikte wand: 7-8; zuivere, oranje-gele klei; dof tamelijk goed afgesleten oranje-rood vernis; ongeschonden stuk.

Op de wand zijn zes slordige rijen met een randstempel ingedrukt. Deze radestempel komt in de lijst van Chenet niet voor.

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

13. Type 324

20. 663 (B 1147) (Fig. 21)

Hoogte: 59; \emptyset rand: 125; \emptyset bodem: 62; dikte wand: 8-10; zuiver oranje-gele klei, mat en ten zeerste afgesleten oranje-rood vernis; ongeschonden stuk.

De vorm is een variante van Dr. 44 en komt, weinig gewijzigd in de 2e en 3e eeuw in de Argonne voor (Chenet, p. 73-74).

Vgl. Ibidem, pl. 14 en 15, type 324).

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

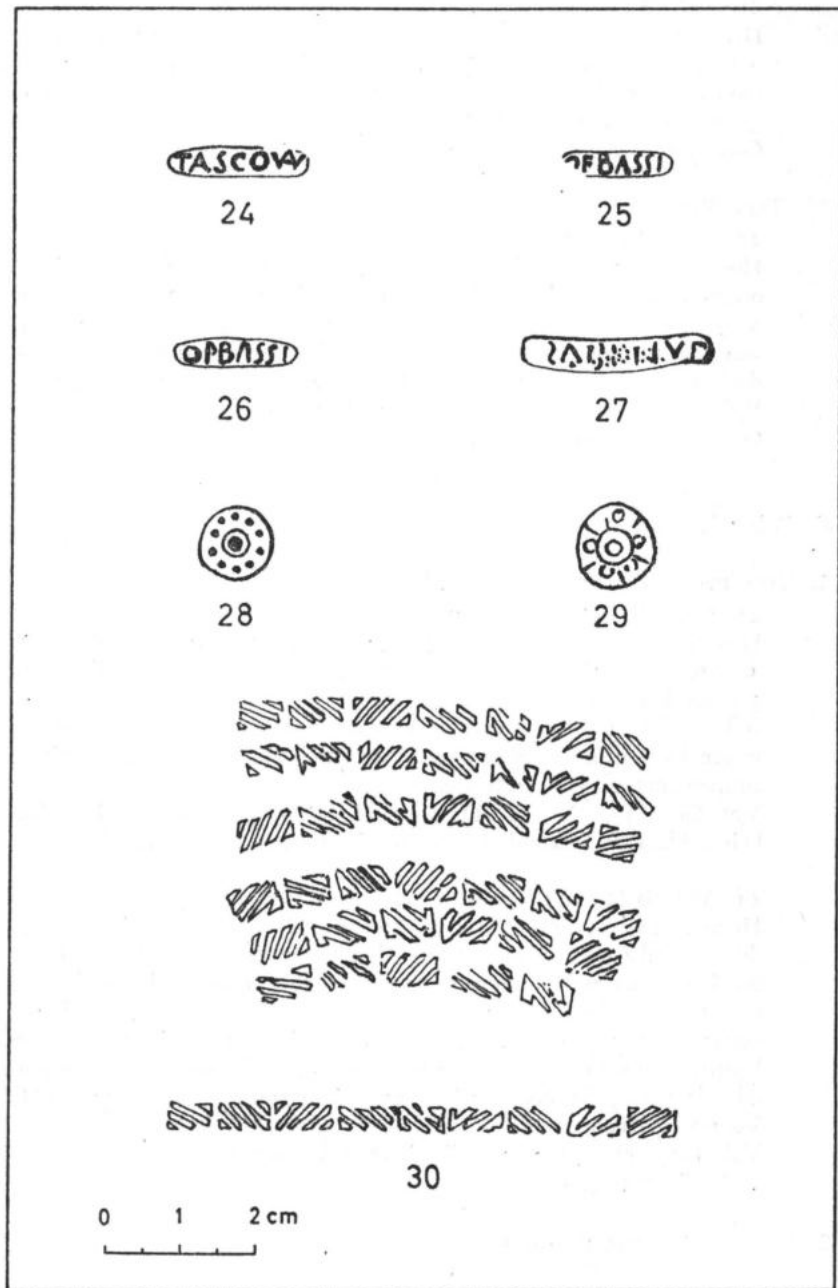

Fig. 24-30 - Stempels en versiering op terra-sigillata - Schaal 1:1

21. 664 (B 1147) (Fig. 22)

Hoogte: 69; \emptyset rand: 144; \emptyset bodem: 63; dikte wand: 8-9; zuivere oranje-kleurige klei, mat rood-oranje vernis. Een klein stukje van de rand is afgebroken. De kom wordt gekarakteriseerd door een mislukte vormgeving en een slordige afwerking.

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw (Cfr. nr 20).

14. Type 335

22. 662 (B 1147) (Fig. 23)

Hoogte: 135; \emptyset rand: 63; \emptyset bodem: 44; dikte wand: 3; zuivere oranje klei, zeer mat afgesleten oranje-rood vernis; de beker is in verschillende delen gebroken die aan elkaar werden gelijmd, maar waarvan één stuk ontbreekt. Op de wand zijn geen sporen van beschildering waar te nemen; er zijn alleen drie groefjes aangebracht.

Vgl. Chenet, pl. 27, type 335a; Oswald-Pryce, pl. 80, 12.

Oost-Gallië, Argonne, 4e eeuw.

B. Belgische waar

1. Urne met schuin opstaande rand

23. 676 (B 1147) (Fig. 31)

Hoogte: 173; \emptyset rand: 120; \emptyset bodem: 70; grootste \emptyset buik: 170; zuivere grijze klei, de wand is lichtgrijs gesmoord en gepolijst; ongeschonden stuk.

Bol profiel, grootste breedte ongeveer in het midden van de buik; tussen twee groefjes is een versierde band van evenwijdige vertikale strepen met gladstok aangebracht.

Vgl. Gose, pl. 27, 334 (De Laet, *Hofstade*, pp. 298-299; hoofdzakelijk Flavisch, uitzonderlijk in het begin der 2e eeuw).

24. 679 (B 1147) (Fig. 32)

Hoogte: 119; \emptyset rand: 82; \emptyset bodem: 52; grootste \emptyset buik: 117; dikte wand: 2-3; zuivere grijze klei, lichtgrijs en gepolijst behalve één band met zwarte smoring en polijsting, ongeschonden stuk.

Grootste breedte buik op ca $\frac{2}{3}$ van de totale hoogte; versierd met vertikale strepen van gladstok; de arcering bestaat in elkaar kruisende lijnen. Vermeulen, p. 40, verwijst voor dit ruit-motief met horizontale deelstreep in het midden, naar Ritterling, p. 349, Type 121: Vóór-Vespasianus.

Vgl. Hees, pl. 6, type 5 b; De Laet, *Hofstade*, pl. 6.

Vóór-Flavisch (cfr. nr 23).

2. Beker met opgezette rand

25. 657 (B 1147) (Fig. 33)

Hoogte: 132; \emptyset rand: 89; \emptyset bodem: 47; grootste \emptyset buik: 140; dikte wand: 4-5; zuivere beige-bruine klei, zwart-gesmoorde en gepolijste wand; de rand is een weinig afgebroken.

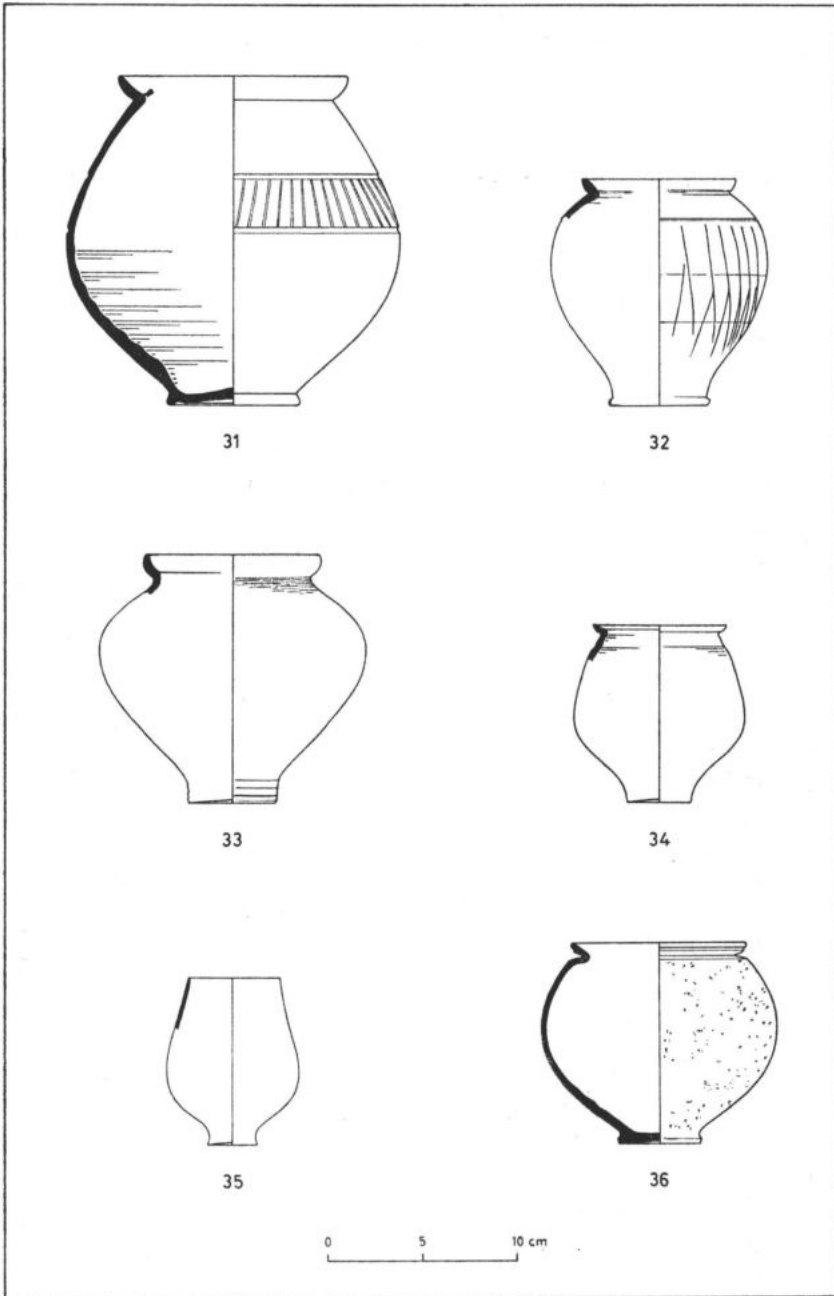

Fig. 31-36 - Belgische waar en gevernist aardewerk - Schaal 1:4

Grootste breedte buik op ca 3/5 van de totale hoogte.
Vgl. *Alzei*, Afb. 19, 12; 1e helft der 4e eeuw.
Wellicht 4e eeuw.

C. *Governist aardewerk*

1. Beker met geprofileerde rand

26. 677 (B 1147) (Fig. 34)

Hoogte: 93; Ø rand: 68; Ø bodem: 35; grootste Ø buik: 90; dikte wand: 2; zuivere beige-witte klei, matte roodbruine verflaag; ongeschonden stuk.

Grootste breedte buik ligt een weinig lager dan het midden van de totale hoogte.

Vgl. Stuart, type 2 (80-150, maar ook nog wel tot het einde der 2e eeuw); Vandeborn, p. 263 (einde 1e eeuw tot in de 3e eeuw).

2. Beker met strakke wand zonder geprofileerde rand

27. 645 (B 1147) (Fig. 35)

Hoogte: 88; Ø rand: 49; Ø bodem: 27; grootste Ø buik: 70; dikte wand: 2; zuivere beige-witte klei, matzwarte verflaag; ongeschonden stuk.

Grootste breedte van de buik ligt een weinig onder het midden van de totale hoogte van de beker.

Hees, pl. 3, type 3a; Stuart, type 3 (100-300, maar vooral tussen 150 en 260); Gose, pl. 12, 186 (einde 2e, eerste helft 3e eeuw).

3. Bolle beker met geprofileerde rand

28. 678 (B 1147) (Fig. 36)

Hoogte: 108; Ø rand: 95; Ø bodem: 44; grootste Ø buik: 125; dikte wand: 2; zuivere beige-witte- klei. De buitenwand heeft een onverzorgde verflaag van bruinrood tot grauwwaart en onregelmatige losse zandbestrooiing; een gedeelte van de rand is afgebroken. Vgl. *Camulodunum*, pl. 55, 94A (43-65); Stuart, type 1 (ca. 40-110).

D. *Gewoon aardewerk*

De kruiken zijn hier wel het typische aardewerk. We zullen deze daarom in de eerste plaats beschrijven.

I. Kruiken

1. Kruiken met trechtervormige monding

29. 675 (B 1147) (Fig. 37)

Hoogte: 215; Ø rand: 53; Ø bodem: 15; grootste Ø buik: 155; zuivere, zachte witte klei, de wand is gelig wit en glad; ongeschonden

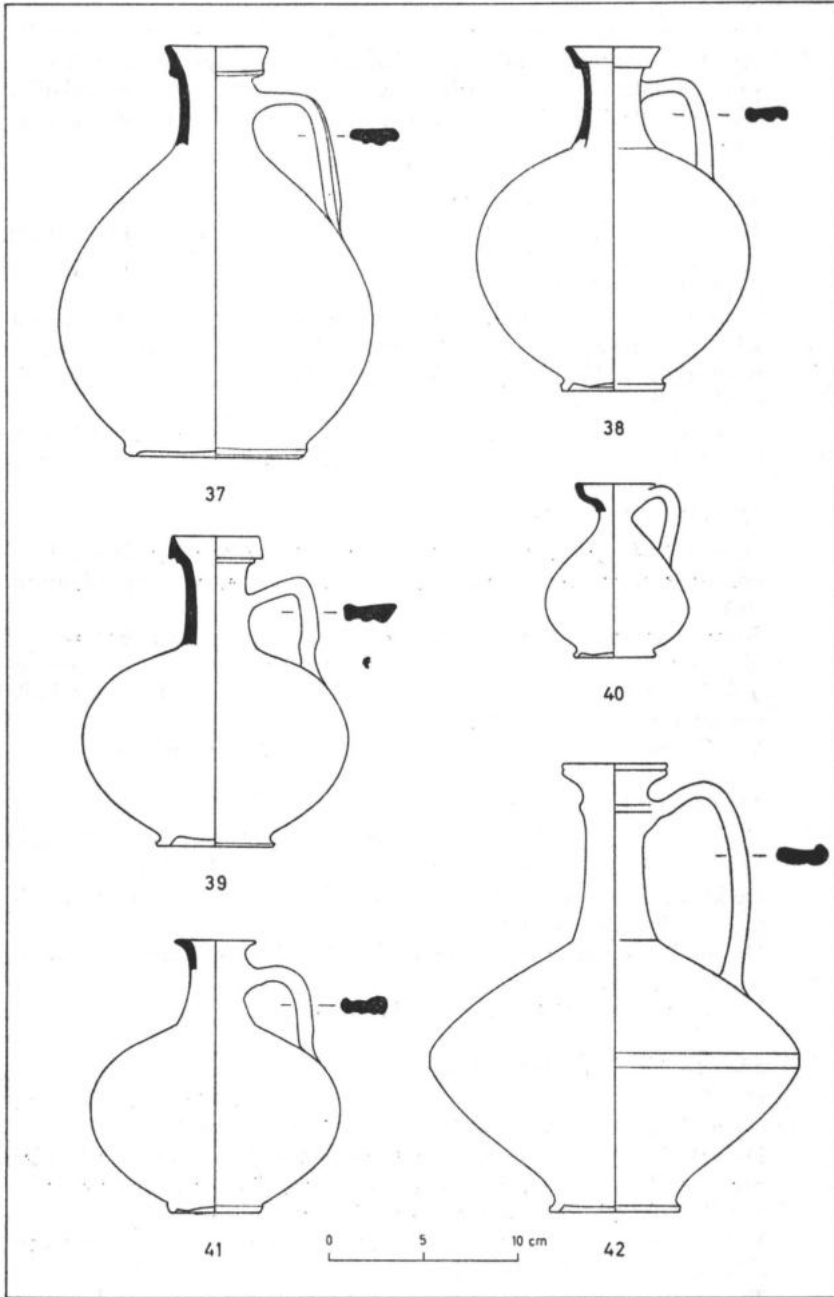

Fig. 37-42 - Kruiken - Schaal 1:4

stuk.

De hals is duidelijk van de schouders gescheiden; de grootste breedte van de peervormige buik ligt onder het midden van de totale hoogte van de kruik; het oor is drieledig en ongeveer rechthoekig omgeknikt. Vgl. Van de Weerd, afb. 51, 3 A (*Hofheim* type 51) (Claudius); Stuart, type 105 (40-60).

30. 668 (B 1147) (Fig. 38)

Hoogte: 181; \emptyset rand: 51; \emptyset bodem: 55; grootste \emptyset buik: 145; zuivere, zachte witte klei, witte glad gemaakte wand; een stukje van de rand is afgebroken.

De lip is scherp ondersneden, van binnen hol, aan de buitenkant schuin afhellend; de hals gaat duidelijk in de schouder over; het oor is ongeveer rechthoekig en drieledig; de grootste breedte van de bolronde buik ligt in het midden.

Vgl. Vermeulen, type 71, p. 90 (tweede kwart der 1e eeuw); Stuart, type 102, met vier -of vijfledige oor (vóór ca 37).

31. 669 (B 1147) (Fig. 39)

Hoogte 164; \emptyset rand: 45; \emptyset bodem: 61; grootste \emptyset buik: 135; onzuivere witte klei; de wand is gelig wit en geglad; ongeschonden stuk.

Scherp ondersneden lip met kleine verdikking; de lip is hol aan de binnenkant; de hals gaat zichtbaar in de schouder over; het oor is rechthoekig en drieledig; de grootste breedte van de bolronde buik ligt ongeveer in het midden.

Vgl. Vermeulen, type 71 en Stuart, type 102 ,cfr. nr 30).

32. 639 (B 1147) (Fig. 40)

Hoogte: 92; \emptyset rand: 42; \emptyset bodem: 42; grootste \emptyset buik: 75; zuivere witte klei; gelig-witte gegladde wand; ongeschonden stuk.

De kleine hals loopt uit in een brede buik waarvan de grootste breedte onder het midden ligt.

Het dikke oortje is tweeledig en onmiddellijk onderaan de bovenwand aangezet.

Vgl. Stuart, type 114 (Tiberius-Claudius).

33. 658 (B 1147) (Fig. 41)

Hoogte: 145; \emptyset rand: 43; \emptyset bodem: 45; grootste \emptyset buik: 125; bruine klei; de wand is bruin en geglad; ongeschonden stuk.

De hals is cilindervormig en gaat tamelijk zichtbaar in de schouder over; het drieledige oor is rechthoekig omgeknikt; de grootste breedte van de bolronde buik ligt ongeveer in het midden.

Vgl. Breuer, *Nimègue*, pl. 8, 40: fragment van een zelfde type van halsopening (midden 1e eeuw).

Te oordelen naar de kenmerken van het oor, de halsaanzet en de standring is de kruik vroeg te dateren.

1e eeuw.

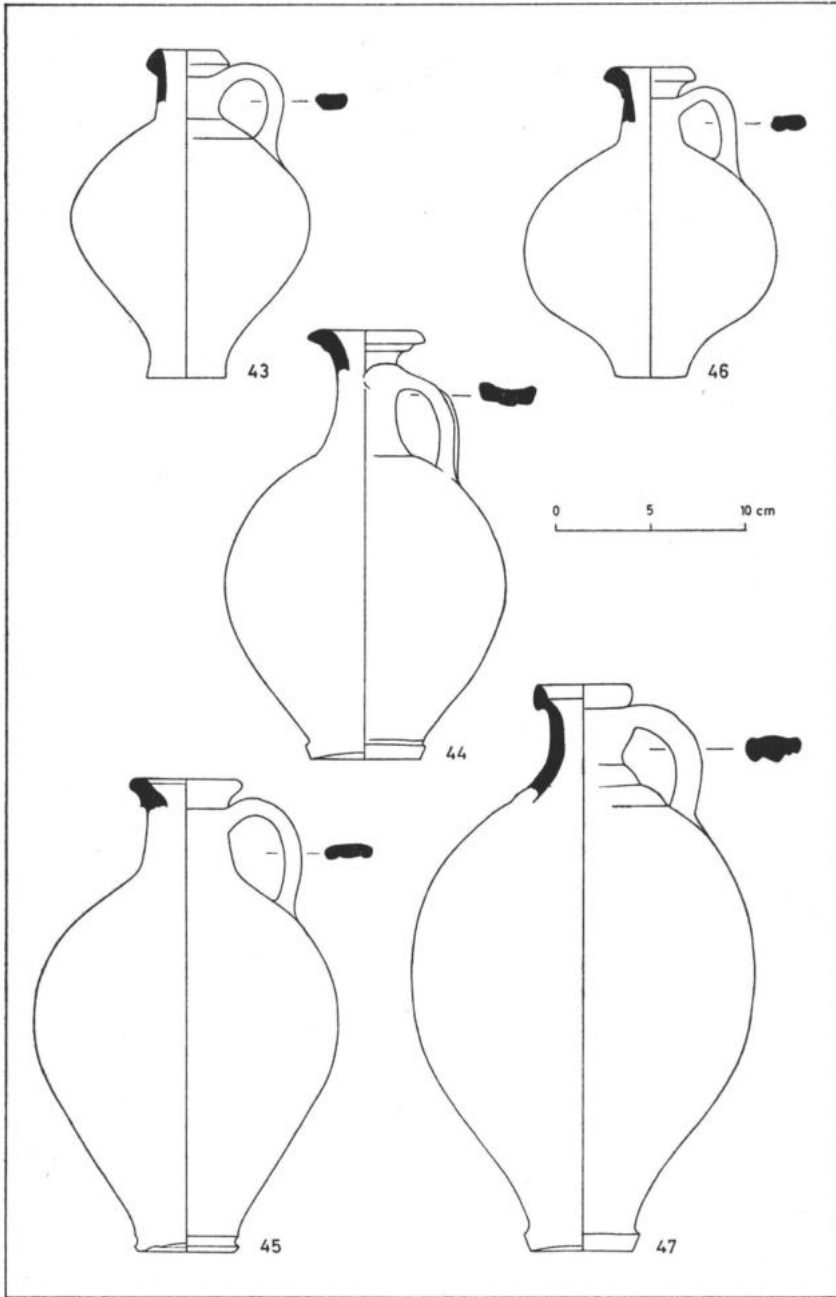

Fig. 43-47 - Kruiken - Schaal 1:4

34. 653 (B 1147) (Fig. 42)

Hoogte: 237; \emptyset rand: 54; \emptyset bodem: 62; grootste \emptyset buik: 200; gelig-witte klei; gelig-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De hals is ongeveer cilindervormig en verbreedt zich een weinig naar onder toe; hij beslaat ongeveer de helft van de totale hoogte; op de hals is er, ter hoogte van de ooraanzet, een ribbel aangebracht; de scheiding tussen hals en schouder is duidelijk gemarkeerd; het oor is rechthoekig en ongeleed; de grootste breedte van de buik ligt boven het midden en vertoont een scherp omgeknikte wand.

Vgl. voor afzonderlijke elementen: Breuer, *Nymègue*, pl. IX, 8; Vermeulen, pl. 9, 70 (vroegste decennia van de 1e eeuw); *Camulodunum* pl. 59, 135 (Tiberius ten laatste).

Op grond van de vroege kenmerken van het oor, de halsaanzet en de standing schrijven we een vroegere datering toe.

1e eeuw.

2. Kruik met konische lip

35. 659 (B 1147) (Fig. 43)

Hoogte: 172; \emptyset rand: 34; \emptyset bodem: 41; grootste \emptyset buik: 123; met kleine kwartssteentjes en fijne stukjes baksteen verschaalde roze-bruine klei; geëffende wand; ongeschonden stuk.

De korte hals gaat minder scherp in de schouder over; het kleine oor is rond en juist onder de lip aangezet; de buik is bolvormig en minder verzorgd van vorm; de grootste breedte ligt ongeveer in het midden; de bodem is smal en vlak.

Vgl. Gose, pl. 31, 373-376 (midden 1e eeuw tot 3e vierde van de 2e eeuw); Stuart, type 113 (ca 40 - midden 2e eeuw en misschien nog later). Op grond van afzonderlijke kenmerken als het oor, de halsaanzet en het standvlak geven we er de voorkeur aan een latere datering.

Einde 2e eeuw.

3. Kruiken met dubbele lip, waarbij de bovenlip sterk ontwikkeld is.

36. R 8 (B 1147) (Fig. 44)

Hoogte: 229; \emptyset rand: 53; \emptyset bodem: 58; grootste \emptyset buik: 155; witte klei; grijs-witte tot gelig-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De bovenlip is sterk ontwikkeld, terwijl de onderlip scherp ondersneden is; de hals verbreedt zich naar de schouder toe en gaat onmerkbaar in deze over; het oor is drieledig en rond; de buik heeft een rond profiel; de bodem is licht gewelfd.

Vgl. Hees, type 5a; Stuart, type 110A (2e kwart der 2e eeuw); Gose, pl. 31, 372 (einde 1e - midden der 2e eeuw).

37. 655 (B 1147) (Fig. 45)

Hoogte: 250; \emptyset rand: 60; \emptyset bodem: 53; grootste \emptyset buik: 160; witte gezuiverde klei, gelig-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De bovenlip is dominerend en de onderlip bijna geheel verdwenen;

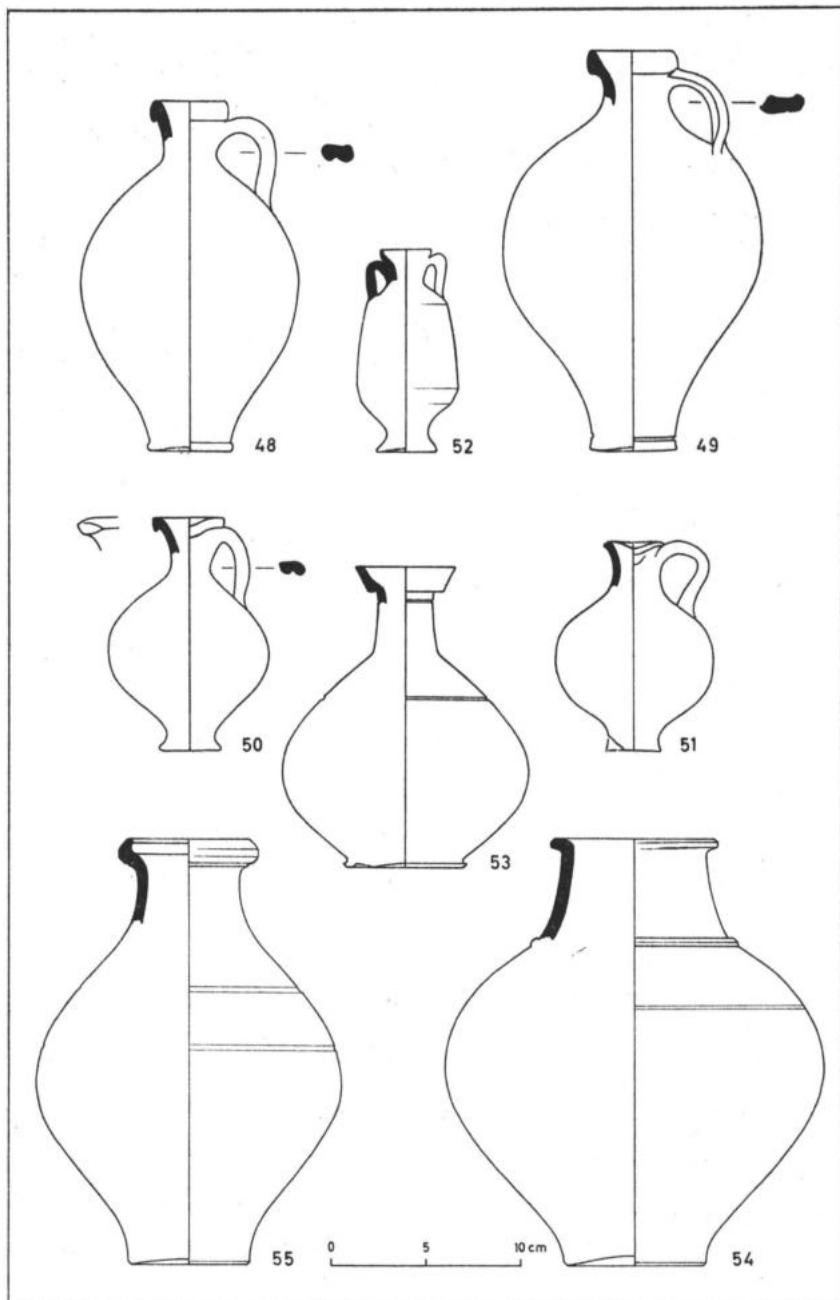

Fig. 48-55 - Kruiken, kruikamfoor en flessen - Schaal 1:4

de hals is kort en gaat zacht in de schouder over; het oor is driedig, rond en onmiddellijk onder de lip aangezet; de buik is langgerekt en de grootste breedte ligt een weinig boven het midden; de voet is smal en vertoont een zwevende standring.

Vgl. *Hees*, type 5b; *Stuart*, type 110B. Onderste helft heeft horizontale groefjes en ribbeltjes (midden 2e eeuw).

38. 671 (B 1147) (Fig. 46)

Hoogte: 163; \emptyset rand: 50; \emptyset bodem: 37; grootste \emptyset buik: 130; met fijne kwartssteentjes verschaalde beige klei; ruwe lichtbeige wand; ongeschonden stuk.

Sterk uitstekende bovenlip, terwijl de onderlip practisch volledig verdwenen is; de hals is kort en gaat nauwelijks merkbaar in de schouder over; het oor is tweeledig en ter hoogte van de onderlip aangezet; bolronde buik met grootste breedte in het midden; smalle volledig vlakke bodem.

Vgl. *Hees*, type 5 c (2e helft der 2e eeuw en ook nog 3e eeuw); zie ook de afzonderlijke kenmerken van oor, halsaanzet en voet voor de vaststelling van een latere datering dan nrs 36 en 37.

4. Kruiken met ringvormige lip

39. 646 (-) (Fig. 47)

Hoogte: 292; \emptyset rand: 54; \emptyset bodem: 55; grootste \emptyset buik: 185; witte klei; gelig-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De kleine hals gaat onmerkbaar in de schouder over; het kleine ronde oor is driedig en tegen de lip aangedrukt; de buik heeft een peervormig profiel; het smalle bodemvlak is licht gewelfd.

Vgl. *Niederbieder*, type 62 a, *Vande Weerd*, pl. 51, 6; *Stuart*, type 111 (einde 2e - 1e helft der 3e eeuw); *Gose*, pl. 32, 384 (eerste helft der 3e eeuw).

Misschien einde 2e - meer waarschijnlijk 1e helft der 3e eeuw.

40. 670 (B 1147) (Fig. 48)

Hoogte: 183; \emptyset rand: 40; \emptyset bodem: 42; grootste \emptyset buik: 120; witte klei; gladde gelig-witte buitenwand; ongeschonden stuk.

De korte hals gaat geleidelijk in de schouder over; het kleine ronde aan de lip aangezette oor is tweeledig; de buik heeft een opgeblazen ronde vorm; vlakke bodem.

Vgl. *Gose*, pl. 32, 384 (1e helft der 3e eeuw).

41. R 9 (B 1147) (Fig. 49)

Hoogte: 206; \emptyset rand: 44; \emptyset bodem: 43; grootste \emptyset buik: 136; roze klei, gladde beigebruine buitenwand.

Voor de beschrijving van hals, oor, profiel van buik verwijzen we naar kruik nr 40, de bodem is zeer lichtjes gewelfd.

Datering (cfr. nr 39).

5. Kruikjes met ingeduwde tuitje

42-49; 636 (B 1147) (Fig. 50); 637 (B 1147); 638 (B 1147) (Fig. 51); 640 (-); 641 (B 1147); 642 (-); 643 (B 1147); 644 (B 1147)

Hoogte: 97-129; Ø rand: 26-34; Ø bodem: 24-32; grootste Ø buik: 75-85; gelig-witte, witte of roosbeige klei met verschroming van zand of kwartsgruis; de wand is gewoonlijk glad. Zes stuks zijn ongeschonden.

Het tuitje is rechthoekig op de richting van het oor of recht tegenover het oor ingeduwd; het oor is twee- of éénledig, rond omgebogen en meestal een weinig onder de rand aangezet; op de schouder bevinden zich in de meeste gevallen twee groefjes; de kruik is mooi bolronde, de bodem smal en volledig vlak.

Vgl. Gose, pl. 33, 391 (3e eeuw); *Niederbieder*, type 64, pl. 3, p. 59 (deze kruikjes komen tamelijk veelvuldig voor in inhumatiegraven van het einde der 3e eeuw en 4e eeuw); Stuart, type 115, pl. 8, 128 (vanaf midden der 3e eeuw).

II. Kruikamfoor

Kruikamfoor met trechtervormige monding

50. 635 (-) Fig. 52

Hoogte: 105; Ø rand: 26; Ø bodem: 30; grootste Ø buik: 58; witte klei, verschromd met fijne kwartssteentjes; korrelige gelig-witte wand; ongeschonden stuk.

De beide oren zijn dicht bij de rand aangezet en éénledig, de hals is kort en gaat geleidelijk in de schouder over; bij de overgang van schouder naar buik in een lichte groef gemarkeerd; de kruik heeft een langgerekt profiel met grootste breedte op minder dan $\frac{1}{3}$ van de hoogte; vlakke bodem; het voetje is identiek als bij de kruikjes nrs 42-49.

Vgl. Gose, pl. 37, 407 (midden 3e eeuw).

III. Flessen

51. 656 (B 1147) (Fig. 53)

Hoogte: 158; Ø rand: 53; Ø bodem: 65; grootste Ø buik: 130; gelig-witte klei; gelig-witte fijnkorrelige gladde wand; ongeschonden stuk.

De lip is hol aan de buitenkant en scherp ondersneden; op de hals is een weinig onder de lip, een groefje aangebracht; de grootste breedte van de kruik bevindt zich onder het midden.

Vgl. de kruiken van hetzelfde type, Stuart, type 102 (vóór ca 37); Vermeulen, type 71, p. 90 (2e kwart 1e eeuw) (cfr. nrs 30-31).

52. 672 (B 1147) (Fig. 54)

Hoogte: 225; Ø rand: 86; Ø bodem: 75; grootste Ø buik: 200; gelig-witte klei, gelig-witte glad gemaakte wand; ongeschonden stuk. Horizontaal verlengde hoekige lip; bij de overgang van hals naar schouder is een schijfvormige halsring aangebracht; op de buik zijn

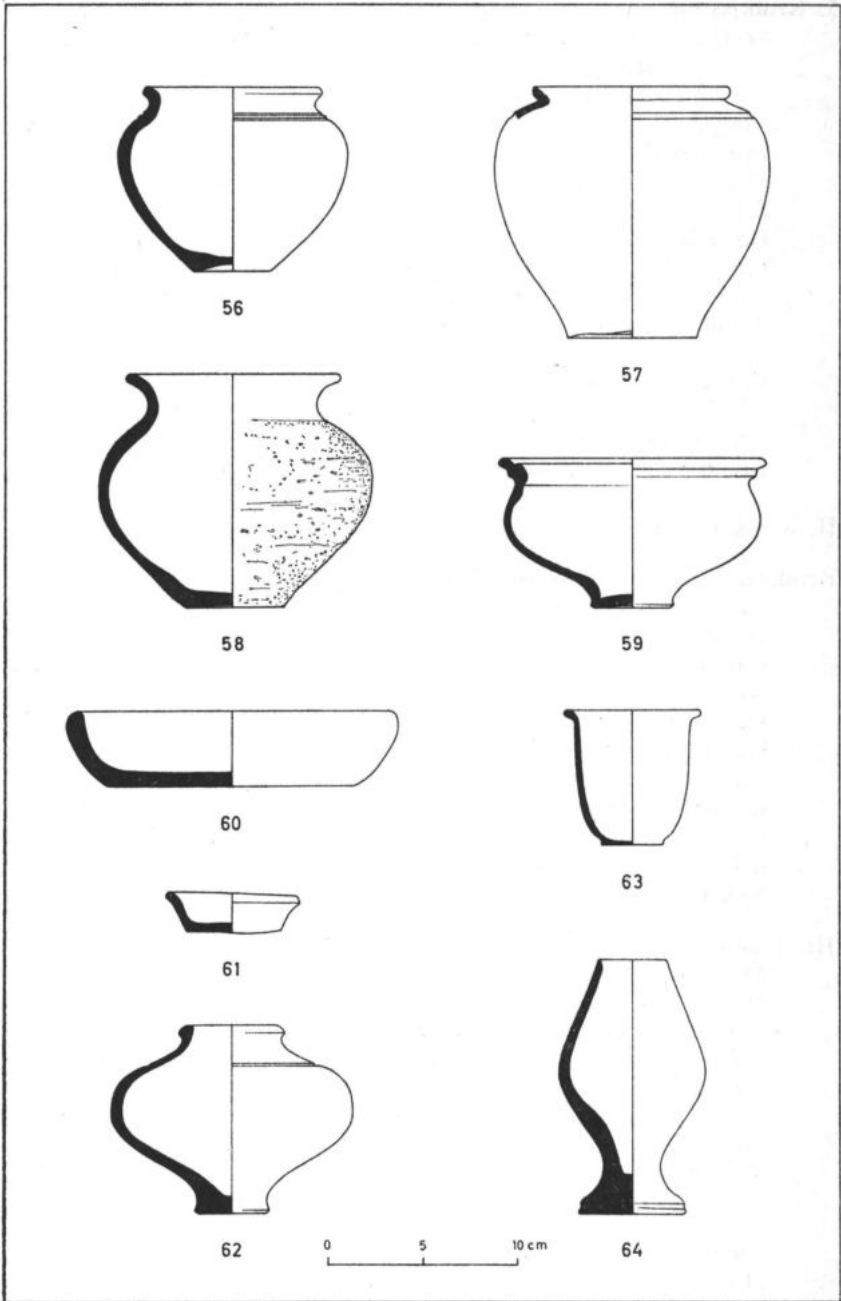

Fig. 56-64 - Kookpotten, schaal, borden en bekers - Schaal 1:4

nog twee smalle, evenwijdige groefjes gemarkeerd; hij is bolrond en de grootste breedte bevindt zich boven het midden; Vgl. *Destelbergen*; type III, p. 40: midden 1e eeuw.

53. 673 (B 1147) (Fig. 55)

Hoogte: 225; \emptyset rand: 68; \emptyset bodem: 63; grootste \emptyset buik: 160; grijs-bruine klei; lichtbruine fijnkorrelige wand, met resten van geligwitte verflaag; ongeschonden stuk.

De lip is hoekig aan de buitenkant en aan de binnenkant trechtervormig verbreed; de hals gaat onmerkbaar in de schouder over; de kruik heeft een mooi rond profiel met grootste breedte ongeveer in het midden.

IV. Kookpotten, schaal en borden

1. Kookpotten met naar buiten gebogen licht verdikte rand, die spits toeloopt.

54. R 5 (B 1147) (Fig. 56)

Hoogte: 96; \emptyset rand: 91; \emptyset bodem: 42; grootste \emptyset buik: 118; grijze zeer hard gebakken klei, verschaald met fijne kwartssteentjes; ruwe grijze wand; ongeschonden stuk.

Op de schouder zijn twee groeven aangebracht; de grootste breedte ligt hoog; het niet al te brede bodemvlak is licht gewelfd.

Vgl. Kookpotten met omgebogen rand. Gose, pl. 53, 530-539: Augusteisch - 2e helft der 3e eeuw; Stuart, type 201 A (van begin 1e eeuw tot in de tweede helft der 3e eeuw).

55. R 7 (B 1147) (Fig. 57)

Hoogte: 132; \emptyset rand: 101; \emptyset bodem: 69; grootste \emptyset buik: 145; grijze hard gebakken klei; met dichte kwartsverschraling; de wand is grijs gesmoord en grofkorrelig; ongeschonden stuk.

Het randprofiel is identiek aan dat van nr 54; er bevinden zich eveneens twee groeven op de schouder die nog meer omhoog getrokken is, zodat de vorm een mooi appelprofiel verkrijgt; het standvlak is breder en eveneens licht gewelfd.

Datering: cfr. nr 54.

2. Kookpot met verlengde omgeplooid afgeronde rand

56. R 6 (B 1147) (Fig. 58)

Hoogte: 122; \emptyset rand: 113; \emptyset bodem: 55; grootste \emptyset buik: 150; beige-bruine in de kern grijze klei; de wand is donkergrauwgrijs tot zwart besmoord en ruwwandig, de buitenrand is geglad; de rand is gedeeltelijk afgebroken.

De trechtervormige rand gaat langzaam in de schouder over; de grootste breedte ligt boven het midden; de bodem is zacht gewelfd.

Datering: cfr. nr 54.

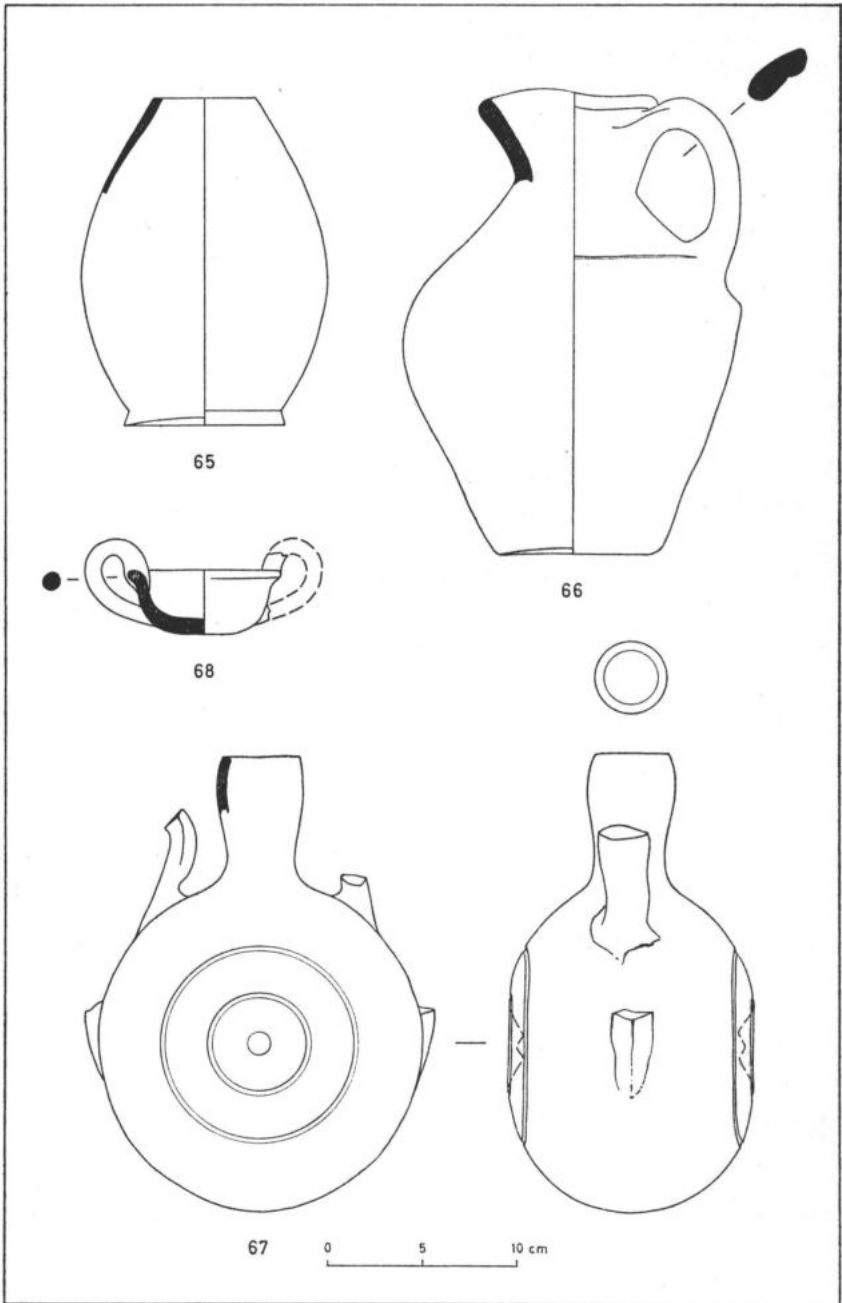

Fig. 65-68 - Beker, kan, veldfles en kommetje - Schaal 1:4

3. Schaal met dekselgeul („hartvormig profiel”)

57. R 3 (B 1147) (Fig. 59)

Hoogte: 77; Ø rand: 141; Ø bodem: 46; grootste Ø buik: 130. Oranjebruine klei met verschraling van fijne kwartskorreltjes; korrelige wand; een gedeelte van de rand is afgebroken. De grootste breedte ligt boven het midden; daaronder maakt het profiel een sterke binnenwaartse inclinatie naar de bodem toe die smal en licht gewelfd is.

Vgl. *Niederbieder*, type 103 (niet vóór het midden der 2e eeuw); Gose, pl. 54, 505-507 (midden 2e eeuw - tweede helft der 3e eeuw); Stuart, type 203, p. 74 (vanaf 2e helft der 2e eeuw).

4. Borden

58. R 1 (B 1147) (Fig. 60)

Hoogte: 40; Ø rand 191; Ø bodem: 152; dikte wand: 10-11; oranjebruine klei met fijne zandverschraling, op gladde buitenwand sporen van donkerrode verflaag; ongeschonden stuk.

Vgl. *Hees*, type 22; Stuart, type 218 (van ca 70 tot in de 4e eeuw).

59. 649 (B 1147) (Fig. 61)

Hoogte: 21; Ø rand: 72; Ø bodem: 50; dikte wand: 5; tamelijk hard gebakken, lichtbruine klei; de wand is bruinrood en geglad; ongeschonden stuk.

V. Bekers en kan

Bekers

60. 667 (B 1147) (Fig. 62)

Hoogte: 100; Ø rand: 58; Ø bodem: 38; grootste Ø buik: 128; roze klei; verschraald o.a. met kwartssteentjes; de wand is fijnkorrelig geëffend; ongeschonden stuk.

De lip is buitenwaarts rond verdikt; op de schouder is een groef aangebracht; de grootste breedte bevindt zich ongeveer in het midden; de voet is hoog en vertoont een kleine binnenwaartse inclinatie aan de bodem; deze is smal en volledig vlak.

Vgl. als erg gelijkend profiel, *Hees*, pl. 7, 10 (3e - 4e eeuw); type voet, *Arentsburg*, pl. 97, 378 (waarschijnlijk laat, doch onzeker); de voet komt ook voor bij de terra sigillatabekers van de 4e eeuw: Chenet, pl. 16, type 333 („pied creux rétréci”), pl. 17, 334c, 338. Op grond van de techniek wellicht als „Speicher”-waar te bestempen (2e helft der 3e eeuw tot de 1e helft der 4e eeuw) (cfr. *Alzei*, p. 32-33).

61. 652 (B 1147) (Fig. 63)

Hoogte: 71; Ø rand: 72; Ø bodem: 32; dikte wand: 3; lichtbruine klei; fijnkorrelige wand; ongeschonden stuk.

De rand is horizontaal verlengd; de bodem is vlak.

62. 654 (B 1147) (Fig. 64)

Hoogte: 136; \varnothing rand: 35; \varnothing bodem: 58; grootste \varnothing buik: 82; dikte wand: 4; hard gebakken beige-witte klei; geel-witte fijnkorrelige geëffende wand; ongeschonden stuk.

De hoge buitenwaartse afhellende voet is typisch voor deze beker; de bodem is vlak.

63. 666 (B 1147) (Fig. 65)

Hoogte: 171; \varnothing rand: 55; \varnothing bodem: 85; grootste \varnothing buik: 130; zuivere licht-roze klei; licht-bruine gladde wand, met sporen van bruinroze verflaag. Ongeschonden stuk.

De grootste breedte van de buik ligt onder het midden; aan de bodem is een voetje gemarkeerd; de bodem zelf is vlak.

Kan

64. 680 (21) (Fig. 66)

Hoogte: 240; \varnothing rand: 71; \varnothing bodem: 84; grootste \varnothing buik: 180; beigebruine klei en verschraling van dichte fijne en grove kwartssteentjes; de wand is ruwwandig en bedekt met gelig-witte verflaag; de uitgietsluit is gedeeltelijk afgebroken.

De randen van de tuit raken elkaar niet; de hals is breed en de overgang naar de schouder gebeurt onmerkbaar; het grote ronde ruw-aangezette oor is tweeledig; ter hoogte van de aanzet van het oor is op de schouder een groef gemarkeerd; de grootste breedte ligt boven het midden; de bodem is licht gewelfd.

Vgl. *Arentsburg*, pl. 25, 287-288 (begin 3e eeuw en later); Gose, pl. 50, 512, 513 (2e helft der 3e eeuw).

VI. Bijzondere vormen

Veldfles

65. 634 (-) (Fig. 67)

Hoogte: 240; \varnothing rand: 41; grootste \varnothing buik: 170; tamelijk zacht gebakken rozige klei; de wand is gelig-wit en met fijnkorrelig kwarts verschraald; beide oren zijn afgebroken.

De oren zijn ongeleed; de bruik is slechts bolrond van vorm langs beide zijkanten. Vooraan en achteraan is het profiel ingedeukt; in het midden van de buik bevindt zich een klein bolrond uitsteeksel.

Kommetje

66. 610 (B 1147) (Fig. 68)

Hoogte: 30; \varnothing rand: 80; dikte wand: 10; grauwgrijze klei; de wand is eveneens grauwgrijs en geëffend¹⁵.

(15) Volgens de fiche van E. Trips betreft het hier een olielampje; naar ons oordeel kunnen we hier best van een eenvoudig kommetje met twee oren spreken.

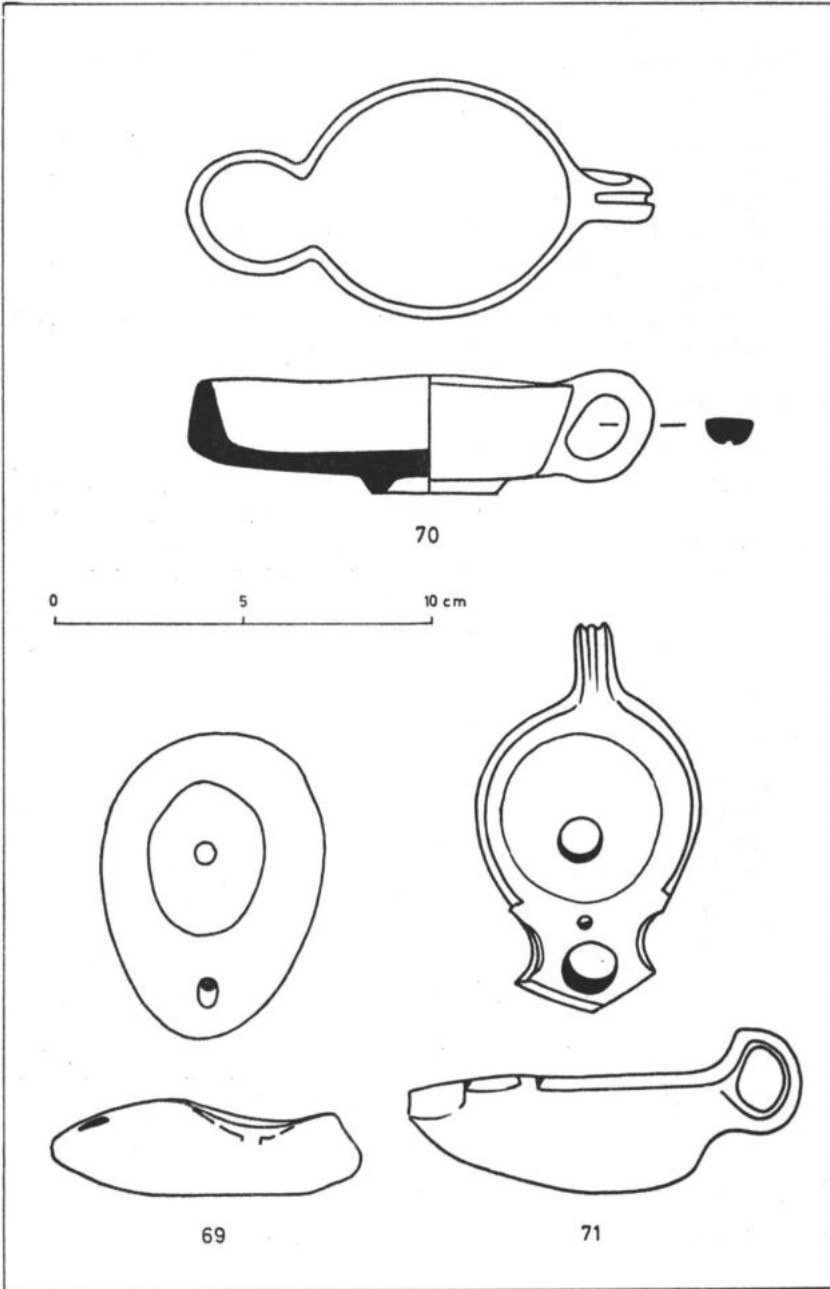

Fig. 69-71 - Lampen - Schaal 1:2

II. LAMPEN

1. Lamp met ronde tuit

67. 608 (B 1147) (Fig. 69)

Hoogte: 25; \emptyset bodem: 30; lengte spiegel: 85; grootste breedte spiegel: 64; zacht gebakken bruinroze klei met witte stipjes; de wand is sterk ingevreten; ongeschonden stuk.

De spiegel is eivormig en heeft twee openingen, de tuit is sterk afgerond; de schouders hellen naar buiten af; er is geen oor aangezet; de lamp rust op een standschijf.

Vgl. Menzel, *Lampen*, p. 49: „*Lampen mit einfacher Rundschnauze*“ (bloeitijd rond het midden der 1e eeuw).

2. Achtvormige lamp

68. 609 (B 1147) (Fig. 70)

Hoogte: 32; lengte spiegel: 95; grootste breedte spiegel: 65; \emptyset tuit: 20; \emptyset bodem: 37; hard gebakken, zuivere lichtgrijze klei; grijze tot donkergrijze glad gepolijste wand; ongeschonden stuk.

Het oor is ovaalvormig en heeft een groef; de standschijf is voorzien van een standring.

Vgl. Van de Weerd, pl. 58, 8 en p. 295; Evelein, pl. 10, 4 en p. 46; Menzel, *Lampen*, pl. 69, p. 80 (laatste vierde der 1e eeuw en 2e eeuw).

3. Versierde lamp met driehoekige volutentuit

69. 611 (B 1147) (Fig. 71)

Hoogte: 28; \emptyset bodem: 20; lengte spiegel: 60; grootste breedte spiegel: 58; breedte tuit: 36; hard gebakken zuivere witte klei; bruine glanzende verflaag (bronskleurig); ongeschonden stuk.

De tuit is breed en loopt op een driehoek uit; hoewel de randen zelf de typische vorm van voluten vertonen, werden deze nochtans niet op de tuit zelf gemarkeerd; de spiegel is licht gewelfd en er zijn nog onduidelijke sporen van een reliefversiering; het ovale oor is drieledig; de lamp rust op de platte standschijf.

Vgl. Evelein, type I, groep B, p. 8-9 (hoofdzakelijk in 1e eeuw, slechts sporadisch in de 2e eeuw voorkomend); Menzel, Form B, p. 30 (Tiberius tot midden 1e eeuw).

**

BALGERHOEKE?

Acht stuks, in gewoon aardewerk uitgevoerd, zijn bewaard in een kast met aanduiding: Balgerhoeke. Om verschillende redenen behandelen we ze echter afzonderlijk (cfr. *supra*).

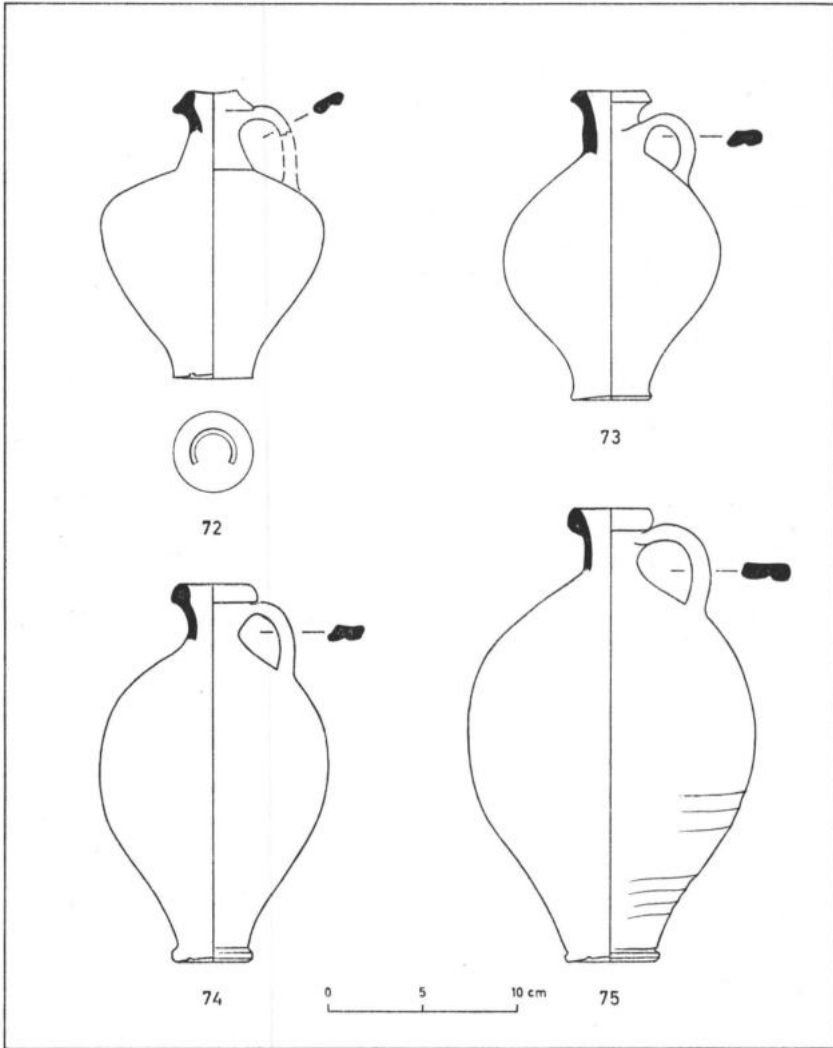

Fig. 72-75 - Kruiken - Schaal 1:4

I. Kruiken

70. R. Z (Fig. 72)

Hoogte: 151; \emptyset rand: 43; \emptyset bodem: 44; grootste \emptyset buik: 120; witte klei; geelachtig-witte gladde wand; het onderste deel van het oor is afgebroken.

De hals is kort en scherp van de schouder gescheiden; het tweeledig oor vormt een ronde boog; de grootste breedte bevindt zich op meer dan $\frac{2}{3}$ van de totale hoogte van de buik; het bodemvlak is licht gewelfd.

Vgl. Gose, pl. 31, 373-376 (midden 1e eeuw tot 3e vierde van de 2e eeuw); Stuart, type 113, pl. 7, 116 (ca 40 - midden 2e eeuw en misschien nog later).

71. R. Z 6 (Fig. 73)

Hoogte: 163; \emptyset rand: 33; \emptyset bodem: 42; grootste \emptyset buik: 115; tamelijk gezuiverde roos-beige klei; korrelige grauwe wand. Kleine hals waarvan de scheiding met de schouder niet meer zo duidelijk is gemarkeerd; het tweeledig oor is klein, beschrijft een halve boog en is dicht bij de lip aangezet; de grootste breedte van de bolvormige kruik bevindt zich ongeveer in het midden; de bodem is licht gewelfd.

Algemene datering: cfr. nr 71; maar te oordelen naar de afzonderlijke kenmerken van oor en bodem is deze kruik in ieder geval een 2e eeuwse vorm.

2. Kruiken met ringvormige lip

72. R. Z 1 (Fig. 74)

Hoogte: 200; \emptyset rand: 40; \emptyset bodem: 40; grootste \emptyset buik: 120; zuivere witte klei; grijs-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De hals, het oor, de buik hebben dezelfde kenmerken als beschreven onder nr 40; de bodem heeft een zwevende standring, gemarkeerd door een concentrische groeve van ca 25 mm diameter.

Datering: cfr. nr 39.

73. R. Z 4 (Fig. 75)

Hoogte: 240; \emptyset rand: 39; \emptyset bodem: 47; grootste \emptyset buik: 145; grijswitte klei; grijswitte tot gelig-witte gladde wand; ongeschonden stuk.

De beschrijving van nr 40 geldt grotendeels ook hier; de bodem heeft echter een zwevende standring waarvan de concentrische groeve een diameter van 20 mm heeft.

Datering: cfr. nr 39.

74. R. Z 5 (Fig. 76)

Hoogte: 194; \emptyset rand: 35; \emptyset bodem: 51; grootste \emptyset buik: 114; bruinroze klei; wand bedekt met witte verflaag; het oor en een gedeelte van de lip zijn afgebroken.

De buik heeft een meer langgerekt profiel; de bodem is volkomen

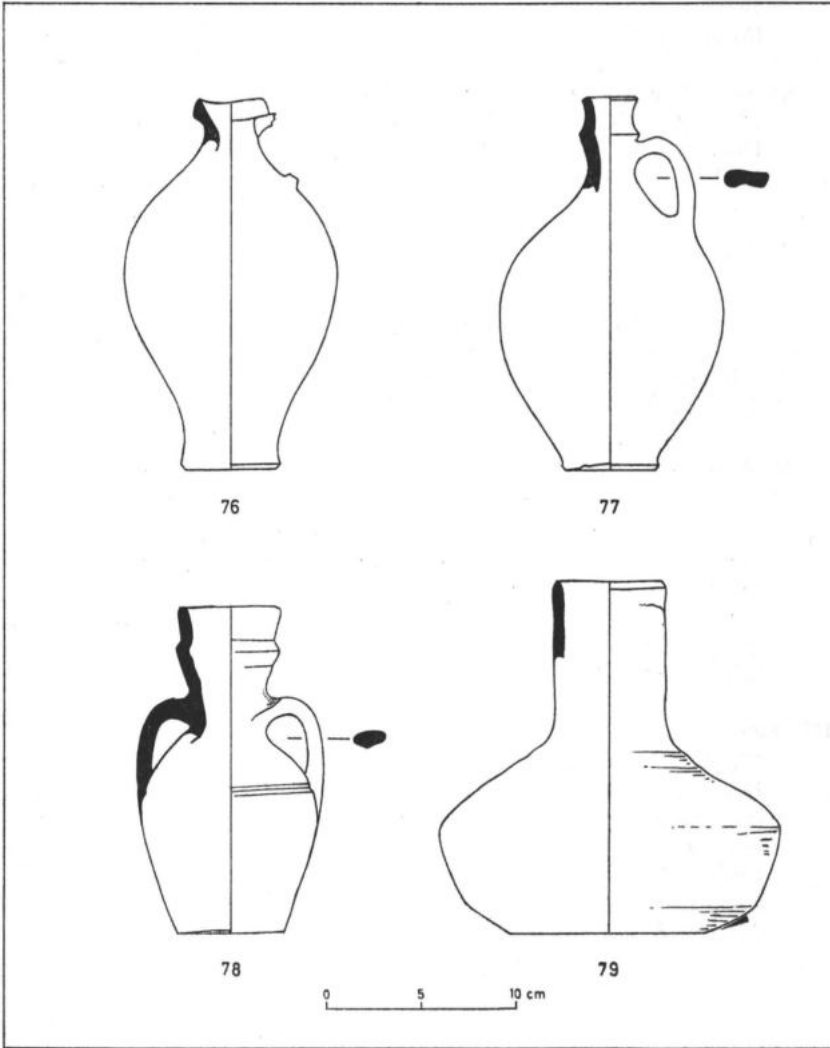

Fig. 76-79 - Kruiken, kruikamfoor en fles. Schaal 1:4

vlak.

Datering: cfr. nr 39.

3. Kruik met uitgesneden kurkenmond

75. R 14 (Fig. 77)

Hoogte: 195; \varnothing rand: 30; \varnothing bodem: 49; grootste \varnothing buik: 120; hard gebakken lichtgrijze klei; grijs-gele wand; ongeschonden stuk. De hals gaat onmerkbaar over in de schouder; het oor beschrijft een ronde boog en is tweeledig; het profiel van de buik is bolrond; de bodem is breed en heeft een zwevende standring gevormd, waarvan de concentrische groeve 30 mm diameter bedraagt.

Vgl. Van de Weerd, pl. 51, 8 (2e helft der 2e - 1e helft der 3e eeuw); Gose, pl. 33,387 -389 (van midden der 2e eeuw tot in de 2e helft der 3e eeuw); Van Vinckenroye, *Tongeren*, pl. 4 A, p. 25 (einde 2e tot begin 3e eeuw).

II. Kruikamfoor

76. R. Z 15 (Fig. 78)

Hoogte: 172; \varnothing rand: 50; \varnothing bodem: 58; grootste \varnothing buik: 93; onzuivere roze klei; vuil roze korrelige tot ruw roos-grijze wand, met sporen van vuilwitte verflaag; ongeschonden stuk.

Trapvormige monding; ronde tweeledige oren; bij de overgang van schouder naar buik zijn twee groeven aangebracht; de bodem is licht gewelfd. Vgl. *Camulodunum*, pl. 59, 132, p. 242.

III. Fles

77. R. Z 11 (Fig. 79)

Hoogte: 186; \varnothing rand: 59; \varnothing bodem: 109; grootste \varnothing buik: 182; hard gebakken bruinroze klei met lichtgrijze kern; korrelige donkere rood-bruine wand; een stukje van de rand is afgebroken.

Langgerekte hals, zonder lip, waarvan de lengte bijna de helft van de totale hoogte bedraagt; de grootste breedte ligt ongeveer in het midden van de buik; de bodem is breed en vlak.

**

Opmerking na behandeling van het aardewerk:

De echtheid van een aantal aardewerkvormen, uitgesteld in de vitrines, blijkt door velen betwijfeld te worden. Het betreft volgende stukken:

— kruiken: nrs 34, 37, 39 en 40

— flessen: nrs 52 en 53

Het „te mooie uitzicht” dat deze twijfel doet ontstaan, is echter klaarblijkelijk te wijten aan het feit dat deze stukken werden gereinigd (misschien met een oxyderende stof); bovendien dient opgemerkt dat vier vormen door ons dateerbaar waren (nrs 37, 39, 40 en 52), één vorm een algemene datering kreeg (nr 34), en slechts één vorm niet

te dateren was (nr 53).

Daar zelfs dateerbare vormen geen garantie zijn voor authenticiteit (vermits ze kunnen nagemaakt zijn), stellen we echter vast dat nr 34 (kruik met trechtervormige monding en zeldzaam voorkomend geknikt buikprofiel) *alle* kenmerken draagt van een vroege kruik (cfr. oor, opening halsaanzet, standring) zodat we haar algemeen in de 1e eeuw mogen dateren. Vooral dit laatste geval maakt het erg onwaarschijnlijk dat het falsifikaties betreft, gezien de technische kennis die deze zouden vergen. De discussie verliest veel van zijn belang als men bedenkt dat de vormen in kwestie volledig binnen de algemene dateringsgrenzen te plaatsen zijn.

4. *Besluit.*

Het grafveld¹⁶ dat bij het uitgraven van het Schipdonkkanaal aan het licht kwam, localiseren wij te Adegem-Balgerhoeke, vermits op die plaats het Schipdonkkanaal volledig op Adegem gelegen is. Hoewel de juiste localisering niet gekend is, stellen we als hypothese voor de hoogte, doorheen Balgerhoeke lopend, nl. tussen de spoorweg (ten noorden) en de baan naar Brugge (ten zuiden).

Over de aard en het karakter van het grafveld is weinig te zeggen bij gebrek aan systematische opgravingen en een opgravingsverslag. Hoewel het grafveld (cfr. het 4e eeuwse materiaal) zeker inhumatiegraven bevatte, mogen we er echter van overtuigd zijn dat er ook incineratiegraven waren daar er veel materiaal uit de 1e en 2e eeuw werd bovengebracht, periode waarin de crematie de overheersende begrafenisritus was¹⁷.

Het materiaal van dit grafveld mag een tamelijk geregelde bewoning veronderstellen, zeker vanaf het midden der 1e eeuw (of misschien iets vroeger) tot in de 4e eeuw met een laagtepunt in de 3e eeuw. Bovendien kunnen we nog verschillende andere gevolgtrekkingen uit bovenstaande behandeling halen: het aarden vaatwerk predomineert op de andere voorwerpen (hier alleen lampen); in de totale verhouding van het aarden vaatwerk haalt het gewone aardewerk het overwicht gevolgd door de terra sigillata. In de terra sigillata is de 4e eeuwse waar het best vertegenwoordigd en vervolgens deze van de 2e eeuw; verder kenmerkt zich de terra sigillata door het overwegend aantal Oost-Gallische produkten. De Belgische waar en het gevernist aardewerk zijn slechts in geringe mate vertegenwoordigd. Het gewone aardewerk dateert vooral uit de periode midden 3e eeuw en 4e eeuw, terwijl de vorige eeuwen zich praktisch in een gelijke verhouding tot elkaar uitdrukken.

De verhouding van de verschillende aardewerksoorten tot elkaar blijkt duidelijker uit deze behandeling in procenten uitgedrukt:

(16) De vraag mag gesteld worden of we werkelijk met de sporen van een grafveld te doen hebben, vermits nergens, vóór de publikatie van Unverzagt, melding van een *grafveld* wordt gemaakt. We menen echter de vraag bevestigend te mogen beantwoorden, gezien het zeer grote aantal ongeschonden stukken. Gave stukken aarden vaatwerk komen immers praktisch nooit bij de resten van een nederzetting voor.

(17) Van Doorselaer, *Nécropoles*, p. 29.

I. Aardewerk (= 96 %)

A. *Terra sigillata*

- Aantal: 22 stuks of 33 % (in verhouding met het overige aardewerk)
- Verhouding: 1e eeuw: 14 %
 - 2e eeuw: 37 %
 - 3e eeuw: 4 %
 - 4e eeuw: 45 %
- Datering: van Claudius tot de 4e eeuw
- Herkomst: Zuid-Gallië: 3 stuks waaronder:
 - 2 van La Graufesenque (Bassus van La Graufesenque)
 - 1 onbepaald (Tasco van Zuid Gallië)
- Oost-Gallië: 5 Rheinzabern (Sabinus van Rheinzabern en o. m. een figuurstempel)
- 10 Argonne
- 3 onbepaald

B. *Belgisch aardewerk*

- Aantal: 3 stuks of 4,5 %
- Datering: Flavisch (2 stuks) en 4e eeuw (1 stuk)

C. *Gevernist aardewerk*

- Aantal: 3 stuks of 4,5 %
- Datering: van midden 1e eeuw tot eerste helft der 3e eeuw.

D. *Gewoon aardewerk*

- Aantal: 38 stuks of 58 %
 - Dateerbaar: 27 stuks en 3 met algemene datering
 - Niet te dateren: 8 stuks
- Verhouding: 1e eeuw: 29,5 %
 - 2e eeuw - midden 3e eeuw: 29,5 %
 - midden 3e eeuw - 4e eeuw: 41 %
- Datering: van het tweede kwartaal der 1e eeuw tot in de 4e eeuw (de drie stuks met algemene datering: 1e eeuw tot tweede helft der 3e eeuw (2 stuks); van ca 70 tot in de 4e eeuw (1 stuk)
- Herkomst: Eifelwaar: 1 stuk.

II. Lampen (4 %)

- Aantal: 3 stuks
 - Dateerbaar: 2 stuks
- Datering: Tiberius - 2e eeuw

SAMENVATTING:

- Aantal: 69 stuks
dateerbaar 57 stuks en 3 stuks met algemene datering
niet te dateren: 8 stuks
- Verhouding: 1e eeuw 26 %
2e eeuw - midden 3e eeuw: 35 %
midden 3e eeuw - 4e eeuw: 39 %
- Datering: van het tweede kwartaal der 1e eeuw tot in de 4e eeuw.

Onzekere stukken

Het betreft hier alleen gewoon aardewerk

- Aantal: 8 stuks
dateerbaar: 6 stuks
niet te dateren: 2 stuks
- Verhouding: 1e eeuw: 17 %
2e eeuw - midden 3e eeuw: 83 %
- Datering: van Claudius tot eerste helft der 3e eeuw.

De totale verhouding laat ons besluiten tot een bijna evenwichtig aandeel van aardewerk uit de eerste 4 eeuwen van onze jaartelling in dit grafveld. In de afzonderlijke behandeling stellen we echter wel een zwaktepunt vast gedurende de 3e eeuw (cfr. de terra sigillata), dat dikwijls verschuild gaat onder een datering over een meer uitgebreide periode (ofwel 2e eeuw - midden 3e eeuw of midden 3e eeuw - 4e eeuw) en een gering aantal in de 1e eeuw. De 2e en de 4e eeuw zijn het best vertegenwoordigd. Misschien verwijst de vermindering van aardewerk in de loop van de 3e eeuw op de troebelen ten gevolge van de invallen in deze periode¹⁸.

De datering van het aardewerk van onzekere herkomst (nr 70 - 77 van de inventaris) valt binnen de datering van de stukken met zekere herkomst Balgerhoeke. Deze reden alsook het feit dat de reserve van het Gruuthusemuseum de collecties van verschillende verzamelaars bevatte, noopt er ons toe de herkomst van dit materiaal in het midden te laten.

(18) Hatt, p. 213 e.v.; ook de Gallo-Romeinse nederzetting te Gent (St.-Baafsabdij) heeft te lijden gehad van de invallen: de nederzetting houdt hier blijkbaar op in de 3e eeuw (naar alle waarschijnlijkheid met een vernieling door brand) en kent slechts een kleine heropleving in de 4e eeuw (zie behandeling van de St.-Baafsabdij in onze onuitgegeven licentiaatsverhandeling: „*Het Gentse en het Meetjesland in de Romeinse tijd. Het verband tussen de bewoning en de bodemgesteldheid*” Gent, 1967).

BIBLIOGRAFIE EN AFKORTINGEN

- Alzei*: W. UNVERZAGT, *Die Keramik des Kastells Alzei*. Materialien zur römisch-germanischen Keramik II, Frankfurt a.M., 1916.
- Arensburg*: J.H. HOLWERDA, *Arensburg, een Romeinsch militair vloodstation bij Voorburg*, Leiden, 1923.
- Bauwens-Lesenne, *Repertorium*: M. BAUWENS-LESENNE, *Bibliografisch repertorium der oudheidkundige vondsten in Oost-Vlaanderen (vanaf de vroegste tijden tot aan de Noormannen)*, Brussel, 1962.
- Breuer, *Nijmegen*: J. BREUER, *Les objets antiques découverts à Ubbergen près Nymègue, Oudh. Med.*, Nieuwe Reeks, XII, 1931.
- Camulodunum*, C. HAWKES & M.R. HULL, *Camulodunum*, Oxford, 1947.
- Catalogue Neelemans*: *Catalogue des antiquités provenant de la succession de feu Mr. E. Neelemans. Vente à Gand le 30-4-1900* par Cruyt.
- Chenet: G. CHENET, *La céramique gallo-romaine d'Argonne au IVième siècle et la terre sigillée décorée à la molette*. Mâcon, 1941.
- De Laet, *Hofstade*: S.J. DE LAET, *Romeinse oudheden gevonden te Hofstade bij Aalst (O.VI.)*, *L'Antiquité Classique*, XVI, 1947, 2.
- de Schaetzen-Vanderhoeven, *Tongeren*: Baron de SCHAETZEN-M. VANDERHOEVEN, *De terra sigillata te Tongeren*, II, Tongeren, 1964.
- Destelbergen: S.J. DE LAET, A. VAN DOORSELAER & P. SPITAEELS, *Overblijfselen uit de Late Bronstijd, de Vroege IJzertijd en de Romeinse tijd te Destelbergen*, *Oudheidkundige Opgravingen en Vondsten in Oostvlaanderen*, *Kult. Jaarb. O.VI.* 1963 (1965) II.
- Dhondt, De Laet, Hombert: J. DHONDT, S.J. DE LAET & P. HOMBERT, *La fin de la domination romaine et les débuts de la colonisation franque en Belgique*, *L'Antiquité Classique*, 17, 1948.
- Evelein: M.A. EVELEIN, *De Romeinse lampen*, 's Gravenhage, 1928.
- Gose: E. GOSE, *Gefäßstypen der römischen Keramik im Rheinland*, Kevelaer, 1950.
- Hatt: J.J. HATT, *Histoire de la Gaule Romaine*, Paris, 1959.
- Hees: H. BRUNSTING: *Het grafveld onder Hees bij Nijmegen*, Amsterdam, 1937.
- Hofheim: E. RITTERLING, *Das Frühromische Lager bei Hofheim im Taunus, Nassauische Annalen*, XL, 1912.
- Maertens de Noordhout: J. MAERTENS de NOORDHOUT, *Bulletijn der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, XXXV, 1927, p. 51.
- Menzel, *Lampen*: H. MENZEL, *Antike Lampen im Römisch-Germanisches Zentralmuseum zu Mainz*, Mainz, 1954.
- Niederbieder: F. OELMANN, *Die Keramik des Kastells Niederbieber*, Materialien zur römisch-germanischen Keramik I, Frankfurt a.M., 1914.
- Oswald-Pryce: F. OSWALD - T.D. PRYCE, *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*, Liverpool, 1936-'37.
- Oswald, *Stamps*: F. OSWALD, *Index of Potters Stamps on Terra Sigillata*, Margidunum, 1931.
- Ritterling: zie *Hofheim*.
- Stuart: P. STUART, *Gewoon aardewerk uit de Romeinse legerplaats en de bijhorende grafvelden te Nijmegen*, *O.M.R.O.L.*, supplement op 43, 1962.
- Unverzagt: W. UNVERZAGT, *Terra Sigillata mit Rädchenverzierung*, Materialien zur römisch-germanischen Keramik III, Frankfurt a.M., 1919.
- Vandenborn: O. VANDENBORN, *Gallo-Romeinse vondsten te Antwerpen*, *Helinium*, V, 1965.
- Vander Biest: N. VANDER BIEST, *Gallo-Romeinse voorwerpen uit Brugge en omlandende*, *Wetenschap in Vlaanderen*, 2e jg., 1936-37, p. 51.
- Van de Weerd: H. VAN DE WEERD, *Inleiding tot de Gallo-Romeinse archeologie der Nederlanden*, Antwerpen, 1944.
- Van Doorselaer, *Repertorium*: A. VAN DOORSELAER, *Repertorium van de begraafplaatsen uit de Romeinse tijd in Noord-Gallië*, 2 Bd., Brussel, 1964.
- Van Doorselaer, *Nécropoles*: A. VAN DOORSELAER, *Les nécropoles d'époque romaine en Gaule septentrionale*, Brugge, 1967.
- Vanvinckenroye, *Tongeren*: W. VANVINCKENROYE, *Gallo-Romeinse grafvondsten te Tongeren*, Tongeren, 1963.

Waterdunen, een vergeten stad in Zeeuws-Vlaanderen *

door

Willy BUNTINX
Aspirant N.F.W.O.

Er is waarschijnlijk geen streek van het vroegere graafschap Vlaanderen, die tegenwoordig zo'n gewijzigd uitzicht heeft tegenover dat van de late middeleeuwen als het westelijk gedeelte van het huidige Zeeuws-Vlaanderen, eertijds gekend als het Oost-Vrije of nauwkeuriger het oostelijke gedeelte van de kasselrij van het Brugse Vrije. Het Brugse Vrije, zelf één van de Vier Leden van Vlaanderen¹, was op fiscaal en institutioneel gebied onderverdeeld in verschillende heerlijkheden en ambachten, meestal gegroepeerd rond een bepaald dorp of kleine stad². Voor het huidige westelijk Zeeuws-Vlaanderen waren dit de ambachten IJzendijke, Aardenburg en Oostburg.

Binnen het gebied tussen het Zwin en de Braakman treft men in de XIVe eeuw ook nog verschillende kleine steden aan³. Alhoewel deze steden territoriaal ingesloten waren in het Brugse Vrije, stonden ze nochtans los van deze kasselrij. Als „hoofd” waren ze veeleer aangewezen op de stad Brugge⁴. Al deze steden hadden inderdaad het statuut van vrije stad en waren dus niet onderworpen aan een hogere administratieve, fiskale, juridische of feodale macht, tenzij deze van het graafschap. Derhalve zal men ze ook vinden in de tabellen van het algemeen Transport, en niet in deze van het partikuliere Transport⁵.

Sommige van deze „smalle” steden kan men zonder enige moeite loka-

* Voor het totstandkomen van deze bijdrage danken we Dr. M. Gysseling voor de onontbeerlijke en nuttige gegevens, die hij ons verschaftte.

(1) Prevenier W., *De Leden en de Staten van Vlaanderen (1384-1405)*, Brussel, 1961 (Kon. Vl. Ak. Wet. Lett. & Sch. Kunsten, kl. der Letteren, verh. 43). — Idem, *Het Brugse Vrije en de Leden van Vlaanderen*, in: „Handelingen van de 'Société d'Emulation' te Brugge”, bd. XCVI, 1-2, 1959, p. 5-63.

(2) De indeling van het Brugse Vrije in heerlijkheden en ambachten vindt men o.a. terug in het Memoriaal van Simon de Rikelike, bewaard in R.A.B., f° 3v°-4; ed.: De Smet J., *Het Memoriaal van Simon de Rikelike, vrijlaat te Sint-Pieters-op-den-Dijk (1323-1336)*, Brussel, 1933, pp. 146-151. Verder vindt men deze indeling terug in de verschillende „partikuliere” Transporten van het Brugse Vrije, o.a. voor het Transport van 1408: R.A.B., Brugse Vrije, registers, nr. 587, f° 18-19. De onderverdeling van de ambachten en heerlijkheden zelf treft men aan o.a. in *De Placcaert-boecken van Vlaenderen*, dl. I², Gent, 1639; boek 2, rubrica octava, pp. 563-571.

(3) Dikwijls gezamenlijk aangeduid als *smalle steden bin den lande van den Vrijen* of *petites villes* (of *villetes*) *dou terroir de Bruges*.

(4) Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier de Bruges. Coutumes des petites villes et seigneuries enclavées*, 5 dln., Brussel, 1891-1893.

(5) *Algemeen Transport*: direkte belastingverdeling in het graafschap Vlaanderen met repartitie onder de „vrije” steden en de kasselrijen; *partikulier Transport*: direkte belastingverdeling binnen iedere kasselrij.

liseren, omdat ze nog steeds op dezelfde plaats als stad, dorp of gehucht zijn blijven voortbestaan. Voor het hier besproken gebied zijn dat: Damme, Sluis, Hoeke, Mude⁶, Aardenburg en Oostburg⁷. De andere zijn helemaal teniet gegaan en zijn dus slechts te lokaliseren aan de hand van historische, archeologische en bodemkundige gegevens. Voor de meeste gevallen werd reeds een volledige of zeer waarschijnlijke oplossing gegeven. Hugevliet, de minst belangrijke van de „smalle” steden, kan men bij benadering situeren aan de Hontekust tussen Breskens en Hoofdplaat, ten NO. van Schoondijke; het verdween bij de Sint-Elisabethvloed van 1404⁸. Roeselare-bij-Aardenburg kan geïdentificeerd worden met de huidige gemeente Sint-Margriete; wat nog niet wil zeggen dat het juist op dezelfde plaats lag. Roeselare verdween als stad bij de stormvloed van 1375-1376; later verrees op enige afstand ervan een nieuwe parochie onder de benaming Sint-Margriete⁹. Langaardenburg was de stadsbenaming van de reeds vroeger bestaande parochie Sint-Nikolaas-in-Vaarne; dit stadje verdrook eveneens in 1375-76. Later verrees ongeveer op dezelfde plaats het dorp Waterland-Oudeman¹⁰. Monnikedere aan het Zwin bevond zich ongeveer op de plaats waar tegenwoordig het Leopoldkanaal het kanaal van Brugge naar Sluis kruist op het grondgebied van de huidige gemeente Oostkerke. Dit stadje is in hoofdzaak ten gronde gegaan door de verzanding van het Zwin en de algemene economische teleurgang van dit gebied na de XIVe eeuw¹¹. Het oude IJzendijke ging zoals vele andere plaatsen ten onder door de stormvloed op Sint-Elisabethsdag 1404. De huidige stad met dezelfde naam, die later heropgericht werd, ligt op een zekere afstand ten ZW. van de oude nederzetting¹².

Uitermate onduidelijk schijnt tot nu toe de ligging en de bestaansduur van de meest problematische „smalle” stad, *Waterdunen*. Archiefbronnen en literaire bronnen, die over Waterdunen in de eerste plaats handelen, zijn nergens bewaard gebleven. Bijgevolg is men aangewezen op sporadische en zijdelingse gegevens uit bronnen, die in hoofdzaak over andere plaatsen handelen.

DE GEOGRAFISCHE LIGGING VAN WATERDUNEN

Op toponymisch gebied is de naam *Waterdunen* zeer duidelijk en van recente, d.w.z. Middelnederlandse, datum. *Dunen* wijst onbetwistbaar op een ligging aan de zee kust met een duinenvorming. Het samengaan met *water*

(6) Tegenwoordig Sint-Anna-ter-Muiden, een wijk van en ten W. van Sluis (Ndl. Zeeland, Z.Vl.).

(7) Deze steden worden meer uitvoerig behandeld in het uitstekende werk van : Gottschalk M.K.E., *Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, 2 dln., Assen, 1955-1958.

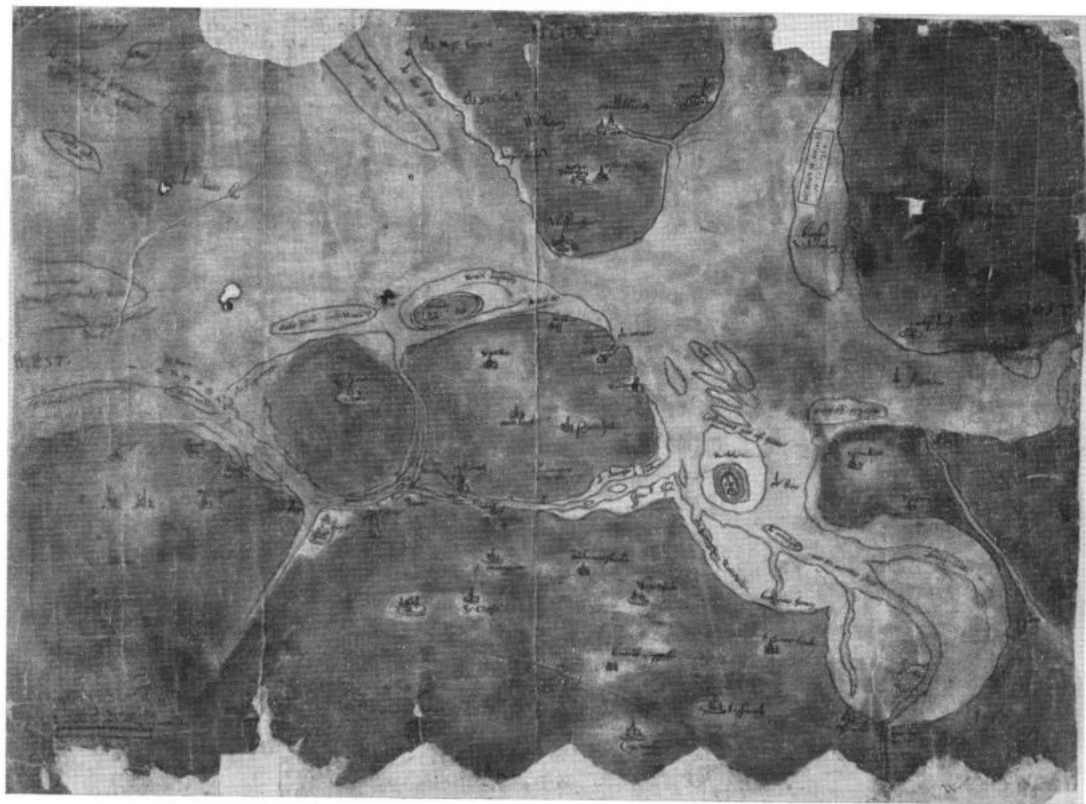
(8) Gottschalk M.K.E., *o.c.*, I, pp. 52, 137-138, 163, 184, 201, 209 & kaart achteraan dl. I.

(9) *Ibidem*, I, pp. 64-68, 142, 163, 186.

(10) *Ibidem*, I, pp. 69-70, 163, 192.

(11) *Ibidem*, I, pp. 45, 105, 136 & II, p. 186. — Gilliodts-Van Severen L., *o.c.*, III, pp. 338-348. — De Smet A., *De Geschiedenis van het Zwin*, Antwerpen, 1933.

(12) Gottschalk M.K.E., *o.c.*, I, p. 201 & II, p. 207.

Kaart van de monding van de Westerschelde (XVIe eeuw)
(A.R.A., kaart nr. 352)

kan men op twee manieren interpreteren. Ten eerste kan het wijzen op een duinenformatie waartussen zich waterplassen bevonden. Ten tweede zou men er kunnen uit afleiden dat het om een duinenvorming ging, die nog regelmatig door het zeewater bedreigd of overspoeld werd. In ieder geval duidt deze naam op de beginfase van deze plaats, toen er waarschijnlijk nog geen menselijke bewoning aanwezig was.

Op eigentijdse kartografische bronnen kan men niet steunen om Waterdunen te situeren. De XIIIe of XIVe eeuw heeft ons inderdaad geen kaarten nagelaten. Waterdunen komt slechts voor op twee kaarten uit de XVIe eeuw, in een periode waarin Waterdunen reeds lang verdwenen was. Deze kaarten werden opgemaakt bij betwistingen, waarbij men zich beriep op vroegere toestanden. Eén van deze kaarten plaatst het verdrinken Waterdunen ten NO van het eiland Wulpen¹³. Men moet er echter rekening mee houden dat het Wulpen uit de XVIe eeuw een versmelting is van de overblijfselen van de vroegere eilanden Wulpen en Koezand¹⁴. De maker van deze kaart beging hier dus een anachronisme, vermits hij een gegeven uit de XIVe eeuw projekteert op een totaal gewijzigde toestand uit de XVIe eeuw. Op de tweede kaart, een kaart van de Scheldearmen (1504-1505)¹⁵, ligt Waterdunen aan de noordkust van Kadzand, toen nog een eiland; hetgeen, zoals verder zal blijken, zeker niet met de werkelijkheid kan stroken.

G.P. Roos, die niet altijd zeer betrouwbaar en controleerbaar is, plaatst de parochie of het dorp *Waterduinen* „boven” Wulpen. Verder verduidelijkt hij dat het aan het noordwestelijk uiteinde van het toenmalige Kadzand lag¹⁶; dus twee tegenstrijdige verklaringen. Blijkbaar steunt hij hier op de reeds besproken kaart van de Scheldearmen van 1504-1505. A.A. Beekman neemt deze bewering over en situeert Waterdunen in de duinenstreek van het eiland Kadzand¹⁷. Volgens K. De Flou is Waterdunen een dorp nabij Wulpen in Zeeuws-Vlaanderen¹⁸. De meest juiste en meest recente benadering van het probleem werd gegeven door M.K.E. Gottschalk, die tot het besluit komt dat Waterdunen misschien wel op een eilandje

(13) A.R.A., kaart nr. 352.

(14) Gottschalk M.K.E., *o.c.*, I, p. 124.

(15) Stadsarchief Antwerpen; gepubliceerd bij Denuce J., *De loop van de Schelde van de zee tot Rupelmonde*, Antwerpen, (1925). — Gottschalk M.K.E. - Unger W.S., *De oudste kaarten der waterwegen tussen Brabant, Vlaanderen en Zeeland*, in: „Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap”, dl. LXVII, nr. 2, 1950, pp. 146-164. Eenzelfde kaart werd in 1468 opgemaakt bij een proces over de tol (A.R.A., kaart, nr. 351). Op de plaats waar Waterdunen zou kunnen voorkomen is de kaart beschadigd.

(16) Roos G.P., *Beknopt geschied- en aardrijkskundig woordenboek van Zeeuwsch-Vlaanderens westelijk deel*, Oostburg, 1874, p. 168. Hij verwijst hier ook naar Willems J.F., *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud*, Antwerpen, 1827-1830, p. 506, waarin wordt beweerd dat een zekere pastoor Jacobus te Waterdunen het oudste handschrift van Van Maerlant's Rijmbijbel zou overgeschreven hebben in 1321. Dit gegeven kon door ons niet worden nagegaan.

(17) Beekman A.A., *Zeeland in 1300*, in: „Geschiedkundige Atlas van Nederland”, blad VI, 's Gravenhage, 1921.

(18) De Flou K., *Woordenboek der Toponymie van Westelijk Vlaanderen, Vlaamsch Artesië, het Land van den Hoek, de graafschappen Guines en Boulogne en een gedeelte van het graafschap Ponthieu*, 18 dln., Gent-Brugge, 1914-1938; dl. 17, kol. 48.

in de buurt van de eilanden Wulpen en Koezand zou gelegen hebben en beslist niet op het eiland Kadzand, zoals hoger reeds aangehaald werd¹⁹. Aanhalingen bij andere auteurs brengen geen nieuwe visies aan het licht, vermits ze teruggaan op één of meer van de hierboven genoemde schrijvers.

Een ongewone vermelding van Waterdunen vindt men bij Adriaan Kluit, die zelf verwijst naar Marcus van Vaernewijck. Hier wordt er gesproken over één van de tijdelijke eilandjes in de monding van de Honte, nl. Schoneveld²⁰. Dit eiland situeert hij tussen *die botte Kille ende die Waterduynen*²¹. Uit de kontekst kan men verder afleiden dat hij die „legendarische” kaart op het oog heeft, die voorwendt uit de tijd van graaf Gwijde van Dampierre, nl. 1274, te stammen²². Op deze kaart zelf komt Waterdunen nochtans niet voor.

Archeologisch onderzoek van de plaats is uitgesloten, evenmin als bodemonderzoek en luchtfotografie, vermits het zal blijken dat Waterdunen te vinden was, waar nu de Westerschelde in de Noordzee uitmondt. Zelfs op de zeebodem is in de omgeving, waar Waterdunen zich eens bevond, geen spoor meer te herkennen van een verhevenheid of een zandbank, die zou kunnen wijzen op een vroeger eilandje. Want in de loop van de eeuwen na het verdwijnen van het stadje is de toestand van de zeebodem met geulen, zandbanken, slikplaten en schorren door de steeds wisselende stromingen en de voortdurend veranderende erosie zozeer gewijzigd dat het onmogelijk is nog een herkenningspunt te vinden²³.

Het enige belangrijke document, dat ons inlicht over de ligging van

(19) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 124. — Gottschalk M.K.E. - Unger W.S., *De oudste kaarten*, p. 158. — Gottschalk M.K.E., *Aspecten van de Historische Geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen aan de hand van enige kaarten*, in: „Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap”, dl. LXXIII, nr. 1, 1956, pp. 7-22 & kaart; p. 10.

(20) Over de ligging en het bestaan van Schoneveld: Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 124-125 — Idem, *Aspecten*, p. 10.

(21) Kluit A., *Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae ab antiquissimis inde deducta Temporibus*, tomus I, 2 dln., Middelburg, 1778; II, pp. 122-123: *Exstat praeterea XVI. seculi scriptor, in multis quidem rebus imprimis remotioribus fabulosus, in seriori tamen ac suo tempore hac de re auditu dignus et verax, M. van Vaernewijck, Historie van Belgis, qui refert in Slusana urbe adhuc suo tempore (obiit autem is a. 1570) inventos lapides sepulchrales, qui olim eo allati ex insula Schoonvelde, quae insula adhuc tempore Guidonis Dampetrae exsisterat cum ecclesia, castro, tusschen die botte Kille ende die Waterduynen. Ende daer te voren, eert (i.e. antequam) van keyser Ottho omtrent die botte Kille doorgesteken was, soo wast al vaste lant ende duynen gheen zeeewater met allen hebbende. Memorat porro: dese wielinghe brack dore - anno XIII. hondert LXXXVI - als zij IIIe ende XVI jaren (i.e. inde ab a. 1060) den last der zee ghedreghen hadden; ende daer lach voor de wielinghe een eylandeken oft schuere, Coesant gheuoemt, voor de groote kille van der Wielinghe Noortwest.*

(22) R.A.G., *Kaarten en Plannen*, nr. 5. Alhoewel deze kaart, die voorwendt een kopie te zijn (1617) van een kaart uit de tijd van Gwijde van Dampierre (1274), zeker niet tot deze periode opklimt door de talrijke onwaarschijnlijkheden en anachronismen, is het toch opmerkelijk dat een aantal andere gegevens op deze kaart helemaal geen verzinsel zijn, maar overeenkomen met situaties uit de XIIIe eeuw.

(23) Tavernier R., *De geologische ontwikkeling van de Vlaamsche Kust*, in: „Wetenschap in Vlaanderen”, dl. IV, 1938, pp. 22-27 & 41-48.

Waterdunen, is een oorkonde van 18 september 1290²⁴. In deze oorkonde wordt door een aantal scheidsrechters²⁵ een einde gesteld aan een geschil over novaal tienden in de streek van Kadzand, Wulpen en Oostburg tussen de bisschop, deken en kapittel van Doornik samen met het *hôpital Notre-Dame dit Comtesse* te Rijsel enerzijds en de Sint-Baafsabdij te Gent anderzijds. Door de voortdurende aangroei van land in dit kustgebied waren er inderdaad moeilijkheden gerezen betreffende de afbakening van de diverse tiendengebieden. Het eiland Koezand behoorde voor de tiendenheffing toe aan het O.L.Vrouwshospitaal (*hôpital Notre-Dame*) van Rijsel, terwijl het overgrote deel van de eilanden Wulpen en Kadzand voor de tiendenheffing toebehoorde aan de Sint-Baafsabdij van Gent²⁶. Bovendien vormde de zee-arm, de *Hedensee*, tussen Wulpen en Koezand de grens tussen de graafschappen Vlaanderen en Zeeland²⁷. Wulpen behoorde tot Vlaanderen; Koezand tot Zeeland²⁸.

De taak van de scheidsrechters bestond er in de eerste plaats in te bepalen welke gronden „oud land” waren en welke gronden „nieuw land”. Voor de gebieden, die onder het „oud land” (*terre antique*) werden gerangschikt, d.w.z. die reeds bij vorige overeenkomsten bij een bepaald tiendengebied waren ingelijfd en afgebakend, verwees men eenvoudig naar de vroeger geldende bepalingen. Voor het „nieuw land” (*terre nove*) moest men een nieuwe indeling opmaken. Ofwel voegde men sommige van deze op de zee gewonnen gebieden bij een tiendengebied, waar het aan grensde; ofwel bepaalde men dat ze onderworpen waren aan een gemeenschappelijke tiendenheffing, evenredig verdeeld over beide partijen. Om deze taak uit te voeren was men verplicht de betwiste gebieden nauwkeurig te omschrijven en te situeren, meestal ten overstaan van andere van oudsher gekende plaatsen.

Voor de ligging van Waterdunen is vooral de beschrijving van het eiland Wulpen van belang. Eerst wordt bepaald dat de gronden, die op Wulpen buiten de „hievendijch”²⁹ liggen, „nieuw land” zijn en tot de gemeenschappelijke tiendenheffing behoren³⁰. Vervolgens situeert men verschillende gebieden rondom Wulpen, die onder deze bepaling vallen, beginnend aan de zuidzijde: de grond vanaf de „hievendijch” van Wulpen in de richting

(24) RA.G., Sint-Baafsabdij, oorkonden, nr. 531 (inv., 490), 1290, sept. 18 - Uitgegeven als bijlage 1; verdere bespreking aldaar. Op het belang van deze oorkonde werd voor het eerst gewezen door Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 120 e.v.

(25) Aangesteld bij een oorkonde van 1298, 11 juli: RA.G., Sint-Baafsabdij, oorkonde nr. 528 (inv., 486).

(26) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 110-119.

(27) De *Hedensee* wordt in de oorkonde van 19 sept. 1290 vermeld als de *killia dividens Wulpia a Coezant*.

(28) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 119. Om deze reden kwam Koezand in de XIVe eeuw niet voor in het Transport van Vlaanderen.

(29) „Hievendijch” is de oudste zeeverende dijk, die echter door latere inpolderingen een binnenlandse dijk kan worden (Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 123).

(30) *Item arbitramur quod, quecumque terre in parrochiis habentibus hievendijch iacent non intra hievendijch et sunt nove, pertinebunt in perpetuum ad decimationem communem inter partes predictas* (A.R.A., Sint-Baafsabdij, oorkonden, 1290, sept. 18. (Cf. bijlage 1).

van Kadzand tot aan de grote kil³¹, die Wulpen van Kadzand scheidt³². Van het zuiden schuift men dan op naar het oosten van het eiland: de grond buiten de „hievendijch” van Wulpen in de richting van het eiland Koezand tot aan de kil die Wulpen van Koezand scheidt³³. Dan gaat men verder, blijkbaar meer in de richting van het noorden, en is er sprake van een gebied buiten de Wulpense „hievendijch” in de richting van een schor, dat ligt tussen Waterdunen, Koezand en Zeeland, tot aan een kleine kil. Deze kil begint aan de reeds genoemde kil tussen Koezand en Wulpen en loopt buiten de uiterste dijk van Wulpen in de richting van Waterdunen en gaat dan verder tot aan de andere zijde van Waterdunen³⁴ in de richting van de Noordzee (*mare magnum*)³⁵. Daarna handelt men over de gronden, die men aantreft vanaf de dijk in de richting van de „grote zee”, die zich uitstrekt in de richting van Schotland en Engeland, nl. de Noordzee³⁶, dus ogenschijnlijk aan de noordzijde van Wulpen. Tenslotte vermeldt men het gebied aan de westzijde van het eiland, nl. vanaf de dijk in Westende-Wulpen tot aan de zee, die zich uitstrekt in de richting van Knokke en Scarporde³⁷.

Aan het einde van de oorkonde wordt bepaald of zekere betwiste gebieden al dan niet binnen vaste parochiegrenzen liggen, waarbij men dan vastlegt tot welk tiendengebied ze behoren. Het gebied buiten de „hievendijch” van Wulpen in de richting van Koezand en Zeeland tot aan de kreken, die liggen tussen Wulpen en Koezand en aan de andere zijde van Waterdunen, is „nieuw land” buiten iedere gekende parochiegrens. Het wordt ondergebracht bij de gemeenschappelijke tiendenheffing³⁸, want het ligt op de grens van de tiendengebieden van Sint-Baafs en het O.L.Vrouwshospitaal. Hierop maken echter een uitzondering de polder, waarin Willem Golle woont, en de polder, die aan de andere zijde van Waterdunen ligt; deze polders zijn „oud land” en behoren tot de tienden van de Sint-Baafs-

(31) Een kil (*killa*) is een diepte of vaargeul tussen eilanden of zandbanken.

(32) *videlicet in Wulpia a hievendijch versus Cadzant usque ad maiorem killam dividenter inter terras Wulpie et terras Cadzandie* (Idem).

(33) *et ab hievendijch versus Coezant usque ad killam dividenter Wulpiam a Coezant* (Idem).

(34) *Retro*: letterlijk te vertalen als „achter”. Men ziet hier echter de hele toestand vanuit Wulpen, zodat „achter Waterdunen” in feite overeenkomt met „tot aan de andere zijde van Waterdunen”.

(35) *et a hievendijch versus scor, quod jacet inter Waterdunes et Coezant et Zelandiam, usque ad killam parvam, que a killa dividente Coezant a Wulpia incipit et protenditur extra ultimum dicum de Wulpia versus Waterdunes et transit retro Waterdunes versus mare magnum* (Idem).

(36) *et ab dico versus mare magnum, quod extenditur versus Scotiam et Angliam* (Idem).

(37) *et ab dico in Westende Wulpie usque ad mare, quod extenditur versus Knokke et versus Scarporde* (Idem).

(38) *Item arbitramur de terris jacentibus extra hievendijch in Wulpia versus Coezant et versus Zelandiam usque ad crecas predictas, inter Wulpiam et Coezant et retro Waterdunes, quod omnes sunt terre nove non contente intra certos limites alicuius certe parrochie vel aliquarum certarum parrochiarum et pertinebunt ad communem decimationem in perpetuum inter partes predictas* (Idem).

abdij³⁹, blijkbaar omdat ze vroeger gerekend werden bij het tiendengebied van Wulpen. Het schor echter, dat buiten de kreek aan de andere zijde van Waterdunen ligt in de richting van Koezand, Zeeland en de Noordzee, met alle huidige en toekomstige aanwassen, is „nieuw” land buiten iedere gekende parochiegrens. Het wordt gevoegd bij de tienden van het O.L.Vrouwshospitaal⁴⁰, dus blijkbaar het tiendengebied Koezand.

Wanneer we deze gegevens nu samenbrengen en projekerden op de voortreffelijke kaart, die M.K.E. Gottschalk samenstelde voor dit gebied ca. 1300⁴¹, dan komen we tot de volgende bevindingen. Bij de eerste beschrijving van Wulpen ging men systematisch tewerk: vanuit het zuiden van het eiland (nl. tegenover Kadzand) ging men naar het oosten (nl. tegenover Koezand), vervolgens naar het noorden (nl. aan de „grote zee” alias de Noordzee in de richting van Schotland en Engeland), tenslotte naar het westen (nl. tegenover Knokke en *Scarporde*). Tussen het oosten en het noorden handelt men over Waterdunen, dus ogenschijnlijk aan de noordoostzijde van Wulpen. Waterdunen ligt wel degelijk op een eiland: er is sprake van een kleine kil, die begint in de kil tussen Wulpen en Koezand (nl. de *Hedensee*), in de richting van Waterdunen loopt (vanuit Wulpen gezien) vóór de uiterste dijk van Wulpen, rond Waterdunen draait om zo in de Noordzee te kunnen uitmonden. Aan de andere zijde is er sprake van een schor tussen Waterdunen en Koezand en in de richting van Zeeland en van krekken aan de andere zijde van Waterdunen (vanuit Wulpen gezien). Dus mag men besluiten dat aan de westzijde het eiland Waterdunen van Wulpen gescheiden was door een kleine kil, aan de noordzijde uitzicht had op de Noordzee en aan de oostzijde gescheiden was van Koezand door schorren en krekken. Aan de zuidzijde moet bijgevolg Waterdunen gelegen hebben tussen de splitsing van de *Hedensee* in een kleine kil naar het noordwesten (cfr. supra) en de voortzetting van de *Hedensee* naar het noordoosten^{42 43}.

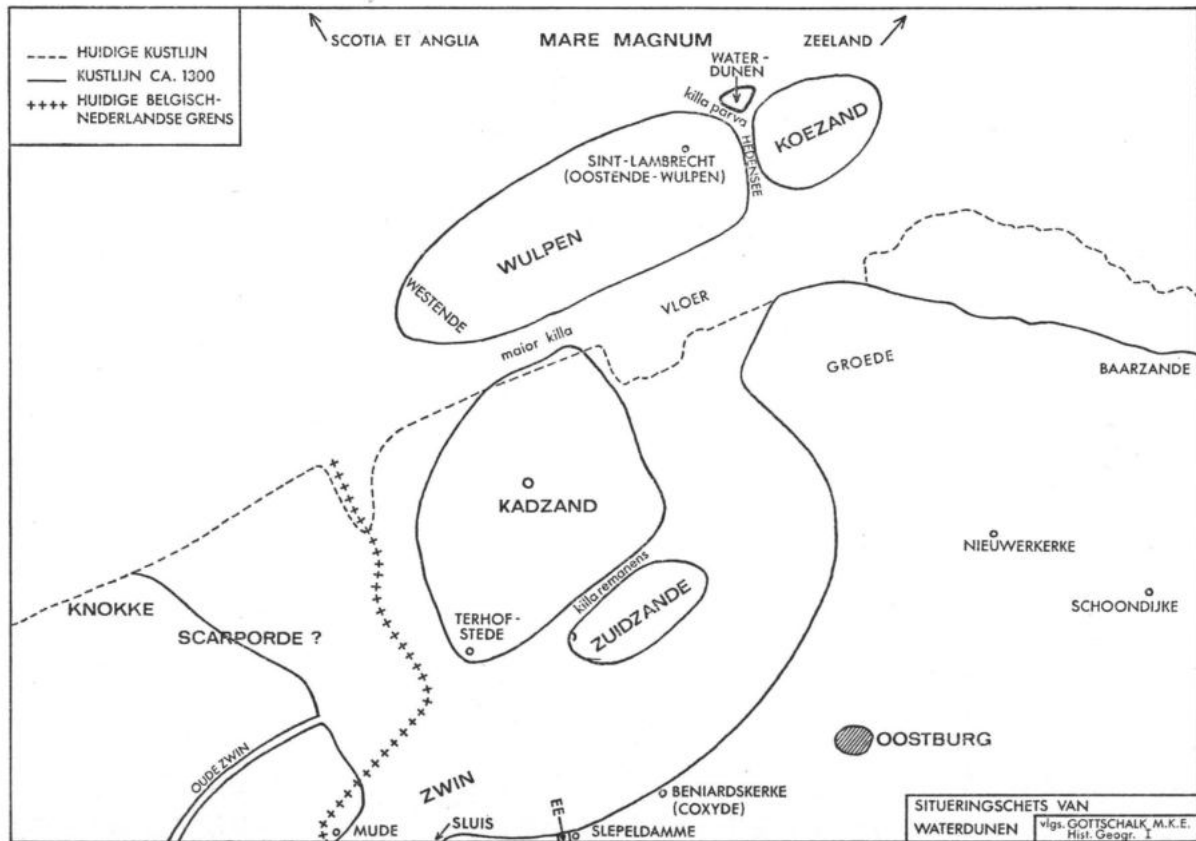
(39) *exceptis terris iacentibus in polro, in quo moratur Willermus dictus Golle, et in polro, qui iacet retro Waterdunes, que sunt terre antique et ideo pertinebunt in perpetuum tantummodo ad decimationem predictorum abbatis et conventus (Idem).*

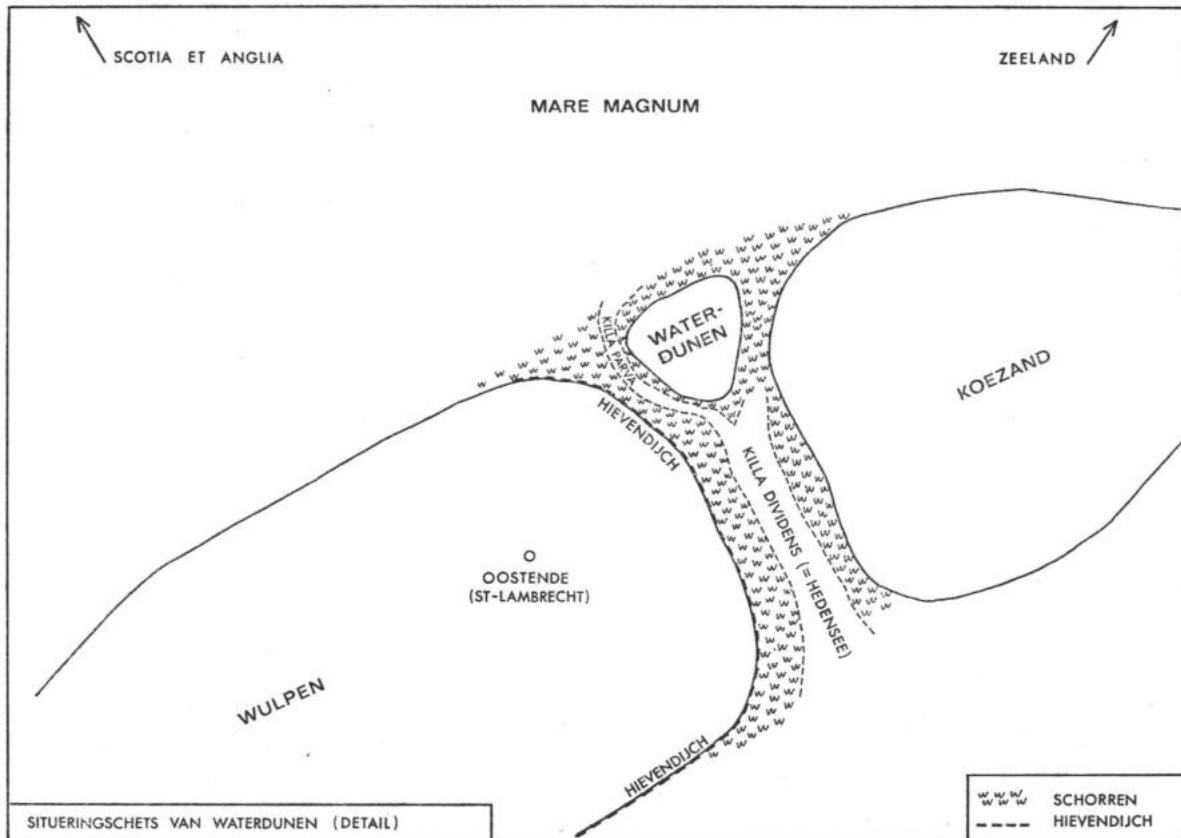
(40) *Item arbitramur quod totum scor, quod iacet extra predictam crecam retro Waterdunes versus Coezant et Zelandiam et versus mare magnum cum omnibus accrescentiis eius presentibus et futuris, est terra nova non contenta intra certos limites alicuius certe parrochie aut aliquarum certarum parrochiarum, et quod pertinebit in perpetuum solummodo et insolidum ad decimationem dictorum episcopi et capituli Tornacensis et magistri, fratrum et sororum (Idem).*

(41) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, dl. I, kaart van westelijk Zeeuws-Vlaanderen.

(42) Ook hier kan Waterdunen toen niet verbonden geweest zijn met een ander eiland, vermits men spreekt van de grond *buiten* de hievendijch van Wulpen in de richting van een schor dat lag tussen Waterdunen en Koezand en in de richting van Zeeland: dus vanuit de oostzijde van Wulpen zag men naar het noordoosten (= Zeeland) een schor tussen Waterdunen en Koezand (cf. voetnoot 34).

(43) De scheiding tussen Koezand en Waterdunen moet beschouwd worden als de voortzetting van de *Hedensee* tussen Wulpen en Koezand, vermits Waterdunen tot Vlaanderen werd gerekend en Koezand tot Zeeland (cf. Transport.).

DE SITUERING VAN WATERDUNEN IN DE TIJD

Over het ontstaan van het eiland Waterdunen is niets positiefs gekend. Geen enkele bron vermeldt ons een gegeven over de opkomst van deze plaats. Derhalve kunnen we slechts door de algemene evolutie van dit kustgebied na te gaan enig licht brengen in dit probleem. Voordat er sprake is van Waterdunen bestonden er immers reeds verschillende eilanden in het kustgebied aan de uitmonding van de *Sincfal* of het Zwin.

Bij de Duinkerke-II-transgressie (IVe-VIe eeuw) ontstond in het gebied ten NO. van Brugge een grote inham, die *Sincfal* en later het Zwin werd geheten. Misschien werd door de verschillende armen van de *Sincfal* een eiland, dat later Wulpen werd geheten, van de rest van de kust afgesneden. Volgens verschillende *vitae* zou de heilige Willibrord in 690 op Wulpen gepredikt hebben, voordat hij verder naar Walcheren trok ⁴⁴. De Noormannen zouden eveneens Wulpen een tijd bezet hebben in de IXe eeuw ⁴⁵. Volgens K. De Flou wordt Wulpen de eerst maal vermeld in 961 ⁴⁶; volgens M. Gyseling dateert de eerste authentieke vermelding van 1050 ⁴⁷. In 1110 treft men op Wulpen een kapel aan en bij de Duinkerke-III-B-transgressie (1127-1163) werd Wulpen slechts gedeeltelijk overstroomd ⁴⁸, waarna het op korte tijd weer werd drooggelegd en steeds meer uitbreiding nam. In de XIIIe eeuw waren er op Wulpen zelfs vier parochies, wat op een relatief grote omvang en bevolking wijst ⁴⁹.

Kadzand duikt in de bronnen voor het eerst op ca. 1111-1115. De naam wijst op de oudste inpolderingen van schorren bij middel van *kaden* of kleine dijken en dus ook op menselijke bewoning. Het is dus wel mogelijk dat dit eiland reeds enige tijd bestond als onbedijkte opwas in de monding van het Zwin. In de XIIe en XIIIe eeuw nam Kadzand een grote territoriale uitbreiding door de inpoldering van nieuwe schorren en aanwasen; nochtans moet de bewoning er minder dicht geweest zijn, vermits er slechts één parochiekerk was ⁵⁰.

Rond deze twee oudere eilanden ontstonden vanaf het einde van de XIIe en in de XIIIe eeuw nog verscheidene andere eilanden. De oorzaak van het opduiken van eilanden uit de zee in deze periode kan men gemakkelijk afleiden uit de regressie van de zee na het einde van Duinkerke-III-B-transgressie ⁵¹. Zo ontstond ten Z. van Kadzand het eiland Zuidzande, dat slechts voor de eerste maal vermeld werd in de hoger genoemde oorkonde van

(44) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 15-16.

(45) Ibidem, p. 18.

(46) De Flou K., *Woordenboek der Toponymie*, dl. XVII, kol. 821.

(47) Gyseling M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 2 dln., s.l., 1960; dl. II, p. 1092.

(48) Verhulst A., *Historische geografie van de Vlaamse kustvlakte tot omstreeks 1200*, in: „Bijdragen tot de Geschiedenis der Nederlanden”, dl. XIV, 1959, pp. 1-37; pp. 19 e.v. & p. 31.

(49) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 115 e.v.

(50) Ibidem, pp. 21-22 & 110-115. — Gyseling M., *o.c.*, p. 547. — De Flou K., *o.c.*, VI, kol. 1074.

(51) Verhulst A., *Hist. Geogr.*, partim.

1290, doch meer dan waarschijnlijk teruggaat tot het einde van de XIIIe eeuw⁵². Aan de oostzijde van Wulpen ontstond er een ander eiland, Koezand, dat aldus voor de eerste maal genoemd werd in 1237. Toen schonk Johanna, gravin van Vlaanderen, een onbedijkte opwas met deze naam aan het O.L.Vrouwshospitaal van Rijsel om het te bedijken. In 1237 bestond Koezand dus reeds een tijd, maar was blijkbaar nog niet bewoond. De bedijking gebeurde vanaf 1243⁵³. Ondertussen had Willem, graaf van Holland en Zeeland, dit eiland opgeëist als zijnde een onderdeel van Zeeland. Immers vanaf 1167 werd als zuidergrens van Zeeland vastgesteld de *Hedensee*, die oorspronkelijk waarschijnlijk een deel van de monding van de Honte omvatte ten O. en NO. van Wulpen. In 1167 bevond er zich daar dus nog een ongerepte watervlakte, vermits er geen enkel probleem naar voren werd gebracht bij de afbakening. Toen Koezand uit de zee opgerezen was, werd de naam *Hedensee* beperkt tot de zeearm tussen dit eiland en Wulpen. Hierop beriep de graaf van Zeeland zich om zijn aanspraken te doen gelden⁵⁴. In een lijst van horigen (ca. 1220) van de Sint-Baafsabdij is er sprake van een *insula de Pulchro Campo* of het eiland Schoneveld, vermoedelijk in de omgeving van Koezand⁵⁵.

In dezelfde omstandigheden als de eilanden Zuidzande, Koezand, Schoneveld en de andere tijdelijke eilandjes in de monding van de Honte, moet ook het eiland Waterdunen in de XIIIe eeuw uit de zee gegroeid zijn. Volgens K. De Flou wordt Waterdunen voor de eerste maal vermeld in 1252⁵⁶. Deze bewering berust echter op een verkeerde interpretatie. Hij verwijst voor deze datum immers naar een verhandeling van J.H. Van Dale over het reglement en de tolleren op de scheepvaart op het Zwin⁵⁷. Dit reglement is het gevolg van een oorkonde van 1252, uitgaande van Margareta, gravin van Vlaanderen, en haar zoon Gwijde, en die een toltarief bevatte voor de handelaars uit het Keizerrijk en voor andere instellingen. Deze oorkonde was in het Latijn gesteld⁵⁸. In 1368 vertaalde en bewerkte een tollenaar uit Sluis, Denijs Royer, die reeds 22 jaren dienst had gedaan, deze oorkonde in het Vlaams. Hij voegde er talrijke bepalingen en tabellen aan toe uit zijn eigen rijke ondervinding; bovendien gaf hij de lijsten van abdijen en steden, die tolvrijdom genoten.

(52) Zie bijlage 1. — Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 38.

(53) A.D.N., Arch. Hôpital Notre-Dame dit Comtesse, nr. 4: *jactum quemdam maris, qui vocatur Koesant, infra terminos Flandrie versus Zelandiam*. — Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 116.

(54) *Ibidem*, pp. 119-120.

(55) Serrure C.P., *Cartulaire de Saint-Bavon à Gand (655-1255)*, Gent, s.d. (1836-1840), p. 107, nr. 137. — Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 124-125.

(56) De Flou K., *o.c.*, XVII, kol. 48.

(57) Van Dale J.H., *Reglement voor de scheepvaart en de heffing der tolleren op het Zwin van den jare 1252, ontdekt in de archiven van Sluis*, in: „Bijdragen tot de Oudheidkunde en Geschiedenis inzonderheid van Zeeuwsch-Vlaanderen, verzameld door H.Q. Janssen en J.H. Van Dale”, dl. V, Middelburg, 1860, p. 1 e.v.

(58) Twee originele ekspedities zijn bewaard in archieven van Keulen en Lübeck, en een kopie in een cartularium van Hamburg. — Ed. in dl. II, pp. 444-455 van: Warnkönig L.A. - Gheldolf A.E., *Histoire de la Flandre et de ses institutions civiles et politiques jusqu'à l'année 1305*, 5 dln., Brussel, 1835-1865.

In deze lijsten komt Waterdunen ook voor⁵⁹. Nu heeft K. De Flou gemeend dat deze lijsten eveneens uit 1252 stamden. Bij de oorspronkelijk Latijnse ekspedities komt echter geen enkele lijst van steden en abdijen voor. We mogen dus besluiten dat deze lijsten van tolvrije abdijen en steden, waaronder Waterdunen, rond het midden van de XIVe eeuw vaste vorm hebben gekregen en in 1368 op schrift werden gesteld en niet uit 1252 dateren.

G.P. Roos doet Waterdunen opklimmen tot 1270⁶⁰. Op wat deze datum berust, hebben we niet kunnen achterhalen.

De oudste met zekerheid te bepalen datum voor Waterdunen is 1290. In dit jaar wordt *Waterdunes* verscheidene malen vermeld in de reeds meer-malen vernoemde oorkonde voor de Sint-Baafsabdij en het O.L.Vrouwshospitaal⁶¹. Er wordt ook een polder genoemd die, vanuit Wulpen gezien, aan de andere zijde van Waterdunen lag en blijkbaar toch op hetzelfde eiland. Deze polder wordt gerangschikt als zijnde „oud land” (*terra antiqua*). Hieruit blijkt duidelijk dat Waterdunen reeds een tijd vóór 1290 door de mens moet ingenomen zijn, vermits er in 1290 reeds sprake is van „oud land” en voltooid inpolderingen.

In 1299 wordt *Waterdunen* voor de eerste maal betiteld als stad in een fragment van een baljuwsrekening van Aardenburg⁶². Inderdaad eerder in de zogenaamde *Inventaire de Pierre d'Estampes* komt Waterdunen nergens voor in de lijsten van Vlaamse steden, die bepaalde overeenkomsten bijtreden, lopend over de periode 1226-1278⁶³.

Uit het eerste decennium van de XIVe eeuw zijn verschillende repartitie-tabellen van allerlei belastingen tot ons gekomen. Hierin wordt Waterdunen steeds vermeld samen met de andere „smalle” steden in het Brugse Vrije: in 1307, *Waterdune*⁶⁴; ca. 1307, de stad *Waterdune*⁶⁵; in 1308,

(59) Ed.: Van Dale J.H., *o.c.*, pp. 22-72, volgens een dokument in het stadsarchief van Sluis.

(60) Roos G.P., *o.c.*, p. 168.

(61) Zie bijlage 1 en voetnoten (35), (38), (39), (40).

(62) Stadsarchief Brugge. — Ed.: Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes, petites villes*, dl. I, p. 93: *En le vile de Waterdunen, de mellee* (= twist, oproer, gevecht): *Hanneman IIIe; Alers Orloghe XII s.; Pieres Walghberlinc III s.; Bauduin Rose XV s.; Margrie, veve Wautier le Neveu X s.*

(63) Archives Nationales te Parijs. — Ed. Warnkönig L.A. - Geldolf A.E., *o.c.*, III, pp. 326-352.

(64) *Chest li grans taille le roy des cent mille lb. de boine monnoie, le quel on doit payer a ceste prochaine Toussaint ki vient l'an M.CCC et VII, et de le taille des XVI^m lb. de rente de boine mounnoie, et des XXX^m lb. del don monseigneur de Flandres, de fevle monnoie ... Chest l'estimations ke les petites villes dou teroir de Bruges doivent payer, cascune son avenant, d'endroit le somme ki est dedens cest rolle escrit sour eaus en commun ... Waterdune pour le taille le roy XL lb. Item pour le rente VII lb. XII s. Item pour le don monseigneur XIII lb. VI s.* (R.A.G., Oorkonden van de Graven van Vlaanderen, Wyffels, nr. 475 & Gaillard nr. 573. — Ed.: De Limburg-Stirum Th., *Codex Diplomaticus Flandriae inde ab anno 1296 ad usque 1327*, 2 dln., Brugge, 1879-1889; dl. II, nr. 223, pp. 64-70).

(65) *Le vile de Waterdune doit paiier pour trois cens lb. et a paiiet pour le roy et pour les florins et nient pour les autres* (R.A.G., O.G.VI., Wyffels, nr. 491).

Waterdune ⁶⁶; tweemaal *Waterdune* ca. 1308 ⁶⁷.

Waterdunen komt eveneens voor in een rekening van de Brugse vloot; hierbij verneemt men dat er in 1316 boden gezonden werden van Waterdunen naar Brugge en Sluis ⁶⁸.

In 1322 roept de baljuw van *Waterdunen* al diegenen op, die aanspraak maken op rechten op *Clene Cadsand*, om te Kortrijk te verschijnen voor de graaf van Vlaanderen en hun rechten te verdedigen tegen de graaf van Namen ⁶⁹. In een rol van belastingen, die de Vlamingen de koning van Frankrijk verschuldigd waren door vroegere vredesverdragen, komt *Waterdune* voor met een bedrag van 557 £. De betalingen, in deze rol opgetekend, lopen over de periode 1306 - 1324 ⁷⁰. Deze rol werd dus afgesloten in 1324 of kort erna. Eveneens ca. 1324 krijgt de tabel van de Transportbelasting haar definitieve vorm ⁷¹. *Waterdune* betaalde per jaar in deze Transportbelasting een aandeel van 4 £ par. op een totaal van ongeveer 8.000 £ par. ⁷². In een oorkonde van 1329, waarbij het interdikt over een aantal

(66) *Ce sont li denier ke li pais de Flandres doit à monseigneur del don ke on lui fist pour son voiage faire à Biauvais apres cest mi aoust l'an M.CCC et VIII ... Les petites viles dou tierroir de Bruges c'est asavoir ... Waterdune V lb. XIII s.* (R.A.G., O.G.VI., Gaillard, nr. 570. — Ed.: De Limburg-Stirum Th., *Codex*, II, nr. 235, pp. 92-94).

(67) 1° *Che sont li denier qui li pays de Flandre a donnet à monseigneur de Flandre pour son voyage que il doit faire en Franche à maintenant ... Che sont les petites ville dou tierroir de Bruges estimées sour chaschune se partie de le somme ki est misse sour elles toutes ensamble, siscomme desus apert ... Waterdune IX lb. X s.* (R.A.G., O.G.VI., Gaillard, nr. 572 — Ed.: De Limburg-Stirum Th., *Codex*, II, nr. 231, pp. 87-89). — 2° *C'est cou ke les petites viles dou terroir de Bruges doivent pour le taille des sondoiers ... Waterdune X lb. XVII s.* (R.A.G., O.G.VI., Gaillard, nr. 571 — Ed.: Idem, nr. 232, p. 90).

(68) f° 26 v°: *Hute ygeven ten vlote bi Claise van Scathille in goeder paye ... Enen bode ysent van Waterdunen te Brughe, X s. ... Gbildolve den Deken, van teringben ende sciphueren, dat hi ghesent was van Waterdunen ter Sluis tot Janne van den Poele, XVI s.* (Ed.: p. 312 van Gilliodts-Van Severen, L., *La marine militaire de Bruges au XIVE siècle*, in: „La Flandre, revue des monuments d'histoire et d'antiquités”, dl. XII, 1881, pp. 291-318).

(69) R.A.G., O.G.VI., St-Genois, nr. 1394 (1322, 13 juni): *Wie Jan fs. Gherolfs Clais fs. Wouter, miins heren man van Vlaendren ... dat wi gheroupen waren bi Pauwel Beniard, baeljou van Waterdunen, over een ghebod te doene van alle denghenen die bem recht vermaten an Clene Cadsand, te wesene te Corterike vor min here van Vlaendren te Corterike jegben den grave van Namen.* — Men zou hieruit kunnen afleiden dat *Clene Cadsand* misschien het eilandje was, waarop Waterdunen lag (Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 124).

(70) S.A.B., Charters, nr. 308. Beschrijving, zie dl. I, pp. 352-354 van Gilliodts-Van Severen L., *Inventaire des Archives de la ville de Bruges. Section première. Inventaire des Chartes. Première série, treizième au seizième siècle*, 6 dln. + inl. + tafels, Brugge, 1871-1885.

(71) Buntinx W., *Het Transport van Vlaanderen (1305-1517). Bijdrage tot de geschiedenis van de financiële instellingen van het graafschap Vlaanderen.* (Onuitgegeven licentiaatsverhandeling, Fac. Lett. & Wijsb., Rijksuniversiteit Gent), 2 dln., 1965; dl. I, p. 90.

(72) De oudste teksttraditie van deze Transporttabel dateert van 1331 (R.A.G., Staten van Vlaanderen, nr. 1349, f° 1 - cfr. infra). Latere tradities zijn van ca. 1357 (R.A.G., Fonds Gent, nr. 171, f° 23 - 23 v° — Ed.: De Limburg-Stirum Th., *Codex*, II, nr. 253, pp. 141-143); einde XIVE eeuw (S.A.G., Charters, serie 93 bis, nr. 6, f° 43 v° - 44); ca. 1397 (S.A.B., Roodenbouc, f° 116) en nog verschillende latere kopieën. — Zie ook Buntinx W., *o.c.*, II, pp. 296-305.

Vlaamse steden en kasselrijen door Filips VI van Valois, koning van Frankrijk, werd opgeheven, werd *Waterdune* bij de onderwerping samen met Aardenburg, Sluis, Mude, Monnikerede en Hoeke vertegenwoordigd door een zekere Woubert Douleven ⁷³.

In 1332 werd er onder Vane Guy, ontvanger van Vlaanderen, een register samengesteld, waarin de afrekening werd opgetekend van de Transportbelasting, de „taille” van de vrede van Arques, de „taille” van Sint-Andries (-bij-Brugge) en de „nieuwe rente”. Dit register werd later nog aangevuld onder de volgende ontvanger van Vlaanderen, Nicolas Guidouche, tot augustus 1336 ⁷⁴. Bij de aanvang van dit register staan de repartitietabellen van deze onderscheiden belastingen. *Waterdune* komt er driemaal in voor, nl. in de Transportbelasting, bij de „taille” voor de vrede van Arques en bij de „taille” van Sint-Andries ⁷⁵. Bij de afrekening van deze belastingen staat de stad *Waterdune* eveneens vermeld. Voor het transport liep de rekening over de periode 1308-1331 en bedroeg 96 £ par. (= 24 x 4). De betaling geschiedde in 1332 of 1333, vermits de som betaald was aan Nicolas Guidouche bij zijn eerste rekening. Voor de vrede van Arques was het aandeel van Waterdunen 25 £ 2 s. 11 d. par. op een totaal van 34.000 £ par. lopend over de periode 1326-1333. De betaling ervan was geschied aan Donato Peruzzi, ontvanger van Vlaanderen in 1327. Voor de „taille” van Sint-Andries was het aandeel van Waterdunen 191 £ 5 d. par. op een totaal van 66.000 £ par., eveneens lopend over de periode van 1326 - 1333. Hiervan werd de rekening voorgelegd aan Hugo Maes, burgemeester van Waterdunen, aan Gijs Hallinc, schepen, en aan Jaquemon Scolemeestre op 7 mei 1331 of 1332. Aan Vane Guy, dus in de loop van 1331 of 1332, werden er 48 £ betaald; aan Nicolas Guidouche, dus in de loop van 1332 of 1333 of kort erna, eenmaal 95 £ 7 d. en een tweede maal 48 £ 5 d. ⁷⁶.

In de percentsgewijze algemene Transportrepartitie, afgeleid uit de Transportbelasting om als verdelingsbasis te dienen voor andere directe belastingen, komt *Waterdune* eveneens voor met een kwote van 12 d. of 1 s. op een totaal van 100 £ voor heel Vlaanderen. Deze repartitie moet blijkbaar ontstaan zijn in het tweede kwart van de XIVe eeuw ⁷⁷.

Het oudste leenboek van de Burg van Brugge vernoemt een leen van 200 $\frac{2}{3}$ gemet bij *Waterdunes*, afhankelijk van een leen op Wulpen. Dit leenboek wordt gesitueerd in de eerste helft van de XIVe eeuw. Er zijn

(73) SA.B., Charters, nr. 329 (1329, 8 jan., n.s.). — A.N. Parijs, J 569, 12bis.

(74) RA.G., St. VI., nr. 1349. Besproken bij Buntinx W., o.c., II, pp. 296-299. — Blockmans F.L., *Le contrôle par le Prince des comptes urbains en Flandre et en Brabant au moyen âge*, in: „Financiën en boekhouding der steden van de XIIIe tot de XVIIe eeuw. Internationaal Colloquium, 6 à 9-IX-1962, Handelingen”, pp. 287-340 (Pro Civitate, Historische uitgaven, nr. 7, 1964); pp. 315-316.

(75) RA.G., St. VI., nr. 1349, f° 1 - 1 v°.

(76) Ibidem, f° 70 - 70 v°. Zie uitgave als bijlage 2.

(77) De oudste teksttraditie ervan komt voor in het Memoriaal van Simon de Rikelike (1323-1336), f° 2 v° - 3 (RA.B. — Ed.: De Smet J., o.c., pp. 143-146). Deze tabel is echter van een andere hand dan het grootste deel van het Memoriaal. — Latere tradities vindt men o.a. in RA.G., Fonds Gent, nr. 171, f° 23 - 23 v° (ca. 1357); idem, nr. 5, f° 33 - 34 v° (ca. 1375); SA.G., Charters, serie 93bis, nr. 6, f° 43 v° - 44 (ca. 1390) en verschillende latere kopieën.

echter talrijke namen en zelfs hele posten geschrapt en andere bijgevoegd; want dit leenboek schijnt lange tijd in gebruik geweest te zijn en het moest bijgevolg voortdurend aangepast worden⁷⁸. De post, waarin Waterdunen voorkomt, is naast talrijke schrappingen en bijvoegingen van namen ten slotte helemaal met een schuin-vertikale streep doorgehaald⁷⁹. Dit wijst erop dat dit leen op een bepaald ogenblik, waarschijnlijk dus in de tweede helft van de XIVe eeuw, weggevallen is.

We hebben reeds hoger aangestipt dat Denijs Royer, een tollenaar uit Sluis, in 1368 een Vlaamse bewerking op schrift stelde van het reglement van de tol op het Zwin, uitgevaardigd in 1252 door Margareta en haar zoon Gwijde, graaf van Vlaanderen. Bij dit tolreglement werden verschillende lijsten gevoegd van tolvrije abdijen en steden. Hierin wordt *Waterdunen* telkens vernoemd⁸⁰. Dat deze lijsten in 1368 opgetekend werden, beduidt echter nog niet dat ze de toestand van het ogenblik juist weergaven. Immers deze Vlaamse bewerking van het tolreglement is opgetekend door Denijs Royer na 22 jaar in functie te zijn geweest als tollenaar. Het is dus in zekere zin een samenvatting van zijn ervaring tot dan toe, zonder een verslag te willen geven van een toestand op een bepaald ogenblik⁸¹.

Na enkele jaren stilzwijgen duikt Waterdunen weer op in een dokument, nogmaals een Transportrekening. Deze keer wordt *Waterdunnes* bestempeld als sedert lange tijd ten onder gegaan en verdronken. Inderdaad in een rekening van de Transportontvangt van 1381 verklaart de ontvanger-generaal van Vlaanderen, Hendrik Lippin, dat men van de inwoners van Waterdunen niets ontvangen had, omdat ze sedert lange tijd verdwenen waren⁸². Ongeveer hetzelfde meldt ons de volgende ontvanger-generaal, Jacob van Screyhem, voor de ontvangst van 1386 met de bepaling niets ontvangen te hebben van Waterdunen omdat het sedert lang verzwolgen was door de zee⁸³. In dezelfde zin spreken ook de latere rekeningen.

Bij de hervorming van de procentuele Transportrepartitie in 1408 wordt *Waterdunen* definitief geschrapt en aangezien als voor altijd verloren. Het komt immers voor bij de lijst van de steden, die voorgoed opgehouden hebben te bestaan⁸⁴.

(78) Het volgende leenboek dateert eerst van 1435 (R.A.B.).

(79) A.R.A., Rekenkamer, nr. 45925, f° 39. Zie uitgave als bijlage 3.

(80) Stadsarchief Sluis. — Ed.: Van Dale J.H., o.c., pp. 22-72: (p. 47) *Dit zijn die steden die toolnevry zijn ende hare poorters ... Waterdunen.* — (p. 62) *Dit sijn diegone die toolnevry sijn in sgraven toolne van Vlaendren ten Damme ... Waterdunen.* — (p. 72) *Dit sijn die vrie stede van Vlaendren ... Waterdunen.* — Zie verder ook de voetnoten (57) en (59).

(81) Dat het dokument, waarvan sprake, niet ineens en systematisch is opgesteld, ziet men duidelijk aan de structuur, nl. dat er talrijke herhalingen zijn van gelijke bepalingen met een andere terminologie. De samenstelling ervan laat overigens duidelijk blijken dat het accumulatief gegroeid is.

(82) A.R.A., Rekenkamer, nr. 47.045, f° 2 v°: *Ceux de Waterdunnes, qui en doivent par an IIII lb., nient, car ce sont perdissés de long tamps.*

(83) Idem, nr. 47.046, f° 2 v°: *Des habitans de Waterdunnes de IIII lb., qu'il en doivent chascun an audit jour. Il sont noyé de la mer de long temps; pour ce neant.* (in margine) *Il est ainsi ou compte precedent.*

(84) R.A.B., Brugse Vrije, charters, nr. 279 („Transportrol”), § 7, blad 5: *Eerst up de steden ende paertijen, die al verdronken sijn van der zee ende verloren teen-*

Volgens M.K.E. Gottschalk zou Waterdunen ten onder gegaan zijn bij de grote overstroming in de winter van 1375-1376. Dit zou, volgens deze auteur, af te leiden zijn uit het feit dat Waterdunen in 1402 in een rekening van de ontvanger-generaal van Vlaanderen samen met Langaardenburg en Watervliet vernoemd wordt als plaatsen, die sedert lange tijd verdronken zijn. Van deze laatste twee plaatsen weet men met zekerheid dat ze in 1375/76 vergingen⁸⁵. Wanneer we nochtans de hoger vernoemde rekeningen van 1381 en 1386 aanhalen, blijkt het dat Waterdunen toen reeds niets meer betaalde omdat het *sedert lange tijd* vergaan was⁸⁶, terwijl bij de posten van Langaardenburg en Roeselare (-bij-Aardenburg) eenvoudig vermeld staat dat deze verdronken zijn zonder aanduiding van een tijdsperiode⁸⁷. We weten dat Langaardenburg en Roeselare in 1375-1376 verdwenen zijn. Voor de auteurs van de rekeningen van 1381 en 1386 moet dit bijgevolg nog duidelijk in hun geheugen liggen. Voor Waterdunen echter vond men het nodig er een onderscheid en verduidelijking aan toe te voegen. De stad Waterdunen is waarschijnlijk dus door de zee verzwolgen vóór Langaardenburg en Roeselare, dus vóór 1375/76 en wel „lang” ervoor. Wat men onder de bepaling „lange tijd” verston, is moeilijk uit te maken. Misschien heeft de ondergang van Waterdunen plaatsgegrepen bij de reeks grote overstromingen van 1356/57⁸⁸. We mogen derhalve aannemen dat Waterdunen als stad in de zee verdwenen is in het derde kwart van de XIVe eeuw, minder dan een eeuw nadat het uit dezelfde zee gegroeid was.

De naam Waterdunen ging nog niet tot de geschiedenis behoren. In 1444 wordt er in een register van de ontvangst van de „regetten” van Damme⁸⁹ gehandeld over een schor in *Waterdune*⁹⁰. Hieruit kan men afleiden dat er toen in het gebied van het vroegere Waterdunen nieuwe aanslibbingen gebeurden. In 1458 is er sprake van de kerk van *Waterdunen*. Want in augustus van dat jaar duidde de kerkmeester van de parochiekerk

wighen daghen zonder die weder te vercrighene in toecommenden tiden ... Item, Waterdunen, dat plach te gheldene in transpoorte IIII lb., quam up thondert XII d., ne sal niet betalen als boven. — Ed.: 1° Priem F.-Delepierre O., *Précis analytique des documents que renferme le dépôt des Archives de la Flandre-Occidentale à Bruges. IIe série*, 9 dln., Brugge, 1843-1858; dl. VI, pp. 139-182. — 2° Gilliodts-Van Severen L., *Inventaire*, dl. IV, pp. 19-30. — 3° Een modern-kritische uitgave zal door ons eertlang gepubliceerd worden bij de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, Handelingen.

(85) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 192.

(86) Zie voetnoten (82) en (83).

(87) Bij de posten Langaardenburg en Roeselare: *nient receu, car il sont noyet* (A.R.A., Rekenkamer, nr. 47.045, f° 2 v°) & *il sont noyé par la mer et pour ce neant* (Idem, nr. 47.046, f° 2 v°).

(88) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, pp. 152-161.

(89) *Reget* (uit het mlat. *rejectus* en het ofr. *reget*): een terrein verkregen door aanwas of aanslibbing; verder nog: een onbebouwd terrein, dat niet beploegd, niet in leen of in cijns uitgegeven was en geen eigendom was, dus een stuk onbeheerde grond. Bijgevolg hoorde het *de iure* aan de landsvorst toe. Dikwijls bedoelde men met *reget* ook een rente of een cijns op zo'n stuk woeste grond, waarvan de inkomsten dan steeds aan de landsvorst toekwamen.

(90) A.R.A., Rekenkamer, nr. 45.317, f° 1 & 11 v°: *In Waterdune. Stevenin de Brabandere over tscor, es nu de vijftste jaerscare, ghaet IX iaer: III lb. par.*

van Waterdunen een „sterfelijke laat” aan in verband met de renten op Koezand, die toekwamen aan het O.L.Vrouwshospitaal⁹¹. Dit is de eerste maal dat er gesproken wordt van Waterdunen als kerkelijke omschrijving. Het is nochtans waarschijnlijk dat een stadje, dat hoger aangeslagen was dan andere „smalle” steden, een parochiekerk heeft gehad; er is echter geen enkel bewijs voorhanden uit de XIVE eeuw. Op het ogenblik dat Waterdunen als stad reeds een eeuw verdwenen was, duikt de naam weer op als een kerkelijke omschrijving, zeer waarschijnlijk op een andere plaats dan de voormalige stad. Dit is echter een verschijnsel dat in kustgebieden na overstromingen meermalen is voorgekomen. Zo lagen de woonkernen van Schoondijke, IJzendijke, Sint-Margriete en Oostmanskerke, die na de laat-middeleeuwse transgressie heropgericht werden, helemaal niet op de plaatsen, die vóór de overstromingen deze naam droegen. Bij het droogleggen van een overstroomd gebied keek men immers uit naar de meest geschikte en veilige plaats van het ogenblik om er zich te vestigen. De naam diepte men soms op uit de herinnering en overlevering, zonder acht te slaan op de vroegere ligging. Een dergelijk verschijnsel moet zich voorgedaan hebben met de XVe-eeuwse parochie Waterdunen. Ze bestreek waarschijnlijk het noordoostelijk gedeelte van de aaneengegroeide resten van de eilanden Wulpen en Koezand⁹², die meestal met de naam Wulpen zonder meer werden aangeduid.

In een griffierol of ferieboek (1457 - 1467) van de vierschaar van het Proosse (= proostdij Sint-Donaas te Brugge) spreekt men van de *prochie Wulpen dict Waterdune*. Aan de andere zijde bemerkt men dat er op het eiland Wulpen ook nog een andere parochie bestond met name Sint-Lambrechts of het vroegere Oostende-Wulpen⁹³, dat in de tweede helft van de XVe eeuw misschien de zuidwestelijke zijde van het eiland Wulpen-Koezand omvatte, vermits de vroegere westwaarts gelegen parochies van Wulpen allen in de zee verdwenen waren⁹⁴. In 1482 duiden twee kerkmeesters van de parochiekerk van *Waterdunen* opnieuw een „sterfelijke laat” aan voor de renten van het O.L.Vrouwshospitaal van Rijsel⁹⁵. In 1488 echter neemt een burger van Brugge, Jan de Hond, voor 40 jaar van voornoemd hospitaal in pacht op het eiland Koezand in de parochie *Waterdunes* een schor, dat dagelijks door de zee overstroomd wordt, met de verplichting het in te dijken⁹⁶. In 1504 geeft hetzelfde hospitaal verschillende schorren, dagelijks overstroomd door de zee in de parochie *Waterdunes* op het „eiland” Koezand, in pacht voor 29 jaar aan Charles Vandehallewyn, heer van Le Bienvenue, met de verplichting ze op zijn kosten te be-

(91) A.D.N., Hôpital Notre-Dame dit Comtesse, nr. 639 (1458, 7 aug.).

(92) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, II, p. 76.

(93) R.A.B., Proostdij van Sint-Donaas, nr. 1508, f° 73 v°. — Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, II, pp. 76-77. — Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes petites villes*, II, p. 5.

(94) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, I, p. 209 & II, p. 5, 35 & 76. — De parochie Wulpen zonder meer gelijk stellen met Sint-Lambrechts, is niet zo zeker. Uit voetnoot (93) blijkt dat men hiermee ook de parochie Waterdunen kon bedoelen.

(95) A.D.N., Hôpital Notre-Dame, nr. 729 (1482, 20 mei).

(96) Idem, nr. 764 (1488, 14 aug.); bij Waterdunes: *et flotte journallement la mer*.

dijken *selon l'exigence des périls de la mer*⁹⁷. In 1510 wordt door dit hospitaal nog eens een schor verpacht op het „eiland” Koezand in de parochie *Waterdunes*, ditmaal voor 36 jaar aan Jacques Masurel en Nicolas Goethals uit Kaprijke, eveneens met de verplichting het te bedijken *à l'encontre et selon l'exigence des périls de la mer*⁹⁸.

Uit het voorgaande kan men afleiden dat er van de parochie Waterdunen tussen 1482 en 1488 een groot gedeelte zoniet geheel moet overstroomd zijn, waarschijnlijk bij de stormvloed van 1483⁹⁹. Achteraf heeft men dan getracht de overstroomde gebieden te herdijken. Na 1510 houden de vermeldingen hiervan op. Blijkbaar heeft men toen alle pogingen tot nieuwe bedijkingen in Waterdunen opgegeven en deze voormalige parochie voor altijd aan de zee overgelaten.

BELANG VAN WATERDUNEN ALS STAD

Aangaande de instellingen en bestuursvormen van Waterdunen zijn de gegevens uit de bronnen bijna onbestaande. Vermits deze stad bij verschillende onderhandelingen, overeenkomsten en belastingen steeds tot de „smalle” steden uit het Brugse Vrije werd gerekend, zouden we kunnen veronderstellen dat haar instellingen in grote lijnen overeenkomen met die van de andere „smalle” steden, temeer daar ze ook gegroeid is in een periode, waarin de meeste van deze steden hun eerste privileges en vrijheidsoorkonden ontvingen (2e helft XIIIe eeuw)¹⁰⁰.

Slechts enkele vaststaande gegevens zijn tot ons gekomen. In 1299 had Waterdunen blijkbaar nog geen eigen baljuw, vermits de baljuw van Aardenburg er optrad¹⁰¹. Maar in 1322 is er sprake van een baljuw van Waterdunen met name Pauwel Beniard¹⁰². Eenmaal wordt er eveneens gesproken van burgemeester en schepenen; nl. bij de afrekening van de „taille” van Sint-Andries wordt Hugo Maes vernoemd als burgemeester van Waterdunen en Gijs Hallinc als schepen¹⁰³.

Waterdunen komt bij de Transportrepartitie voor in de tabel van het algemeen Transport, wat er onbetwistbaar op wijst dat het los stond van ieder kasselrijverband en als onafhankelijk behandeld werd¹⁰⁴. Ook bij de verdelingen van andere lasten stond Waterdunen buiten een of andere kasselrijndeling, in casu het Brugse Vrije¹⁰⁵. Onder de „smalle” steden was Waterdunen zeker niet de minste. Ter vergelijking geven we hier enkele kwoten uit diverse belastingsverdelingen¹⁰⁶

(97) Idem, nr. 823 (1504, 19 juni).

(98) Idem, nr. 850 (1510, 12 maart), bevestigd in 1521, 22 okt. (nr. 938).

(99) Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, II, p. 99.

(100) Gilliodts-Van Severen L., *Coutumes petites villes*, 5 dln., partim.

(101) Zie voetnoot (62).

(102) Zie voetnoot (69).

(103) R.A.G., St. VI., nr. 1349, f° 70 v°. — Zie bijlage 2.

(104) Zie voetnoten (2), (5), (71), (72), (77).

(105) Zie voetnoten (64), (65), (66), (67), (70), (75), (76).

(106) A.: *taille le roy*, 1307 (zie voetnoot 64); B.: rente van 16.000 £, 1307 (zie idem); C.: „gift” aan de graaf, 1307 (zie idem); D.: „gift” aan de graaf voor een

	A	B	C	D	E	F	G
Waterdunen	40 £	7 £ 12 s.	14 £ 6 s.	5 £ 14 s.	9 £ 10 s.	4 £	1 s.
Hoeke	—	—	—	14 £ 6 s.	23 £ 16 s.	2 £ 10 s.	8 d.
Gistel	70 £	13 £ 6 s.	25 £ 12 s.	10 £ 4 s.	17 £	7 £	1 s. 9 d.
Greveningen	60 £	—	—	8 £ 11 s.	14 £ 5 s.	3 £ 10 s.	10 d.
Hugevliet	—	3 £ 16 s.	7 £ 4 s.	2 £ 17 s.	4 £ 15 s.	1 £	3 d.
IJzendijke	80 £	15 £	28 £ 10 s.	11 £ 16 s.	19 £ 13 s.	3 £	8 d.
Kassel	60 £	11 £	21 £	8 £ 11 s.	14 £ 5 s.	3 £	9 d.
Langaardenburg	25 £	—	—	3 £ 18 s.	6 £ 10 s.	1 £ 10 s.	4 d.
Lo	40 £	7 £ 12 s.	14 £ 11 s.	5 £ 14 s.	9 £ 10 s.	4 £	1 s.
Lombardsijde	40 £	7 £ — s.	14 £ — s.	5 £ 14 s.	9 £ 10 s.	4 £	1 s.
Mardijke	—	—	—	5 £ 14 s.	9 £ 10 s.	1 £ 10 s.	4 d.
Monnikerede	—	—	—	14 £ 6 s.	23 £ 16 s.	3 £ 10 s.	10 d.
Mude	—	—	—	14 £ 6 s.	23 £ 16 s.	2 £	6 d.
Oostende	180 £	34 £	64 £ 5 s.	25 £ 14 s.	42 £ 16 s.	6 £	1 s. 6 d.
Roeselare (-bij- Aardenburg)	40 £	5 £ 3 s.	6 £ 5 s.	5 £ 15 s.	9 £ 11 s.	2 £ 10 s.	8 d.

In deze cijfers is er een zekere evolutie en groei waar te nemen. Waterdunen werd in alle repartities meer aangeslagen dan Hugevliet en Langaardenburg, steeds even hoog als Lo en Lombardsijde, en afwisselend gelijk aan of meer dan Roeselare en Mardijke. Terwijl Waterdunen bij de repartities van 1307-1308 één van de minst gekwoteerden was, steeg het bij het Transport in het tweede kwart van de XIVe eeuw boven verschillende steden uit, die vroeger aanzienlijk hoger gekwoteerd stonden, nl. Hoeke, Greveningen, IJzendijke, Kassel, Monnikerede en Mude.

Uit het voorgaande kan men afleiden dat Waterdunen in het begin van de XIVe eeuw helemaal nog niet het relatieve belang had, dat het een 20 à 30 jaar later zou krijgen; het was bijgevolg in de eerste jaren na 1300 nog in volle expansie. Eens volgroeid had het waarschijnlijk dezelfde instellingen als de andere „smalle” steden van de omliggende gebieden, zeker een baljuw, burgemeester en schepenen. In de fiskaliteit werd het even hoog aangeslagen als steden als Lo en Lombardsijde en hoger dan een aantal andere stadjes. Bovendien waren de poorters van Waterdunen vrijgesteld van de Zwintol¹⁰⁷, wat erop wijst dat er een handelsaktiviteit bestond.

BESLUIT

Wanneer we al de hierboven besproken gegevens samenbrengen komen we tot de volgende synthese. *Waterdunen* (*Waterdune, Waterdunes, Waterdunnes*) rees in de loop van de XIIIe eeuw als een eiland uit zee, zoals er vele andere eilanden in deze periode uit de zee ontstaan waren aan de monding van de Honte. Het lag aan de noordoostzijde van Wulpen tussen Wulpen en Koezand en aan het noordelijk uiteinde van de Hedensee. Het centrale polderland van het eiland was omgeven door schorren en kreken. In 1290 wordt Waterdunen voor de eerste maal in een bron vermeld en in 1299 krijgt het de eerste keer de titel als stad.

Het werd gerekend tot de groep van de „smalle” steden in het Brugse Vrije, buiten ieder kasselrijverband, en bezat tol vrijdom op het Zwin. In de belastingsrepartities werd het hoger gekwoteerd dan een aantal andere steden. Terwijl Waterdunen in 1299 nog afhing van de baljuw van Aardenburg, spreekt men in 1322 van een baljuw van Waterdunen. Rond dezelfde tijd verschijnen er ook een burgemeester en schepenen. Het stadje verdween terug in de zee bij het begin van de laat-middeleeuwse transgressie, misschien bij de stormvloed van 1356/57, zeker vóór 1376. Bij de Transporthervorming van 1408 werd het definitief opgegeven. In de XVe eeuw bestond er echter nog een kerkparochie Waterdunen aan de noordoostzijde van het eiland Wulpen-Koezand. Deze parochie overstroomde op het einde van deze eeuw insgelijks, waarschijnlijk bij de stormvloed van 1483. Na 1510 werd iedere poging tot nieuwe bedijkingen voorgoed opgegeven. Van dan af ging Waterdunen voor altijd in de geschiedenis op.

reis naar Beauvais, 1308 (zie voetnoot 66); E.: „gift” aan de graaf voor een reis naar Frankrijk, ca. 1308 (zie voetnoot 67, 1°); F.: Transportbelasting, ca. 1324 (zie voetnoten 71 & 72); G.: procentuele Transportrepartitie, ca. 1340 (zie voetnoot 77).

(107) Zie voetnoot (80).

BIJLAGEN

1.

H(enricus) de Gandavo, aartsdiaken van Doornik, Jacobus, aartsdiaken van Gent, Hugo van Oostburg, kanunnik te Doornik, Banglinus, monnik van Sint-Baafs, en Willem Cleilant, clericus, scheidsrechters in een geschil tussen de bisschop, deken en kapittel van Doornik en de meester, broeders en zusters van het Onze-Lieve-Vrouw-hospitaal te Rijsel enerzijds, en de abt en het convent van Sint-Baafs te Gent anderzijds, betreffende zekere novale tienden, bepalen, na inlassing van hun aanstellingsbrief, het aandeel van elk van beide partijen in de tegenwoordige en toekomstige novale tienden, met hun omschrijving, te Kadzand, Zuidzand, Wulpen, Koezand, Oostburg-Sint-Baafs, Beniardskerke en Hannekenswerve.

Kortrijk; 1290, september 18.

A¹ ORIGINEEL (voor uitgave gebruikt): Perkamant (hoogte: 757 + plica, 61 - breedte 604). — Zegels: 11 aanhechtingsplaatsen voorzien; 6 bewaard. Aangehecht met dubbele perkamenten staart doorheen snede in de plica. Beschrijving (van links naar rechts): 1° klein ovaal zegel in bruine was (beschadigd); adelaar naar links kijkend; legende: [S. HU]GONIS DE OS[T]BURG[H...]. — 2° klein ovaal zegel in donkerbruine was (licht beschadigd); lelie; legende: [S. B]ANGLINI [MON]AC[HI] S. BAVONI[S]. — 3° klein rond zegel in donkerbruine was; plantenstengel; legende: S.WILL[ERMI] CLEILANT. — 4° groot ovaal zegel in donkerbruine was (licht beschadigd); bisschopsfiguur met mijter en staf en aan weerszijden een lelie; legende: [S.] MICH[A]ELIS DEI [GRATIA] TORNACENSIS EP[ISCOPI]; tegenzegel: gemijterd hoofd met staf, en legende: S. MICHAELIS TORN. EPISCOPI. — 5° groot ovaal zegel in bruine was (zwaar beschadigd); vage persoonsfiguur; legende: [...] ECCLE[SIE ...]; tegenzegel: figuur met kruis. — 6° groot ovaal zegel in bruine was (fragment); persoonsfiguur (abt?) met staf en boek; legende: [...]S ABB[...]; tegenzegel: staf en lelie.

Bij deze oorkonde is geïnfixeerd de oorkonde, waarbij Michael, bisschop van Doornik, zijn goedkeuring hecht aan onderhavige oorkonde (1290, 26 september).

Op de rug (van boven naar onder): hand s. XVIII: „Sententia arbitralis lata per Tornacenses et Gandavenses archidiaconos inter episcopum, decanum et capitulum Tornacense ac magistrum, fratres et sorores hospitalis beatae Mariae Insulensis iuxta Aulam ex una et abbatem ac conventum Sancti Bavonis Gandavensis ex altera super iure decimarum novalium in terris et locis in quibus dicti abbas et conventus dicebant se habere ius patronatus versus Catsandt, Wulpen, Ostburch, etc., de anno

1290 — N° 105 — Casse 23 N 3." — 2° hand s. XIV:
„Concordia super decimis novalium”.

RA.G., Sint-Baafs, oorkonden, nr. 531 (nr.
in voorlopige inventaris: 490).

A² ORIGINEEL: Perkament, 1 zegel.

A.D.N., Hôpital Notre-Dame dit Comtesse,
nr. 135.

B AFSCHRIFT s. XIV: Cartularium Sint-Baafsabdij (perkament),
f° 157-159, onder de rubriek: „Arbitrium de decimis in Cad-
zant et locis circumvicinis, CCCXIX” naar A¹.

RA.G., Bisdóm Gent, reeks R, nr. 1.

Universis presentes litteras inspecturis, magistri H. de Gandavo Tornacensis, Jacobus Gandensis archidiaconi, et Hugo de *Ostburgh* canonicus ecclesie Tornacensis, dominus Banglinus monachus monasterii Sancti Bavonis Gandensis et magister Willermus dictus *Cleilant* clericus, salutem in Domino sempiternam.

Noverit universitas vestra quod cum inter reverendum predictum dominum Tornacensem episcopum, venerabiles viros decanum et capitulum ecclesie Tornacensis, magistrum, fratres et sorores hospitalis beate Marie Insulensis iuxta Aulam ex una parte et religiosos viros abbatem et conventum predicti monasterii Sancti Bavonis ex altera parte, super quibusdam decimis novalium orta esset materia questionis et lis, cum non modicis partium laboribus et expensis diutius agitata timeretur etiam verisimiliter, ne super decimis futurorum novalium inter dictas partes nova suscitaretur litis materia sumptuose, tandem bonorum virorum interveniente consilio dicte partes pro bono pacis super premissis et super omnibus presentibus et futuris decimis novalium presentium et futurorum in dyocesi Tornacensi in terris et locis, in quibus dicti abbas et conventus dicebant se ius habere patronatus, et in terris et locis vicinis seu adiacentibus, de quibus inter partes predictas controversia erat vel fore timebatur, et super fructibus eorum et expensis litis seu litium necnon et super expensis faciendis in causa seu negotio arbitrari et super accessoriis eorundem in nos compromiserunt sub modis et formis contentis in instrumento compromissi sigillis partium sigillato, cuius tenor sequitur in hec verba. (a)

Nos igitur, onere compromissi huiusmodi in nos suscepto, auditis partium petitionibus et responsionibus ad easdem receptis in animas ipsarum partium a suis procuratoribus, super hiis, super quibus iurandum erat, prestitis iuramentis, informatione recepta tam per inspectionem locorum, de quibus age-

(a) Op deze plaats werd een afschrift ingelast van de aanstellingsoorkonde van de scheidsrechters (Origineel: RA.G., Sint-Baafs, oorkonden, 1289, 11 juli).

batur, que propriis oculis subiecimus, quam per confessiones partium, per depositiones etiam testium coram predictis iudicibus (b) productorum et aliorum, quos partes predictae coram nobis prodixerunt, quos iuratos diligenter audivimus et examinavimus et fama et vulgi opinione adminiculum presentibus auditis, que partes dicere et proponere voluerunt coram nobis, et omnibus rite actis, prout fieri poterat et debebat secundum denorem (c) eiusdem compromissi, die demum ad audiendum sententiam nostram arbitralem sive sententias nostras arbitrales, dictam compositionem vel ordinationem, dicta (d) compositiones vel ordinationes nostras coram nobis assignata ad sabbatum post Exaltationem Sancte Crucis anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo¹, ipsa die partibus predictis per suos procuratores coram nobis comparentibus et sententiam arbitralem dictam (e) compositionem vel ordinationem, sententias arbitrales dicta compositiones vel ordinationes nostras super premissis ferri, dici et fieri petentibus, nos tractatu inter nos habito, volentes quod nostra pronuntiatio vires et effectum habeat meliori modo quo valere potest habito respectu ad compromissum predictum sententiando, arbitrando, componendo vel ordinando super premissis de quibus in nos est compromissum. De consilio proborum dicimus, pronuntiamus et declaramus et arbitramur in modum qui sequitur.

Videlicet quod omnes antiquae decime, quas huc usque predicti abbas et conventus de Sancto Bavone² percipere consueverunt sive intra certos limites certe parochie seu certarum parochiarum sive non intra, et etiam decime novales presentes, quas recipere consueverunt de terris iam cultis, et future que recipiende sunt de terris non cultis usque in presens sed in futurum colendis intra certos limites certe parochie seu certarum parochiarum ad predictos abbatem et conventum de Sancto Bavone solummodo et insolidum pertinebunt in perpetuum. Item arbitramur quod omnes decime novales presentes, quas usque in presens recipere consueverunt abbas et conventus predicti de terris iam cultis, et similiter future, que recipiende sunt in futurum de terris nondum cultis sed in futurum colendis, non ratur certos limites certe parochie seu certarum parochiarum, quantum se extendit patronatus illorum, per medietates dividuntur in perpetuum inter dictos abbatem et conventum ex una parte, episcopum et capitulum Tornacensem, fratres et sorores hospitalis Sancte Marie Insulensis iuxta Aulam³ ex altera. Item arbitramur quod omnes decimas novales, quas abbas et conventus predicti non intra certos limites certe parochie seu certarum parochiarum extra loca predicta perceperunt, per se vel nuntios suos aut censuarios a tempore petitionis edite ipsis abbati et conventui predictis a predictis episcopo et capitulo, fratribus et sororibus coram iudicibus delegatis restituere pro medietate te-

(b) *Onleesbaar woord.*

(c) *Sic.*

(d) *Sic ; bedoeld wordt dictas.*

(e) *Sic ; bedoeld wordt dictam.*

(1) 1290, 16 september.

(2) *conventus de Sancto Bavone, Sint-Baafsabdij te Gent.*

(3) *hospitales Sancte Marie Insulensis iuxta Aulam, Onze-Lieve-Vrouw-hospitaal te Rijsel, alias hôpital Notre-Dame dit Comtesse.*

nentur eisdem. Item arbitramur nullam octo parrochiarum, quarum quinque site sunt in insulis maris, una scilicet in *Cadzant*⁴ et quatuor in *Wulpia*⁵, videlicet *Ostende Wlpie*, *Avenkerke*, *Remboudorp*, *Westende Wulpie*⁶; et tres site sunt iuxta mare, videlicet Sancti Bavonis in *Ostburgh*⁷, *Beniardskerke*⁸, *Hanekinerwerve*⁹ versus mare et versus partes illas, per quas solebat aliquando currere mare, esse aliquibus certis limitibus inclusam nisi forte limites illi certi sint dici, qui dicuntur *bievendijch*¹⁰, protensi versus mare aut versus partes illas, in quibus aliquando fluxit mare extra dicum, qui dicitur *bievendijch* infra quem ecclesie habentes *bievendijch* sive site sint in insulis maris sive iuxta mare, primo creduntur fuisse fundate mari fluente exterius versus dicum, qui dicitur *bievendijch*, quem arbitramur certum limitem parrochie et parrochiarum, in quibus iacet *bievendijch*. Item arbitramur quod, quecumque terre iacent intra *bievendijch* in parrochiis habentibus *bievendijch*, sive sint nove sive veteres sive aliquando exculte sive nondum exculte, omnes pertinebunt in perpetuum insolidum ad decimationem abbatis et conventus Sancti Bavonis. Item arbitramur quod, quecumque terre in parrochiis habentibus *bievendijch* iacent non intra *bievendijch* et sunt nove, pertinebunt in perpetuum ad decimationem communem inter partes predictas, videlicet in *Wulpia a bievendijch* versus *Cadzant* usque ad maiorem killam¹¹ dividentem inter terras *Wulpie* et terras *Cadzandie*, et ab *bievendijch* versus *Coezant*¹² usque ad killam dividentem¹³ *Wulpiam a Coezant*, et a *bievendijch* versus *scor*, quod jacet inter *Waterdunes*¹⁴ et *Coezant* et *Zelandiam*¹⁵, usque ad killam parvam, que a killa dividente *Coezant a Wulpia* incipit et protenditur extra ultimum dicum de *Wulpia* versus *Waterdunes* et transit retro *Waterdunes* versus mare magnum¹⁶, et ab dico versus mare magnum quod extenditur versus *Scotiam* et *Angliam*¹⁷, et ab dico in *Westende Wulpie* usque ad mare quod extenditur versus *Knocke*¹⁸ et versus

(4) *Cadzant*, Kadzand, eertijds eiland, thans gemeente (Ned., Zeeland, Z.VI.). — Zie Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, partim.

(5) *Wulpia*, Wulpen, eertijds eiland ten N. van Kadzand. — Zie, idem.

(6) *Ostende Wlpie*, *Avenkerke*, *Remboudorp*, *Westende Wulpie*, resp. Oostende-Wulpen alias Sint-Lambrechts, (Vern)avenkerke alias Briele, Remboudsdorp en Westende-Wulpen alias Sint-Precatuskerke: de vier parochies van het eiland Wulpen ca. 1300. — Zie, idem.

(7) *Sancti Bavonis in Ostburgh*, Oostburg-Sint-Baafs, parochie in en rond Oostburg (Ned., Zeeland, Z.VI.).

(8) *Beniardskerke*, Beniardskerke alias Coxyde, eertijds haven en dorp aan het Zwin, tussen Sluis en Oostburg (Ned., Zeeland, Z.VI.), in 1404 verdrongen.

(9) *Hanekinerwerve*, Hannekenswerve, tegenwoordig de plaats Draaibrug, ten NW. van Aardenburg (Ned., Zeeland, Z.VI.).

(10) *bievendijch*, zie p. 5, voetnoot 29.

(11) *killam*, kil. zie p. 6, voetnoot 31.

(12) *Coezant*, Koezand, eertijds (XIIIe-XIVe eeuw) eiland ten O. van Wulpen, daarna één geworden met Wulpen (XVe eeuw), tenslotte verdrongen (cf. Gottschalk, *Hist. Geogr.*, partim.).

(13) *killam dividentem*, bedoeld wordt hier de *Hedensee* (Zie p. 6).

(14) *Waterdunes*, Waterdunen (cf. supra, partim).

(15) *Zelandiam*, Zeeland (Ned.).

(16) *mare magnum*, de Noordzee.

(17) *Scotiam et Angliam*, Schotland en Engeland.

(18) *Knocke*, Knokke (gem., W.VI., knt. Brugge).

Scarporde ¹⁹. Item arbitramur quod omnes jactus sive accrementa, que in futurum ad terram de *Wulpia* versus mare magnum, extensum versus *Scotiam* et *Angliam*, et similiter versus mare extensum versus *Knocke* et *Scarporde* sic fient ut non indigeant dicatione per novum dicum versus *Wulpia* sed solummodo versus mare, pertinebunt in perpetuum ad communem decimationem inter partes predictas, exceptis sexaginta mensuris in frontibus de *Avenkerke* et *Ostende Sancti Lamberti* ²⁰ extra dicum versus mare, infra quos omnes terre proventure sive per crementum sive per acrementum solummodo et insolidum pertinebunt perpetuo ad decimationem abbatis et conventus predictorum. Item arbitramur quod omnes jactus maris constituentes in dictis partibus maris insulam separatam aut insulas separatas, distantem aut distantes per medium cursus maris, valentis portare naves onustas in medio fluxu et in medio refluxu inter dictas insulas et *Wulpiam*, sic ut dicta insula vel dicte insule indigeant dicatione per novum dicum, undique insula talis et insule tales perpetuo pertinebunt solummodo et insolidum ad decimationem episcopi et capituli Tornacensis, magistri, fratrum et sororum hospitalis beate Marie Insulensis iuxta Aulam, quemadmodum in presens insula de *Coezant* pertinet insolidum ad decimationem eorundem. Item arbitramur quod omnes decime novalis proventure in accremento terre de *Cadzant* versus *Mudam* ²¹, versus *Hanekinewerve*, versus *Beniardskerke* et versus parrochiam Sancti Bavonis in *Ostburgh*, sic quod non indigeat accrementum tale dicatione per novum dicum versus terram cui accrescit sed solummodo versus mare et versus *Mudam* et parrochias predictas, in perpetuum pertinebit ad decimationem abbatis et conventus predictorum solummodo et insolidum et hac virtute compositionis habite super terras de *Cadzant* dudum inter partes predictas. Tale enim accrementum arbitramur appellari in dicta compositione accrementum terre de *Cadzant* et censi nomine insule vel terre de *Cadzant*. Item arbitramur quod, si per iactum maris contingat crescere insulam novam vel insulas novas inter *Cadzant* et *Mudam* in mari et similiter inter *Cadzant* et dictas tres parrochias in parte opposita mari sitas, que distat vel que distant a terra secundum predictum modum et indigeat vel indigeant dicatione nova, undique illa insula vel ille insule in perpetuum pertinebunt ad decimationem communem inter partes predictas. Et per hunc modum etiam arbitramur quod tota insula de *Zuitzant* ²², prout extendit se in presens circumquaque et extendit in futurum, in perpetuum pertinebit ad decimationem communem partium earundem, ita quod, si medium inter dictam insulam et *Cadzant* contingat in futurum exsicari in toto vel in parte, killa remanens in medio post recessum maris erit limes inter decimationem terre de *Cadzant*, que insolidum pertinet ad dictos abbatem et conventum, et decimationem terre de *Zuitzant*, que pertinet ad decimationem communem inter partes predictas. Consimili modo arbitramur etiam quod, si aliqua alia nova insula vel alique alie nove

(19) *Scarporde*, eertijds plaats ergens ten O. of ZO. van Knokke.

(20) *Ostende Sancti Lamberti*, Oostende-Wulpen alias Sint-Lambrechts (cf. supra).

(21) *Mudam*, (Sint-Anna-ter-)Muiden, eertijds havenstad aan het Zwin tegenover Sluis, tegenwoordig een wijk van Sluis (Ned., Zeeland, Z.VI.).

(22) *Zuitzant*, Zuidzande, eertijds een eiland, thans een dorp ten ZO. van Kadzand (Ned., Zeeland, Z.VI.).

insule oriatur vel oriantur inter *Cadzant* et *Mudam* seu inter *Cadzant* et alias tres parrochias dictas, si contingat exsiccari inter illam insulam vel illas insulas et *Cadzant* seu inter illam insulam vel insulas et dictas tres parrochias vel duas vel alteram illarum, killa remanens erit limes decimationum inter *Cadzant* et insulam illam vel insulas illas; consimili modo in dictas parrochias tres et dictam insulam vel insulas. Item arbitramur quod, quicquid continget accrescere fronti parrochie de *Beniardskerke* versus *Cadzant* usque ad sexaginta mensuras terre, pertinebit solummodo ad decimationem predictorum abbatis et conventus perpetuo in insolidum tanquam existens intra certos limites illius parrochie. Item arbitramur quod, quicquid continget accrescere frontibus parrochiarum de *Hanekinewerve* et Sancti *Bavonis* in *Ostburgh* et similiter de *Ostende Wulpie* versus mare, quod currit inter illas parrochias et *Cadzant*, in perpetuum pertinebit ad decimationem communem inter partes predictas. Item arbitramur quod polrus dicatus ultimo inter *Slepeldam*²³ et *Sluse*²⁴ terra antiqua est. Et quia ignoramus parrochiam de *Hanekinewerve* habere dicum, qui vocatur *hievendijch*, arbitramur terras contentas infra dictum polrum versus *Laepscore*²⁵ et versus *Heyle*²⁶ et versus *Hanekinewerve*, quatinus se extendit personatus abbatis et conventus Sancti *Bavonis*, esse terram antiquam. Et similiter arbitramur quod polrus, in quo sita est grangia Sancti *Bavonis*²⁷, terra antiqua est. Et similiter arbitramur quod pars polri salsi²⁸, que excedit polrum comitisse²⁹ et polrum grangie versus mare, terra antiqua est et quod pertinebit idcirco in perpetuum iste terre solummodo et insolidum ad decimationem abbatis et conventus predictorum. Pars autem residua polri salsi contenta videlicet inter polrum grangie et polrum comitisse, prout se extendit usque ad patronatum Sancti *Petri*³⁰, et similiter totus polrus, qui dicitur polrus comitisse, arbitramur quod terre nove sunt et non contente intra certos limites certe parrochie aut certarum parrochiarum et quod pertinebunt ad communem decimationem partium predictarum in perpetuum. De terris autem jacentibus extra *hievendijch* in *Wulpia* versus *Cadzant* usque ad crecam predictam inter *Cadzant* et *Wulpia*, sive sint exculte aliquando sive non, arbitramur quod omnes sunt terre nove et quod idcirco pertinebunt in perpetuum ad communem decimationem inter partes predictas, exceptis dumtaxat terris contentis in polro domini *Henrici* de *Zekervliet* et polro qui dicitur *Rascardi* et polro qui dicitur *Zoetemins*³¹, que sunt terre antique et ideo pertinebunt insolidum perpetuo et decimationem predictorum abbatis et conventus. Item arbitramur de terris jacentibus extra *hievendijch* in *Wulpia* versus *Coezant*

(23) *Slepeldam*, Slepeldamme, plaats ten NW. van Aardenburg, eertijds aan de monding van de Ee in het Zwin, tussen Sluis en Oostburg (Gottschalk M.K.E., *Hist. Geogr.*, partim).

(24) *Sluse*, Sluis (gem., Ned., Zeeland, Z.VI.).

(25) *Laepscore*, Lapscheure (gem., W.VI., knt. Brugge).

(26) *Heyle*, Heile, dorp ten ZW. van Aardenburg (Ned., Zeeland, Z.VI.).

(27) *polrus, grangia*, Oudepolder, ten W. van Groede (Ned., Zeeland, Z.VI.).

(28) *polri salsi*, Zoutenpolder, ten NW. van Groede.

(29) *polrum comitisse*, 's Gravenpolder, ten NW. van Groede.

(30) *Sancti Petri*, Sint-Pietersabdij te Gent.

(31) *polro domini Henrici de Zekervliet, polro ... Rascardi, polro ... Zoetemins*, polders aan de zuidzijde van het eiland Wulpen.

et versus *Zelandiam* usque ad crecas predictas inter *Wulpiam* et *Coezant* et retro *Waterdunes*, quod omnes sunt terre nove non contente intra certos limites alicuius certe parrochie vel aliquarum certarum parrochiarum et pertinebunt ad communem decimationem in perpetuum inter partes predictas exceptis terris iacentibus in polro in quo moratur Willermus dictus *Golle* et in polro qui iacet retro *Waterdunes*³², que sunt terre antique et ideo pertinebunt in perpetuum tantummodo ad decimationem predictorum abbatis et conventus. Item arbitramur quod totum *scor*, quod iacet extra predictam crecam retro *Waterdunes* versus *Coezant* et *Zelandiam* et versus mare magnum, cum omnibus accrescentiis eius presentibus et futuris est terra nova non contenta intra certos limites alicuius certe parrochie aut aliquarum certarum parrochiarum et quod pertinebit in perpetuum solummodo et insolidum ad decimationem dictorum episcopi et capituli Tornacensis et magistri, fratrum et sororum. Item arbitramur de terris iacentibus in *Wulpia* versus mare magnum et versus *Knochke* (f) et *Scarport*, sique sint, quod sunt terre nove non contente certis limitibus alicuius certe parrochie seu certarum parrochiarum et quod idcirco pertinebunt in perpetuum ad communem decimationem inter partes predictas. Item quia abbas et conventus predicti, ut arbitramur, vexaverunt minus iuste et absque probabili causa predictos episcopum et suos consortes in processu cause ad probandum videlicet quod polri et terre, de quibus declaratio facta est in actis, site erant in dyocesi Tornacensi et extra castellaniam Curtracensem³³ et extra *Wasiam*³⁴ et extra parrochiam de *Capric*³⁵ et de *Eclo Sancti Vincentii*³⁶ et de *Eclo Sancti Egidii*³⁷, condemnamus eosdem in quadraginta libras turonenses parti adverse reddendas. Ceteras autem expensas in lite factas hinc inde a partibus coram iudicibus delegatis tam in causa principali quam in causa appellationis et etiam coram nobis in causa arbitrarij recompensamus, in hoc predictis viris religiosis abbati et conventui monasterii Sancti Bavonis Gandensis condescendentes, quemadmodum eisdem jam supra in pluribus articulis arbitrii nostri condescendimus in favorem religionis iniungentes partibus sub pena in compromisso contenta, quod infra festum beati Remigii proximo venturum³⁸ presenti arbitrio nostro sigilla sua apponant vel apponi procurent, supplicantes reverendo patri episcopo Tornacensi quod presens nostrum arbitrium sua pontificali auctoritate velit confirmare. Iniungimus autem (g) quod fructus, restituendos episcopo et consortibus eius a parte adversa, infra festum Nativitatis beati Johannis

(f) *Sic.*(g) *Gevolgd door partibus, doorstreept.*(32) *polro ... Willermus ... Golle, polro ... retro Waterdunes*, polders in de nabijheid van Waterdunen.(33) *castellaniam Curtracensem*, kasselrij Kortrijk, omschrijving in het graafschap Vlaanderen.(34) *Wasiam*, (Land van) Waas, omschrijving in het graafschap Vlaanderen.(35) *Capric*, Kaprijke (gem., O.Vl., hfpl. knt.).(36) *Eclo Sancti Vincentii*, Eeklo (gem., O.Vl., hfpl. knt.).(37) *Eclo Sancti Egidii*, Lembeke (gem., O.Vl., knt. Kaprijke).

(38) 1290, 1 oktober.

Baptiste proximo venturum³⁹ restituantur, nisi steterit per episcopum et eius consortes ne infra dictum tempus dicte terre mensurentur et fructus earum iusto precio estimentur per ad hoc electos aut eligendos a partibus.

Datum et actum in Curtraco anno Domini millesimo CC^o nonagesimo feria secunda post Exaltationem Sancte Crucis.

Et nos, magister H. Tornacensis et J. Gandensis in ecclesia Tornacensi archidiaconus et Hugo de *Ostburgh* dicte ecclesie canonicus necnon dominus Banghelinus monachus monasterii Sancti Bavonis predicti et magister Willemus dictus *Cleilant* clericus in testimonium premissorum sigilla nostra presentibus litteris duximus apponenda.

Nos etiam M., Dei gratia Tornacensis episcopus, decanus et capitulum Tornacense, magister, fratres et sorores hospitalis beate Marie Insulensis iuxta Aulam, et nos etiam abbas et conventus Sancti Bavonis Gandensis predicti dictam pronuntiationem seu dictum seu arbitrium, prout prolatum est, in omnibus et per omnia laudamus et approbamus; et predictis omnibus et singulis nostrum assensum libere impertimur, promittentes quod contra premissa vel aliquod premissorum per nos vel per alium non veniemus in futurum.

In cuius rei testimonium et munimen sigilla nostra presentibus litteris duximus appendenda.

Datum anno et die predictis.

(39) 1291, 24 juni.

2.

Register, waarin de afrekeningen werden opgetekend van het Transport, de „taille” voor de vrede van Arques en de „taille” van Sint-Andries, en dit voor elke „vrije” stad en kasselrij afzonderlijk, evenals voor de „habitanten” van het Land van Waas en het Land van Beveren; partim: Waterduinen.

1332 - 1336.

Papieren boekhoudingsregister (98 f^o) in een perkamenten band; dikwijls gebruikt door Italiaanse financiers; formaat: 415 op 155; dik papier met het watermerk: langwerpige kruis, dat 2 cirkels snijdt, vertikaal boven elkaar.

Het gehele register is geschreven met dezelfde hand. Het grootste gedeelte in een bruine inkt (gaande tot het midden van 1332); latere aanvullingen in een meer donkere inkt (midden 1332 - 1336).

Het grootste gedeelte van het register loopt over de periodes toen Vane Guy en Nicolas Guidouche ontvangers van Vlaanderen waren. Het schijnt samengesteld te zijn ten behoeve van Pierre de Douay, *maistre des comptes* van de graaf (1329 - 1349).

Titel op de achterzijde van de kaft (gelijktijdige hand):

„Comptes des villes et chastelleries de Flandres pour mestre Pierre de Douay”.

RA.G., Staten van Vlaanderen, nr. 1349.

f° 70

Waterdune

Le ville de Waterdune doit pour le transport de Lile¹, Douay² et Bethune³ pour le noel l'an VIII jusques au mars l'an XXXI, c'est par XXIII ans, chascun an III lb., montent LXXXXVI lb. Paiiet à Nicolas, receveur⁴, par sen premier compte. Comptet. (a)

f° 70 v°

Waterdune

Le ville de Waterdune doit pour le pais d'Arque⁵ pour leur porcion des XXXIII^m lb. par., XXV lb. II s. XI d. à paiier à VIII ans, c'est chascun an III lb. II s. XI d. ob. Et commença li premiers paiemens au noel l'an XXVI. (b)

Encore doivent il pour le pais de Saint Andriu⁶, pour leur porcion des LXVI^m lb. par., CLXXXI lb. V d. à paiier à VIII ans, c'est chascun an XXIII lb. XVII s. VI d. ob. Et commença li premiers paiemens au noel l'an XXVI. (c)

Somme qu'il doivent II^c XVI lb. III s. III d. (d)

De che paiiet par le conte Donat⁷ en rabat de che qu'il doivent pour leur porcion de le pais d'Arque, XXV lb. II s. XI d. (e)

Comptet à Hugue fs. Maes, borchmestre de le dite ville, à Ghijs Hallinc, eschevin, et à Jaquemon Scolemestre, le VIIe jour de may⁸ et aussi ont il comptet du transport.

De che paiiet à Vane, receveur⁹: XLVIII lb., comptet.

Item à Nicolas, receveur, par sen premier compte, III^{xx} XV lb. VII d., comptet.

Ensi doivent XLVIII lb. V d., paiiet à Nicolas par sen premier compte, comptet. (f)

(a) Paiiet ... comptet : *in meer donkere inkt* (= aanvulling).

(b) *Gevolgd door* : montent les VI années XVIII lb. XVII s. IX d., *doorstreept*.

(c) *Gevolgd door* montent les VI années CXLIII lb. V s. III d., *doorstreept*.

(d) Somme ... III d. : *in meer donkere inkt* (= aanvulling).

(e) *Gevolgd door* : Ensi demeure qu'il doivent CXXXVII lb. XVII s. I d., *doorstreept*.

(f) De che paiiet ... comptet : *in meer donkere inkt* (= aanvulling).

(1) *Lile*, Rijsel (fr. Lille), stad (Fr., dep. Nord, hfpl. dep.).

(2) *Douay*, Dowai (fr. Douai), stad (Fr. dep. Nord, hfpl. arr.).

(3) *Bethune*, Béthune, stad (Fr., dep. Pas-de-Calais, hfpl. arr.).

(4) *Nicolas*, Nicolas Guidouche, ontvanger van Vlaanderen (1332-1336).

(5) *Arque*, Arques, gem. (Fr., dep. Pas-de-Calais, arr. Saint-Omer, knt. Saint-Omer-sud).

(6) *Saint-Andriu*, Sint-Andries (-bij-Brugge) (W.Vl., knt. Brugge).

(7) *Donat*, Donato Perruzzi, ontvanger van Vlaanderen (1327).

(8) 7 mei 1331 of 1332.

(9) *Vane, receveur*, Vane Guy, ontvanger van Vlaanderen (1332).

3.

Leenboek van de Burg van Brugge, partim Waterdunen.
z.d. (eerste helft XIVE eeuw).

Papieren register; s. XIV in. met latere aanvullingen, verbeteringen en doorhalingen.

A.R.A., Rekenkamer, nr. 45925.

- f° 39 Will[aume] f. (a) Jans fs. Gherolfs (b) ¹ van Oestende ² (c) tient en fief XXVIII m[esures] de terre gisant en Wulpen et si tient on de luy CC m[esures] et le II paers de mesures de Waterdunes et vaut le m[esure] par an XVIII s. par. et doet serwir mons[eigneur] XL jour ensi comme li autres et foy. (d)

(a) Gevolgd door Will[aume]s, *doorstreept*.

(b) Gherolfs *boven* Jans, *doorstreept*.

(c) Gevolgd door: Demisele Merg[erite] f. Boudin noes (*sic*) Will[aume] f. Jehan Gherolfs van Oestende — Gherolfs fil Jehan Gherolfs, *doorstreept*.

(d) Geheel deze post is met een schuin-vertikale streep doorgehaald.

(1) Jans fs. Gherolfs, waarschijnlijk dezelfde persoon als de oorkonder van de oorkonde, waarin de baljuw van Waterdunen wordt vernoemd (R.A.G., O.G.VI., St-Genois, nr. 1394 - 1322, 13 juni).

(2) Oestende, Oostende-Wulpen alias Sint-Lambrecht (cf. bijlage 1).

Een Gentse Monnik

door

P. Vlieghe

Een zinnetje op de binnenzijde van het kaft als „non cité dans la Bibliographie Gantoise”, d.i. vertaald „niet opgenomen in de Gentse bibliografie van F. van der Haeghen”, werk dat handelt over al wat in de loop van 350 jaren drukgeschiedenis te Gent, werd gedrukt —, kan iemand nieuwsgierig maken. Het werkje stamt uit de „petite histoire” van de Baudelo-abdij te Gent. Het is opgedragen aan de Heer Livinus van der Straeten, monnik van deze abdij.

L I E D E K E N

Op de Wijse :

Philis nous passons nous jours , &c.

I.

Eer LIVINE, door u macht
Hebt ghy een werck voort-ghebracht, *bis.*
Om het welck wy ons verblijden;
Ghy maect van wijn Godes Bloedt,
'T gheue dat ons ziele voedt,
In dees benaude tijden. (7.)

I I.

U Wen Zeghen is seer groot,
Ghy maect CHRISTI Vleesch van broot, *bis.*
Waer in reuck en smaeck noch blyven;
Godt comt daelen in uw' handt
Uyt sijn Hemels Vaderlandt,
Om droef heydt te verdryven.

I I I.

V Rienden wilt dan vroy'lijck zijn
Met den claeren koelen wijn, *bis.*
Wilt terstont een ruymet schincken;
Biet Gheluck den Bruy'gom aen,
Laet het g'las de ronde gaen,
Om met vreught uyt-te-drincken.

*Toe-ghe-eyghent door sijnen Broeder ende Tweelingh
F. LIVINUS vander Straeten, Rel. Priester van Baudeloo.*

Het bundeltje werd gezet op de persen van Jean van de Kerckhove, die een huis bewoonde op de Hoogpoort en drukker was van 1614 tot 1653. De ganse processus van de familie van de Kerckhove wordt bij van der Haeghen verhaald. In 1654 wordt zijn werk voortgezet door zijn weduwe en erfgenamen¹.

De drukker gebruikte vijf emblemen, telkens met een gekroond zwaard². De tekst wordt verklaard: „die vroomelick strijdt, sal gekroont worden”; deze spreuk is ontleend uit de bijbel³. Op het embleem van 1671 staat: „Zij strijden vroom”⁴.

Bij van der Haeghen staan 15 drukken vermeld; het genoemde boekje echter niet. Een reden moeten we vinden in het feit dat het aantal gedrukte werkjes zeer klein was en dat de bestaande door verkoop of ontleening verspreid werden, of vernield.

Het blijkt verder dat de twee heilwensen — een in het latijn en een in het vlaams — hem worden toegedicht door zijn tweelingbroeder Livinus van der Straeten, die reeds eerder Baudelo was binnengetreden.

Het Latijnse lofdicht wordt beëindigd met een jaarschrift waarin viermaal het jaartal 1671 wordt herhaald.

De oudste van de tweelingbroeders — „Al is ons Moeder eerst met vreught van u verlost, En ghy dit dal beschreyt, eer ick't aanschouwen kost” — trad laatst het klooster binnen.

Parallel met de bijbelse situatie van Rebecca met haar twee zonen Jacob en Esaüs, wordt hier gedicht op de moeder en haar twee zonen, die bij Baudelo monnik werden. Parallel is de situatie niet volkomen met de bijbelse gegevens, want beide monniken genieten van dezelfde vreugde.

„Soo dan al hebb'ick eens den Zeghen eerst become, die Jongher ben als ghy, 'k en hebb'u niet ontnomen” ... wordt verder gezegd.

Met een jaarschrift wordt de bijbelparafrase beëindigd: „ s' heMels zeghen DaeLt oVer het hoofd Van ons tVVeLIghen”. Duidelijk is hier het jaar 1671 leesbaar.

Blijkens de gegevens uit het Baudelo-archief⁵ werd Livinus gekleed (vestitus) onder Petrus Everaert, abt, op 5 februari 1667, heeft hij „sijnen Goddelijcken Brandt-offer” opgedragen den Lesten Martij 1671 en is overleden in de abdij op 5 oktober 1707.

Volgens de tekst blijken er 2 broeders binnen getreden te zijn bij Baudelo.

Bij een tweede navraag⁶ schijnt alles te berusten op een fictie. Hij (Livinus) heeft de twee lofdichten (het Latijnse en het Vlaamse) en het liedeken gewijd aan zichzelf.

Hij benaamt zich met „dominus”, „heer” en „frater”, titulatuur, die bij regulieren geregeld voorkomt.

(1) Vidua et heredum Johannis Kerchovij.

(2) Sub signo Ensis Coronati.

(3) Qui legitime certaverit, coronabitur (2. Timotheus, 2).

(4) Certant legitime.

(5) Deze gegevens werden ons verschaft door Dr. G. Asaert van het Rijksarchief te Beveren-Waas.

(6) Door Dr. G. Asaert medegedeeld.

Als slot reproduceren wij „het liedeken”, dat een ode is aan genoegens van de wijn.

In de teksten die voorafgaan wordt het woord „wijn” niet vertaald door het gebruikelijke „vinum”, maar door Bacchus.

Bij de dood van Filips IV, eiste Lodewijk XIV, steunend op een zogenaamd „versterfrecht” ons land op in naam van zijn vrouw. Hij deed een inval in Vlaanderen met een leger, onder bevel van Turenne, die zich van de versterkte plaatsen meester maakte (1667) ⁷.

Het verdrag van Aken (1668) beroofde ons land van 12 steden in het Zuiden.

(7) „De Benauwde Tijden”, waarvan sprake is in het gedicht, blijken wel juist te zijn. In de jaren 1667-68 was de devolutie oorlog bezig. Gent heeft zeker de perikelen van deze oorlog beleefd.

De Gentse vlasindustrie vanaf het einde van de XVIIIe eeuw tot de oprichting van de grote mechanische bedrijven (1838)

door

H. COPPEJANS-DESMEDT

Alhoewel de bewerking van vlagaren, linnen en aanverwante produkten in Vlaanderen traditioneel in essentie een plattelandsnijverheid was, heeft zij naargelang tijd en plaats ook binnen het kader van de stadseconomie een niet te onderschatten rol vervuld¹. In de XVIIe eeuw vormde de linnenweverij te Gent zelfs de belangrijkste nijverheidstak². Ook nog in de daaropvolgende eeuw wisten de vlagaren- en linnenproduktie er zich te handhaven. Maar de politieke verwickelingen en het oorlogsgeweld in het laatste decennium van de XVIIIe eeuw hebben in deze bedrijfstakken — zoals ten andere in het economische leven in het algemeen — een ernstige crisis veroorzaakt.

Het waren nochtans niet alleen de politieke en militaire omstandigheden, die hun stempel hebben gedrukt op de economie in de overgangstijd van Oud naar Nieuw Regime. Ook in de structuur van sommige takken der vlasindustrie begonnen zich enkele wijzigingen voor te doen, vooral op het gebied van de techniek, waar ernstige pogingen werden aangewend om — zoals in de katoennijverheid — de mechanisatie door te voeren. Die pogingen werden vooralsnog met een betrekkelijk succes bekroond; de definitieve doorbraak kwam te Gent niet vóór 1838. Dat jaar, toen in de Arteveldestad twee grote gemechaniseerde bedrijven onder de vorm van naamloze vennootschappen werden opgericht, betekent een mijlpaal voor de verdere ontwikkeling van de Gentse lijnwaadindustrie.

Het ligt in onze bedoeling in onderhavige studie de evolutie te onderzoeken, die de verschillende sectoren van de vlasindustrie te Gent in deze moeilijke overgangstijd hebben ondergaan.

(1) E. Sabbe, *De Belgische vlasnijverheid. I. De Zuidnederlandse vlasnijverheid tot het Verdrag van Utrecht (1713)*, blz. 130 e.v. (Rijksuniversiteit te Gent. *Werken uitgegeven door de Faculteit van de Wijsbegeerte en Letteren*, 95e afl., Brugge, 1943).

(2) J. Bastin, *De Gentse lijnwaadmarkt en linnenhandel in de XVIIe eeuw*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XXI, 1967, blz. 131-162 en *Studia historica Gandensia*, n. 87 (Gent, 1968). Zie ook J. Craeybeckx, *Les industries d'exportation dans les villes flamandes au XVIIe siècle particulièrement à Gand et à Bruges*. In: *Studi in onore di Amintore Fanfani*, dl. IV, Milaan, 1962, blz. 431 e.v.

De vlasspinnerij

Aan de basis van de verschillende sectoren van de vlasnijverheid ligt de vlasspinnerij. Het spinnen van vlas was een plattelandsnijverheid en bijna uitsluitend het werk van vrouwen. In algemene regel zette de wever al de vrouwelijke arbeidskrachten, waarover hij in zijn gezin beschikte aan het spinnen ten behoeve van zijn weefstoel.

Het zou belangwekkend zijn met nauwkeurigheid te kunnen vaststellen enerzijds welke hoeveelheid vlas dagelijks door een spinster verwerkt werd, en anderzijds hoeveel gesponnen garen een wever per dag nodig had. Stellige en rechtstreekse gegevens daaromtrent zijn niet voorhanden. Doorgaans wordt aanvaard dat vijf spinsters nodig waren om een weefstoel te bevoorraden, doch die verhouding komt niet altijd met de werkelijkheid overeen³.

Bij het maken van de berekening stuit men immers op onoverkomelijke moeilijkheden daar de spinsters in het algemeen niet de gehele dag door werkten. Het aantal vrouwen en meisjes, die dag in dag uit spingaren produceerden, schijnt betrekkelijk gering te zijn geweest. Cijfers ontbreken maar de bronnen van de tijd zijn het zonder uitzondering eens om te verklaren dat op het platteland het merendeel van de spinsters slechts in hun vrije uren en meestal gedurende bepaalde tijdperken van het jaar aan het spinwiel zaten⁴.

De spinsters waren vanzelfsprekend niet altijd in de gelegenheid om voor de weefstoel van het gezin te werken. Het moet zelfs betrekkelijk zelden gebeurd zijn, dat de verhouding tussen de vrouwen en de mannen, waaruit het huishouden samengesteld was, precies zó was dat de productie van de spinrok volstond om de weefstoel te bevoorraden, of omgekeerd om het garen van de spinsters volledig te verwerken. Waar het mannelijk element overwoog moest spindraad buiten het gezin om aangeworven worden; waar te veel dochters waren die sponnen, moest naar een afnemer worden gezocht.

Er was dus noodzakelijkerwijze behoefte aan handel in spingaren, al moet men aanvaarden dat het grootste deel van de productie niet in de handel werd gebracht.

Het centrum van die handel was, wat de omstreken van de stad betrof, de markt te Gent. Deze werd in hoofdzaak bevoorrad door spinsters uit de dichtstbij gelegen dorpen, waar de meisjes liever sponnen dan kant klosten⁵.

Doch ook in de stad zelf werd gesponnen en zelfs door mannen. In

(3) *Nationale Vereniging voor den voortgang der vlas-nijverheid, Redevoering, Statuten*, blz. 12.

(4) ... *Il est un très petit nombre des ouvriers et ouvrières qui soit habituellement occupé au tissage ou à la filature. Presque tout ce travail se fait dans les fermes et pendant les instans qui ne sont point donnés à la culture...* Zie A.N. Parijs, F 12/1574, *Département de l'Escaut. Etat de la situation de la filature et du tissage du chanvre et du lin pendant l'année 1812.*

(5) Zie verder blz. 21; men vergelijk ook J. Bastin, *O.c.*, blz. 146 e.v.

1801 werden de spinners en spinsters op 401 geschat zonder onderscheid of zij vlas dan hennep verwerkten⁶. In het jaar 1812 wordt nog slechts melding gemaakt van 130 vlasspinners in totaal, doch daarin zijn ook diegenen begrepen, die mechanisch sponnen en die op dat ogenblik ten getale van 90 waren, zodat maar 40 spinners met de hand overbleven. Van 1816 af wordt te Gent geen gewag meer gemaakt van vlasspinners met de hand⁷. In de voornoemde statistische gegevens werd geen rekening gehouden met hetgeen gesponnen werd in het Spinhuis noch in het Tuchthuis, waar het aantal arbeidskrachten schommelde en waarvan het grootste deel der betrokkenen uit het platteland afkomstig waren. Economisch beschouwd was de produktie er zo weinig belangrijk dat zij hier buiten beschouwing wordt gelaten.

De Franse Tijd heeft dus het volledige verdwijnen van het handspinnen van vlas te Gent beleefd. De reden daarvan is niet ver te zoeken. De Gentse spinners en spinsters werkten nagenoeg uitsluitend voor de markt en moesten hun spingaren aan lage prijs verkopen om aan de concurrentie van de plattelandsvrouwen het hoofd te kunnen bieden⁸. Het is dan ook begrijpelijk dat zodra de katoennijverheid en het katoenspinnen opgang maakten, zij naar dit meer winstgevende bedrijf overgingen, waar hun heel wat gunstiger voorwaarden werden geboden⁹.

Er werden niettemin nog steeds spinsters te Gent gevonden, maar het waren uitsluitend meisjes van de buiten, die naar de stad kwamen wonen, meestal dienstmeiden en die in de lange winteravonden hun tijd vulden met het hanteren van de spinrok. Economisch waren zij zonder betekenis. Hun aantal wordt in 1813 in één sectie van de stad op 20 à 25 geschat¹⁰.

De mechanische vlasspinnerij

Ondertussen waren ook reeds pogingen ondernomen om het vlas mechanisch te spinnen. Men weet dat Lieven Bauwens in het jaar 1799 overging tot de oprichting van zijn bekende mechanische katoenspinnerij te Passy nabij Parijs¹¹. Onmiddellijk daarop kwam hij naar Gent terug en zocht de uitvinding op het vlas toe te passen¹². Hij zelf verklaart in 1810 dat hij er

(6) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, telling van het jaar IX-X.

(7) *Eod. loco*, statistische opgave van 1812, n. 63; statistische opgave van 1816.

(8) ... *plusieurs de ces ouvriers m'ont observé qu'ils ne pouvaient pas soutenir la concurrence avec les paysans qui travaillaient et vendaient meilleur marché qu'eux...*; uittreksel uit een brief van de politiecommissaris van de 4e sectie gericht tot de burgemeester van Gent, d.d. 26 augustus 1813, zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*.

(9) ... *Il résulte des renseignements que je me suis procurés à ce sujet, que toutes les fileuses et tisserands de ma section ont cessé de travailler le chanvre et le lin pour filer et tisser le coton, attendu qu'ils y trouvent plus d'avantage...* *Eod. loco*.

(10) *Eod. loco*, Brief van de politiecommissaris van de westelijke sectie gericht tot de burgemeester van Gent, d.d. 2 september 1813.

(11) Zie hierover A. Desprechins, *Liévin Bauwens et sa famille*, Brugge, 1954, blz. 35 e.v. (*Tablettes des Flandres*, Rec. 5).

(12) In een brief van 12 prairial jaar VII (31 mei 1799) wordt aan Bauwens bericht: ... *Le Citoyen Loyer et moi sommes propriétaires du Brevet d'Importation que le Directoire exécutif a accordé en l'an 6 pour 12 années pour la fabrication des mécaniques propres à filer le lin et le chanvre dans toute la République française*

van overtuigd was, dat de mechanische vlasspinnerij die van het katoen kon overtreffen, en vooral in Vlaanderen, waar het vlas de textielgrondstof bij uitnemendheid was, ontzaglijke voordelen zou bieden. Hij liet in zijn fabriek van de Kartuizers 42 mechanische vlasspinnermolens plaatsen en bracht weldra aanzienlijke hoeveelheden mechanisch gesponnen vlagaren op de markt¹³. Bovendien richtte hij in het Tuchthuis te Gent 28 mechanische vlasspinnermachines in. Een officieel verslag doet opmerken dat Bauwens erin geslaagd was de draad te bevochtigen op het ogenblik van het spinnen, wat een kwaliteitsprodukt gaf van gelijke waarde als het handgesponnen garen¹⁴.

De bedoeling van Lieven Bauwens was daarbij ongetwijfeld de vlagarenmarkt te veroveren. Hij droomde ervan de concurrentie van de plattelandsspinnerijen geheel te kunnen uitschakelen en aldus belangrijke hoeveelheden vlagaren aan de plattelandswever te kunnen verkopen.

Overtuigd dat de mechanisatie, wanneer zij rationeel aangepast werd, in staat was alle moeilijkheden te overwinnen, liet hij zich door geen tegenlagen ontmoedigen. Zijn teleurstellingen waren nochtans talrijk. Eerst en vooral moest hij vaststellen dat de lengte van de vlasvezels niet toeliet er mechanisch een draad uit te vervaardigen van dezelfde waarde als het handgesponnen garen. Het was noodzakelijk het vlas aan een bijkomende hekeling te onderwerpen, wat de kostprijs van de grondstof deed stijgen, zonder dat een compensatie in de verkoopprijs kon gevonden worden¹⁵. Bovendien begon hij in te zien dat het spinnen van het vlas op het platteland in zodanige omstandigheden uitgeoefend werd dat concurrentie door verlaging van de prijzen praktisch uitgesloten was. Want die handspinnerijen — schrijft hij met zekere overdrijving — streven geen ander doel na dan een bezigheid te hebben en stellen zich tevreden met een vergoeding die niet hoger

et de la manufacture y relative établie aux Anglaises faubourg St. Marceau à Paris. Le citoyen Edouard Church notre cédant et notre ami nous a dit que vous désiriez faire un établissement de ce genre à Gand. Dans ce cas citoyen nous vous prions de nous marquer vos intentions et de vous expliquer avec nous à ce sujet et de croire que nous sommes très disposés à faire ce qui pour nous peut être agréable toutes fois que vos intérêts s'accordent avec les nôtres... S.A. Gent, Fonds Napoleon de Pauw, L'un des administrateurs de l'Entreprise générale des messageries, (Rue des Victoires Nationales, maison des anciennes messageries) au Citoyen Bauwens à Gand, 12 prairial an 7. Het is ons onbekend of Bauwens op dat aanbod is ingegaan en of hij zich door die uitvindingen heeft laten inspireren.

(13) Schrijven gericht door Lieven Bauwens tot de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810, A.N. Parijs, F 12/533.

(14) Men heeft ten onrechte de proefnemingen van Lieven Bauwens in verband met het mechanisch spinnen van vlas tot het jaar 1794 laten opklimmen. Deze vergissing berust op een mislezing van *an II* in plaats van *an 11*. De tekst werd ten andere niet geheel correct afgedrukt (zie L. Varlez, *Les salaires dans l'industrie gantoise. II Industrie de la filature du lin*, Brussel, 1904, blz. XXX). Hij luidt als volgt: *La filature de lin à la mécanique s'est beaucoup améliorée, depuis que l'entrepreneur a trouvé le moyen d'humecter le fil au moment où il se forme. Cette pratique lui donne un degré d'égalité qu'on avait vainement cherché à produire jusqu'à présent. Aujourd'hui ce fil est parfaitement propre à fournir les chaînes destinées à la fabrication de la toile. Gazette Nationale, 20 nivôse an 11 (10 januari 1803), Extrait d'une lettre datée de Gand le 24 frimaire an 11 (15 december 1802).*

(15) Schrijven gericht door Lieven Bauwens tot de Minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810, A.N. Parijs, F 12/533.

is dan een commissieloon op de verkoop van het vlas, vermeerderd met de kosten van het vervoer naar de markt¹⁶.

Het getuigt van buitengewone hardnekkigheid vanwege Bauwens dat hij, niettegenstaande dit alles voortging op de ingeslagen weg. Na twee jaar proefnemingen en verbeteringen had hij naar zijn verklaring reeds meer dan 200.000 fr. in de zaak gestoken en was tot de vaststelling gekomen dat de mechanische vlasspinnerij uiteindelijk de ondergang van de ondernemer moest bewerken daar het onderhoud van de machines op zichzelf zoveel kostte als het spinnen met de hand¹⁷. Hij meende een oplossing te kunnen vinden door vlaskladden, waarvan de prijs zeer laag was als grondstof te gebruiken. Dat was een wanhoopspoging en het resultaat was zo ontgoochelend dat Lieven Bauwens voorlopig van elke verdere poging op dat gebied afzag. Omstreeks 1803 werd vlas nog alleen in het Tuchthuis mechanisch gesponnen; in de private nijverheid was daar voorlopig geen spraak meer van.

De keizerlijke regering verloor nochtans de mechanisatie van de vlasspinnerij niet uit het oog; bij decreet van 7 mei 1810 loofde Napoleon inderdaad een beloning van één miljoen frank uit voor de uitvinder van de beste spinmachine¹⁸. De aantrekking van zulk fantastisch bedrag bleef ook in de Gentse kringen niet zonder uitwerking. Het zou evenwel een geboren Fransman zijn, met name Joseph André Leopold Gamard, die hier te Gent op het decreet van Napoleon reageerde.

Geboren te Amiens op 28 januari 1777 was hij zich omstreeks 1804 in de Arteveldestad komen vestigen, vermoedelijk ter gelegenheid van zijn huwelijk¹⁹. Hij trouwde inderdaad op 8 februari 1804 met Françoise Marie Emanuelle Verhegghen, dochter van François Norbert Verhegghen, Gents lijnwaadhandelaar en jarenlang *adjoint-maire* van zijn vaderstad²⁰ Gamard zelf behoorde eveneens tot een familie van kooplieden. Op het ogenblik van

(16) ... *la concurrence ne peut s'établir avec des fileuses à la main qui n'ont d'autre but que de convertir leur lin en fil, ne fut ce que pour être occupées, ou ne gagner que la commission de la vente du lin et les frais de la porter au marché...* Eod. loco, zie verder ook: *Observations de Liévin Bauwens sur une lettre de S. Excell. Mr. le Sénateur François de Neufchateau*, blz. 21.

(17) ... *après une dépense de deux cents mille francs je restai convaincu que la filature de lin à mécanique ne pouvait qu'entraîner l'entrepreneur à sa ruine, vu que l'entretien seul des mécaniques devait coûter autant que le prix de la filature à la main*; schrijven van Lieven Bauwens tot de minister van Binnenlandse Zaken d.d. 17 mei 1810. A.N. Parijs, F 12/533.

(18) Zie N. Briavoine, *De l'industrie en Belgique*, dl. I, Brussel, 1839, blz. 362 en verder C. Ballot, *L'introduction du machinisme en France*, Rijsel-Parijs, 1923, blz. 231-232.

(19) Voor zijn geboortedatum zie S.A. Gent, *Bevolkingsregisters*, IVe Sectie, jaar 1815, Boek 8, blz. 143. Over de datum van aankomst van Gamard te Gent bezitten wij geen rechtstreekse gegevens, doch in voornoemd bevolkingsregister van de stad wordt verklaard dat hij op dat ogenblik sedert elf jaar te Gent gevestigd was. Bovendien blijkt uit de huwelijksakte (*Burgerlijke Stand*, Huwelijken, Boek 23, blz. 25, n. 37) dat hij op 8 februari 1804 te Gent gehuisvest was.

(20) Huwelijksakte van 8 februari 1804, zie *Burgerlijke Stand van Gent*, Huwelijken, Boek 23, blz. 25, n. 37; voor verdere biografische gegevens over François Nobert Verhegghen, zie J.E. Nève, *Gand sous la domination française 1792-1814*, Gent, 1927, blz. 104 en 119.

zijn huwelijk stond zijn moeder-weduwe nog steeds aan het hoofd van een handelsonderneming te Amiens.

Men mag met zekerheid aanvaarden dat de jonge echtgenoot een levensbestaan in de handel heeft gezocht, doch het is pas in 1809 dat hij als koopman in lijnwaad in de *Wegwijzer van Gent* wordt vermeld²¹. Zijn schoonvader baatte toen nog steeds zijn eigen handelsbedrijf uit. Wellicht heeft het feit dat hij aldus de concurrent van zijn schoonvader was, hem er toe aangezet om zijn kans te wagen in de proefnemingen waarvoor de keizer een zó hoog bedrag had uitgelooft.

Hoe het ook zij in 1810 kocht hij het hoofdgebouw van het klooster der Kapucijnen op de Reep²². Hij zette zich met hart en ziel aan het werk en schijnt niet zeer veel moeite te hebben ondervonden om er een mechanische vlasspinnerij op te richten. Misschien ontbrak het hem aan de nodige kapitalen; in ieder geval trad hij in vennootschap met een zekere Geusse-Massey, waarvan de herkomst niet met zekerheid is te achterhalen, maar die meer dan waarschijnlijk eveneens uit de streek van Amiens afkomstig was²³.

De firma Gamard-Verhegghen en Geusse-Massey ondervond weldra moeilijkheden van een aard, die de ondernemers blijkbaar niet hadden verwacht. Het spingaren kon mechanisch worden vervaardigd, maar het bleek onmogelijk om een afzet voor de produktie te vinden. De handwevers immers, de enigen die om zo te zeggen in aanmerking kwamen als afnemers toonden zich afwijzend. Dat was een tegenvaller, die had moeten doen nadenken, vooral omdat er geen spraak schijnt geweest te zijn van het toekennen van het uitgelooft miljoen. Tegenover de onwil van de handwevers kwamen de ondernemers op het idee zelf hun spingaren tot lijnwaad te verwerken en gingen er toe over een linnenweverij naast hun spinnerij op te richten. Dat besluit schenen zij lang te hebben overwogen, want het duurde tot in 1812 vooraleer de weverij tot stand kwam.

Van 1810 tot 1812 kende de onderneming van Gamard en Geusse een uitbreiding, die in de ogen van de Gentse zakenwereld als een teken van bloei werd beschouwd. Nog in 1812 wordt in een officieel rapport in zeer gunstige bewoordingen gesproken zowel over de onderneming als over haar toekomstmogelijkheden²⁴. De spinnerij telde op dat ogenblik niet minder

(21) *Wegwijzer van Gent*, 1809, blz. 76.

(22) De koop werd gesloten voor een bedrag van 40.000 fr., waarvan een derde onmiddellijk te betalen was, het tweede derde zes maanden later en het laatste derde een jaar nadien. De verkoper was een zekere Pierre Marie Muguet de Varanges, ontvanger generaal van het departement van de Schelde en regent van de Bank van Frankrijk, die voornoemd gebouw had aangeworven bij de liquidatie van de nationale goederen op 9 messidor jaar XIII (28 juni 1805). Blijkbaar bleef het gebouw ongebruikt, want de verkoper verklaart uitdrukkelijk de overdracht te doen *ainsi qu'il Pa acquit du gouvernement...* R.A. Gent, *Notariaat, Dépôt Nève, notaris Charles Martin De Clercq*, 16 mei 1810, n. 143.

(23) Al onze opzoekingen in verband met Geusse-Massey zijn vruchteloos gebleven. Wij hebben opsporingen gedaan in de *Burgerlijke Stand van Gent, de Bevolkingsregisters, de Wegwijzer, Lijsten van Belastingplichtigen*, enz.

(24) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgaven van 10 december 1812 en 15 oktober 1813.

dan 90 werklieden en in de weverij waren er 60 werkzaam. De produktie werd toen op 35.000 fr. geschat²⁵.

De hele zaak was nochtans fundamenteel ongezonder. De oprichting van de mechanische spinnerij was wellicht in beter voorwaarden geschied dan deze, die Lieven Bauwens enkele jaren vroeger hadden verplicht van verdere waaghalzerij af te zien, maar het bleef niettemin een vraagteken of het met de nieuwe mechanisatie beter zou aflopen dan met de voorgaande.

Dat Gamard en Geusse moeite hadden om voor hun produktie een afzet te vinden, wijst ontgensprekelijk op een gebrekkige kwaliteit van hun fabricaat. Het middel waartoe zij hun toevlucht namen, de oprichting van een weverij, was als het ware het risico, dat zij op zich hadden genomen tot het kwadraat vermeerderen. Het staat vast dat Gamard en Geusse hiermee alleen de redding van hun spinnerij op het oog hadden. In een verslag van het stadsbestuur wordt immers woordelijk verklaard, dat de weverij tot stand werd gebracht: ... *plutot dans l'intention de perfectionner la filature par mécaniques que d'organiser des ateliers de tissage...*²⁶.

Het ophopen van het risico heeft zich gewroken. Op 15 december 1812 had Geusse-Massey ingezien hoe gevaarlijk de hele zaak werd en dan ook het besluit genomen de vennootschap te ontbinden²⁷. Gamard daarentegen liet zich niet overtuigen en hield voet bij stek; maar nog geen jaar was voorbij of ook hij moest zich gewonnen geven. Op 11 november 1813 verscheen hij voor de Koophandelsrechtbank van Gent om er een bekentenis van faillissement af te leggen. De rechtbank kon niet anders dan er haar bekrachtiging aan verlenen²⁸. Voor de betrekkelijk jonge ondernemer was dat de genadeslag. Zodra de afwikkeling van het faillissement het hem toeliet, verliet hij Gent en ging zich vestigen in de toenmalige stad van alle mogelijkheden, Parijs. Op 31 oktober 1815 verdween hij voorgoed van het Gentse toneel²⁹.

Het faillissement van Gamard-Verhegghen bleek geen reden om af te zien van de pogingen tot mechanisatie van de spinnerij. Anderen, zoals Vyncke, uit de Baudeloostraat wijdde zich aan dat probleem; deze slaagde er in een *mecanicq tot het spinnen van vlas* te vervaardigen, maar de dood stelde in 1814 een einde aan zijn verdere proefnemingen³⁰.

In datzelfde jaar trad Lieven Bauwens opnieuw in het strijdperk. Na practisch tot de bedelstaf te zijn geraakt, wierp hij zich in 1814 voor een tweede maal op de mechanische vlasspinnerij. Hij ging daartoe een associatie aan met zijn broer François³¹. Als werktuigkundige werd een zekere

(25) *Eod. loco*, statistische opgave van 15 oktober 1813, n. 63-64.

(26) *Eod. loco*, n. 64.

(27) Gent, Rechtbank van Koophandel, *Registre tenu au greffe du tribunal de commerce à Gand en exécution de la loi de 21 ventôse an 7 coté et paraphé... le 27 mai 1800 douze, f° 7 v°*, Acte dissolution - société Gamard et Geusse, 15 décembre 1812.

(28) *Eod. loco*, Gamard jugement de faillite, 11 novembre 1813; en Feuilles d'audience 73, 11 novembre 1813.

(29) S.A. Gent, *Bevolkingsregister*, IVe Sectie, jaar 1815, boek 8, blz. 143.

(30) Zie *Gazette van Gend*, donderdag 7 juli 1814, aankondiging waarbij o.m. een *mecanicq tot het spinnen van vlas* door zijn weduwe uit ter hand te koop werd geboden.

(31) S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw, Mémoire pour Mr Liévin Bauwens, fabricant à Tronchiennes contre le Sr. François Bauwens, particulier à Gand*, blz. 1.

Van der Gucht aangeworven. De bedoeling was aanvankelijk om te Dinant een mechanische vlasspinnerij op te richten, die 50 kgr. garen per dag zou produceren. Maar gezien de oorlogsomstandigheden werd eerst te Gent zelf en naderhand te Drongen in beide katoenfabrieken van Lieven Bauwens tot de uitvoering van het plan overgegaan. De machines aangekocht van Van der Gucht werden er afgewerkt en op punt gesteld. Aldus werden o.m. een werktuig voor de bereiding van het vlas met een doorsnede van zes voet diameter uitgebouwd, naast machines zowel om grof als om fijn te spinnen. Opdat kinderen ze zouden kunnen hanteren werden er kleinere van acht spindels in plaats van acht en veertig vervaardigd. Zelfs weefgetouwen werden opgericht waaronder één voor het weven van beddelakens. In mei 1814 was de zaak, op enkele maanden tijds, reeds zover gevorderd, dat François voorzag: ... *que ... nous viendront aisement à bout de faire avant l'hiver 25 pièces de toiles par semaine*³². Onderwezen door de ervaringen van hemzelf en van anderen, trachtte Lieven Bauwens bovendien gebruik te maken van de reeds elders bestaande machines. In overleg met zijn broer François, zocht hij omstreeks mei 1814 contact met een zekere Kruckx te Brussel om van hem levering van spinmachines te verkrijgen³³. In februari 1815 waren de onderhandelingen zover gevorderd dat Kruckx bereid was de machines te leveren en bovendien er zich akkoord mee verklaarde zijn zoon naar Drongen te laten komen om de werklieden op de hoogte te brengen van de bediening der machines³⁴. Het plan van Lieven Bauwens was goed doordacht. Hij wilde immers de zoon Kruckx het nodige garen laten spinnen om één stuk lijnwaad te weven, teneinde in de werkelijkheid te kunnen nagaan wat de ontworpen zaak kon opbrengen.

De gehele onderneming liep nochtans spaak ten gevolge van een geschil tussen beide broers in maart 1815. Gebruik makend van een afwezigheid van zijn broer, schijnt François Bauwens de gehele installatie die Lieven te Drongen had opgericht te hebben willen verduisteren. Hij deed alle machines uitbreken en gaf bevel deze samen met de voorhanden voorraad garen en linnen naar Gent over te brengen. Lieven Bauwens van zijn kant liet

(32) *Ibidem*, blz. 3, aangehaalde brief van François Bauwens gedateerd 7 mei 1814.

(33) Kruckx zou, naar algemeen beweerd wordt, een oude werkman van Lieven Bauwens zijn geweest, die zich naderhand te Brussel vestigde en zich daar had toegelegd op de fabricage van mechanische spinmachines. Die beweringen kunnen door de bronnen niet met zekerheid bewezen worden. Integendeel in de brieven van Lieven Bauwens waar hij over Kruckx spreekt, wordt met geen woord gezinspeeld op een verhouding van meester tot knecht, die tussen beiden zou hebben bestaan. Dat is al verwonderlijk wanneer men weet hoe graag Bauwens de eer van het initiatief tot uitvindingen voor zich opeiste. Bovendien was Kruckx niet zoals men heeft gezegd een eigenlijk zelfstandig fabrikant van spinmachines. Uit de brieven van Bauwens blijkt immers op onbetwistbare wijze dat Kruckx tot in 1814 in dienst is geweest, maar op het ogenblik dat Bauwens schrijft niet meer met zijn vroegere werkgever verbonden was en dus van dan af zelfstandig kon optreden. Hij bezat vier machines en spon voor zijn oude werkgever. Zijn bedrijf ging er ten andere op vooruit, want omstreeks mei 1814 had hij twee nieuwe machines in gang gezet en nog twee andere in de maak. Zie S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*, Brieven van Lieven Bauwens aan zijn broer François, de eerste zonder datum (1814), de tweede gedateerd: Brussel 14 februari 1815.

(34) *Eod. loco*, brief van Lieven Bauwens aan zijn broer François d.d. 14 februari 1815.

op 8 mei 1815 beslag leggen op alles wat aanwezig was in de werkplaats van François³⁵. Daarmee trad de betwisting in een rechterlijk stadium en kwam van deze zaak niets meer terecht.

Lieven Bauwens liet zich nochtans door die tegenslag niet ontmoedigen. Tot op het einde van zijn leven toe heeft hij met de hardnekkigheid van de wanhoop de verwezenlijking van de mechanische vlasspinnerij nagestreefd³⁶. In 1820 nam hij deel aan de tentoonstelling te Gent met een zestal pakjes en vier bobijnen mechanisch gesponnen vlagaren. Ook had hij een stuk *nankin* ingeleverd, insgelijks vervaardigd uit mechanisch gesponnen vlagaren, en waarvoor hij hoopte een bestelling voor het leger te zullen ontvangen. Die hoop ging evenwel niet in vervulling. Later beweerde hij ten onrechte — misschien om de zijnen niet al te zeer te ontgoochelen — een medaille voor de tentoongestelde voorwerpen te hebben bekomen³⁷.

Sedert 22 juni van datzelfde jaar geassocieerd in de vennootschap „Didelot en Cie” te Parijs voor het spinnen van vlokzijde, moest hij volgens het contract voor zijn aandeel in het kapitaal, behalve zijn werkzaamheid ook machines leveren³⁸. Daarin waren begrepen de werktuigen voor de mechanische vlasspinnerij, die zich bij zijn afsterven op 22 maart 1822 nog steeds te Gent bevonden. Zijn schoonbroer Bernard de Pauw, bij wie de machines in bewaring waren en die in opdracht van de firma „Didelot en Cie” er een liefhebber voor zocht, verklaart rondweg in een brief aan zijn lastgevers dat hij vreesde nooit een offerte te zullen krijgen, want dat in feite die machines waardeloos waren³⁹.

Het overlijden van de Gentse zakenman stelde geen einde aan het streven naar mechanisatie van de vlasspinnerij te Gent. Bauwens immers was niet de enige geweest, die zich voor de zaak had ingespannen. Overal zowel in België als in Frankrijk droomde men van die mechanisatie en onvermijdelijk zouden die veelvuldige pogingen op het eind met welslagen worden bekroond.

Enkele jaren na het overlijden van Lieven Bauwens kwamen te Gent andere mechanische vlasspinnerijen tot stand. Omstreeks 1829 kan men er twee aanwijzen, de ene van de gebroeders Ferdinand en Jean Speelman, de andere van een zekere Vincent. Van beide inrichtingen was de eerste de belangrijkste. Gevestigd op de Nederkouter telde zij immers in 1829 acht en veertig arbeidskrachten, waaronder dertig mannen en achttien vrouwen⁴⁰.

(35) *Eod. loco*, *Fonds N. de Pauw, Mémoire pour M. Liévin Bauwens... contre le Sr. François Bauwens...*, blz. 13.

(36) Nog op 5 december 1821 schrijft Lieven Bauwens aan zijn schoonbroer Bernard de Pauw: ... *Il a été convenu de faire arranger un petit moulin à lin par Van Deweghe...* S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*.

(37) *Catalogue indiquant les noms et domiciles des fabricans du royaume*, blz. 61 en 68; A. Desprechins, *O.c.*, blz. 76.

(38) Zie A. Desprechins, *O.c.*, blz. 75. Onder vlokzijde verstaat men zijde van het buitenste deel van de cocon gesponnen, losser en minder waard dan gewone zijde.

(39) ... *Jusqu'à présent aucun amateur ne se présente. Je crains même ne jamais pouvoir en obtenir une offre, pour vous en dire la vérité ce sont des objets sans aucune valeur...* S.A. Gent, *Fonds N. de Pauw*, brief van Bernard de Pauw aan Mrs. Didelot & Cie te Parijs d.d. 20 april 1823.

(40) *Eod. loco*, *Serie K 2/1*, statistische opgave van 1829.

Reeds op het einde van 1828 beschikte de onderneming over veertien spinmolens met de daarbij behorende voorbereidingswerktuigen. Tot dan was alleen garen gesponnen van *ordinaire fijnte*. De machines werden in beweging gebracht door paarden, die in een tredmolen (manège) liepen⁴¹. Maar de gebroeders Speelman hadden evenwel het plan opgevat aan hun onderneming grotere uitbreiding te geven. Hun bedoeling was nu ook hogere nummers van vlagaren te spinnen; daarvoor moesten veertien nieuwe spinmolens met toebehoorten aangeschaft worden; terwijl bovendien, om fijn te kunnen spinnen, een gelijkmatige beweging volstrekt noodzakelijk was, die alleen door een stoomwerktuig kon bezorgd worden. Daar de gebroeders Speelman niet over de nodige fondsen beschikten — zij hadden immers hun kapitaal geïnvesteerd behalve in de reeds bestaande onderneming, bovendien ook in een zout- en zeepziederij en in een olieslagerij — richtten zij op 18 november 1828 een verzoekschrift tot de koning om een voorschot van 50.000 gulden uit de kas der Nationale Nijverheid. Op grond van een gunstig rapport werd hen bij Koninklijk Besluit van 22 juli 1829 een voorschot van 30.000 gulden verleend tegen een interest van 3 %, aflosbaar binnen een termijn van tien jaar⁴². Van 1830 af beschikte de onderneming over een stoomwerktuig⁴³.

Kan de mechanische vlasspinnerij van Ferdinand en Jean Speelman maar moeilijk als een eigenlijk grootbedrijf beschouwd worden, die van Vincent was op een nog meer bescheiden schaal ingericht, want omstreeks 1829 stelde hij door de band maar een tiental arbeidskrachten aan het werk⁴⁴.

De voornaamste reden, waarom die herhaalde pogingen tot invoering van de mechanische vlasspinnerij te Gent zoniet op een volledige mislukking dan toch op een zeer gering succes uitliepen, was ongetwijfeld van technische aard. De machines van inheems fabricaat waren weinig renderend en schonken geringe voldoening. Evenals voor de katoenindustrie werd ook voor het vlas maar heel wat later, pas rond het jaar 1820, het technisch probleem op afdoende wijze in Engeland opgelost. De Engelse machines en Engelse procédés zullen echter eerst na de bestudeerde periode, met de oprichting van de twee grote Gentse vlasfabrieken „La linière gantoise” en „La Lys” in de Arteveldestad worden ingevoerd⁴⁵.

De gebrekkige produktie aan de onvoldoende techniek te wijten, had bovendien af te rekenen met de psychologie van de handwever, die uit natuur en traditie wantrouwend en zelfs afwijzend stond tegenover die innovatie. Onvolwaardige produktie en vooroordeel bij de handwever werkten aldus samen om de afzet van het machinale vlagaren tegen te werken.

(41) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie, K.B. van 22 juli 1829 n. 105*, rekwest van „J. Speelman & frère” gericht tot de koning d.d. 18 november 1828.

(42) *Eod. loco*.

(43) *Wegwijzer van Gent* van 1830, blz. 79.

(44) S.A. Gent, *Serie K 7/1, Brevets, prix d'encouragements, primes, récompenses, prêts d'argent, secours depuis l'an XII*, enquête van 1830.

(45) Zie hiervoor het feestschrift uitgegeven door de N.V. „La Lys” ter gelegenheid van de honderdste verjaring van haar oprichting: 1838-1938. *Société Anonyme de la Lys*.

De linnenweverij

In tegenstelling met de lakennijverheid, die de economische grootheid van de Vlaamse steden in de Middeleeuwen bewerkte, heeft de linnenweverij maar een betrekkelijke opgang in de voornoemde steden gemaakt. Weliswaar nam zij, na het verval van de draperie, in belang toe in de steden en inzonderheid te Gent, maar vergeleken met de plattelandsproductie was deze van de stad bijna zonder betekenis.

Op het einde van het Oud Regime was in die toestand niets veranderd. Op het ogenblik dat de Franse revolutionaire legers in de Zuidelijke Nederlanden binnendrongen en definitief het ambachtswezen opruimden, kende men te Gent slechts één enkel ambacht waarin al degenen die vlas verwerkten waren gegroepeerd. Dat ambacht, bekend onder de dubbele benaming „neerijnghe van de wevers” en „de vier geunieerde neeringen van de tijk, lijnwaad, tierentijn en legatuurwevers” bezat nochtans niet het monopolium van de linnenproductie. Daarnaast bestond de zg. „fabrique van alle soorten van gedaemde ende gestreepte lijnwaeten”, die niet aan de corporatieve reglementering onderworpen was en merkwaardigerwijze zelfs niet als een rechtstreekse concurrent van het ambachtsbedrijf werd gevoeld of althans beschouwd, want de helft van de uitbaters van die „fabrique” waren tevens lid van de „neerijnghe der wevers”.

Inderdaad in 1795 waren op een totaal van drie en dertig „fabrikanten” in geruit en gestreept lijnwaad, er zeventien terzelfdertijd ingeschreven in voornoemd ambacht; terwijl anderzijds slechts één enkele *suppoost* van de „neerijnghe der wevers” niet onder de bovengenoemde fabrikanten wordt vermeld ⁴⁶.

Het zou belangwekkend zijn te kunnen uitmaken of laatstgenoemden daadwerkelijk naast hun „fabrique” ook het ambachtsbedrijf uitoefenden. Het is immers niet uitgesloten dat zij zich om de een of andere reden in de „neerijnghe der wevers” lieten inschrijven, zonder daarom werkelijk ambachtswever te zijn. Men mag aanvaarden dat zij in feite alleen een voorzorgsmaatregel hebben genomen voor het geval dat zij zich in de noodzakelijkheid zouden bevinden om over te gaan tot het vervaardigen van weefsels waarvan de productie door het ambacht geregeld was.

Op het einde van het Oud Regime hadden de „fabrikanten van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” — naar een statistische opgave van 1795 — in totaal 991 arbeidskrachten in dienst, waaronder 504 mannen, 54 vrouwen en 433 jongens. In die opgave wordt geen onderscheid gemaakt tussen de eigenlijke wevers en diegenen die het voorbereidingswerk deden of die de wevers bij de uitoefening van hun taak ter zijde stonden. De fabrikanten produceerden gemengde stoffen, waarin zij behalve vlas ook wol of katoen verwerkten. Merkwaardigerwijze vormden zij zonet de belangrijkste, dan toch de talrijkste groep in de toenmalige Gentse industrie en kwamen nog vóór de textieldrukkers te staan, die slechts over 881 arbeiders be-

(46) Men vergelijkte hiervoor: „*Liste des fabriquants en toilles rayées et en carreaux qui se trouvent dans la commune de Gand...* (1795), S.A. Gent, Serie K 2/1, met de *Wegwijzer van Gent* van datzelfde jaar, blz. 86.

schikten.

De politieke moeilijkheden en het krijgsgeweld, die de overgang van het Oud Regime naar de hedendaagse periode kenmerkten, zijn ook voor hen noodlottig geweest. Weliswaar hebben de „fabrikanten van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” zich op een tweetal uitzonderingen na weten te handhaven, maar hun produktie was met ongeveer twee derden gedaald. Dit blijkt reeds uit het feit dat zij in 1795 nog slechts over 397 werkkrachten beschikten; terwijl ook de aankoop van hun grondstoffen op meer dan twee derden werd teruggebracht ⁴⁷.

Preciese gegevens omtrent de evolutie in de daaropvolgende jaren ontbreken, zodat het niet mogelijk is met nauwkeurigheid aan te geven of, en in welke mate die achterstand opnieuw ingewonnen werd. Wat er ook van zij, in een statistiek uit het jaar (1808) wordt alleen gewag gemaakt van zeven ondernemingen met in het geheel twintig arbeidskrachten; daaraan wordt toegevoegd dat deze laatsten in de voorgaande jaren (années précédentes) ten getale van 150 waren. In de *Wegwijzer van Gent* van datzelfde jaar worden intengendeel twaalf „fabriquen van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” yermeld, wat meer in overeenstemming is met de statistiek van het jaar 1813, die hetzelfde aantal ondernemingen aangeeft met in totaal 57 werklieden ⁴⁸.

Wij hebben er reeds op gewezen dat de statistische gegevens niet altijd tot het uiterste betrouwbaar zijn ⁴⁹. Zo zijn er ook voor het jaar 1816 twee statistieken voorhanden, beiden opgesteld door het stadsbestuur van Gent. Volgens de ene werden twaalf „fabriquen van gedaemde en gestreepte lijnwaeden” geteld met 59 arbeidskrachten, volgens de andere vijftien ondernemingen met 80 werklieden ⁵⁰.

Naar die gegevens beleefde de lijnwaadindustrie tussen 1813 en 1816 een heropleving. Deze laatste komt ten dele overeen met de stijging van het aantal stukken linnen, die in die jaren op de markt te Gent werden verhandeld. Zij werd gevolgd door een nieuwe daling, die reeds in het tweede semester van 1816 aanving ⁵¹.

(47) S.A. Gent, *Serie K 2/1, Liste des fabriques en toilles rayées*.

(48) *Eod. loco*, statistische opgaven van 1808 en 1813, *Wegwijzer van Gent* van 1808, blz. 316.

(49) Zie H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot een kritische studie over de nijverheidsstatistieken uit de jaren 1795-1846*. In: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, dl. CXXVI (1960), blz. 1-60.

(50) Zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgaven van 1816.

(51) Op de markt te Gent werden tussen 1812 en 1817 het volgende aantal stukken verhandeld :

Jaren	1e Semester	2e Semester	Totalen
1812	33.101	24.756	57.857
1813	44.652	29.379	74.031
1814	32.581	38.991	71.572
1815	39.959	38.306	78.265
1816	41.398	15.525	56.923
1817	32.573	24.439	57.012

Zie S.A. Gent, *Serie K 20/2 en L 63/2*.

Uit de statistiek van het jaar 1819 blijkt inderdaad dat er te Gent op dat ogenblik maar zeven „fabrikanten” van geruit en gestreept lijnwaad meer waren. Zij hadden twintig knechten en hetzelfde aantal „jongens” in dienst ⁵².

De volgende statistische opgave slaat op het jaar 1824. In dat jaar werden zes ondernemingen met twintig arbeiders geteld; terwijl in 1829 er maar vijf meer zouden zijn, die echter over dertig werklieden beschikten ⁵³.

In de *Wegwijzer van Gent* voor datzelfde jaar evenals voor het jaar 1830 komen daarentegen de namen van zeven ondernemingen voor; terwijl in 1835 er nog steeds zes overblijven ⁵⁴. Bovendien is er verschil tussen de statistieken en de *Wegwijzer van Gent* wat de opgegeven namen betreft. Zo wordt bijvoorbeeld in 1829 Antheunis op het Klein Meerhem in de statistische opgave van dat jaar als fabrikant van geruit en gestreept lijnwaad vermeld, maar zijn naam komt niet in de *Wegwijzer* voor. Omgekeerd komen de namen van Balfour in de Brabantdam, Rynvaen in de St.-Lievensstraat en Segers op de Voormuide wel in de *Wegwijzer* voor, maar worden niet in de statistiek opgegeven.

Zijn de numerieke gegevens waarover men beschikt dus niet volledig betrouwbaar, toch is het onbetwistbaar dat die bedrijfstak in de behandelde periode een felle achteruitgang boekte. Nieuwe namen komen slechts bij uitzondering voor; wel gebeurt het dat de zoon het bedrijf van zijn vader voortzette, zoals b.v. in het geval van Rysnaer, maar verschillenden gingen naar de katoenindustrie over, die meer mogelijkheden bood en voor wie vooraan een grootser toekomst was weggelegd ⁵⁵.

Dit was ook het geval met de eigenlijke linnenwevers. Hoger werd reeds aangevoerd dat de leden van het oude ambacht der linnenwevers, die in de Franse Tijd bekend blijven onder de benaming van „tijk- en linnenwevers”, in werkelijkheid nagenoeg allen terzelfdertijd „fabrikanten” van geruit en gestreept lijnwaad waren ⁵⁶. In 1810 worden zij voor het laatst vermeld in de *Wegwijzer*. In de daaropvolgende jaren zijn dan ook geen eigenlijke linnenwevers meer te Gent bedrijvig, met uitzondering van degenen die in de onderneming van Gamard-Verhegghen werkzaam waren en waarover wij reeds hoger uitvoerig hebben gehandeld. In de statistiek van 1812 wordt dit ten andere uitdrukkelijk bevestigd in volgende bewoordingen: ... *il n'y a jusqu'à présent aucun tisserand en toiles de lin en ville, tout se fait à la campagne*. ⁵⁷. En in 1813 herhaalt de burgemeester van Gent, in antwoord op een schrijven aan de prefect van het Scheldedepartement, die nogmaals op een volledige opgave van het aantal linnenwevers aangedrongen had: ... *que les tisserands qui travaillent chez eux et qui sont en ce moment en très grand nombre ne tissent tous que de toiles de coton ou de calicots pour*

(52) *Eod. loco*, Serie K 2/2, Gemeente opgave der fabrieken en werkwinkels binnen (Gent) op den 31sten december 1819.

(53) *Eod. loco*, Serie K 2/1, statistische opgaven van 1824 en 1829.

(54) *Wegwijzer van Gent*, 1829, blz. 245; 1830, blz. 311; 1835, blz. 381.

(55) Dit is o.m. het geval met Antheunis, Balfour, Dierman, Godefroy, Hebbelink, Neyt, Segers.

(56) Zie hoger, blz. 11.

(57) S.A. Gent, Serie K 2/1, statistische opgave van 1812.

*compte des différentes fabriques de cette ville...*⁵⁸.

Jarenlang wordt van linnenwevers te Gent geen gewag meer gemaakt; noch in de statistiek van 1816, noch in die van 1819, noch in die van 1824 is er spraak van. Men is dan ook verrast door een statistische opgave van 1825, die niet minder dan 373 getouwen in werking voor het weven van linnen aangeeft, en 61 anderen voor het weven van stoffen, waarin vlas of hennep wordt *vervrocht*⁵⁹.

Daar het voor de hand ligt dat deze 434 getouwen reeds in 1824 te Gent aanwezig zoniet werkzaam waren, moet die opgave waarschijnlijk aan een wijziging in de telling toegeschreven worden, doch welke precies die wijziging geweest is, kan men op grond van de voorhanden bronnen niet nader bepalen. Waren het huiswevers die door de vroegere tellingen verwaarloosd waren, of moet men eenvoudig aan een vergissing van de tellers denken? Niets laat toe een afdoend antwoord te geven. In ieder geval wordt in de latere statistische opgave van 1829 geen gewag meer van die wevers gemaakt. Wel kan men nog enkele jaren nadien te Gent nog steeds 150 à 200 linnenwevers aanwijzen, maar allen zijn in 1831 zonder werk⁶⁰.

Terwijl men te Gent in het eerste derde van de XIXe eeuw met verbeteren volharding streeft naar de mechanisatie van het vlasspinnen, schijnen nageenog geen pogingen ondernomen te zijn om het probleem van het mechanisch weven op te lossen. Wel verzocht in 1813 een zekere Schaumans uit Gent om een brevet voor 25 jaar voor een uitvinding; maar het is niet duidelijk of het een eigenlijk mechanisch weefgetouw betrof, dan wel een soort hulpwerktuig, vermits hij zich als volgt uitdrukte: *... un brevet d'invention de 25 années d'une machine propre à diminuer la main d'œuvre du tissage de lin...*⁶¹. Zelfs in de bedrijven van Gamard-Verhegghen en van Lieven Bauwens is dat blijkbaar niet het geval geweest; men weet dat zij aan hun mechanische vlasspinnerij naderhand een weverij hebben toegevoegd, maar geen enkele aanwijzing in de bronnen laat toe te veronderstellen dat ook dit mechanisch gebeurde. Pas in de tweede helft van de XIXe eeuw zal aan de suprematie van het handweven afbreuk worden gedaan.

De linnenblekerij

De wever leverde het linnen in ruwe toestand af, de koopman nam het bleken voor zijn rekening. Dit gebeurde in de stad zelf, waar een uitgebreid blekersbedrijf sedert de XVIIIe eeuw tot ontwikkeling was gekomen⁶².

Op het einde van het Oud Regime telde men te Gent een twintigtal

(58) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, nr. 1658, brief van de burgemeester van Gent aan de prefect van het Scheldepartement d.d. 7 september 1813.

(59) S.A. Gent, *Serie K 2/1, Staat van het getal thans in werkzaamheid zijnde weefgetouwen binnen de stad Gent* (dossier J.J.).

(60) *Eod. loco*, brief van de „chef de la police” tot de burgemeester en schepenen van de stad Gent d.d. 28 september 1831 (dossier LL).

(61) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, nr. 1654, rekwes van Schaumans om toekenning van een brevet d.d. 12 oktober 1813.

(62) E. Sabbe, *Histoire de l'industrie linière en Belgique*. Brussel, 1945, blz. 34 (Collection Nationale).

lijnwaadblekerijen, die in de eerste jaren van de XIXe eeuw nog in aantal toenamen. Zo vermeldt de *Wegwijzer van Gent* voor de jaren 1806-1807 drie en twintig ondernemingen. In de statistische opgave van 1808 wordt slechts gewag gemaakt van 14 blekerijen, alhoewel in de *Wegwijzer* van datzelfde jaar en ook in het volgende jaar nog steeds de namen van 23 lijnwaadblekers voorkomen ⁶³.

Toch lijkt het geen twijfel dat de teruggang van de blekerij uit het jaar 1808 dateert; vermits haar lot innig samenhangt met dat van de linnenindustrie en de lijnwaadhandel, die beiden van voornoemd jaar af achteruitgang boekten. Voor de marktverkoop te Gent zijn de cijfers duidelijk; in 1807 werden 93.157 stukken ter markt gebracht, in 1808 niet meer dan 70.389 stukken hetzij een vermindering van 24,4% ⁶⁴. In de linnenblekerij zelf viel het aantal arbeidskrachten van 277 terug op 159, hetzij een vermindering van 42,6%. De *Wegwijzer van Gent* voor het jaar 1812 vermeldt nog steeds de namen van 18 lijnwaadblekers; de statistische opgave van datzelfde jaar integendeel slechts 6 met in totaal 120 arbeidskrachten. Moet men daaruit tot de onnauwkeurigheid van de statistiek besluiten of werd alleen rekening gehouden met de ondernemers, die daadwerkelijk hun werkzaamheden voortzetten, terwijl de anderen misschien voorlopig zonder bezigheid waren? De opgave van 1816 is zelfs formeel en bevestigt uitdrukkelijk dat de linnenblekerij te Gent tot op een derde werd teruggebracht; in dat jaar zouden er acht ondernemingen zijn geweest met 88 werklieden. In de *Wegwijzer* werden nog steeds 18 lijnwaadblekers opgetekend. Voor het jaar 1819 is er meer overeenstemming tussen de *Wegwijzer* en de statistiek. Volgens de eerste waren er op dat ogenblik 16, volgens de tweede 13 bedrijven, die gezamenlijk 73 volwassenen en 5 kinderen te werk stelden. In 1824 was het aantal ondernemingen geslonken tot 10 volgens de *Wegwijzer* en tot 8 volgens de statistische opgave, terwijl het aantal werklieden tot 58 werd teruggebracht ⁶⁵. In de volgende jaren bleef het aantal lijnwaadblekerijen schommelen tussen 6 in 1830 en 12 in 1835. Volgens de *Enquête* over de linnenindustrie zouden er te Gent in 1840 maar drie bedrijven meer zijn geweest ⁶⁶.

Ondanks het verschil in de opgaven van de statistieken en van de *Wegwijzer* van Gent mag men met zekerheid besluiten dat de lijnwaadblekerij te Gent de algemene ontwikkelingslijn van de lijnwaadhandel heeft gevolgd, en dus een eerste opwaartse beweging heeft gekend tot 1808; van dat ogenblik af heeft zij in brede trekken beschouwd achteruitgang geboekt.

Voor het bleken waren twee methodes bekend. Enerzijds de oude beproefde methode, deze van het natuurlijke bleken op de weide met behulp van potas; anderzijds het kunstmatig bleken bij middel van chloor en

(63) *Wegwijzer van Gent*, 1808, blz. 86; 1809, blz. 88.

(64) S.A. Gent, *Serie K* 20/2 en *L* 63/2.

(65) Zie voor deze verschillende statistische opgaven: S.A. Gent, *Serie K* 2/1 onder de respectieve data.

(66) *Enquête sur l'industrie linière*. Ministère de l'Intérieur, direction de l'industrie, dl. II, z.p.z.j. (1841), blz. 287.

soda⁶⁷. Tot op het einde van de bestudeerde periode toe werd nog steeds de voorkeur gegeven aan de aloude bleekmethode. Daarbij geschiedde het bleekproces weliswaar veel trager, maar het resultaat was onfeilbaar. Het enige verschil met vroeger was, dat meer gebruik werd gemaakt van melk. Het grootste bezwaar bij deze methode lag in het feit dat het natuurlijk bleken alleen gedurende een gedeelte van het jaar kon gebeuren; meer bepaald in de zomermaanden of, zo het weder meeviel, ook gedeeltelijk in het voor- en najaar. Voor de chloormethode bestond dat bezwaar niet, het bleken geschiedde bovendien veel sneller, doch niet zonder nadelen. Meer dan eens werd het linnen beschadigd of bleek het tenminste naderhand veel minder deugdzaam te zijn. Met soda had men toen nog niet meer dan enkele proefnemingen gewaagd.

Het is niet met zekerheid uit te maken welk procent van het opgekochte linnen de Gentse handelaar liet bleken. Een verslag over het jaar 1812 meldt dat er toen nog tussen de 18 à 20.000 stukken te Gent werden gebleekt niettegenstaande de achteruitgang van de linnenhandel op dat ogenblik. Daar de verkoop op de markt in dat jaar 57.857 stukken bedroeg, mag men wellicht het aantal gebleekte stukken op nagenoeg een derde schatten⁶⁸. Voor latere tijd ontbreekt iedere aanduiding.

Het valt evenwel niet te betwijfelen dat de overgrote meerderheid van het linnen ongebleekt aan de man werd gebracht. Op de markt te Gent immers werd in hoofdzaak lijnwaad van gewone kwaliteit verkocht. Bij de grove lijnwaadsoorten als de *presillas*, de *brabantillos* en de *brines* of *gantes crudos*, die het hoofdbestanddeel van de markt uitmaakten, kwam hoegenaamd geen bleken van pas. De betere soort *brabantes* werd voor de helft, het fijne lijnwaad bekend onder de benaming *floretten* geheel en soms zelfs tot driemaal toe gebleekt⁶⁹.

(67) Interessante bijzonderheden omtrent de aangewende bleekmethode in het begin van de XIXe eeuw vindt men bij Faipoult, *Mémoire statistique du département de l'Escant*, Parijs, jaar XIII. Heruitg. door P. Deprez, *Maatsch. voor Gesch. en Oudb. te Gent*, 1960, blz. 167-168. *Presque toutes les toiles du pays se blanchissent encore sur le pré. Voici la méthode employée; elle est très simple, et paraît peu susceptible d'amélioration. De grandes cuves sont destinées à les recevoir: on y jette, pendant à-peu-près douze heures, de la lessive faite avec de la potasse de Dantzic ou de Hongrie; on emploie même aujourd'hui celle de l'Amérique, moins chère que celle du nord; ensuite, on étend la toile sur l'herbe dans les prairies; on l'y arrose pendant trois jours de suite, sans permettre qu'elle devienne sèche; on la fait bien laver dans de l'eau froide et très-claire. Ces opérations sont répétées jusqu'à ce qu'on ne trouve plus dans la toile aucune trace de matière étrangère. On la plonge ensuite dans le petit lait jusqu'à ce qu'elle ait atteint le degré de blancheur dont elle est susceptible. Enfin on la sèche, et l'opération est terminée. On est instruit ici des procédés de M.M. Chaptal et Bertholet; mais on ne s'en sert pas encore pour ainsi dire. On est étonné de cette lenteur à adopter des méthodes extrêmement promptes et économiques, quand d'ailleurs elles aideroient à rendre à l'agriculture l'entier usage des vastes prairies que l'on couvre de ces toiles...* Men vergelijkte verder: *Enquête*, dl. II, blz. 287-289.

(68) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgave voor 1812, n. 73.

(69) *Enquête*, dl. II, blz. 262. Voor de beschrijving van die verschillende lijnwaadsoorten zie: H. Coppejans-Desmedt, *Bijdrage tot de studie van de goeode burgerij te Gent in de XVIIIe eeuw. De vorming van een nieuwe sociaal-economische stand ten tijde van Maria Theresia*, Brussel, 1952, blz. 200-202. (*Verh. v.d. Kon. Vl. Acad. voor Wet., Lett. en Sch. Kunst. v. België, Klasse der Lett.*, jg. XIV, n. 17).

De garentwijnderij

In vergelijking met de linnenproductie nemen de aanverwante nijverheden een meer ondergeschikte plaats in. Onder de nijverheden komt de garentwijnderij het eerst in aanmerking. Zij legde zich toe op het dubbelen van garen. De productie werd behalve voor naaiwerk ook, en in niet onbelangrijke hoeveelheid aangewend voor het vervaardigen van kant.

In de stad waren de garentwijnders één van de aanzienlijkste groepen in de vlasnijverheid. Naar een opgave van 1795 waren er te Gent vóór de oorlog 36 vrije meester-garentwijnders werkzaam met in totaal 388 arbeiders. Hun productie bedroeg 239.280 pond hetzij 119.640 kgr.⁷⁰

De oorlog veroorzaakte een ernstige crisis in de garentwijnderij. In 1795 waren de vrije meesters nog altijd ten getale van 36, doch zij hadden nog slechts 287 arbeiders aan het werk en hun productie was gedaald tot 104.160 pond hetzij 52.080 kgr. Een van de belangrijkste ondernemers in die nijverheidstak met name B. De Rudder, die vóór de oorlog 30.000 pond garen per jaar verwerkte en 40 arbeiders in dienst had, had zijn productie en zijn personeel kunnen behouden. Bij de meesten daarentegen was de productie tot op de helft en zelfs lager teruggevallen; terwijl ook het aantal werklieden verhoudingsgewijze was verminderd⁷¹.

In de statistiek van 1808 worden alleen nog 10 meester-garentwijnders vermeld met in totaal 80 arbeiders; er wordt bijgevoegd dat enkele jaren vroeger er nog 166 werklieden in de garentwijnderij bedrijvig waren⁷².

Naar alle waarschijnlijkheid hebben die statistieken alleen rekening gehouden met de garentwijnders, die met loonarbeiders werkten, want volgens de Wegwijzer van de stad Gent waren er in de jaren 1795 en 1808 respectievelijk 56 en 29 meester-garentwijnders⁷³.

In de *Wegwijzer van Gent* kan men zeer duidelijk nagaan hoe het aantal garentwijnders van jaar tot jaar verminderde, en daar de namen opgegeven zijn, hoe die vermindering veroorzaakt werd door het verdwijnen van de bestaande bedrijven. Ziehier ten andere in vorm van tabel de voornaamste gegevens over de garentwijnderij die wij hebben kunnen verzamelen⁷⁴.

(70) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Tabel van de „vrije meesters gaerentwijnders dezer stad Gend”, 26 pluviöse jaar III (1795).

(71) *Eod. loco*.

(72) *Eod. loco*, statistische opgave van 1808.

(73) *Wegwijzer van Gent*, 1795, blz. 99; 1808, blz. 87-88.

(74) De tabel werd opgesteld volgens de statistische gegevens voorhanden op het Stadsarchief te Gent, zie aldaar *Serie K 2/1*, passim, verder aangevuld met de gegevens uit de *Wegwijzer van Gent*, zie aldaar onder de rubriek *garentwijnders*.

JAAR	MEESTERS		WERKLIEDEN	PRODUKTIE in £
	Statistieken	Wegwijzer		
1792		56		
vóór 1795	36		388	239.280
1795	36	56	287	104.160
1801		41		
1805		31		
vóór 1808			166	
1808	10	29	80	
1810		27		
1813	4	21	40	
1815		16		
1816	4	16	40	
1820		12		
1825		8		
1830		7		
1835		5		

Die tabel wijst duidelijk de geleidelijke ondergang van de Gentse garentwijnanderij aan. Van betekenis is vooral dat practisch geen jongere krachten zich nog aangetrokken voelden tot het meesterschap. Het bedrijf werd dus blijkbaar louter uit traditie en gebrek aan aanpassingsvermogen in het leven gehouden en zal normaal verdwijnen met de laatste meestergarentwijnander.

De lintweverij.

Het garen dat door de twijnders vervaardigd werd, diende in hoofdzaak tot grondstof voor de lintweverij en de kantproductie. De lintweverij, die het te Gent nooit tot een hoge bloei heeft gebracht, vertoont dezelfde vervalcurve als de garentwijnanderij. In 1801 bedroeg de produktie nagenoeg 1.200.000 fr. en schijnt voor het grootste deel samengetrokken te zijn door één enkele nijveraer, die meer dan 200 personen te werk stelde⁷⁵.

Tot in 1807 was er zelfs een uitbreiding waar te nemen. Een verslag van dat jaar verklaart immers woordelijk: *Cette fabrication devient plus importante qu'elle n'était il y a quelques années*⁷⁶, en uit de *Wegwijzer van Gent* blijkt inderdaad dat het aantal ondernemingen, die bij de aanvang van de XIXe eeuw ten getale van zes waren, in 1807 tot acht waren gestegen⁷⁷.

Daarna begon de teruggang. In 1808 was het aantal werklieden dat vroeger 202 bedroeg tot 117 gedaald⁷⁸. In 1816 worden nog slechts 5

(75) A.N. Parijs, F 12/631. *Statistique industrielle*, verslag over het departement van de Schelde.

(76) *Eod. loco* F. 12/1567. *Manufactures. Statistiques. Ain-Moselle, an IX - 1807*, verslag over het departement van de Schelde.

(77) *Wegwijzer van Gent*, 1807, blz. 81.

(78) A.N. Parijs, F 16/1000, *Dépôts de mendicité, Département de l'Escaut. Etat du nombre des individus occupés dans les fabriques et manufactures.*

ondernemingen vermeld met in het geheel 20 werkkrachten. De ontwikkelingsgang in de lintweverij blijkt uit de volgende tabel ⁷⁹:

Jaar	Ondernemingen Statist. Wegwijzer	Werklieden	Productie	Opmerkingen
1801	6	meer dan 200	1.200.000 fr.	1 inrichting met meer dan 200 werklieden
1805	8			
1807	8	[202]	1.200.000 fr.	
1808	3	8		
1811	5	73	60.000 fr.	
1812	5	60	50.000 fr.	
1816	5	4	20	
1825		8		
1830		7		
1835		5		

Met 5 inrichtingen, die in het geheel 20 arbeiders te werk stelden, heeft de lintweverij te Gent praktisch haar ondergang bereikt. Er is in het vervolg weliswaar nog spraak van lintwevers en lintweverij te Gent, maar de productie schijnt er in hoofdzaak een tak geworden te zijn van zekere wol- of katoennijveraars. Zo heeft Sibille, die een belangrijke rol in de Gentse wolnijverheid vervulde, zich ook op de lintweverij toegelegd; terwijl Banneville, die reeds vóór 1811 als lintwever gevestigd was, in 1810 tevens wordt vermeld als katoenspinner en -wever ⁸⁰.

In de lintweverij zijn er dus blijkbaar door de meest ondernemende krachten uitwegen gezocht hetzij in de katoen- hetzij in de wolnijverheid. Er zijn nochtans geweest die hardnekkig aan het oude bedrijf hebben vastgehouden en evenals bij de garentwijnders hun beroep zijn blijven uitoefenen uit gebrek aan aanpassingsgeest en uit traditie. Zo wordt in 1824 een zekere Albert Schrijver in de Slijpstraat als lintwever vermeld. Zijn gehele bedrijf hield hij aan gang met de hulp van één enkele werkmans ⁸¹.

(79) De tabel is gesteund op statistische gegevens voorkomend in het S.A. Gent, *Serie K 2/1* en in de A.N. Parijs, *F 12/631*, *F 12/1567*, *F 16/1000*, die verder werden aangevuld met gegevens uit de *Wegwijzer van Gent*. In de statistiek van 1808 wordt vermeld *nombre d'ouvriers qu'elles* (de lintweverijen) *occupaient dans les années précédentes*: 202. Dit cijfer hebben tussen vierkante haakjes geplaatst en ingevuld bij het jaar 1807.

(80) Zie over Sibille: H. Coppejans-Desmedt, *Pogingen tot opbeuring van de Gentse wolnijverheid bij de aanvang van de XIXe eeuw*. In: *Hand. v.d. Maatsch. voor Gesch. en Oudb. te Gent*, Nieuwe Reeks, dl. XXI, 1967, blz. 166 e.v. Men vergelijkte verder S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Algemene tabellen voor de jaren 1811 en 1812 en statistische opgave van 1810.

(81) *Eod. loco*, *Naamlijst der fabrikanten binnen den 3den wijk op den 10den december 1824 bestaende, het soort van fabrikatie en het getaal hunner werklieden*.

De kantproduktie.

In tegenstelling met de lintweverij is de kantproduktie vrij belangrijk. In een statistiek van het jaar X (1802) wordt het aantal kantwerksters te Gent op 1000 à 2000 geschat. Zoals een verslag van datzelfde jaar het nadrukkelijk zegt worden de kanten doorgaans aan huis geklost: *Chaque dentellière travaille en son particulier, reçoit le fil, le patron et le parchemin par ceux pour qui elle travaille et s'engage de fournir les aunages demandés*⁸². Slechts uitzonderlijk en dan meestal in de scholen en de weeshuizen werd kant in gemeenschap gemaakt⁸³. Dat is ten andere begrijpelijk: het klossen van kant was uiteraard individueel werk en was ongeschikt voor een fabriekmatige inrichting. Iedere kantwerkster had haar eigen kussen en moest op eigen krachten haar werk uitvoeren.

Het cijfer van de 1000 à 2000 kantwerksters, die in 1801 werkzaam waren, schommelt weinig tot aan het einde van het Frans Bewind. Nochtans in 1808 worden zij op 1350 geschat⁸⁴. In 1812 wordt verduidelijkt dat ongeveer 300 kantwerksters aan bepaalde Gentse handelaars verbonden zijn en regelmatig voor hen werkten, terwijl de 800 overigen niet in dat geval verkeerden. Volgens diezelfde gegevens wordt de waarde van de produktie van de 300 beroepskantwerksters op 120.000 fr. geschat en die van de 800 anderen op 250.000 fr.⁸⁵. Dat maakt een jaarlijks produktiegemiddelde van 400 fr. voor de eerstgenoemden, en van 312,50 fr. voor de laatstgenoemden. Men mag daaruit besluiten dat onder de 800 kantwerksters die niet bestendig voor dezelfde handelaars werkten, de grote meerderheid practisch de gehele dag over hun kantkussen gebogen zaten.

In 1816 onderging de kantnijverheid een crisis. Als oorzaken ervan worden aangegeven de belasting van 15 %, geheven op de invoer in Frankrijk en — wat nog erger was — het importverbod vanwege Engeland. In feite lag aan de grond van de crisis de algemene conjunctuur van dat ogenblik.

Niettegenstaande de ongunstige toestand telt men in 1816 nog 246 kantwerksters die bestendig voor Gentse handelaars werkten. Jammer genoeg geeft men niet het cijfer van de overige kantwerksters, maar naar alle waarschijnlijkheid zijn deze de eerste slachtoffers geworden van de crisis en is zoniet hun aantal dan toch hun produktie aanzienlijk gedaald⁸⁶.

Dat het nochtans niet alleen de conjunctuur was na de val van het keizerrijk, die de kantnijverheid te Gent een gevoelige knak gaf, blijkt uit de verdere ontwikkeling. In 1824 telde men te Gent nog slechts 90 werksters, die bestendig voor handelaars kant klossen⁸⁷.

Merkwaardig en eigen aan de inrichting van die industrie is, dat het

(82) *Eod. loco*, pluviöse jaar X.

(83) *Les ateliers qui existent sont dans les écoles et surtout dans les hospices d'orphelins. Eod. loco.*

(84) R.A. Gent, *Dept. Schelde*, n° 1654/3.

(85) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, statistische opgave van 10 december 1812.

(86) *Eod. loco*, *Tableau statistique des fabriques, trafics et manufactures existant dans l'arrondissement de Gand*, n° 59 (1816).

(87) *Eod. loco*, statistische opgave van 1824.

aantal kooplieden niet steeg of daalde in evenredigheid met het aantal kantwerksters. In 1796 telde men te Gent 37 handelaars, in 1800 was hun aantal verminderd tot 29 maar bleef in de daaropvolgende jaren nagenoeg stationair, in 1820 waren zij nog ten getale van 27. In 1830 waren er nog steeds 22⁸⁸.

De uitleg voor de discordantie tussen het aantal kanthandelaars en het aantal kantwerksters is te vinden in het feit dat het kantklossen niet uitsluitend te Gent, maar ook — en in een niet onbelangrijke mate — op het platteland beoefend werd, al vermeldt het verslag van 1802 dat in de onmiddellijke nabijheid van Gent de meeste meisjes, die voor het kantklossen in aanmerking zouden kunnen komen, zich aan het spinnen wijdde⁸⁹.

De tulle industrie

De kantnijverheid onderging in die hele periode niet de minste technische wijziging. Nog jarenlang was dat het geval en het zal pas in de XXe eeuw zijn dat de vooruitgang van de techniek de ingewikkelde nabootsing van de echte gekloste kant mechanisch zal kunnen verwezenlijken. Men houde daarbij in het oog dat op het einde van de XVIIIe eeuw behalve de gekloste kant ook tullevormige produkten van allerlei aard onder de naam kant doorgingen. In werkelijkheid gold het hier produkten die *à jour* geweven werden en die vooral dienden tot opsmuk van klederen, behangsels en dergelijke meer. Met de gekloste kant hadden die weefsels weinig gemeens. Weliswaar dienden sommige soorten ervan ter vervanging van de gekloste kanten en werden zij dan vooral gebruikt in de volksklasse; maar zowel om de produktietechniek als om de bedrijfsinrichting moet men ze duidelijk van de fabricatie der echte kanten onderscheiden.

Het weven van tulle en soortgelijke produkten was te Gent niet onbekend, maar gebeurde er nog tot in de eerste decennia van de XIXe eeuw uitsluitend met handgetouwen. Machines om tulle mechanisch te weven bestonden toen reeds in Engeland, doch waren te Gent nog niet ingevoerd geworden.

Pas omstreeks 1822 werd een ernstige poging aangewend om ook alhier de mechanische produktie van de zg. geweven kanten, tulle of bobinetten in te richten. In dat jaar werd de eerste machine om mechanisch tulle te weven te Gent stuksgewijze door Engelse onderdanen zelf geïntroduceerd. Zij diende als model voor de vervaardiging van andere en was — volgens de verklaring van haar importeurs — een produkt van hun eigen uitvinding, zodat zij in Engeland er zelfs een octrooi op hadden. Ten gevolge van moeilijkheden van persoonlijke aard hadden zij evenwel besloten naar het vasteland over te komen om zich meer bepaald te Gent te vestigen⁹⁰.

(88) *Wegwijzer van Gent*, 1796, blz. 59; 1800, blz. 13; 1820, blz. 121-122; 1830, blz. 298.

(89) ... *dans les environs de Gand elles (les filles) fillent (!) le lin pour la fabrication des toiles*, zie S.A. Gent, *Serie K 2/1*, pluviöse jaar X.

(90) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie*, K.B. 5 maart 1825, nr. 173, Consideratien en advies van de Minister voor de Nationale Nijverheid en de Koloniën.

Aanvankelijk waren zij met zijn drieën en hadden er op 1 januari 1824 een vennootschap opgericht onder de sociale benaming „Ensor, Gamble en Compagnie”. James Ensor was de financier in de zaak: zijn inbreng werd op 40.000 fl. Nederlands bepaald. John Gamble moest boven een bijdrage van 12.500 fl., zijn beste krachten wijden aan de zaak en er actief in optreden. De derde vennoot ten slotte, William Powell, was de eigenlijke technische leider. Hij was niet gehouden een geldelijke bijdrage te leveren, maar moest voor de goede gang van de zaak instaan ⁹¹.

Daar John Gamble zijn verplichtingen niet na kwam, werd hij uit de associatie gesloten en werd de vennootschap op 1 januari 1825 omvormd. Het bedrijfskapitaal werd aanmerkelijk verhoogd. De inbreng van James Ensor werd verdubbeld en dus op 80.000 fl. gebracht. In tegenstelling met de vroegere overeenkomst moest William Powell thans ook kapitaal inbrengen, ten bedrage van 30.000 fl. De vennootschap werd afgesloten voor een termijn van veertien jaar en zou de sociale benaming voeren van „Ensor en Powell” ⁹². Inmiddels hadden de vennoten hun fabriek gevestigd op de Reke te Gent en stelden er veertien getouwen aan het werk, in beweging gebracht door een stoomwerktuig van 10 P.K. Volgens berekening produceerde ieder getouw 32.000 ellen tulle per jaar, zodat de inrichting een produktiepotentieel van 448.000 ellen per jaar vertegenwoordigde ⁹³.

In een rapport van 4 februari 1825 getuigt de gouverneur van Oost-Vlaanderen over beide nijveraars dat het waren *personen van de allerbeste faam* en over hun onderneming dat zij was *de eenigste van dien aard alhier te lande, ja zelfs overtreft door de uitmuntendheid harer voortbrengselen die van Parijs en is met deze laatste de eenigste welke men op het vaste land vindt* ⁹⁴.

Op dat ogenblik waren in de fabriek van „Ensor en Powell” een driehonderdtal arbeidskrachten aan het werk, waaronder Engelse en Nederlandse technici. Bovendien verschaften zij ook werkgelegenheid aan een nog belangrijker aantal huisarbeiders, en meer in het bijzonder aan vrouwen en kinderen. De vraag naar hun artikelen was evenwel zó groot, dat zij noodgedwongen tot de uitbreiding van hun onderneming moesten overgaan. Ten dien einde wendden zij zich tot de regering om financiële ondersteuning. Deze laatste aarzelde niet om hun verzoek in te willigen en bij K.B. van 5 maart 1825 werd hen een voorschot ten bedrage van 30.000 fl. toegekend ⁹⁵. Naderhand bleek deze lening ontoereikend, zodat de beide nijveraars een tweede verzoekschrift tot de regering richtten om nogmaals een som van 30.000 fl. te vragen. Bij K.B. van 1 oktober 1826 werd ook dit

(91) R.A. Gent, *Notariaat, Dépôt Nève*, Notaris Charles de Clercq, akte n. 166, contract van vennootschap d.d. 20 juli 1824.

(92) *Eod. loco*, akte n. 19, contract van vennootschap d.d. 2 februari 1825.

(93) A.R. Den Haag, *Staatssecretarie*, K.B. 5 maart 1825 nr. 173, Consideratien en advies van de Minister voor de Nationale Nijverheid en de Koloniën.

(94) *Eod. loco*, rapport van de gouverneur van Oost-Vlaanderen d.d. 4 februari 1825.

(95) *Eod. loco*, K.B. van 25 maart 1825; het eerste voorschot werd hen toegestaan tegen een interest van 3 % per jaar, het kapitaal moest afgelost worden in twee termijnen, waarvan de eerste verviel op 1 mei 1827 en de tweede op 1 mei 1828.

tweede voorschot hen toegezegd ⁹⁶.

Alhoewel nadere gegevens ontbreken, mag men toch met zekerheid aannemen dat de firma in de daaropvolgende jaren goede zaken heeft gedaan. Tenminste uit de statistische opgave van 1830 blijkt, dat „Ensor en Gamble” vóór de revolutie in hun fabriek 397 arbeiders te werk stelden, terwijl het aantal huisarbeiders, waarover zij toen beschikten, op niet minder dan 2000 werden geschat ⁹⁷.

In een verslag van de Gentse handelskamer uit het jaar 1833 wordt verder verklaard dat de firma op dat ogenblik dertig getouwen in dienst had. Die getouwen zelf waren van buitengewone omvang, zodat zij zoveel produceerden als zestig gewone werktuigen. De dagelijkse produktie van ieder getouw bedroeg toen 48 Engelse yards; terwijl het aantal arbeiders, die in de fabriek van „Ensor en Powell” waren te werk gesteld op 340 à 360 werden geschat ⁹⁸.

De Belgische Omwenteling en de economische malaise, die jarenlang daarna bleef aanhouden waren oorzaak, dat James Ensor en William Powell — naar het voorbeeld van enkele Gentse katoenfabrikanten — er toe besloten hun onderneming naar het Noorden over te brengen. Aldus verdween uit Gent een belangrijk textielbedrijf *eenig in desselfs slach* ⁹⁹.

Enig was het bedrijf vooral door zijn omvang; want ook te Gent had het voorbeeld van „Ensor en Powell” reeds navolging gevonden in de firma „Samuel Frost en Compagnie”. Maar economisch had deze laatste nochtans weinig betekenis. In 1833 waren aldaar nog slechts twee getouwen in activiteit; terwijl het aantal werklieden in totaal twintig beliep ¹⁰⁰.

Uit wat voorafgaat blijkt dat de vlasindustrie te Gent in de behandelde periode in het algemeen achteruitgang heeft geboekt. De meeste sectoren hielden nochtans stand tot omstreeks 1808. Alleen de tullenijverheid volgde een eigen ontwikkelingsgang en bereikte dank zij het gemechaniseerde bedrijf van „Ensor en Powell” een relatief hoge bloei, die echter werd onderbroken door de revolutie van 1830 en haar gevolgen.

Tot ernstige pogingen inzake mechanisatie kwam het verder alleen in de vlasspinnerij. Maar zeer grote betekenis hebben die eerste mechanische vlasspinnerijen in de toenmalige Gentse economie niet gehad. Zij hebben nochtans op historisch gebied een niet te onderschatten rol vervuld: de vestiging van de mechanische vlasspinnerij in de stad komt hen toe. Zij hebben het voorbeeld gesteld. Anderen zouden de volle vrucht uit die voorbeelden

(96) *Eod. loco*, K.B. van 1 oktober 1826. Voor dit tweede voorschot werd de interest op 4,5 % per jaar betaald; het was eveneens aflosbaar in twee termijnen waarvan de eerste in 1829, de tweede in 1831 zou vervallen.

(97) S.A. Gent, *Serie K 2/1*, Enquête van 1830.

(98) S.A. Gent, *Serie K 31/3*, verslag van de Gentse handelskamer d.d. 5 november 1833.

(99) Op 23 april 1835 verscheen dienaangaande in de *Gazette van Gent* het volgende bericht: *De schoone tulle-fabriek der heeren Ensor en Powel werd thans nyt deze stad nae Holland overgebracht. Dit nyverbeyds-gesticht, eenig in desselfs slach gebruykte ten minstens 600 werklieden.*

(100) S.A. Gent, *Serie K 31/3*, verslag van de Gentse handelskamer d.d. 5 november 1833.

plukken op het oogenblik dat de economische evolutie het gedijen van die nieuwe produktiemethode in de hand zal werken. Dat is pas het geval na het tijdperk dat hier behandeld werd. Immers de twee grote firma's „La linière gantoise” en „La Lys”, die de mechanische vlasspinnerij tot een bloeiende Gentse industrie zullen opvoeren dateren beiden uit het jaar 1838. Hun geschiedenis valt uiteraard buiten het hier vooropgestelde kader.

Nog vóór de Eerste Internationale: socialist en flamingant

FRANCISCUS „KAPNEUS” BILEN (1819-1881)

door

D.E. DEVREESE

Terecht wordt algemeen aanvaard, dat het moderne vakverenigingsleven in ons land een definitief begin kende te Gent, door de oprichting van een wevers- en een spinnersvereniging aldaar, respectievelijk in maart en in april 1857.

De omstandigheden, welke daartoe aanleiding gaven, zijn voldoende bekend: de oprichting van deze verenigingen was een gevolg van de actie van de Gentse katoenfabrikanten tegen een voorgenomen vrijhandelsaccord van België met Engeland. De actie van de katoenfabrikanten mislukte: het accord werd toch gesloten, maar de arbeiders uit de Gentse katoenindustrie hadden hun strijdmiddel tegen het patronaat gevonden: de vakvereniging¹. Zij zouden er niet meer van afwijken, en aldus de basis leggen voor een machtige syndicale beweging.

Gewoonlijk worden beide verenigingen, evenals hun voorzitters, de wever Jan De Ridder en de spinner Francies Bilén, bijgenaamd „Kapneus”, in één adem genoemd, als een onverbrekkelijk span voorvechters van de Gentse arbeiders uit de katoenindustrie. Ook de activiteit van beide maatschappijen wordt steeds als een geheel beschouwd. Bij nadere studie echter blijkt duidelijk, dat het tweemanschap niet zo hecht was als algemeen wordt aanvaard, terwijl het optreden van beide maatschappijen als bescherming en steun voor de Gentse textielarbeiders eveneens verschillen vertoont.

Het is belangrijk deze feiten vast te stellen en te trachten ze te verklaren. De opkomst en ontwikkeling van de arbeidersbeweging wordt aldus grondiger bekend, en bovendien worden wij in staat gesteld na te gaan hoe die arbeidersbeweging werd opgevat en beleefd door de mensen die er het meest rechtstreeks bij betrokken waren, de industriearbeiders uit het midden der vorige eeuw. Een dergelijke studie kan niet worden losgemaakt van de gebeurtenissen uit dezelfde tijd: bvb. de Vlaamse beweging, die precies rond 1860 poogt, haar gehoor uit te breiden. Oorspronkelijk slaagt zij er in, te Gent althans, de tegenstelling tussen gelovigen en ongelovigen te overbruggen, maar nadat in 1861 te Gent een „Vlaamsch Verbond”² was

(1) *Een Vriend der Waarheid*, Gent; s.d., pp. 5-10, verhaalt de gebeurtenissen.

Avanti (pseud. O. Roelandt): Een Terugblik. Bijdrage tot de geschiedenis der Gentsche Arbeidersbeweging. Gent, s.d., tweede druk. I, Tweede Afdeling, hfdst. I en II, pp. 149-161. Steunt grotendeels op het verhaal van *Een Vriend der Waarheid*.

(2) Vlaamsch Verbond. Kies-district Gent. Gent, 13 september, 1861. (R.U.G., S.H.G.) Dit is het eerste ons bekende manifest van deze vereniging.

opgericht, dat eerder vrijzinnig schijnt te zijn, ontstaat in 1862 de „Hoofd-afdeling van het Vlaemsch Verbond”³, dat oorspronkelijk misschien inderdaad onafhankelijk was, maar zeer vlug uitgesproken katholiek werd. Voor de jonge arbeidersbeweging betekent dit, dat zij haar aandacht niet onverdeeld aan de strijd voor betere economische levensvoorwaarden zal schenken, maar bijna onvermijdelijk bij de Vlaamse Beweging, en meer nog, bij haar conflicten, zal worden betrokken.

Dit dan wat betreft de meer specifieke Gentse toestanden.

Bekijken wij nu even de toestand binnen de verenigingen van dichterbij. Beiden werden opgericht door en voor arbeiders uit de katoenindustrie, maar er dient onmiddellijk gezegd, dat de mentaliteit van die arbeiders nog sterk beïnvloed wordt door opvattingen, die ontstaan zijn uit en gebloeid hebben in de ambachtelijke tradities. Het feit, dat beide verenigingen werden opgericht, betekent vooral dat de mentaliteit van de arbeiders aan het veranderen is.

Ten gevolge van dezelfde omstandigheden en bijna terzelfdertijd opgericht, vertonen beide verenigingen toch verschillen; hetzelfde kan worden gezegd over de beide mensen, die de leiding van de vereniging op zich hebben genomen. Uiteraard zullen wij dus beroep doen op vergelijkingen tussen de voorzitter van de spinnersvereniging, de hier bestudeerde Francies Kapneus Bilén, en de voorzitter van de weversvereniging, Jan De Ridder.

Beiden hadden ongeveer dezelfde leeftijd bereikt en dezelfde gebeurtenissen meegemaakt, wanneer zij de leiding van hun vakgenoten op zich namen, begin 1857: Bilén was 36 jaar⁴, De Ridder 34 jaar oud⁵. Het is pas vier jaar na het oprichten van de verenigingen, grosso modo vanaf 1861, naar aanleiding van de belangrijke staking Parmentier-Van Hoegaerden, welke in april van dit jaar losbrak, en gedurende de onmiddellijk daarbij aansluitende katoencrisis, welke tot 1865 aanhield, dat beide leiders nauwer zullen gaan samenwerken, in de eerste plaats omdat zij beiden met hetzelfde wantrouwen vanwege de leden van de verenigingen af te rekenen hadden.

Beiden hebben totaal anders gereageerd op de moeilijkheden, welke zij gedurende hun carrière als vooraanstaand militant hebben ondervonden: Jan De Ridder heeft het nooit meer tot een leidende positie in de Gentse arbeiderswereld gebracht, maar is er ook nooit meer voor lange tijd uit verdwenen, tot zijn overlijden te Gent op 27 september 1890; het leiderschap van Bilén, evenmin als de spinnersvereniging, heeft de katoencrisis niet overleefd.

Rekening houdend met de problemen, welke dergelijke studie aan de vorser stelt, kunnen wij wel beweren, dat wij tamelijk goed zijn ingelicht over de mens en over de militant Francies Bilén.

Wij beschikken in de eerste plaats over officiële gegevens, afkomstig van de burgerlijke stand te Gent, of van de politionele instanties uitgaande.

(3) Hoofd-Afdeeling van het Vlaemsch Verbond. Kies-Arrondissement Gent. Aen onze Vlaemsche Medeburgers. Gent, den 24 Mei 1862. (R.U.G. - S.H.G.).

(4) Geboren te Gent op 15 oktober 1819.

(5) Geboren te Gent op 13 augustus 1822.

Deze laatste worden aangetroffen in het Gents politiearchief⁶, en in het deel 1853-1865 van de uitgave van documenten betreffende de Belgische arbeidersbeweging, verzorgd door H. Wouters⁷.

Een voorname geschiedkundige bron voor de vroege Gentse arbeidersbeweging is het dikwijls geciteerde werk door Avanti, „Een Terugblik", dat o.a. kostbaar is omdat de auteur documenten opneemt, welke intussen verdwenen of vernietigd zijn⁸.

Het eerste Gentse arbeidersblad, „Het Werkverbond", is sedert lange tijd reeds bekend, maar de omstandigheden, welke tot het uitgeven van dit blad hebben geleid, zijn nog niet helemaal duidelijk⁹.

Gedurende de jaren 1860-1861 is dit wekelijkse blad de spreekbuis van de Gentse werkliedenverenigingen geweest, maar daarnaast bleven de voorzitters van de verschillende verenigingen gebruik maken van afzonderlijke druksels, strooibiljetten of omzendbrieven, waarin zij zich rechtstreeks tot hun leden wendden. Een aantal ervan wordt eveneens in het Gents politiearchief bewaard; een veel uitgebreider verzameling berust in het seminarie voor hedendaagse geschiedenis van de Rijksuniversiteit te Gent¹⁰.

Het meest waardevolle document voor de periode 1857-1869 is echter een anoniem werkje, „Een Vriend der Waarheid"¹¹. Het loont de moeite, hier een ogenblik bij deze brochure, die een 80-tal bladzijden telt, stil te staan. Het werkje draagt geen auteursnaam en geen publicatiejaar. Uit bepaalde passages in de tekst blijkt dat de auteur(s) in de aller dichtste nabijheid stonden van de beide leiders van de Gentse textielarbeiders, De Ridder en Bilen, zodanig zelfs, dat een groot vermoeden bestaat, dat zij bij de redactie onmiddellijk betrokken waren. Dit wordt trouwens bevestigd door een handgeschreven noot op het exemplaar van de Universiteitsbibliotheek te Gent, zeer waarschijnlijk van de hand van de bibliothecaris Vanderhaeghen, en die luidt als volgt: „dicté par F. Bilen". Dat Bilen doorging voor ongeletterd, verklaart misschien het woord „dicté". Anderzijds kan een passage uit de studenten Almanak voor 1887 van „t Zal wel gaan" wijzen op De Ridder¹². Men mag waarschijnlijk in die tekst een verdedigingsschrift of apologie zien van de twee vroege Gentse volksleiders, op het ogenblik dat een nieuwe generatie van militanten Bilen volledig uit de beweging had verwijderd, en De Ridder in een defensieve positie had gedreven. Het is mogelijk, dat het werkje pas later werd gedrukt: Verbauwen althans beweert, dat het verscheen in 1881, maar Verbauwen is niet erg te vertrouwen voor dergelijke details¹³.

(6) S.A.G., M.A., R7U.

(7) Wouters, H.: *Documenten betreffende de geschiedenis der arbeidersbeweging, 1853-1865*. I.C.H.G. Bijdragen 40. Parijs-Leuven 1966.

(8) Avanti, o.c. Het eerste deel behandelt de tijdspanne tussen de Franse overheersing en 1885.

(9) Voordeckers, E.: *Bijdrage tot de geschiedenis van de Gentse Pers. Repertorium (1667-1914)*. I.C.H.G. Bijdragen 35. Parijs-Leuven 1964. Over „Het Werkverbond": nr. 521, pp. 564-566.

(10) R.U.G. - S.H.G.

(11) *Een Vriend der Waarheid*, Gent; s.d. B.U.G. G 9396(1).

(12) Geciteerd in Verbauwen, P.: *Schetsen uit mijn Leven of de Geschiedenis der Gentsche Wevers*. Gent, 1924. P. 173.

(13) Verbauwen, P.: o.c., p. 22.

De enige afbeelding van Bilén die ons bekend is, komt voor in Avanti¹⁴.

Geboren te Gent op 16 oktober 1819, als erkende zoon van Albertus Bilén en van Livina Goethals, begon de latere „Kapneus”, naar hij zelf beweert, te helpen aan het onderhoud van het gezin op driejarige leeftijd¹⁵. Hij genoot geen onderwijs; hij kon lezen noch schrijven. Later — wij weten niet juist wanneer — wordt hij spinner¹⁶. Hij blijft dit beroep uitoefenen tot hij wegens zijn activiteiten in het verenigingsleven praktisch gedwongen wordt, herbergier te worden, in oktober 1857 ten laatste¹⁷.

Op 21-jarige leeftijd was hij te Gent in het huwelijk getreden met Melania Gobert, een kleermaakster¹⁸. Hij droeg aldus de zorg voor een gezin gedurende de crisisjaren van 1845-1848; in zijn toespraken vinden wij tamelijk dikwijls allusies over het treurige lot van de werkmán, die ondanks uitputtende arbeid niet in staat is, voor de meest elementaire levensbehoeften van zijn familie in te staan.

Uit de tekst van „Een Vriend der Waarheid”, de enige rechtstreekse bron die gebeurtenissen verhaalt die de aanleiding vormen tot het oprichten van de twee verenigingen, kunnen wij niet met zekerheid opmaken of Bilén al dan niet het woord voerde tijdens de eerste vergaderingen, welke de spinners spontaan hadden belegd. De grote nauwkeurigheid van de tekst¹⁹ deed ons zulks een ogenblik veronderstellen, maar Bilén wordt pas bij name genoemd wanneer hij tot voorzitter van de vereniging wordt verkozen²⁰.

Waarom viel de keuze op Bilén? Ongetwijfeld hebben meegespeeld persoonlijke kwaliteiten die nu eenmaal onontbeerlijk zijn om in een arbeidersmilieu naar voren te komen. Bilén had de durf om te spreken, en was inderdaad een goed spreker²¹. Hij moet een intelligentie hebben bezeten,

(14) Avanti, o.c., I, p. 160.

(15) Het Werkverbond, 18 november 1860.

(16) Als spinner gaat Bilén behoren tot de groep industriearbeiders, die al een zekere traditie hebben in het verenigingsleven: sedert de Franse tijd. Doch door spinner te blijven, gaat hij ook behoren tot de groep minder dynamische elementen onder de textielarbeiders: door het invoeren van de mechanische weefgetouwen werd het een aantal arbeiders mogelijk gemaakt, een meer vooruitstrevend beroep uit te oefenen. Bilén behoort tot de tweede generatie spinners, tot de generatie die zich bij de stakingen van 1849 de leiding van de acties uit de hand ziet nemen door de eerste generatie wevers, alhoewel de spinners nog het overwicht hadden bij de acties van 1839.

(17) Vanaf 21 oktober 1857 is Bilén ingeschreven op het adres Vrouwenstraat 47, waar hij herbergier wordt van „In de Eendracht”.

(18) Melania Gobert werd geboren te Gent op 29 juli 1821, als dochter van Benedictus, dagloner, en van Staessens Isabella. Misschien heeft Bilén wel gewacht in het huwelijk te treden, tot hij volwaardig spinner geworden was.

(19) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 7-10; „... Een afgemarteld werkmán; ... Een spinner van de heer Baertsoen; ... Daar begon die afgemartelde werkmán, vader van 6 kleine kinderen, wier oudste slechts 10 jaren oud was; ... De spreker ging voort met zeggen...”.

(20) *Een Vriend der Waarheid*, p. 10. Deze verkiezing was niet uitdrukkelijk voorzien in het reglement van de vereniging. Cfr. Avanti, o.c., I, pp. 158-159.

(21) *Een Vriend der Waarheid*, p. 10. Ook officiële instanties bevestigden dit: zo De Jaegher, provinciegouverneur van Oost-Vlaanderen, aan Rogier, minister van binnenlandse zaken. 22 december 1858. In: Wouters, H., o.c., p. 94. Rapport opgesteld naar aanleiding van de teraardebestelling van A. Dufranne.

die boven het doorsnee-peil van zijn makkers ging. Tenslotte is hij het, die hen gedurende jaren goed of slecht de weg zal wijzen, en die dus een voldoende breed inzicht had in hun situatie om de anderen naar de richting van de actie te kunnen wijzen.

Het is niet onmogelijk dat onder de spinners andere personen eveneens die kwaliteiten bezaten, maar wat Bilén in sterke mate had was een bepaalde vorm van ambitie die hem er toe aanzette, zichzelf op het voorplan te stellen. Doorheen zijn loopbaan als militant hecht Bilén zeer veel belang aan zijn roem als arbeidersleider. Het best stelt men dit vast, wanneer deze carrière over het hoogtepunt is, en er niet veel meer overblijft dan uitwendigheden: dan klampt hij zich vast aan het beeld van Bilén, gezaghebbend voorzitter van de spinnersmaatschappij.

Bilén zal zich dus zeer waarschijnlijk zelf naar voren hebben gedrongen in de tijd waarin de spinners naar een voorzitter uitzagen.

Maar zijn taak zal hem in hoge mate zijn vergemakkelijkt door een andere factor: Bilén was niet de eerste de beste spinner. Hij bezat niet minder dan vier medailles, bekomen voor daden van moed en zelfopoffering²². Men kan moeilijk betwijfelen, dat een dergelijke toestand hem niet een vrij grote vermaardheid had bezorgd onder zijn medearbeiders. Men heeft trouwens niet de indruk dat Bilén de man was, om zijn heldendaden verborgen te houden. En er was nog iets anders: zeer waarschijnlijk in verband met die ere tekens had Bilén ook relaties in hogere sferen, bij bepaalde leden van de Gentse burgerij. Dit blijkt zeer duidelijk, wanneer „hooggeachte personen" tussenkomen wanneer hij, samen met het gehele bestuur van de „Broederlijke Wevers" wordt aangehouden in augustus 1857, onder beschuldiging van samenspanning. Het bestuur van de weversmaatschappij blijft aangehouden, terwijl Bilén dezelfde dag nog in vrijheid werd gesteld²³.

Populair bij zijn makkers, welbespraakt en ambitieus, niet zonder relaties bij de machtigen, was Bilén om zo te zeggen het ideale model van een arbeidersleider in de nog ietwat paternalistische sfeer van die eerste jaren. Hij was nog niet wat wij zullen noemen een syndicale leider, maar nog in ruime mate een „deken"²⁴.

Bovendien wogen zijn persoonlijke kwaliteiten op tegen het feit, dat hij analfabeet was. Zoals „Een Vriend der Waarheid" de zaken voorstelt, schenen Bilén en zijn makkers dit eerder als een voordeel te beschouwen: de voorzitter zelf had immers hulp nodig om de vereniging te beheren, zodat alle verdachtmaking van winstbejag voorlopig dan toch onmogelijk

(22) Wij weten natuurlijk niet, in welke omstandigheden deze hulpverleningen plaats grepen, maar wij weten wel, dat, hoe weinig waarschijnlijk zij mogen klinken, deze daden hebben plaats gehad. De vier medailles zijn duidelijk zichtbaar op de enige afbeelding, die wij van Bilén bezitten. Bovendien vermeldt Frederik Thys ze gedurende zijn toespraak tot Bilén, in december 1858. (Handgeschreven tekst. R.U.G.-S.H.G.). Bilén vermeldt zijn heldendaden ook nog gedurende een meeting. (Het Werkverbond, 18 november 1860).

(23) *Een Vriend der Waarheid*, p. 16.

(24) Hij spreekt over zichzelf in dergelijke termen. Volks-Bulletin nr 4. Broeders en Vrienden. R.U.G.-S.H.G.

scheen ²⁵.

De carrière van Bilén valt uiteen in twee hoofdfazen: in de allereerste maanden na het oprichten van de spinnersvereniging werd een intense activiteit in de sociaal-economische strijd aan de dag gelegd. Het zijn de spinners, die hierbij het initiatief nemen. Hun actie was gepland: er werd niet zo maar toevallig loonsverhoging gevraagd. De loonboeken van spinners van verschillende fabrieken werden eerst vergeleken, opdat men zeker zou weten in welke fabrieken de lonen het laagst waren ²⁶. De eerste successen, behaald op verraste fabrikanten, zullen echter niet door nieuwe successen worden gevolgd.

Dit verklaart ongetwijfeld dat op het eerste oplaaiende enthousiasme bij de spinners en dus allicht van populariteit voor Bilén zeer spoedig een tweede fase volgt, waarin de arbeiders gaan vaststellen dat de verhoopde vooruitgang niet komt, wat geleidelijk alle verlies aan belangstelling voor het verenigingsleven met zich meebrengt. In deze tweede fase zal Bilén nog gedurende enkele jaren alles in het werk blijven stellen, om zijn vroegere positie te handhaven, maar hij zal daar niet in lukken.

De actie van de maatschappijen was uiteraard tegen het patronaat gericht; reeds op 8 september 1857 reageert dit, en wel door het richten van een schrijven aan de gerechtelijke instanties ²⁷. Maar diens uitvoerende macht, de politieorganen, en in de eerste plaats de stedelijke politie, hadden niet gewacht op dit bericht om hun taak uit te voeren: sedert de eerste vergaderingen van de arbeiders, nog vóór de reglementen van de maatschappijen waren uitgevaardigd, was de politie de arbeiders op het spoor. Als tegen-speler van de arbeidersbeweging zullen wij dus niet alleen rekening moeten houden met het patronaat, maar ook met de politie. Dat deze er in geslaagd is, de arbeiders het leven lastig te maken, staat vast ²⁸. Vandaag beschouwd is dit maar gelukkig, want zonder de politieverslagen, die voor Gent zeer talrijk zijn, zou het niet mogelijk zijn, een grondige studie van de arbeidersbeweging te maken.

Daar de Kapneus een bekend figuur was te Gent, hoeft het ons dan ook helemaal niet te verwonderen, dat zeer vlug reeds de politie hem op het spoor was.

Een gebeurtenis van geheel andere aard, en die voorlopig alleen maar de spinners aanbelangt, is het bijwonen van een vergadering van de spinnersvereniging, op een zondag in juni 1857 ²⁹, door Emile Moyson ³⁰ en

(25) *Een Vriend der Waarheid*, p. 10.

(26) *Een Vriend der Waarheid*, p. 11. De tekst stelt de controle van de loonboeken als een initiatief van de vereniging, of eerder van Bilén voor. Wij waren geneigd, het idee aan een niet-arbeider toe te schrijven, omdat het toch wel zeer buitengewoon is, deze mensen, die toch eerder primitief waren, iets dergelijks te zien uitdenken. Niets laat echter toe, te bewijzen dat het initiatief niet van de spinnersvereniging uitging.

(27) *Avanti*, o.c., I, pp. 163-165.

(28) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 8; 13; 14.

(29) *Een Vriend der Waarheid*, p. 14.

(30) Over Moyson: *Avanti*, o.c., I, passim; *Emile Moyson herdacht*. Gent 1922. *Een Vriend der Waarheid*, passim.

Adolphe Dufranne³¹. Moyson verliet in juli 1857 reeds Gent wegens persoonlijke omstandigheden; Dufranne overlijdt op 13 december 1858. Toch zou de invloed van beide jongelieden, hoe kort in duur ook, van belang zijn voor de Gentse arbeidersbeweging, meer bepaald voor de leider van de spinnersvereniging.

Maar er vallen zware slagen: op 4 juni 1857 reeds werden vervolgingen ingespannen tegen 71 arbeiders; in november 1857 worden, samen met De Ridder en Sedeyn, voorzitter en ondervoorzitter van de „Broederlijke Wevers", veertig wevers wegens samenspanning tot gevangenisstraf veroordeeld. Naar aanleiding van een staking in juli 1858 en in februari 1859 werd een proces-verbaal opgemaakt tegen de stakers. In april 1859 worden opnieuw een veertigtal veroordelingen wegens samenspanning uitgesproken, terwijl naar aanleiding van dezelfde staking, de politie beslag had gelegd op de gelden van de wevers in de herberg „Het Zwart Hondeken", op 21 maart 1859³².

Bilen is weliswaar handig genoeg geweest om de spinnersvereniging zo te leiden, dat er geen slachtoffers vallen in eigen rangen³³, doch men kan er niet aan twijfelen, dat in die jaren spinners en wevers de strijd onderling meelevend, en dat de spinners gebukt gaan onder de slagen die vallen op de wevers.

Er komt dan ook een duidelijke verslapping van de actie voor loonsverhoging die het werkelijke, zij het bedekte doel was van het oprichten van de textielsyndicaten. Het leiderschap van Bilén staat hierdoor sterk op de proef: het is wel merkwaardig te heten, dat hij aan de ene kant evident bewust is van die toestand³⁴, en langs diverse kanten uitziet naar nieuwe objectieven. Sommige van die objectieven liggen binnen de eigen wereld van de textielarbeiders: dit betreft de strijd tegen het truckstelsel, waar én wevers én spinners onder te lijden hadden, evenals van de lange werkdagen. De spinners meer bepaald dan hadden een aantal kosten voor eigen rekening te nemen, zoals olie voor het onderhoud van de machines en voor de verlichting van hun molens. Om tijdverlies bij de productie te vermijden, waren zij bovendien nog genoodzaakt de mechanieken te onderhouden, gewoonlijk op zondag.

(31) Over Dufranne: Dufranne, A.: *Le libre examen et le dogme catholique. Pré-cédé d'une notice biographique et des discours prononcés sur sa tombe par MM. Bilén, Moyson*. Bruxelles 1859.

De teraardebestelling van de jonge filosoof verwekte geen geringe opschudding te Gent: zij was nl. de eerste, welke aldaar plaats vond zonder de hulp van een priester, ondanks het feit, dat Dufranne geen vrijdenker, maar een soort pantheïst was (cfr. n. 60).

(32) *Avanti*, o.c., I, passim. De gebeurtenissen rond „Het Zwart Hondeke" worden uitvoerig verhaald in *Een Vriend der Waarheid*, pp. 26-28. Inlichtingen over stakingen worden natuurlijk aangetroffen in het Gents politiearchief op de desbetreffende data. (S.A.G., M.A.; R7U.).

(33) Deze voorzichtigheid en behendigheids zijn kenmerken voor de actie van de spinners. Zij zijn grotendeels te danken geweest aan de bemoeiingen van Moyson en Dufranne.

(34) *Een Vriend der Waarheid*, p. 35: „Het jaar 1859 was aangebroken en dit schonk alweder nieuwen moed en bracht ook nieuwe gedachten mede voor de Gentse fabriekwerkers; zij konden zich toch niet altijd bezig houden met smetjes en draadjes en altijd vermeerdering te vragen...".

Sporadisch, waar zij de kans krijgt, brengt de spinnersvereniging onder leiding van Bilén kleine verbeteringen in dit alles³⁵. Men begrijpt, dat ook dergelijke dingen moesten gebeuren, doch men maakt al van te voren de bedenking, of de leden van de vereniging zulks voldoende zullen vinden.

Ook de werkrechtvaardersraad, en de herinrichting ervan, werd een objectief waarvoor Bilén zich met veel enthousiasme inzette. Het spreekt vanzelf, dat de arbeiders niet accoord konden gaan met de toenmalige inrichting, omdat zij elke effectieve verkiezing, d.w.z. verkiezing van andere dan gedweë, oudere en bezadigde arbeiders onmogelijk maakte. Zelfs indien meer actieve elementen zouden kunnen verkozen worden, veranderde dit nog niet veel: de vergaderingen van de raad grepen plaats op uren, welke de meeste arbeiders niet toelieten aanwezig te zijn. Er werd besloten, waarschijnlijk op aanraden van en met de steun van Moyson, een petitie tot de koning te richten, petitie welke inderdaad enig nut had. De verkiezingen van 1860 volgens het nieuwe systeem brachten echter niet het verhoopte en verwachte resultaat, zodat de massa van de textielarbeiders zeer vlug alle belangstelling ook voor dit probleem liet varen³⁶. De ontgoocheling van Bilén moet er des te groter om geworden zijn: het zal zelfs hem, goed spreker als hij was, veel moeite gekost hebben, de leden aan het verstand te brengen, dat er wel iets te bereiken viel door zich in te zetten voor een toch eerder theoretisch iets als de hervorming van de werkrechtvaardersraad.

Wat echter merkwaardiger is, is dat Bilén in heel andere richtingen heeft gekeken. Dit betreft een complex geheel waarin men kan onderscheiden het oprichten van een organisatie van alle arbeiders, zowel uit de industrials als uit de ambachtssector, en bovendien het zich helemaal onafhankelijk stellen ten opzichte van de twee grote partijen, wat echter uitloopt op een verwijdering van de liberalen, en een toenadering tot de katholieken, en tenslotte een actie in het kader van de Vlaamse Beweging. Dit alles drukt zich uit, in de loop van 1860, in de stichting van een „Werkersbond”, een federatie van verenigingen en „Het Werkverbond”, een weekblad dat verscheen vanaf 3 juni 1860³⁷. De vereniging heeft omvat de volgende arbeidersverenigingen: de werktuigmakers, de huisschilders, de handwevers, de weefsters, de kuipers, de timmerlieden, de vuurmakers en machinisten³⁸. Het blad dat een oplage kende van 1.500 exemplaren, waarvan 500 voor abonnementen, werd op een uiterst merkwaardige wijze gefinancierd: Bilén zet dit uiteen in een strooiblijt van 30 juni 1860, dus nadat de eerste nummers van het blad reeds verschenen waren. De tekst zelf kon niet door Bilén zijn opgesteld, daar hij niet kon schrijven; hij heeft echter wel aanvaard, dat zijn naam om zo te zeggen een waarborg bood voor het gehele plan. Dit zag er uit als volgt: er zou een genootschap van 200 werklieden uit alle vakken en standen worden gevormd³⁹; alle leden zouden

(35) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 32 ; 36.

(36) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 36-37.

(37) *Avanti, o.c.*, I, p. 196 ; p. 200. Over „Het Werkverbond”: Voordeckers, E., *o.c.*, pp. 564-566.

(38) *Avanti, o.c.*, I, p. 196.

(39) Zeer kenmerkend voor deze vereniging: uit de lijst van de maatschappijen, bij de federatie aangesloten, kunnen wij reeds opmaken dat zowel verenigingen uit de industrie- als uit de ambachtssector vertegenwoordigd waren.

wekelijks 25 ct. inleggen. Vier inleggen, 1 fr. dus, zouden een aandeel in het „Werkverbond“ vertegenwoordigen. Aldus dacht men aan de kosten van het blad tegemoet te komen, tot wanneer deze zouden gedekt zijn door de oplage in abonnementen. Er zou een nauwlettende controle worden uitgeoefend; later zou een premiestelsel in voege treden, waardoor de inleg-gelden zouden terugbetaald worden met een bepaalde winst.

Inschrijvingen werden aanvaard bij Bilén en De Ridder ⁴⁰.

Dit alles gebeurde dus midden en in de tweede helft van 1860.

Alvorens uiteen te zetten wat er met „Het Werkverbond“ gebeurde, dienen wij eerst even vooruit te lopen op de gebeurtenissen. Op het uiterste einde van 1860 ving de Secessieoorlog aan in de Verenigde Staten. Zoals men weet kwam de katoen, welke de Gentse nijverheid verbruikte, uit dat land. Deze oorlog zou dan ook een zeer directe uitwerking hebben op de Gentse katoennijverheid, en vanzelfsprekend ook op de Gentse arbeidersverenigingen. De vijf jaren die met eind 1860 beginnen worden gekenmerkt door een buitengewoon zware katoencrisis die voor de vereniging van de spinners zeer zware gevolgen zou hebben: zij zal er nl. aan ten onder gaan.

Doch vooraleer die crisis zich heel sterk te Gent laat gevoelen, nl. in 1861, doet zich een gebeurtenis voor, die aan het leiderschap van de twee voorzitters van de Gentse arbeiders uit de katoenindustrie, Bilén en De Ridder, een dodende slag zal toebrengen: het is de beruchte staking Parmentier-Van Hoegaerden, welke voor beide leiders een keerpunt in hun militantencarrière zal betekenen ⁴¹.

Deze staking brak los op 12 april 1861; sedert het begin van de maand reeds trachtten de arbeiders, de wevers in de eerste plaats, loonsverhoging te bekomen. Blijkbaar wisten de voorzitters niet wat aangevangen met het probleem; zij schijnen niet te reageren. Tenslotte verloren de arbeiders het geduld, en gingen in staking, zonder zich iets van het eventuele advies van de voorzitters aan te trekken. De directie geeft niet toe, en verhoogt de spanning die in de gehele Gentse katoenwereld voelbaar is, door stakingsbrekers van buiten de stad aan te werven. De incidenten blijven niet uit: herhaaldelijk raken arbeiders en politie slaags; één van de beheerders van de fabriek ontmoette, jammer voor hem, een stoet stakende arbeiders, en maakte op weinig zachtzinnige wijze kennis met de bedoelingen van de stakers. Bij al die gebeurtenissen waren de beide voorzitters er niet in geslaagd, de gebeurtenissen te beheersen. Uiteindelijk slagen zij er in, als afgevaardigden van de Gentse katoenbewerkeren ontvangen te worden door het stadsmagistraat en door de directie van de fabriek. Ook in dit geval, wendt Bilén duidelijk de morele kracht van zijn personage aan. Er viel

(40) R.U.G.-S.H.G.

Het is niet zonder belang, aan te stippen dat „La Tribune du Peuple“, orgaan van de Brusselse vereniging „Le Peuple“ (1860) en basis van de Internationale in België, hetzelfde systeem heeft toegepast om het beginkapitaal voor het blad te verzamelen. (Steens, E.: *A nos amis et à nos adversaires*. In: „La Tribune du Peuple“, 4 april 1869. Het blad verscheen voor de eerste keer te Brussel op 31 maart 1861, negen maand nadat Bilén het schreef, waarin hij zijn plan uiteenzette, tot de Gentse arbeiders en hun sympathisanten had gericht.

(41) Uitvoerig verhaald in *Een Vriend der Waarheid*, pp. 44-57. Avanti wijdt in *Een Terugblik* een hoofdstuk aan deze merkwaardige staking. (I, pp. 220-231).

echter niets te bereiken; de besprekingen worden afgebroken. Beide voorzitters kunnen niets anders, dan hun leden de opgelopen mislukking melden. Zij sporen tot kalmte aan: met geweld is er niets te bereiken, wat de arbeiders al ondervonden hadden. Hun woede richt zich tegen voorzitter De Ridder — de meerderheid der stakers waren immers wevers; — Bilén komt hem tijdens een woelige vergadering in het lokaal van de wevers ter hulp. Maar niets baatte: de beide mannen werden er van beschuldigd zich te hebben laten omkopen, en hun makkers aldus in de steek te hebben gelaten. Zij vinden wel enig gehoor bij de oudere arbeiders, wevers en spinners, doch kunnen geen controle meer houden over de massa.

Zij geven toch niet op, en richten na de veroordeling van de arbeiders, welke aan de rellen hadden deelgenomen, een gezamenlijk schrijven om onderstand voor de getroffen families tot de arbeiders. Tijdens de eerste maanden van de katoencrisis blijven zij verder deze passieve houding aannemen. Hun pogingen leveren wel iets op, doch het vertrouwen van de leden van de verenigingen in hun voorzitters had een niet te herstellen schok opgelopen⁴². Het was wel opvallend, dat op hetzelfde ogenblik, dat de arbeiders zich van de leiding afkeren, diezelfde leiding eindelijk verkreeg, waar zij reeds lang naar streefde: werkelijk, d.w.z. door de overheden en de fabrieksleiding, als spreekbuis van de arbeiders te worden aanvaard. Dit zou ook nog wel het geval zijn tijdens de katoencrisis, maar zou niet kunnen verhinderen, dat de spinnersvereniging ten onder ging.

Laten wij thans terugkeren tot de stichting van het "Werkverbond". De lezer zal gelieven voor zijn geest te houden dat de ontwikkeling, die wij thans zullen uiteenzetten plaats grijpt tegenover een dubbele achtergrond: de toenemende crisis in de Gentse katoennijverheid, en het groeiend verzet van de arbeiders uit de katoenindustrie tegen hun leiders.

Daartegenover staat Bilén, die uitwegen zoekt: uitwegen voor zijn vereniging, uitwegen voor zichzelf vermoedelijk ook.

Hoe reageerde hij tegenover al deze zeer snel opeenvolgende gebeurtenissen?

Ook in de schoot van de federatie, de „Werkersbond”, is hij ongetwijfeld de figuur, waar het meest kracht van uitgaat. In het jaar, dat verloopt tussen het eerste nummer van „Het Werkverbond” en de staking Parmentier-Van Hoegaerden, richten de verenigingen zich naar wat hij als actie voorstelt, en dit is wel hoofdzakelijk de actie tot het hervormen van de werkrechtensraad, op lokaal vlak. Het doel van de actie is duidelijk: een gemeenschappelijk streven voor alle verenigingen mogelijk maken. Hierbij zijn het de mechaniekwerkers, die Bilén het dichtst volgen, wat ons helemaal niet hoeft te verwonderen, als wij weten, dat het dank zij de hulp verleend door de voorzitter van de spinners is, dat de mechaniekwerkersvereniging tot stand is gekomen⁴³.

De „Werkersbond” had echter meer dan lokaal belang alleen: zeer waarschijnlijk langs Moyson om, komt de federatie in contact met Brusselse arbeidersverenigingen. De Gentse arbeiders waren hierbij niet aan hun

(42) *Een Vriend der waarheid*, pp. 67-74.

(43) *Een Vriend der Waarheid*, p. 31-32.

proefstuk: eind 1858 reeds hadden Brusselse verenigingen afgevaardigden naar Gent gestuurd, zogezegd om Bilen een geschenk aan te bieden voor bewezen diensten. Toen reeds bestond het vermoeden, dat het werkelijke doel van het bezoek een nauwere samenwerking tussen arbeidersverenigingen van beide steden was ⁴⁴. Opvallend is wel dat De Ridder hierbij helemaal geen rol speelt. Ook in 1860 valt dit nog, zij het in mindere mate, waar te nemen. Een duidelijk bewijs hiervan is wel de aandacht, welke „Het Werkverbond" besteedt aan de activiteiten van de spinners en de mechaniekwerkers, terwijl de wevers veel minder publiciteit krijgen ⁴⁵.

De bedoeling van Bilen was ongetwijfeld, zijn positie in de Gentse arbeiderswereld te verstevigen, door de beweging in de eerste plaats lokaal uit te breiden, en stevig te funderen. De waardering die hem zo openlijk door Brussel werd betoond, zal voor hem een kostbare factor hierbij hebben betekend, terwijl ook de rol van „Het Werkverbond" hierbij niet te verwaarlozen viel. Bilen kon een versteviging van zijn positie alleszins goed gebruiken: uit een schrijven, dat hij op 5 juli 1860 aan de jongere spinners richt, blijkt, dat deze helemaal geen belangstelling voor de vereniging aan de dag leggen ⁴⁶.

Maar er is meer: ten gevolge van onbekend gebleven omstandigheden, verlaat de spinnersmaatschappij zijn herberg, om haar lokaal elders te gaan vestigen ⁴⁷. Dienen wij dit als een gevolg te beschouwen van het optreden van Bilen, die duidelijk zijn aandacht niet meer onverdeeld aan de spinnersvereniging schonk? Het valt niet uit te sluiten. In ieder geval is het zo, dat Bilen zijn actie voor de hervorming van de werkrechtensraad blijft voeren, maar ook dat hij zeer vlug maatregelen neemt tegenover de spinnersvereniging: op 1 januari 1861 reeds wordt een nieuw reglement uitgevaardigd, dat Bilen als voorzitter ondertekent ⁴⁸. De meest opvallende wijziging is wel, dat de kenspreuk van de vereniging, „Noodlijdende door noodlijdende geholpen", welke zij in 1857 had aangenomen, verandert in: „God en Wet beschermt het werk" ⁴⁹.

Het lijkt niet, dat Bilen hierin gevolgd wordt door de federatie, de „Werkersbond" dus; in ieder geval maakt „Het Werkverbond" geen melding van de wijziging, evenmin als van eventuele navolging, welke het standpunt van Bilen, deken van een vereniging, waarvan de leden hem reeds

(44) De Jaegher, provinciegouverneur van Oost-Vlaanderen, aan Rogier, minister van binnenlandse zaken, 22 december 1858. In: Wouters, H.: *o.c.*, pp. 94-95.

(45) Cfr. verslagen van meetings in „Het Werkverbond", augustus 1860-april 1861.

(46) Omzendbrief: „Jonge lieden", ondertekend F. Bilen. Gent, 5 juli 1860. R.U.G.-S.H.G.

(47) Omzendbrief: „Medebroeders", ondertekend Bilen, Voorzitter der Spindlers Maetschappij. Het stuk draagt geen datum, maar Bilen spreekt over een samenwerking, welke reeds drie jaar duurt. Gerekend van april 1857, komen wij dan tot 1860. R.U.G.-S.H.G.

Kenmerkend voor de wijziging in de houding van de meerderheid der spinners is wel, dat zij aldus bijna opzettelijk Bilen een bron van inkomsten afnemen, daar waar zij in de voorgaande jaren precies de herberg van Bilen als lokaal hadden gekozen om hem financieel te steunen. (*Een Vriend der Waarheid*, p. 31).

(48) In tegenstelling met het reglement van april 1857, waar wel de functie was aangeduid, doch geen naam ingevuld.

(49) Avanti, *o.c.*, I, p. 161.

openlijk hadden afgekeurd, zou hebben gekend in de Gentse arbeidersmiddens. Zeer waarschijnlijk was deze van oordeel, aldus nieuw enthousiasme voor de vereniging op te wekken, maar de tijdsomstandigheden zouden er anders over beslissen. Inderdaad, niet alleen voor de voorzitters van de spinners- en weversmaatschappij betekende de staking Parmentier-Van Hoegaerden een cruciaal moment: de weerslag van het falen van beide mannen is in de gehele Gentse arbeiderswereld, in de ambachten zowel als in de industrie, zeer duidelijk merkbaar geweest⁵⁰. Daarbij werd nog een proces tegen Van Loo ingespannen⁵¹, en de ongunstige omstandigheden werden ten top gedreven door de katoencrisis. „Het Werkverbond” was gedoemd te verdwijnen, ondanks een poging in navolging van die van Bilén ondernomen om aansluiting te zoeken bij de onafhankelijke, eigenlijk katholieke vleugel van de Vlaamse Beweging te Gent⁵². Van de federatie, de „Werkersbond”, vernemen wij niets meer tot september 1867⁵³.

Keren wij echter terug naar Bilén, nu hij zo duidelijk stelling heeft genomen ten overstaan van twee belangrijke problemen, de rol van de godsdienst in de arbeidersbeweging, en terzelfdertijd tegenover een fragment van de Vlaamse Beweging, de zgn. onafhankelijke. Zijn stellingname van 1 januari 1861 was er een geïnspireerd door het verleden; zij hield geen rekening met de toekomst.

Wij kunnen er nu wel van overtuigd zijn, dat Bilén er zeer gematigde opvattingen over arbeidersbeweging op na hield en dat hij, samen met een minderheid van leden van „Noodlijdende door Noodlijdende geholpen”, in die tijd in god geloofde. Een aantal van zijn toespraken en strooibiljetten laten daar geen twijfel over bestaan, maar slechts een aantal: Bilén wist, dat niet alle arbeiders nog open stonden voor het Evangelie, dat hij af en toe aanhaalt. Wij menen wel te mogen aannemen, dat hij zijn teksten koos in functie van de vergadering, die hij zou toespreken⁵⁴. Maar hij heeft zijn wapens verkeerd gekozen, of heeft men hem verkeerd laten kiezen: het getuigt nooit van veel realiteitszin, de tegenstander te lijf te gaan door verleden houdingen te trachten te bestendigen; de reactie ertegen is dan ook des te heftiger.

Wat ons toelaat daarover te oordelen, is dat Bilén blijkbaar evenzeer teleurgesteld wordt door de gelovige als door de ongelovige vleugel van de

(50) *Een Vriend der Waarheid*, p. 67: „Na eenen zekeren tijd op de baan voortgesukkeld en gekampt te hebben met de gewone moeilijkheden van den dag, kwamen wij eindelijk aan de noodlottige crisis der katoennijverheid”. Deze passage heeft betrekking op de tijdspanne verlopen tussen het incident Parmentier-Van Hoegaerden en het ogenblik, waarop de katoencrisis zich laat voelen in de Gentse arbeidersmiddens, tijdens de laatste maanden van 1861 reeds.

(51) *Een Vriend der Waarheid*, pp. 43-44.

(52) Wat vooral tot uiting komt na het verdwijnen van Van Loo als hoofdredacteur van het blad.

(53) Aangehaald door César De Paepe in zijn rapport over de Belgische sectie van de Internationale, te Lausanne in september 1867. *La Première Internationale. Recueil de documents, publié sous la direction de Jacques Freymond*. Genève 1962. I, p. 174.

(54) Cfr. teksten van toespraken van Bilén in S.A.G. M.A.; R7U, en in R.U.G.-S.H.G.

Vlaamse Beweging. Waarschijnlijk heeft hij getracht, door de onafhankelijke en zeer vlug uitgesproken katholiek geworden vleugel zijn prestige en leiderschap herbevestigd te zien: hij is niet geslaagd.

In ieder geval is het zo, dat Bilén de strijd niet heeft opgegeven, sedert de onverschilligheid ten opzichte van de twisten in de vereniging, na de gebeurtenissen van april 1861 en tijdens de katoencrisis. In 1863 echter moet het eindpunt worden gesitueerd: waarschijnlijk is de nieuwjaarswens, welke hij op 31 december 1862 tot de spinners richt, de laatste poging, om in wel uiterst moeilijke omstandigheden toch nog actief te blijven⁵⁵. Het mocht niet baten, en waarschijnlijk kon het moeilijk anders, vanwege de slechte economische toestand te Gent. Ten laatste in 1863 heeft de spinnersvereniging het stadium bereikt, waarin zij alleen nog op papier bestond.

Bilén moet hebben geweten, en, wat meer is, ook nog hebben aanvaard dat het einde van de spinnersvereniging gekomen was: in februari 1864 voert hij het woord op een meeting, belegd door het liberale „Vlaamsch Verbond"⁵⁶. Hij wordt aangekondigd als de voorzitter van de spinnersmaatschappij, maar begint met te verklaren, dat hij alleen in eigen naam spreekt. Hij staat nog steeds bekend als voorzitter, maar kan niet anders, dan toegeven dat hij geen groep vertegenwoordigt, omdat die groep niet meer bestaat. Het verslag van deze meeting is heel belangrijk, voor wat ons inzicht in Bilén betreft: hij wordt tijdens zijn toespraak herhaalde malen onderbroken door niet-geïdentificeerde aanwezigen, die hem verwijten, in dienst van de katholieken te staan — vergeten wij immers niet, dat wij met een liberale vergadering te doen hebben — en zijn geweten te hebben verkocht „voor een plaatsken van pijkenheere"⁵⁷.

Aantijgingen van dien aard, in het openbaar uitgebracht, moeten wel op een grond van waarheid berusten, en dan staan we voor een verrassende ommekeer in Bilén's mentaliteit, en meteen voor de verklaring van een reeks duistere feiten: het beeld van Bilén, voorzitter van een vereniging met als kenspreuk „God en Wet beschermt het werk", stemt inderdaad niet overeen met een beschrijving van Bilén, in 1858 als „n'est plus catholique, mais dissident", gegeven door de provinciegouverneur van Oost-Vlaanderen. Dezelfde tekst beschrijft hem verder als een „prédicateur populaire dans un esprit socialiste"⁵⁸ wat in het licht van de toenmalige gebeurtenissen te Gent kan hebben betekend, dat Bilén de denkbeelden van de radicale bourgeoisie en de jongeren, die er uit stamden, heeft overgenomen. Deze kringen waren nog niet uitgesproken atheïstisch. Lamennais was het meest bij hen in trek, wat ons toelaat af te leiden dat de groep aanstuurde op een sociaal bezield beleving van het Evangelie⁵⁹. Dufranne was een soort

(55) Omzendbrief: „Nieuwjaarswensch 1863. Broeders". Ondertekend F. Bilén. Gent, den 31 december 1862.

(56) De Stad Gent, 22 februari 1864.

(57) Een „pijkenheere" of pijkenheer is een lagere kerkbediende.

(58) De Jaegher, provinciegouverneur van Oost-Vlaanderen, aan Rogier, minister van binnenlandse zaken. 22 december 1858. In: Wouters, H.: *o.c.*, p. 95.

(59) Deze opvattingen vonden ingang te Gent in de selecte kring rond de hoogleraar van Franse nationaliteit, Huet, welke sedert 1834 aan de Gentse universiteit

pantheïst⁶⁰; ook Moyson wist één en ander van Lammenais af⁶¹.

Het is dan minder zonderling dan op het eerste gezicht zou schijnen, dat Bilén in zekere mate een ogenblik in een katholieke richting is gezwenkt en wel in de tijd dat het minder goed gaat met zijn vereniging; de factoren die hierbij hebben meegespeeld kan men wellicht ten dele afleiden uit wat hij zegt op de bovenvermelde liberale meeting. Herhaaldelijk onderbroken, verlaat Bilén het spreekgestoelte, echter niet zonder te hebben verklaard, dat de Vlaamse arbeider wel Vlaamsgezind moet zijn, maar geen baat kan vinden bij één van de bestaande partijen, zij weze katholiek of liberaal. De wittebroodsweken van Bilén met de katholiek gezinde vleugel van de Vlaamse Beweging waren dus toen reeds over, zijn vlaamsgezindheid echter niet, wat nog bevestigd wordt in 1866⁶². Ook dan wordt Bilén nog vermeld met zijn eretitel, nl. voorzitter van de spinnersvereniging, alhoewel wij voor 1866 met zekerheid weten, dat er van een spinnersvereniging helemaal geen spraak meer is.

Wat nu Bilén persoonlijk betreft, komt zijn afkeer van de liberale partij wel duidelijk tot uiting tijdens de korte spreektijd, welke hem tijdens de meeting van 1864 beschoren was, en het lijkt wel, dat deze afkeer hem werd ingegeven door persoonlijke ervaringen. Uit „Een Vriend der Waarheid” weten wij reeds, dat Bilén zeer vroeg, in 1857 al, geen werk kon vinden als spinner, en dus maar, als eerste van een lange reeks, herbergier werd. Het is niet de enige keer geweest, dat hij met broodroof heeft af te rekenen gehad; wat meer is, ook zijn kinderen werden vervolgd, om de activiteiten van hun vader in de Gentse arbeidersbeweging. Echter ook in deze moeilijke situatie werd Bilén geholpen door „menschlievende burgers”⁶³. Dit verklaart de allusie van een toehoorder, over het verkopen van zijn geweten om een postje van „pijkenheere” te bekomen. Het hoeft ons dan niet erg te verwonderen, dat een dergelijke persoonlijke opmerking door Bilén beantwoord werd door een even persoonlijke aanval tegen liberale patroons, die werklieden broodroven omdat zij de opvattingen van hun meesters niet delen. Nochtans zal een dergelijke houding niet het monopolie zijn geweest van liberale patroons, wat zal bevestigd worden door een incident dat Verbauwen beleefde, toen hij wever was bij Charles de Hemptinne, uitgesproken katholiek⁶⁴.

Dit aspect van de carrière van Bilén kan worden verklaard door het feit dat, in de eerste plaats de spinnersvereniging zijn herberg had verlaten, wat een gevoelige daling van de toch al niet hoge inkomsten van dit bedrijf zal hebben betekend. Tijdens de katoencrisis moet het hem helemaal onmogelijke

doceerde. Zijn volgelingen zullen op hun beurt aanhangers vormen, zo bv. de atheumleraar Heremans, die Moyson en misschien wel Dufranne onder zijn leerlingen telde.

(60) Wat zeer duidelijk tot uiting komt in de hoger aangehaalde biografische nota, inleiding op zijn „Le libre examen et le dogme catholique”.

(61) Hij richt op 1 januari 1860 een omzendbrief „Aan de Gentsche Werklieden”, waarin hij Lamennais aanhaalt, natuurlijk een uittreksel uit „Woorden eens Gelovigen”.

(62) Gazette van Gendt, 25 april 1866.

(63) *Een Vriend der Waarheid*, p. 75.

(64) Verbauwen, P.: *o.c.*, pp. 91-93.

lijk zijn geweest, als spinner in het levensonderhoud van zijn familie te voorzien, terwijl een naamwijziging in 1862 (de „Prins van Napels" werd, niet zonder bijbedoeling wellicht „In de Eendracht", gelegen Vrouwenstraat 47) al evenmin een oplossing voor dit concrete en nijpende probleem kon brengen.

Tenslotte was Bilén zich van zijn verantwoordelijkheden als familie-vader en kostwinner wel bewust; niemand kan het hem kwalijk nemen, dat hij voorrang heeft gegeven aan die verantwoordelijkheid. Of de bedoelingen van zijn weldoeners even zuiver waren, is een andere zaak: zij moeten heel goed hebben ingezien, dat een aanwinst als die van Franciscus Kapneus Bilén, deken van de spinnersvereniging en overtuigd Vlaamsgezind, voor hun zaak een waar uithangbord kon betekenen. Het komt ons voor dat zij zich misrekend hebben: Bilén had, niet zonder reden, genoeg van het militeren.

„Een Vriend der Waarheid" zegt ons, dat Bilén „stoffelijk en zedelijk" gedwongen werd, zijn ontslag te geven; er zouden echter volgens dezelfde tekst slechts persoonlijke redenen aan de basis van dit besluit liggen: broodroof van hem en zijn kinderen, overlijden van zijn echtgenote. Hij had toen de zorg van 8 kinderen te dragen, waaronder verschillende nog zeer jonge⁶⁵.

Misschien is het wel zo, dat zo lang Bilén zeker was van het vertrouwen en de steun van de leden van de spinnersvereniging, hij voor zichzelf zijn activiteiten als leider van die vereniging kon verrechtvaardigen, en het dient gezegd, dat hij zich volledig heeft ingezet om zijn taak tot een goed einde te brengen. De eerste slagen komen in 1860 - april 1861, maar zij zijn nog niet van die aard, dat zij Bilén ontmoedigen; hij probeert opnieuw, tracht op basis van het nieuwe reglement de vereniging nieuw leven in te blazen. Gauw genoeg moest hij inzien, dat zijn pogingen mislukten: de grote meerderheid van de leden van de vereniging volgde hem niet meer. In de loop van 1862 zag hij goed in, dat dergelijke situatie niet kon blijven duren; waarschijnlijk is het rond dit tijdstip, dat hij alle effectieve actie, zij ware dan passief geweest gedurende de katoencrisis, vaarwel zei. Maar hij bleef toch de voorzitter van de spinnersvereniging, en waarschijnlijk poogde hij, maar dan vanuit een andere wereld dan die van de industrie-arbeiders, zijn functie nog enige zin te geven. Ook in dit geval heeft hij moeten inzien, dat dit niet kon, in de eerste plaats omdat hij geen gehoor meer vond. Hij bleef dan nog af en toe optreden bij manifestaties van de Vlaamse Beweging; het is zo goed als zeker, dat zijn belangstelling voor deze zaak gedurende enige tijd is blijven voortduren, waarschijnlijk zolang als hij nog over enig contact beschikte met de „Broederlijke Wevers", dus waarschijnlijk ongeveer zo lang als De Ridder voorzitter van deze vereniging was, wat ons tot 1868 brengt. Men kan dan Bilén nog nauwelijks als

(65) *Een Vriend der Waarheid*, p. 75. Volgens de burgerlijke stand overleed Melania Gobert, die hij in 1841 gehuwd had, pas op 18 oktober 1882. Wij veronderstellen, dat het hier om een vergissing gaat, en dat zij wel overleden is op 18 oktober 1862. Wij kunnen zulks zelf niet nagaan, daar de acten van de burgerlijke stand te Gent niet door personen buiten dienstverband mogen ingezien worden. De heer Baertsoen, welke de opzoekingen in verband met de burgerlijke stand van Bilén deed, was steeds bereid, ons ter wille te zijn, waarvoor wij hem onze oprechte dank aanbieden.

militant bestempelen. Langzamerhand zullen alle sporen van activiteiten als militant uit zijn leven verdwijnen. Hij zal zijn beste krachten voor zichzelf en zijn familie inzetten. Dit gebeurt waarschijnlijk definitief na zijn tweede huwelijk, in 1869. Langzamerhand zal Bilen een zekere welstand bereiken, als koopman van breikatoen. Het valt helemaal niet uit te sluiten, dat hij in zijn nieuwe onderneming is gesteund door mensen, die reeds verschillende malen hadden ingegrepen ten zijnen voordele op cruciale momenten in zijn leven: bij zijn aanhouding in 1857, en wanneer het er op aan komt, hem en zijn kinderen werk te bezorgen. Wij menen niet, dat dit uitsluitend een gevolg is van zijn zeer gematigd optreden in de arbeidersbeweging: Bilen was immers geen onbekende te Gent, en dit niet alleen in arbeidersmilieus. Zijn bijnaam, Kapneus of Kapneuske, was natuurlijk bekend aan de mensen met wie hij dagelijks omging, en als dusdanig is dit niets ongewoons voor die tijd. Minder gewoon is echter, dat die bijnaam aan de politie en ook aan de burgerlijke stand bekend was. Het komt er dus op neer, dat Bilen een gekend figuur was te Gent, en dit reeds vóór zijn optreden in de arbeidersbeweging: hij had toch vier medailles verkregen voor hulp aan mensen in nood.

Dit kan een verklaring of dan toch een aanleiding tot verklaring zijn voor de reeds hoger aangehaalde gebeurtenissen, die anders beslist onaangenaam zouden hebben getroffen: zijn bijna onmiddellijke vrijlating bij de gerechtelijke vervolgingen in 1857, maar ook zijn bekendheid bij de politie; het feit, dat hij verschillende keren direct contact heeft gehad met de politiecommissaris, en deze zelfs schriftelijk liet melden, dat indien er coalitie was bij de arbeiders, hetzelfde kon worden gezegd van het patroonaat⁶⁶.

Het meest van al echter wordt er door verklaard het beeld van Bilen, zoals zijn medearbeiders het zagen gedurende de eerste jaren van het bestaan van de vereniging, en zoals Bilen zelf zichzelf nog lange tijd moet hebben beschouwd: dat van deken van de spinners; hij gedroeg zich dan ook als dusdanig. De term bevat een wereld op zichzelf: de wereld van de ambachten, niet die van de industrie. Indien de tegenhanger van Bilen, Jan De Ridder, er gematigde opvattingen op nahield, dan hebben wij enige moeite om die van Bilen te bestempelen. Aan de ene kant is hij er zich wel van bewust, deel uit te maken van de fabrieksarbeiders. De beste uiting hiervan vinden wij in de strijd voor loonsverhoging en verbetering van werkvoorwaarden, welke hij voert. Op dat ogenblik gebruikt hij een wapen, dat kenschetsend is voor de moderne arbeidersbeweging: de vakvereniging, en de staking. Maar dan lijkt het wel, alsof zijn durf is uitgeput.

Na het geval „Zwart Hondeke” zullen beide verenigingen nooit meer op dezelfde manier optreden; indien er nog gestaakt wordt, zal dit zeer waarschijnlijk gebeuren tegen de zin van de leiding van de verenigingen in. Bilen is er zich van bewust geworden, dat staking een „mes is, dat langs beide kanten kwetst”⁶⁷. Door de omstandigheden gedwongen, kan er niet

(66) *Avanti*, o.c., I, pp. 180-182.

(67) *Een Vriend der Waarheid*, p. 32.

verder meer gestaakt worden om de belangen van de leden van de vereniging te verdedigen; alle pogingen, de vakvereniging aan te wenden om andere resultaten dan onmiddellijke loonsverhoging te bereiken, mislukken. Als onmiddellijk gevolg voor het leiderschap van Bilén betekent dit, dat in de loop van 1860 de eerste breuk tussen leider en vereniging plaats grijpt.

Bilén geeft niet op, en wel omdat hij er van overtuigd was, dat hij in de gegeven omstandigheden niet anders had kunnen handelen; bovendien, en hiermee komen wij op een geheel ander terrein, was hij er de man niet naar, enige aanvechting van zijn autoriteit als leider van de spinnersvereniging te aanvaarden, omdat dit in zijn persoonlijke optiek niet strookte met de houding van de leden van een maatschappij ten opzichte van de beste onder hen, de deken, dus de Kapneus zelf. Hier raken wij twee elementen inherent aan het karakter van Bilén aan: zijn zelfbewustzijn als leider, en een kinderlijke gesteldheid op eerbewijzen, welke voor hem moesten samengaan met zijn autoriteit als deken.

Beide elementen, benevens een inderdaad uitzonderlijke offervaardigheid ten opzichte van zijn medearbeiders, wegen op tegen de eerste aanvechtingen van zijn beleid: Bilén zoekt, en vindt, een middel om naar zijn mening zijn positie te verstevigen. Dit middel wordt dan uitgedrukt in het nieuwe reglement van de spinnersvereniging, dat, in tegenstelling tot het voorgaande, wel degelijk door Bilén als voorzitter wordt ondertekend. In feite is Bilén, voor zover ons bekend, de enige leider van een arbeidersvereniging welke een welbepaald standpunt tegenover godsdienstige aangelegenheden aanneemt op een ogenblik, dat de jongere generatie arbeiders, en meer bepaald de katoenbewerkers, uitgesproken vrijdenkend wordt.

Het lijkt ons, in dergelijke omstandigheden, heel goed mogelijk, dat Bilén, die sedert juni 1857 eigenlijk nooit zelfstandig is opgetreden daar er ofwel een Moyson, ofwel een Dufranne, ofwel een Van Loo achter hem stond, de voorkeur heeft gegeven aan de steun van gelovigen, misschien omdat hij er persoonlijk de voorkeur aan gaf, en zeker omdat hij, ontmoedigd door het resultaat van de leiding van eerder vrijdenkenden, niet een tweede maal het risico wilde lopen, zijn autoriteit van deken bevochten te zien.

Wat Bilén van 1857 tot 1861 heeft gedaan, was het maximum aan vooruitstrevendheid, dat hij kon opbrengen. Voor Bilén, deken van de spinnersmaatschappij, was precies dit maximum aan vooruitstrevendheid geen succes geworden; hij zou het dus over een andere boeg gooien, en weerkeren naar de veilige haven van de traditie. Hij moet er wel van overtuigd geweest zijn, aldus een veilige koers te varen; het reglement van 1 januari 1861 zou in het omgekeerde geval veel minder absoluut zijn geweest. Achteraf bekeken heeft Bilén de zaken té goed willen doen, en met de bedoeling, zijn vernieuwde spinnersvereniging zo veel mogelijk kansen te geven, heeft hij precies de tegenovergestelde koers gekozen van die, welke in de zeer nabije toekomst de meest succesvolle zou blijken te zijn ⁶⁸.

(68) Wat zal bewezen worden door „Vooruit", de uitgesproken vrijzinnige weversvereniging welke op 1 november 1865 reeds wordt opgericht door Karel De Boos, en die de „Broederlijke Wevers" een groot aantal leden afhandig maakt. (*Een Vriend der Waarheid*, p. 76).

Tot eind 1862 blijft Bilén, reeds vanuit een andere wereld, die koers volgen; maar de nieuwjaarswens van 1863 is, wat het filosofisch aspect van de zaak betreft, strikt neutraal. Terzelfdertijd houdt hij reeds rekening met de toestanden na het einde van de katoenkrisis: de arbeiders zullen dan opnieuw moeten strijden voor het herbekomen of het behouden van de looncondities, welke zij vóór de crisis hadden bekomen⁶⁹. Zelfs indien de veronderstelling, dat Bilén in de loop van 1862, samen met een nieuw adres een nieuwe levenswijze heeft aangenomen juist is, is hij nog steeds niet van plan, zijn taak van deken van de maatschappij op te geven. Intussen blijkt hij dan toch minder radicaal te zijn geworden, of doet hij zich minder radicaal voor. Het heeft echter niet mogen baten: welke pogingen ook hij moge hebben aangewend, de spinnersvereniging nieuw leven in te blazen, zij zijn mislukt, en wel zo volledig, dat na de katoenkrisis er zelfs geen sprake meer is van een spinnersvereniging. De tweede grote poging van Bilén, gekenmerkt door een neutrale houding tegenover de godsdienst, heeft evenmin succes gehad: de breuk tussen de arbeiders en hun leider is volledig geworden. Dit is echter niet het standpunt van Bilén: in 1866 nog treedt hij op als deken van de spinnersvereniging, ter gelegenheid van een manifestatie van de Vlaamse Beweging⁷⁰.

Het is uiteindelijk de Vlaamse Beweging die het langst zijn aandacht heeft gehad, in de eerste plaats omdat hij er van overtuigd was, dat inderdaad iets aan de taaltoestanden in België moest worden veranderd, maar ook, omdat het tenslotte in dat milieu is, ongeacht liberaal of katholiek, dat hij het langst de rol van deken van de spinnersvereniging heeft kunnen spelen, met alle eventuele eerbewijzen er aan verbonden. En zeer waarschijnlijk raken wij hiermee een factor van essentieel belang in de persoonlijkheid van onze militant: precies het belang dat hij zelf hechtte aan eerbewijzen, onderscheidingen en uiterlijke tekenen van waardigheid, zoals het kostuum van deken van een vereniging, zoals het ons beschreven wordt door Avanti⁷¹. Het is een factor, die wel overeenkomt met de persoonlijkheid van de militant Bilén, essentieel ingesteld op traditie, en terugschrikkend voor vernieuwing, omdat deze vernieuwing behoorde tot een tijdperk, dat niet meer dat van de mens en de militant Bilén was. In hem hebben mensen als Moyson, Dufranne of zelfs Van Loo iemand gevonden, die over genoeg autoriteit beschikte om hun voor de tijd nieuwe ideeën uit te voeren, maar Bilén is er voor teruggeschrikt, deze ideeën zelf te blijven uitvoeren. Het is immers zeer vroeg na het wegvallen van Moyson en Dufranne uit de Gentse arbeidersbeweging, dat hij de eerste moeilijkheden in de vereniging heeft gekend, en dit valt wel te begrijpen: Van Loo besteedde in „Het Werkverbond”, waarvan hij de hoofdsteller was, veel aandacht aan de spinners en hun onmiddellijke navolgers, de mekaniëkers, veel meer dan aan de wevers, maar Van Loo was een uiteraard veel minder krachtige persoonlijkheid dan de beide anderen. Hij kon Bilén

(69) Omzendbrief „Nieuwjaarswensch 1863. Broeders”. Gent, den 31 december 1862. R.U.G.-S.H.G.

(70) Gazette van Gendt, 25 april 1866.

(71) Avanti, *o.c.*, I, 196.

wel helpen, en hij heeft dit zonder enige twijfel ook in de mate van zijn mogelijkheden gedaan, maar hij kon Bilen niet leiden, en het is wel duidelijk, dat na de schitterende start van de vereniging Bilen zelf niet in staat was, haar op hetzelfde niveau te handhaven. Dit gebeurde niet zozeer omdat hij niet over voldoende energie of uithoudingsvermogen of vechtlust beschikte, maar wel en in de eerste plaats omdat een in wezen eenvoudig en ongeletterd spinner niet over voldoende intellectuele capaciteiten beschikte, om een werkelijke leiding aan de vereniging te geven ⁷².

Het getuigt juist wel van energie, uithoudingsvermogen en vechtlust van Bilen dat hij zich niet bij de moeilijkheden, welke in de loop van 1860 in de vereniging zijn gerezen, heeft neergelegd. Hij kwam toen echter voor een groot, en naar later gebleken is, onoplosbaar probleem te staan: hij heeft zeer waarschijnlijk niet onmiddellijk de mensen gevonden, die hem konden helpen bij het oplossen van zijn moeilijkheden, althans gedurende de eerste maanden, dat hij er mee geconfronteerd werd. Blijkbaar is dit niet meer het geval vanaf 1 januari 1861, en dus waarschijnlijk reeds enige tijd ervoor. Daarbij mogen wij dan niet buiten beschouwing laten, dat zijn eigen materiële toestand buitengewoon ongunstig was, en dat hij misschien wel „zijn geweten heeft verkocht", zoals het hem in 1864 wordt verweten, voor een baantje van kerkbediende, baantje dat hem wel moet zijn vervallen, misschien niet in het minst omdat een „suisse" bij feestelijke gelegenheden een mooi uniform draagt. Het betekent ook, dat in een eventueel nieuw milieu Kapneus opnieuw niet tot de massa ging behoren, maar onmiddellijk een functie, zij het een lage, kon bekleden. Terzelfdertijd had hij nog steeds de hoop niet opgegeven, zijn eerste honoraire functie, die van deken van de spinnersmaatschappij, verder te blijven uitoefenen. Gedurende korte tijd moet het hem dus zijn voorgekomen, dat er slechts voordelen te vinden waren in zijn nieuwe status. Maar terzelfdertijd heeft ook het conflict dat Bilen nog gedurende enige jaren zal beleven, een aanvang genomen: hij had immers steeds voor ogen het voorbeeld van Jan De Ridder, welke in analoge omstandigheden anders heeft gereageerd. De samenwerking van beide leiders was slechts sporadisch geweest tijdens de bloeiperiode van de maatschappijen; geen van beiden scheen hoog op te lopen met de andere ⁷³. Na de gebeurtenissen in april 1861 was het vanzelfsprekend dat beide mannen abstractie maakten van de bestaande meningsverschillen, om een gemeenschappelijke positie in hun vereniging te verdedigen, houding welke zij volhielden tijdens de eerste maanden van de katoencrisis. De Ridder echter bleef gedurende de katoencrisis verder onafhankelijk militeren, zo goed en zo kwaad als dat mogelijk was, en ondanks de oppositie welke eveneens vanaf 1861 een aanvang kan hebben genomen. Hij bleef eveneens voorzitter van een vereniging, maar van een vereniging die nog reëel, zij het zeer verzwakt, bestond. De Ridder had dus

(72) Getuige daarvan het zoeken naar andere objectieven, wanneer onmiddellijke loonsverhoging niet meer kan bereikt worden. Op een korte tijdspanne verandert het doel van de spinnersvereniging dikwijls.

(73) Zo neemt hij in maart 1859, in het heetst van de strijd van de wevers om loonsverhoging, openlijk afstand van hen. S.A.G., M.A.; R7U Adjunct-politiecommissaris aan hoofdpolitiecommissaris, 21 maart 1859.

een basis om verder te werken na het eindigen van de katoencrisis, en had ook een reden om zulks te doen: hij had immers zijn opvattingen en zijn vereniging te verdedigen tegen de jongere generatie, daar waar Bilen vereniging noch oppositie had om zich aan vast te klampen.

Bovendien is het geïnteresseerd⁷⁴ samengaan met de katholieke vleugel van de Vlaamse Beweging voor Bilen een fiasco geworden, wat in februari 1864 tot uiting komt, en dat heeft Bilen evenmin aanvaard: getuige zijn verdere interesse in de Vlaamse Beweging en haar manifestaties, en meer nog een gebeurtenis, die wij totnogtoe niet hadden kunnen verklaren, maar die in het licht van de huidige tekst wel een oplossing kan krijgen. Het is nl. zo, dat op 21 april 1869 een vergadering was aangekondigd bij De Boos, toen de meest energieke figuur uit de Gentse arbeidersbeweging, leider van de oppositie tegen De Ridder, maar nog niet geconsacreerd als leider van de Gentse arbeidersbeweging. De vergadering ging blijkbaar niet door, maar de politie wist wel te zeggen, dat alleen de Kapneus, die wij sedert februari 1864 niet meer hadden ontmoet in verband met de Gentse arbeidersbeweging, zich ten huize van De Boos had begeven. Alle twijfel is uitgesloten: in de eerste plaats werd de inlichting verstrekt door de meest consciencieuze van alle Gentse politiebeambten, commissaris Ghuys, die reeds een tiental jaren vroeger de Kapneus had ontmoet bij het uitoefenen van zijn ambt, en in de tweede plaats is er in de gehele Gentse arbeidersbeweging slechts één Kapneus geweest, nl. Bilen⁷⁵.

Hier moeten wij even in het kort de gebeurtenissen van dit tijdstip in de Gentse arbeidersbeweging in herinnering brengen: sedert een tweetal jaren bevochten De Boos⁷⁶ en Seranne, de opvolger en beschermeling van De Ridders, mekaar in hun respectievelijke verenigingen, „Vooruit” en „De Broederlijke Wevers”, beiden ingericht voor de wevers uit de Gentse katoenindustrie. Sedert oktober 1868 was de strijd veel heftiger geworden, daar het er toen op aan kwam, te weten, welke van de beide verenigingen de spil zou vormen van de Gentse sectie van de Internationale. De „Broederlijke Wevers” hadden het gehaald, doch De Boos was niet van plan, de zaken daarbij te laten. In zijn voordeel speelde het feit dat Seranne, die niet over het nodige talent beschikte, de „Broederlijke Wevers” niet met evenveel succes leidde als De Boos dat deed met „Vooruit”. Bij de stakingen in de eerste maanden van 1869 had Seranne moeten toegeven, en de suprematie van De Boos aanvaarden: beide mannen werkten gedurende korte tijd samen, waardoor Seranne zodanig overdonderd werd door De Boos, dat hij sedert midden april 1869 reeds het voornemen te kennen had gegeven, Gent

(74) Om redenen van persoonlijke aard, maar ook omdat de militant in hem nog meesprak.

(75) S.A.G., M.A.; R7U. Politiecommissaris aan hoofdpolitiecommissaris. 21 april 1869. „J'ai l'honneur de vous faire connaître en réponse à votre apostille en date du 21 avril 1869 qu'il n'y a rien de nouveau en ce qui concerne le travail dans les fabriques et l'esprit de l'ouvrier. La réunion qui devait avoir lieu hier soir chez De Boos n'a pas eu lieu. Bilen (De Kapneus) seul y est venu.”

(76) Dhondt, J.: *Un militant gantois de la Première Internationale*. In: *Contributions à l'histoire économique et sociale*. T. II. Bruxelles 1963.

en de arbeidersvereniging te verlaten ⁷⁷. Terzelfdertijd was de Gentse sectie van de Internationale niet ongevoelig gebleven voor avances van de dissidenten van de „Nouvelle Tribune du Peuple", die zich tegen de algemene raad voor België van de Internationale hadden verzet en er zich had van afgewend. Daarbij dient nog te worden gevoegd, dat in de Gentse sectie een aantal mensen in het bestuur zetelden, waarvan men weet, dat zij verdacht waren. Zij schijnen een soort uitloper te vormen van de invloed van Vlaams-katholieke elementen, die zoals wij zagen, rond 1861 zo diep in de Gentse arbeidersbeweging waren binnengedrongen. De complicaties in de Gentse sectie zouden trouwens aanleiding geven tot haar uitsluiting uit de Belgische Internationale ⁷⁸. Uit het voorgaande, zeer schematisch voorgesteld, en waarbij wij niet mogen vergeten, dat de aangehaalde feiten slechts weerspiegelen, wat aan de oppervlakte doordrong van al deze gebeurtenissen, valt het dus niet moeilijk af te leiden, dat de Gentse arbeiderswereld op kooktemperatuur gekomen was. Het bezoek van de Kapneus, eens de deken van de spinnersvereniging, aan De Boos, zonder enige twijfel toen reeds de figuur in de Gentse arbeidersbeweging waarvan de meeste kracht uitstraalde, kan er ons inziens alleen maar op wijzen, dat Bilén in de eerste plaats zich nog steeds niet had losgemaakt van de Gentse arbeidersbeweging, ondanks een vijfjarige afwezigheid, en in de eerste plaats, dat hij waarschijnlijk van uiterst onduidelijke en ingewikkelde toestanden heeft trachten gebruik te maken, om opnieuw zijn oude plaats in de Gentse arbeiderswereld in te nemen. Het is zijn laatste poging geweest. Zij kon niet anders dan mislukken, en het zal wel voor altijd een mysterie blijven, wat beide mannen, de jonge, onstuimige, vrijzinnige wever en de oudere, op traditie gerichte spinner, mekaar hebben gezegd. Evenmin zullen wij nooit met nauwkeurigheid en zekerheid weten, wat Bilén er toe heeft aangezet, deze mischien voor hem niet gemakkelijke stap te zetten. Een naïef verlangen, zich opnieuw, in zeer gewijzigde omstandigheden, te laten gelden als stichter van de Gentse arbeidersbeweging, een figuur waarvan nog steeds een sterke morele kracht uitging? Het lijkt ons helemaal niet uit te sluiten, dat Bilén inderdaad aldus over zichzelf dacht. Het is wreed, hier te laten opmerken, welke weg de Gentse arbeidersbeweging in 10 jaar tijds had afgelegd, evolutie waaraan Bilén absoluut geen deel meer heeft gehad, en die hij onmogelijk nog kon inlopen. Zijn tijd was voorgoed voorbij, en het moet hem heel wat moeite en verdriet hebben gekost, vooraleer hij zich daarvan bewust is geworden. Maar uiteindelijk heeft hij moeten toegeven, dat dit inderdaad zo was. Wat meer is, hij heeft er naar gehandeld: na 1869 vinden wij geen enkel spoor meer van Bilén in verband met de Gentse arbeidersbeweging. In het jaar, waarin deze in al haar heftigheid, gecompliceerdheid en kracht uitbarstte in een vuurwerk van stakingen, heeft de deken

(77) Devreese, D.: *Een vergeten Gents arbeidersleider uit de vorige eeuw, Jan Seranne*. In: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*. Nieuwe Reeks, deel XXI. 1967.

(78) Oukhow, C.: *Documents relatifs à l'histoire de la Première Internationale en Wallonie*. I.C.H.G. Bijdragen 47. Leuven-Paris 1967. Verslag over de Gentse sectie tijdens het vijfde Belgisch congres op 5 en 6 juni 1870 : pp. 260-262.

van de spinnersvereniging voorgoed begrepen, dat hij afgedaan had.

Zoals dit niet zelden voorkomt bij militanten, hangt met de definitieve breuk met de arbeidersbeweging ook een ommekeer in zijn persoonlijk leven samen. Bilen was, zoals „Een Vriend der Waarheid” zo ontroerend verhaalt, sedert 1862 weduwnaar geworden ⁷⁹. Op 30 september 1869 treedt hij voor de tweede maal in het huwelijk met Eugenia Duquenoy, drie jaar ouder dan de toen bijna vijftigjarige Bilen ⁸⁰. De meeste kinderen uit het eerste huwelijk van Bilen moeten dan toch al de kinderschoenen ontgroeid geweest zijn. Het echtpaar heeft zich dan uitsluitend bekommerd om de zaak van breikatoen, die zij misschien samen zijn begonnen. Bilen blijft in de „Wegwijzer van de Stad Gent” vermeld als herbergier, tot zijn overlijden op 18 oktober 1881, maar dan reeds moet die zaak tot een zekere bloei zijn gekomen. Getuige de wijziging in 1882, wanneer dezelfde bron de weduwe Bilen vermeldt als hoofd van een handel in breikatoen.

In tegenstelling met het grootste deel van zijn leven, heeft Bilen de jaren tussen zijn tweede huwelijk en zijn overlijden wel kunnen doorbrengen in een zekere welstand, wat dan toch een verandering moet hebben betekend na al de zorgen, welke hij heeft gekend tot 1869. Zijn terugtrekken uit de arbeidersbeweging, dat niet heeft plaats gehad onder de vorm van een definitieve breuk vóór 1869, is volledig geweest, maar wonende te Gent, kon hij moeilijk anders dan getuige zijn geweest van de verdere evolutie van de arbeidersbeweging aldaar. Hij heeft misschien wel gedacht, dat hij uiteindelijk het bij het rechte eind heeft gehad, wanneer na de wisselvallige bloei van de Gentse arbeidersbeweging tussen 1869 en 1871, deze na de grote staking van de metaalbewerkeren in dat jaar werkelijk tot niets is herleid geworden. Het socialistisch wereldcongres te Gent in september 1877 heeft misschien voor hem weinig betekend; hoe hij kan gereageerd hebben ten overstaan van het stichten van de verschillende arbeiderspartijen tussen 1877 en 1881, weten wij niet.

Een tweede bewijs van zijn totale desinteresse tegenover de Gentse arbeidersbeweging vinden wij in „Een Vriend der Waarheid”, die ophoudt de gebeurtenissen te verhalen met het vertrek van Jan Seranne uit Gent, dus met april-mei 1869 ⁸¹.

Maar hier heeft zich misschien een ander probleem gesteld voor Bilen: alles liet toen, in 1869, aanzien, dat ook zijn „oude medestrijder” De Ridder het strijdperk voorgoed had verlaten. Wij weten jammer genoeg niet, of beide mannen nadien nog met mekaar in contact zijn gebleven, maar Bilen moet toch wel geweten hebben, dat bij de eerste aarzelende pogingen van de Gentse arbeidersbeweging, in 1873 toch iets te doen, om haar oude glorie wat glans bij te zetten, De Ridder met algemeenschap van stemmen tot lid van de werkrechtensraad is gekozen, diezelfde werkrechtensraad waar Bilen in 1859-1860 zo'n groot belang aan hechtte. Misschien heeft hij nog

(79) *Een Vriend der Waarheid*, p. 75. Cfr. supra, n. 65.

(80) Eugenia Duquenoy werd geboren te Wondelgem op 23 januari 1815, als dochter van Joannes Fidelis en van Van de Walle Joanna. Er zijn geen beroepen opgegeven, voor haar noch voor haar ouders.

(81) *Een Vriend der Waarheid*, p. 80.

wel geweten, dat De Ridder op een bescheiden manier de rol van veteraan, welke Bilén zelf zo goed zou hebben gelegen, heeft vervuld ten opzichte van een nieuwe generatie militanten, die Bilén praktisch onbekend waren, en hem evenmin kenden⁸². Ook de kleermaker Van Pottelsberghe, die hij nog heeft gekend uit de tijd van de „Werkersbond“, was een vaste waarde gebleven in de Gentse arbeiderswereld⁸³.

Eigenlijk kan Bilén wel redenen genoeg hebben gehad, om tevreden te zijn geweest over zichzelf en de actie, welke hij voor de Gentse arbeiders heeft gevoerd rond de jaren 1860.

De mentaliteit van de Gentse arbeiders was veranderd, wat de verklaring is voor het feit, dat Bilén zich inderdaad heeft teruggetrokken, maar zelfs met een sterk veranderde mentaliteit, die hij misschien niet meer kon begrijpen, heeft hij kunnen weten, dat een aantal van de doelstellingen, welke hij aankleefde, en van de middelen, welke hij zelf heeft aangewend om die te bereiken, niet zozeer waren veranderd. De Gentse arbeidersbeweging streefde immers, in de jaren na het fiasco van de Eerste Internationale, hopeloos naar actierichtingen, die de arbeiders er toe konden brengen, opnieuw actief te worden. Dat een Verbauwen en zijn metgezellen bijna natuurlijk er toe kwamen, hun aandacht te besteden aan de werkrechtensraad en aan nog zeer embryonale coöperatieven, kan hem alleen maar hebben getroffen als een bewijs, dat zijn manier van optreden de juiste was geweest.

Dit alles heeft het misschien mogelijk gemaakt, dat de spinner, herbergier en koopman in breikatoen enerzijds, de trouwe medewerker van Moyson, Vlaamse Beweging, pijkenheer en vergeten militant anderzijds zich tot zijn laatste dag deken van de spinnersvereniging is blijven voelen, ook al omdat bij zijn overlijden er nog geen tweede vereniging tot stand was gekomen.

En zelfs indien dit niet het geval is geweest, zal Bilén toch altijd fier zijn geweest op de vier medailles, bekomen voor heldhaftig gedrag, de medailles die misschien het begin zijn geweest van een carrière als militant, met alle fouten die wij er hebben leren van kennen, maar waarvoor hij zich volledig heeft ingezet, zoals hij was, met zijn gebreken maar ook met een niet te verwaarlozen aantal kwaliteiten.

(82) Dhondt, J., *o.c.*, p. 114.

(83) Verbauwen, P.: *o.c.*, p. 150. Rond 1880 was Van Pottelsberghe nog steeds voorzitter van de kleermakersvereniging, functie welke hij reeds bekleedde ten tijde van de „Werkersbond“ in 1860.

Scheuring in het Brusselse Liberalisme.

De krachtmeting van 9 maart 1847 tussen doctrinair en radicalen.

door

Els WITTE
Aspirante N.F.W.O.

Het is zowel internationaal als nationaal een bekend politiek verschijnsel dat in de veertiger jaren van de XIXe eeuw, met de voltrekking van het industrialisatieproces, het liberalisme met rasse schreden oprukte. In België werd de liberale overwinning in de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1842¹ de aanloop van deze opmars, die zich ook in 1843 opnieuw manifesteerde in de resultaten voor de parlementsverkiezingen. En na de algemene verkiezingsstrijd van juni 1845 kon zeker niet meer geloofend worden dat het liberalisme een geduchte sprong voorwaarts maakte².

Brussel gaf hierbij telkens de toon aan. Dank zij de stevige partijorganisatie die er van de liberale vereniging l'Alliance uitging — een vereniging die de Brusselse vrijmetselaars onder leiding van Théodore Verhaegen in 1841 hadden opgericht³ — waren alle raads- en parlementszetels van de hoofdstad in liberale handen geraakt⁴. Meer zelfs, gematigde, unionistisch gezinde liberalen werden systematisch geëlimineerd⁵.

L'Alliance was op het toppunt van haar macht gekomen en dus rijp om haar succesvolle, lokale actie uit te breiden over heel het land en de Belgische liberale partij haar beslag te geven. Op het enorme historische be-

(1) Dietrichstein, de Oostenrijks gezant in België, aan Metternich, 31 oktober 1842, Min. v. Buitenlandse Zaken, Archives de l'Etat à Vienne, Correspondance Diplomatique, nr. 10.945, dépêche nr. 70; L'Observateur, 31 oktober 1842, p. 2, kol. 1, 2.

(2) Dhondt, J., *De politieke groei in België tussen 1789 en 1856*, De Vlaamse Gids, 1953, XXXVII, p. 397.

(3) J. Bartier besprak uitvoerig de stichting van l'Alliance in het artikel *Théodore Verhaegen, la francmaçonnerie et les sociétés politiques*, Revue de l'Université de Bruxelles, octobre 1963 - avril 1964, overdruk, p. 1-97.

(4) Desmannit, F., (alias Tindemans, F.), *Les avancés. Lettre à M. Funck*, Brussel, 1857, p. 9.

(5) Zo werd tijdens de Brusselse gemeenteraadsverkiezing van oktober 1842 de gematigde, unionistisch gezinde liberaal Van Volxem, als raadslid verbannen. (Cfr. Le Patriote Belge, 1 oktober 1842, p. 1 kol.1; 24 oktober 1842, p. 1 kol. 1; L'Observateur, 21 oktober 1842, p. 1, kol. 3, 4, p. 2, kol. 1; 23 oktober 1842, p. 2, kol. 1, 2, 3; Procès-verbal des élections des conseillers communaux, 25 oktober 1842, 1e kieswijk, Stadsarchief Brussel). Tijdens de parlementsverkiezingen van juni 1845 werd hij verwijderd uit de Kamer van Volksvertegenwoordigers, samen met de unionisten Coghen en de Meeus. Ze werden vervangen door de exclusieve liberalen Orts, Anspach en De Bonne. (Cfr. Woyna, Oostenrijks gezant in Brussel, aan Metternich, 11 juni 1845, Archief van het Min. van Buitenlandse Zaken, Archives d'Etat à Vienne, Correspondance Diplomatique, dépêche nr. 23).

lang van de 14e juni 1846, de datum waarop l'Alliance het eerste liberaal congres bijeenriep, moet dan ook niet meer gewezen worden. Het partijstelsel had van dan af zijn intrede gedaan in ons politieke leven en zou nieuwe vruchten afwerpen voor de liberalen in de daaropvolgende jaren ⁶.

De opmars van het liberalisme was echter niet de enige determinante in de periode 1845-1847. Parallel met de toenemende kapitalistische uitbuiting, teisterde een economische crisis Europa en ook België. Een periode waarin een sociaal-democratische beweging dus begrijpelijkerwijs kon op de voorgrond treden. En zulke progressieve beweging bestond in België. Ze had zich in de schoot van de liberale partij gevestigd, waar ze ontegensprekelijk druk uitoefende op de gang der zaken.

De hoofdkern van dit democratisch radicalisme bevond zich in Brussel, in l'Alliance. De voortrekkers van de beweging hadden er de fundamenten weten te leggen van een machtspositie. Een streven dat natuurlijk op hevig verzet stuitte van de doctrinaire, sociaal-conservatieve vleugel. Dat een verwoede strijd tussen deze twee kampen het Brusselse politieke toneel in die jaren volledig beheerste, hoeft dus niet te verwonderen. Een strijd die haar hoogtepunt kende op 9 maart 1847.

Tot hiertoe werd er praktisch geen aandacht besteed aan dit opwindend conflict tussen democraten en conservatieve liberalen. Daarom is het misschien wel interessant om wat langer stil te staan bij de evolutie die l'Alliance in die periode doormaakte. Temeer daar die evolutie toch ook in de eerste plaats de achtergrond vormt van de krachtproef van maart 1847, het onderwerp van deze korte studie.

Sinds 1830 ijverde er aan de rand van de burgerlijke politieke beweging een groepje intellectuelen voor de lotsverbetering van de arbeiders en voor de democratie ⁷. Deze „radicalen” waren, zoals gezegd, in het geheel geen vreemden in l'Alliance. Reeds bij de stichting, in 1841, waren ze er door Verhaegen binnengeloodst. Hij wilde toen hun idealisme en hun strijd lust inschakelen tot meerdere bloei van de vereniging. Met hen waren er ook een aantal kleine burgers binnengedrongen, die niet ingeschreven stonden op de kiezerslijsten maar wel de ruggesteun vormden van de radicale intellectuelen ⁸. Waarom hadden de logebroeders, die toch de oorspronkelijke kern vormden en wars waren van alle sociaal-democratische oplossingen, dergelijk binnendringen geduld? Het antwoord lag besloten in de statuten van l'Alliance. In 1841 hadden de logebroeders hun broeders, die geen

(6) De wetgevende verkiezingen van juni 1847 bezorgden de liberalen een triomf over heel de lijn, zodat vanaf augustus 1847 een homogeen liberaal ministerie het land regeerde.

(7) Dhondt, J., *De sociale kwestie in België, Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Utrecht, 1956, Dl. X, p. 315, 320, 321.

(8) De nuntius Fornari schreef hierover in zijn verslag, op 15 juni 1841: „Il s'est produit une division dans la franc-maçonnerie. Verhaegen, mécontent des mesures prises par les loges pour empêcher l'élection des candidats catholiques, a, on ne sait de quel droit, introduit dans la loge une quantité de jeunes gens exaltés et imberbes de la basse classe. Cette sorte d'usurpation d'autorité et de plus sa manie de vouloir, sans le consentement du Grand Orient, faire de la loge une assemblée délibérante en matière politique et religieuse ont déplu à beaucoup de vétérans de la franc-maçonnerie.”, Simon, A., *Correspondance du nonce Fornari, 1838-1843*, Analecta Vaticano-Belgica, Institut historique belge, Bruxelles-Rome, 1956, p. 138.

kiesrecht bezaten, niet willen uitsluiten, zodat iedere liberaal welkom was, ongeacht zijn politieke mondigheid⁹. Bovendien bleken deze „jeunes gens de la basse classe” zeer actief te zijn tijdens de verkiezingscampagnes¹⁰. In ruil daarvoor kregen ze evenveel medezeggenschap als de kiesgerechtigde leden van l'Alliance. Dat dit principe echter een toenemende machtsontplooiing vanwege deze radicalen in de hand werkte, schenen de doctrinairers niet voorzien te hebben.

In 1845 was hun invloed op haar zenit. Inwijkelingen en inwoners uit de randgemeenten hadden ondertussen ook hun intrede gedaan en het kerngroepje democraten versterkt¹¹. Kwantitatief vormden ze weliswaar nog steeds een minoriteit, doch als groep bezaten ze een hechte eenheid¹². Ze vergaderden niet alleen afzonderlijk in hun eigen lokaal Le Trou, „les catacombes de la démocratie”¹³ noemden de tegenstanders het, doch het groepje intellectuelen leidde tevens de redactie van een krant, Le Débat Social¹⁴, waarin ze de conservatieve vleugel op kritiek onthaalden. Ook binnen l'Alliance voerden ze oppositie. Dat konden ze omdat er intussen een machtsconcentratie in hun handen had plaats gehad: in het bestuurscomité hadden ze de meerderheid kunnen behalen¹⁵. En vermits dit comité een centrale plaats bekleedde in l'Alliance — het droeg de kandidaten voor, stelde het programma op en leidde de debatten — zagen de leden van Le Trou de kans schoon om de liberale acties zoveel mogelijk in democratische richting te kanaliseren. De meest frappante voorbeelden van dit radicale opdringen leverden de agitaties tijdens de parlementsverkiezingen van juni

(9) „En formant le noyau de notre Société (...) nous n'avons pas recherché la qualité d'électeur chez nos amis politiques: on les a jugés dignes de faire partie du corps maçonnique et ils marchent à nos côtés dans la voie du libéralisme. N'admettre à l'avenir que des électeurs serait établir des catégories, des privilèges.” Aldus Verhaegen over deze kwestie (Cfr. Bartier, J., *op. cit.*, p. 94, voetnoot nr. 403). Defacqz, de voorzitter van l'Alliance, in een historische schets van de vereniging, vermeldde eveneens: „... destinée à concerter et à discipliner les forces de l'opinion libérale éparses dans Bruxelles, elle (la société de l'Alliance) admit dans ses rangs toutes les nuances de cette opinion. Tout citoyen, honnête homme, joignant à la ferme volonté la faculté d'exercer, ou par son titre d'électeur, ou par ses talents, ou par sa position sociale, ou par ses relations de famille, ou par quelqu'autre ressort légitime, une influence favorable au libéralisme et particulièrement aux élections, devait être accueilli comme un utile auxiliaire.”, Defacqz, E., *A MM. les membres de l'Alliance*, 8 septembre 1846.

(10) Cfr. supra; Méphistophélès, 20 augustus 1846, p. 1, kol. 1, 2; „l'Alliance ... les admit comme des auxiliaires utiles, car jeunes pour les idées, ils l'étaient également pour l'action, pour le zèle, pour le prosélytisme”, schreef l'Observateur over hen op 16 oktober 1846, p. 1, kol. 1.

(11) Journal de Bruxelles, 25 oktober 1845, p. 1, kol. 3.

(12) L'Association Libérale de Bruxelles. Séance du 9 août 1847, l'Observateur, 11 augustus 1847, annexe; Desmannit, F., *op. cit.*, p. 9.

(13) Desmannit, F., *op. cit.*, p. 12.

(14) Ibidem, p. 12; A. Bartels aan Baron de Stassart, 8 juli 1847, A.R.A., Papierren de Stassart, nr 104.

(15) L'Association Libérale de Bruxelles, Séance du 9 août 1847; Desmannit, F., *op. cit.*, p. 9; Delhase aan Van den Broeck, 28 mei 1845, in Wouters H., *Dokumenten betreffende de Arbeidersbeweging, 1831-1853*, Interuniversitair Centrum voor Hedendaagse Geschiedenis, Leuven-Parijs, 1963, dl. I, p. 333; Le Précurseur, 13 september 1846, p. 1, kol. 1, 2.

en oktober 1845 en tijdens de gemeenteraadsverkiezingen, eveneens in oktober 1845.

Reeds in juni 1845 achtte Le Trou de tijd rijp om de intrede in het Parlement van enkele van haar kandidaten mogelijk te maken¹⁶. De liberale rechterzijde, die nu plots het gevaar geconcretiseerd zag, zette echter een verwoed tegenoffensief in zodat enkel doctrinaire liberalen op de verkiesbare plaatsen werden gepolld. De democraten hadden dus aan het kortste eind moeten trekken, doch de gedachte dat de gematigde vleugel vroeg of laat deze tol zou moeten terugbetalen, liet hen niet los.

Die gelegenheid deed zich vier maanden later al voor, toen er in de hoofdstad een parlamentszetel vacant kwam. Weer slaagde de conservatieve groep, waarvan Verhaegen de onbetwistbare leider was geworden, haar kandidaat op het voorplan te schuiven, zij het met een heel geringe meerderheid¹⁷. De breuk leek nu onafwendbaar. Uit angst voor deze scheuring, die het liberalisme onvermijdelijk in diskrediet moest brengen, deden de doctrinaireren een concessie: met de belofte dat Le Trou enkele van haar kandidaten op de definitieve lijst voor de gemeenteraadsverkiezingen zou mogen plaatsen vrijdelden ze de openlijke tweespalt¹⁸. De democraten werden dus afgescheept en moesten zich tevreden stellen met een tweederangsrol. Het tolgeld kon daarom niet hoog genoeg zijn, redeneerden ze kennelijk, en na veel inspanningen slaagden ze erin twee van hun voormannen, nl. Jules Bartels en Edouard Ducpétiaux op de lijst en dus in de gemeenteraad te krijgen¹⁹. Dank zij de raadsverkiezing van oktober 1845 werd de scheuring bijgevolg uitgesteld tot latere datum en heerste er nog een schijnbare eensgezindheid tijdens het eerste liberaal congres van juni 1846²⁰. Een schijnbare eenheid, want met afkeer zagen de conservatieven toe hoe de vooruitstrevende groep ook tijdens dit congres haar invloed deed gelden²¹ en zodra het congres voorbij was laaide de strijd dan ook weer hevig op. De kloof werd breder en breder en toen de radicalen een tijd later het plan opperden om de liberale pers in hun handen te concentreren, was de maat vol voor de Verhaegen-groep. Om het groeiend gevaar af te drijven, dienden de doctrinaireren een voorstel in waardoor de niet-kiezers voorgoed aan invloed zouden inboeten. Terecht meenden ze dat de actie van Le Trou op die manier zou worden uitgehouden. In de beruchte vergadering van 28 oktober 1846 kwam het voorstel op de agenda. Speculerend op de parlamentsverkiezingen van 1847, bepleitte Le Trou de niet-opportunititeit van het voorstel, dat im-

(16) Voor de gebeurtenissen tijdens deze verkiezingsstrijd verwijzen we o.m. naar : Brief van Jalheau aan Rogier, 11 oktober 1845, Algemeen Rijksarchief, Brussel, papieren Rogier, nr. 208 ; Desmannit, F., *op. cit.*, p. 10 ; Delhasse aan Van den Broeck, 28 mei 1845, Wouters H., *Dokumenten betreffende de arbeidersbeweging...*

(17) Jalheau aan Rogier, 11 oktober 1845, cfr. supra ; Journal de Bruxelles, 19 oktober 1845, p. 1, kol. 1 ; Le Politique, 11 oktober 1845, p. 1, kol. 3, 14 oktober 1845, p. 1, kol. 3, p. 2, kol. 1.

(18) Journal de Bruxelles, 19 oktober 1845, p. 1, kol. 1, 2.

(19) L'Observateur, 18 oktober 1845, p. 1, kol. 2, 3, 4 ; l'Indépendance belge, 18 oktober 1845, p. 1, kol. 1, 2 ; Procès-verbal des élections des conseillers communaux, 28 oktober 1845, 1e, 3e kieswijk, Stadsarchief Brussel.

(20) Desmannit, F., *op. cit.*, p. 9.

(21) Le Congrès Libéral de Belgique, séance du 14 juin 1846, Brussel 1846.

mers een rechtstreekse oorlogsverklaring aan haar adres inhiel. Met succes want het voorstel werd met een, zij het knappe, meerderheid verdaagd. Tot verontwaardiging van de doctrinairers die dit uitstel ervoeren als een definitieve weigering en onmiddellijk hun ontslag indienden. De breuk was nu een voldongen feit geworden ²².

Tien dagen later was de stichting van een nieuwe Brusselse liberale vereniging door de doctrinairers een tweede voldongen feit: op 9 november 1846 zag L'Association Libérale het levenslicht. Deze vesting van de liberale, behoudsgezinde bourgeoisie groeide gestaag en op het einde van het jaar bedroeg haar getalsterkte een derde van het aantal leden dat l'Alliance had geteld vóór het schisma ²³.

Dat deze groei geschiedde ten koste van de oorspronkelijke vereniging, lag voor de hand. In de weken die op de scheuring volgden, stroomde het aantal ontslagbrieven in l'Alliance binnen. Deze gang van zaken sterkte de radicalen in de overtuiging dat het om een degelijk voorbereide scheuring had gegaan ²⁴. Immers, niet alleen dienden een aantal pas gerecrueteerde leden hun ontslag in, maar ook leden die reeds geruime tijd uit de vereniging waren weggebleven, zegden prompt hun lidmaatschap op. Bovendien trachtten de doctrinairers l'Alliance te torpederen door valse geruchten te verspreiden over de financiële noodtoestand waarin de partij zich zou bevinden. Ze brachten de democratische vleugel eveneens in het gedrang door te insinueren dat Defacqz, de gezaghebbende voorzitter, l'Alliance ook de rug zou toedraaien. Doch Defacqz, die als de leider van het toenmalige Brusselse liberalisme kon beschouwd worden, bleef en redde door zijn optreden l'Alliance. Hij bleef trouw aan zijn ideaal: de groepering van alle liberale tendensen onder één vlag, die van l'Alliance. En wat meer was, hij veroordeelde de doctrinaire parlementsleden die hun medestrijders voor de liberale zaak verloochenden ²⁵. Zijn houding droeg er ontgensprekelijk toe bij dat de nog 600 leden tellende vereniging niet verder in het dikrediet werd gebracht door de scheuring en dat ze voortaan, als officiële vertegenwoordigster van „l'opinion la plus extrême parmi les libéraux belges” ²⁶, haar weg kon voortzetten.

Begin 1847 zag de toestand er echter nog niet bepaald gunstig uit voor de twee liberale verenigingen. L'Association Libérale, die weliswaar kon rekenen op de steun van een groot aantal bourgeois, verkeerde organisatorisch nog in een embryonale fase. L'Alliance daarentegen, kon er wel prat op gaan een stevig georganiseerde vereniging te zijn die een succesvolle carrière achter zich had, maar de scheuring had haar toch het verlies gekost van een aanzienlijk aantal kiezers, de onmisbare steunpilaren ten tijde van de electorale campagnes.

(22) Voor een meer gedetailleerd verslag van deze scheuring, verwijzen we naar het artikel van A. Vermeersch, *Links in 1846*, Socialistische Standpunten, 1965.

(23) L'Association Libérale de Bruxelles. Séance du 9 août 1847, l'Observateur, 11 augustus 1847, Annexe.

(24) Société de l'Alliance, séance du 18 novembre 1846, p. 7, 8, 9.

(25) Defacqz, E., *A MM. les membres de l'Alliance*, 8 septembre 1846.

(26) Lütsov aan Metternich, 31 oktober 1846, Archief van het Min. v. Buitenlandse Zaken, Archives d'Etat à Vienne, nr. 10.945.

Bewust van hun eigen zwakte, zagen beide partijen in dat ze elkaar niet volledig konden negeren. Bovendien bood een verscheurd liberalisme onvoldoende waarborgen om de gemeenschappelijke vijanden, de klerikale kandidaten, te verslaan. Toen er in januari 1847 een senaatszetel vrijkwam, sloegen ze dan ook een brug over de tegenstellingen heen en besloten ze hun krachten samen te bundelen. Verzoeningsgesprekken werden aangeknoopt en er werd zelfs gewag gemaakt van een mogelijke fusie. Tot er over de gemeenschappelijke kandidaat moest worden gediscussieerd! L'Alliance patroneerde haar ondervoorzitter, Dindal. De democraten hielden voet bij stuk en het was de groep van Verhaegen die zwichtte ²⁷.

Achteraf beschouwde het bestuurscomité van l'Alliance dit succes terecht als een overwinning op l'Association Libérale en enkele democraten gaven zelfs openlijk lucht aan hun tevredenheid. Vanzelfsprekend dat die houding de Verhaegen-groep op vergeldingsmaatregelen deed zinnen. Het stond voor de doctrinaireren vast dat hun partij een eventuele tweede slag zou moeten thuishalen ²⁸.

Tegenover een krachtmeting stonden de conservatieve leiders dus geenszinds huiverig. Temeer daar ze ook wel benieuwd zullen geweest zijn om te weten hoe het Brusselse kiezerskorps reageerde op de scheuring, m.a.w. ze wensten een antwoord op de vraag in welke mate l'Association Libérale het liberale opinieveld beheerste. Het lag voor de hand dat ze de eerste de beste gelegenheid zouden aangrijpen om hun kans te wagen.

Die kans liet niet lang op zich wachten: een nieuwe, tussentijdse gemeenteverkiezing was in het vooruitzicht. Een uitstekende gelegenheid om een krachtmeting op touw te zetten! De gemeenteverkiezingen vormden immers de ideale achtergrond voor een dergelijke strijd. Vrees voor klerikaal gezinde rivalen moest hen nu niet weerhouden. De tijd dat het Brusselse electoraat stemmen gaf aan de kandidaten van de katholieke partij was reeds lang voorbij. De weg was dus vrij.

De directe aanleiding van deze nieuwe verkiezing was te zoeken in het ontslag dat Defacqz in oktober 1846 had ingediend bij de gemeenteraad ²⁹, terwijl het afsterven van een bejaard raadslid ³⁰ een tweede raadszetel vrijmaakte. Op 13 februari 1847 besliste het college ³¹ dat de twee betreffende kiescolleges ³² zouden worden opgeroepen op dinsdag 9 maart. De vierde

(27) L'Indépendance Belge, 6 maart 1847, p.1, kol. 3; Discailles, E., *Charles Rogier*, Brussel, 1892-1895, deel III, p. 151.

(28) L'Indépendance Belge, 6 maart 1847, p. 1, kol. 3; L'Observateur, 3 maart 1847, p. 1, kol. 1.

(29) Defacqz aan de gemeenteraad van Brussel, 15 oktober 1846 en 11 november 1846, Stadsarchief Brussel, Administration communale depuis 1830.

(30) Overlijdensakte van het raadslid Glibert, 1 januari 1846, nr. 17, Stadsarchief Brussel.

(31) Verslag van de raadszitting van 13 februari 1847, Bulletin communal de la ville de Bruxelles, Brussel, 1847, p. 55.

(32) Dat niet heel het kiezerskorps moest geraadpleegd worden doch enkel de kieswijken waar de betreffende raadsleden hun woonplaats hadden, vloeide voort uit de wijzigingen die er op 30 juni 1842 aan de gemeentewet waren aangebracht. Deze wet had het kiezerskorps van de 21 grootste steden verdeeld volgens afzonderlijke kieswijken, die elk een bepaald aantal vertegenwoordigers in de gemeenteraad mochten verkiezen.

wijk zou moeten voorzien in de vervanging van het overleden raadslid; de handelswijk van het centrum, nl. de tweede kieswijk, zou de leemte moeten vullen die Defacqz' ontslag had teweeggebracht.

Nauwelijks was de convocatie van de kiezers bekend, of de Verhaegen-groep liet haar plannen al doorzien. Twee dagen later, op 15 februari, publiceerden de conservatieve leiders de namen van de kandidaten van l'Association Libérale en kondigden ze de vergadering aan van 18 februari, waarin de officiële bekrachtiging van deze kandidaten zou moeten volgen³³. Het opzet was duidelijk: kennelijk zonder voorafgaand overleg te plegen met l'Alliance, zonder dat er een tegenvoorstel werd ingediend, deed Verhaegen de eerste zet en sneed op die manier l'Alliance de pas af. Aan zijn tegenstanders liet hij geen keus. Ze konden niets anders dan de uitdaging tot de strijd aanvaarden.

Die uitdaging concretiseerde zich ook in de kandidatenkeus zelf. Voor een overwinning had de doctrinaire partij kennelijk alles veil en wilde ze geen enkel risico lopen. Daarom speculeerden haar leiders in de eerste plaats op de coterie-geest, die in de tweede kieswijk tijdens vorige verkiezingen aan de oppervlakte was gekomen³⁴. Die geest had zich het duidelijkst gemanifesteerd in handelsmilieus. Herhaalde malen was er in deze laag van het Brusselse kiezerskorps een zekere politieke animositeit aan het licht gekomen. De Brusselse handelaars vonden nl. dat hun belangen niet voldoende ter harte werden genomen in de raad. Er viel zelfs onder hen een tendens waar te nemen om die misnoegde krachten te bundelen³⁵. Verhaegen haakte hierop in. Hij was er blijkbaar van overtuigd de coterie en de kiezers van de handelswijk op de hand te hebben door de groothandelaar en tevens lid van de Handelsrechtbank, Charles Demeure als kandidaat te aanvaarden. Temeer daar deze in oktober 1845, buiten de Alliance-lijst om, al heel wat stemmen had weten te behalen in zijn wijk³⁶. Het sprak vanzelf dat Verhaegen met deze kandidatuur een slag toebrengt aan het Brusselse exclusief-liberalisme en tegelijkertijd ook aan l'Alliance: Defacqz, de voorzitter van de vereniging, de president van het eerste liberaal congres, wilde hij vervangen door een politiek vrij kleurloze handelaar die de liberalen zelfs in oktober 1845 had gedwarsboomd en die hij slechts met veel moeite kon betitelen als een gematigde liberaal³⁷.

Dat de doctrinairers werkelijk geen enkel risico wilden lopen, bewees echter de keuze van de tweede kandidatuur, die in Alliance-kringen de hevigste verontwaardiging verwekte. Procureur-generaal De Bavay werd de tweede

(33) L'Observateur, 15 februari 1847, p. 1, kol. 2.

(34) Tijdens de gemeenteverkiezingen van 28 oktober 1845 had de coterie uit die wijk het stemmenpercentage van haar kandidaten kunnen opvoeren tot 33 en 20 %. Een uitzonderlijk hoog percentage in vergelijking met de andere kieswijken. (Cfr. Procès-verbal des élections des conseillers communaux, 28 oktober 1845, Stadsarchief Brussel).

(35) L'Observateur, 3 maart 1847, p. 1, kol. 2; 7 maart 1847, p. 1, kol. 2; Tablettes Electorales, nr. 4, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1; nr. 6, 6 maart 1847, p. 1, kol. 1; nr. 7, 7 maart 1847, p. 1, kol. 2; Le Politique, 6 maart 1847, p. 2, kol. 1.

(36) Procès-verbal des élections des conseillers communaux, 28 oktober 1845, Stadsarchief Brussel.

(37) L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2.

kandidaat van l'Association Libérale. In verschillende opzichten betekende deze kandidatuur een geslaagde zet vanwege de Verhaegen-groep. Vermits hij het hoofd was van de staande magistratuur, konden ze speculeren op het prestige en de machtspositie van De Bavay. Bovendien stond de procureur-generaal bekend als een hevige tegenstander van elke vorm van klerikalisme³⁸. Deze theorieën zouden dus zeker de anti-klerikale, exclusieve liberalen aanspreken. Maar wat nog veel belangrijker was in deze strijd tegen de democraten: De Bavay was de aartsvijand van de radicalen. Hij was de vervolger geweest van één van hun leiders, Adolphe Bartels en de aanklager in de persprocessen tegen de democratische bladen³⁹. De Bavay's kandidatuur, veel meer nog dan die van De Meure, was dus een werkelijk uitdagingsmanoeuvre gericht tegen de democraten van l'Alliance.

L'Alliance liet deze oorlogsverklaring geenszins onbeantwoord. Van een geschikte kandidatenkeuze hing nu voor haar veel, zoniet alles af. Om Verhaegens aanval af te slaan, moesten kandidaten worden gevonden met klinkende namen die hun reputatie als liberaal steeds hoog hadden gehouden. Dergelijke overwegingen zetten er de vereniging toe aan Pierre Van Meenen⁴⁰, de voorzitter bij het Verbrekingshof, als rivaal van De Bavay te kiezen en tegenover de kleurloze handelaar De Meure de politicus Charles De Brouckère⁴¹ te plaatsen⁴². L'Alliance bracht het er dus geenszins slecht af. Beide kandidaten waren de protagonisten geweest van de Omwenteling, hadden een belangrijke rol gespeeld tijdens de eerste dagen van de Onafhankelijkheid en genoten uit hoofde daarvan nog heel wat gezag. Bovendien hadden ze alle twee een gevulde loopbaan achter zich. De Brouckère had niet alleen in de administratie maar ook in het leger en in de handelswereld hoge functies bekleed. Hij was zelfs minister geweest. Van Meenen had carrière gemaakt als magistraat. Ook als professor in de filosofie aan de V.U.B. stond hij in hoog aanzien en bovendien vervulde hij sinds 1840 de functie van rector van deze universiteit. Dat deze kandidaten overtuigde aanhangers waren van het liberalisme, zou niemand in twijfel kunnen trekken.

Alles wees er dus op dat l'Alliance de eerste slag goed had opgevangen en Verhaegen door de keuze van deze twee prominente liberalen in zijn verwachtingen moest teleurgesteld geweest zijn. Inzake de propagandamiddelen verging het de conservatieven al net zo, en wachtte hen een tweede teleurstelling. De leiders van l'Association waren ervan overtuigd een niet in te halen voorsprong te hebben op l'Alliance. Konden zij immers niet rekenen op Brussels twee meest vooraanstaande, twee meest gezaghebbende

(38) L'Observateur, 28 februari 1847, p. 1, kol. 1.

(39) L'Argus, 25 februari 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(40) Voor biografische nota's over Pierre-François Van Meenen, cfr. Caron, *Biographie des contemporains belges*, Brussel, Le Flambeau, 1847, p. 91 e.v.; Le Roy, A., *Notice sur la Vie et les Travaux de Pierre-François Van Meenen*, Annuaire de l'Académie Royale de Belgique, 1877.

(41) Biografie van Charles De Brouckère: Juste T., *Les Fondateurs de la monarchie belge, Charles De Brouckère, bourgmestre de Bruxelles, 1796-1860*, Brussel, 1867.

(42) Le Débat Social, 28 februari 1847, p. 415, kol. 1, 2; Van Meenen aan Defacqz, 21 februari 1847 en 26 februari 1847, Papieren Van Meenen, archief J. Van Meenen, Brussel II.

dagbladen? Zowel l'Indépendance belge als l'Observateur⁴³ stonden te hunker beschikking om de strijd tegen de democraten aan te binden. En wat kon l'Alliance daartegenover stellen? Op welke kranten kon de vereniging beroep doen om de grote liberale bladen van repliek te dienen, om propaganda te voeren voor hun kandidaten, kortom om het kiezerskorps te beïnvloeden? Het schimpblaadje l'Argus, dat slechts wekelijks verscheen, betekende weinig en ook Le Débat Social had een geringe waarde als propagandamiddel. Deze krant was immers de voorvechtster van het democratisch radicalisme en werd in bourgeoismilieus, en dus ook door de meerderheid der kiezers, geweerd⁴⁴. Bovendien verscheen ze al evenmin dagelijks. L'Alliance leed bijgevolg aan een totaal gebrek aan gepaste communicatiemiddelen.

Die zwakke positie inzake propagandamiddelen was het bestuurscomité van l'Alliance echter eveneens opgevallen. Het begreep dat l'Association het pleit al bij voorbaat zou gewonnen hebben, indien l'Alliance geen extra-krachtinspanning zou leveren. In het heetste van de strijd, vanaf 1 maart, verscheen er dan ook, voor het eerst in de Brusselse electorale geschiedenis, dagelijks een speciaal verkiezingsblaadje: Les Tablettes Electorales⁴⁵. Tot aan de vooravond van de stembusdag publiceerde het comité elke dag een nummer dat uitsluitend gevuld werd met verkiezingsnieuws en dat aan alle kiezers werd toegestuurd. Elke dag opnieuw kon de kiezer er de kandidaten-appreciaties in lezen; aanvallen van de tegenstrevers werden er niet alleen in ontzenuwd, Les Tablettes Electorales richtten ook scherpe speerpunten op de tegenkandidaten en op l'Association Libérale. Artikels uit de andere democratische bladen werden geciteerd en de opstellen die Le Débat Social over de strijd publiceerde, werden integraal weergegeven⁴⁶.

Dat l'Alliance qua propagandamiddelen geenszins het onderspit moest delven, bleek ten slotte pas goed toen ook de Brusselse klerikale pers en de unionistisch gezinde Le Politique, zich tegen l'Association keerden⁴⁷. De kandidatuur van De Bavay dreef hen begrijpelijkerwijs eerder in de richting van l'Alliance dan in die van de Verhaegen-groep. Het evenwicht tussen beide fracties was dus ook op dit gebied volledig hersteld.

Vermits de doctrinaire partij l'Alliance nóch inzake kandidaturen, nóch inzake propagandamiddelen de loef had kunnen afsteken, zou een overwinning dus volledig afhangen van de verkiezingsstrategie die er zou gevoerd worden. Weer deed Verhaegen de eerste en bovendien zeer tactische zet: hij schoof de principiële kwestie waarrond alles draaide — nl. de tweespalt tussen doctrinair en democraten — naar de achtergrond. Een discussie op louter politiek vlak plaatste l'Association immers in een minder gunstig

(43) Vermeersch, A., *Structuur van de Belgische pers, 1830-1848*, Interuniversitair centrum voor hedendaagse geschiedenis, Bijdragen nr. 4, Leuven-Parijs, 1958, p. 81, 86, 87.

(44) Vermeersch, A., *op. cit.*, p. 109.

(45) Les Tablettes Electorales, nrs. 1 tot en met 8, van 1 maart tot en met 8 maart 1847.

(46) Les Tablettes Electorales, 1 maart 1847, p. 2, k. 1; 3 maart 1847, p. 1, k. 1, 2, p. 2, k. 1; 3 maart 1847, p. 2, k. 1, 2, p. 3, k. 1.

(47) Journal de Bruxelles, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 6 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2, 3; Le Politique, 25 februari 1847, p. 1, kol. 2, 3; 5 maart 1847, p. 1, kol. 3, p. 2, kol. 1.

daglicht. Was het de conservatieve vleugel niet geweest die l'Alliance had uitgedaagd en een krisissituatie had geschapen? Verhaegen beproefde daarom de aloude strategie die zijn klerikale vijanden vroeger steeds inschakelden in gemeenteverkiezingen: de spreekbuizen van het conservatieve liberalisme verkondigen zonder schroom dat de politieke kwestie in deze campagne geen enkele rol speelde en dat de verkiezing integendeel een zuiver gemeentelijke en dus lokale aangelegenheid was. Vier liberale kandidaten stonden volgens hen tegenover elkaar, enkel hun capaciteiten en de waarborgen die ze als raadslieden in spe zouden bieden, mochten de uitspraak van het electoraat bepalen⁴⁸. Ze stuwden op die manier de campagne in een welbepaalde richting. L'Alliance deed nog enkele pogingen om de politieke kwestie in het middelpunt te plaatsen, verweet Verhaegen de breuk te hebben veroorzaakt en de groeiende verwijdering tussen beide fracties in de hand te werken⁴⁹. Tevergeefs. De Verhaegen-groep ging er niet op in en hield vast aan de vooropgezette tactiek. L'Alliance was dus wel verplicht af te dalen tot het strikt persoonlijke vlak en Verhaegen te volgen in de strijd om de kandidaten.

Als mikpunten van een verkiezingscampagne boden dezen genoeg stof tot discussie.

Het electorale gevecht tussen De Meure en De Brouckère bleek zeer ongelijk te zijn. De spreekorganen van l'Association waren vlug uitgepraat over deze „gematigd-liberale” handelaar en hun betoog bleef steken in het tot vervelens toe herhalen van allerlei banaliteiten en dooddoeners⁵⁰. L'Alliance kon met dezelfde regelmaat de man als een nulliteit bestempelen en zijn a-politieke carrière aan de kaak stellen⁵¹, meer argumentatie-materiaal leverde De Meure niet.

Heel anders was het gesteld met zijn rivaal, Charles De Brouckère. Les Tablettes Electorales pakten vol trots uit met de administratieve kwaliteiten van hun kandidaat, met zijn carrière als staatsman, kortom ze maakten de kiezers ermee vertrouwd dat hij een grote aanwinst zou worden voor de gemeenteraad⁵². Voor de Verhaegen-groep was de aanval op deze liberale kandidaat bovendien een delicaat probleem. Op de politieke overtuiging van De Brouckère kon Verhaegen moeilijk afdingen, evenmin als hij zijn tal-

(48) L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2; L'Observateur, 3 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 5 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(49) Le Débat Social, 28 februari 1847, p. 409, kol. 1, 2, p. 410, kol. 1, 2; Les Tablettes Electorales, 1 maart 1847, p. 1, 2; 4 maart 1847, p. 2, kol. 2, p. 3, kol. 1, 2; 4 maart 1847, p. 1, 2.

(50) L'Observateur, 28 februari 1847, p. 1, kol. 1; 3 maart 1847, p. 1, kol. 2; L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; Partijmanifest van l'Association Libérale, 7 maart 1847.

(51) Le Débat Social, 21 februari 1847, p. 397, kol. 1, 2; p. 398, kol. 1, 2; 28 februari 1847, p. 409, kol. 1, 2; p. 410, kol. 1, 2; Les Tablettes Electorales, 1 maart 1847, p. 1, 2; 2 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 4 maart, p. 2, kol. 2; p. 3, kol. 1, 2; 5 maart 1847, p. 2, kol. 1, 2; p. 3, kol. 1.

(52) Le Débat Social, 21 februari 1847, p. 397, kol. 1, 2; p. 398, kol. 1, 2; 28 februari 1847, p. 409, kol. 1, 2; Les Tablettes Electorales, 1 maart 1847, p. 1, kol. 2; 2 maart 1847, p. 1, kol. 2; 2 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 4 maart 1847, p. 2, kol. 2; p. 3, kol. 1, 2; 5 maart 1847, p. 3, kol. 1; Partijmanifest van l'Alliance, 8 maart 1847; Le Politique, 5 maart 1847, p. 1, kol. 3; p. 2, kol. 1.

rijke verdiensten kon in twijfel trekken. Bovendien was De Brouckère niet betrokken geweest bij de scheuring, vermits hij zich uit het Brusselse politieke leven teruggetrokken had op dat ogenblik⁵³. Enkele karakterfouten en het feit dat een staatsman van zijn gehalte zich niet zou mogen verlagen door deel uit te maken van een gemeenteraad, vormden de argumenten om De Brouckères kandidatuur te dwarsbomen⁵⁴. De campagne tegen de toekomstige Brusselse burgemeester hield dus weinig steek.

De meeste ophef maakte echter het tweede electoraal duel, tussen Van Meenen en De Bavay. Reeds de Van Meenen-kandidatuur bleek betwist te zijn. L'Association concentreerde haar herhaalde aanvallen op de hoge ouderdom van deze magistraat⁵⁵. L'Alliance plaatste daarentegen zijn functie als rector van de V.U.B. in het daglicht⁵⁶. Een argument waartegen Verhaegen, de stichter van de V.U.B., weinig kon inbrengen. Daarom werd er ook nu weer een drogreden gebruikt: een beroemd filosoof als Van Meenen mocht volgens hem niet afdalen tot het niveau van de raadsleden⁵⁷!

De strijd rondom de kandidatuur van De Bavay gaf daarentegen minder aanleiding tot een dergelijke, belachelijke campagne. Integendeel. L'Alliance kon nu een degelijk gefundeerde aanvalsstrategie opbouwen. Les Tablettes Electorales, hierbij gesteund door de klerikale en unionistische pers, schilderden de procureur-generaal af als de aartsvijand van alle grondwettelijke vrijheden, als de man die de terugkeer van het absolutisme voorstond⁵⁸. Bovendien zou hij, steeds volgens dezelfde bronnen, de gemeentelijke autonomie in gevaar brengen: als hij raadslid werd, zou de scheiding van de machten op gemeentelijk vlak een fictie worden⁵⁹. Over het schandelijke van deze „jonglerie doctrinaire”⁶⁰ raakte men in Alliance-kringen niet uitgesproken. Aan de basis van deze aanvallen lag vanzelfsprekend de haat tegen en de vrees van de democraten voor deze hoge magistraat.

(53) De Brouckère had zich na de crisis van 1838 uit de Banque de Belgique teruggetrokken en was naar Angleur gegaan, waar hij het beheer had waargenomen van de maatschappij „La Vieille Montagne”, cfr. Brief van De Brouckère aan l'Observateur, 6 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(54) L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; 5 maart 1847, p. 1, kol. 2; L'Observateur, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 6 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; p. 2, kol. 1; 9 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 7 maart, p. 1, kol. 3.

(55) L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; 5 maart 1847, p. 1, kol. 2; L'Observateur, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(56) Le Débat Social, 21 februari 1847, p. 397, 398; Les Tablettes Electorales, 1 maart 1847, p. 1, 2; 2 maart 1847, p. 1, kol. 2; p. 2, kol. 1, 2; 4 maart 1847, p. 2, kol. 2, p. 3, kol. 1, 2; Partijmanifest van l'Alliance, 8 maart 1847.

(57) L'Indépendance Belge, 4 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; L'Observateur, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(58) Le Débat Social, 21 februari 1847, p. 397, 398; 28 februari 1847, p. 409, 410; L'Argus, 25 februari 1847, p. 1, kol. 1, 2, p. 2, kol. 1; 28 februari 1847, p. 1, kol. 1, 2; 4 maart 1847, p. 3, kol. 2, p. 4, kol. 1; 4 maart 1847, p. 1, kol. 2; Les Tablettes Electorales, 2 maart 1847, p. 2, kol. 1, 2; 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; 5 maart 1847, p. 2, kol. 1, 2; 8 maart 1847, p. 3, kol. 1; Le Politique, 25 februari 1847, p. 1, kol. 2, 3; 3 maart 1847, p. 2, kol. 1; 4 maart 1847, p. 1, kol. 3, p. 2, kol. 1, 2; 5 maart 1847, p. 1, kol. 3; 5 maart 1847, p. 2, kol. 1; Journal de Bruxelles, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2; Journal du Commerce d'Anvers, geciteerd door L'Argus, 4 maart 1847, p. 3, kol. 2.

(59) Les Tablettes Electorales, 2 maart 1847, p. 1, kol. 2, p. 2, kol. 1, 2.

(60) L'Argus, 4 maart 1847, p. 1, kol. 1.

Het was ook boeiend de verdedigingstactiek van de doctrinairen te volgen in zijn evolutie. In het begin van de campagne staken hun bladen vooral de loftrompet omdat De Bavay in zijn geschriften de tegenstanders van de XVIIIe-eeuwse theocratie bewonderde⁶¹. Maar als de democraten steeds maar weer de politieke consequenties van dergelijke ideeën benadrukten, en hem als een gevaar voor de Grondwet beschouwden, als een nieuwe Van Maanen, werd er van koers veranderd. De Bavay werd nog maar enkel geprezen omdat hij de moed had gehad de kerk aan te vallen. „Cela nous suffit”, schreef l'Indépendant⁶². Of het kiezerskorps hiermee zou instemmen bleef nog een open vraag.

Als apotheose van al deze pennewisten in kranten en verkiezingsblaadjes, verspreidde l'Association Libérale op het allerlaatste ogenblik haar verkiezingsmanifest⁶³. L'Alliance herstelde ook nu vlug het evenwicht en gaf in allerijl een eigen manifest uit⁶⁴. Beide pamfletten waren de neerslag van de wekenlange campagne. Bovendien leverden ze nog eens het bewijs dat enkel de kandidatenstrijd het electorale forum beheerste. Van geen der twee verenigingen ging het initiatief uit om een beginselprogramma op te stellen. De democraten deden wel enkele pogingen om sociale en economische vraagstukken naar voor te brengen⁶⁵, veel aandacht werd er echter niet aan gewijd. De politieke krachtmeting was immers het enige doel in deze campagne; de kandidatenstrijd het middel om dat doel te bereiken.

Alhoewel beide partijen zich in de campagne tot het uiterste hadden ingespannen, bleef het echter een feit dat het op 9 maart slechts om een tweederangs-gemeenteverkiezing zou gaan. De ervaring had uitgewezen dat men bij dergelijke verkiezingen had af te rekenen met een enorme apathie vanwege het kiezerskorps⁶⁶. Of het opkomstcijfer representatief genoeg zou zijn om aan het resultaat enig houvast te hebben, bleef alsnog een vraagteken. Het kiezerskorps stelde echter geenszins teleur. De kiezers van beide wijken hechters zelfs evenveel waarde aan deze krachtmeting als aan de verkiezingen van oktober 1845. Ook nu verscheen er gemiddeld 50 % van de kiezers op het appel⁶⁷. Het succes dat deze tussentijdse gemeenteverkiezing kende, leverde dus eens te meer een afdoend bewijs dat de be-

(61) L'Observateur, 28 februari 1847, p. 1, kol. 1; 3 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(62) L'Indépendance Belge, 7 maart 1847, p. 1, kol. 2.

(63) L'Association Libérale à MM. les Electeurs, L'Indépendance Belge, 8 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; p. 2, kol. 1; cfr. Bijlage I.

(64) La Commission administrative de l'Alliance à MM. les électeurs des 2e et 8e sections de la ville de Bruxelles et des 5e et 6e sections de la ville de Bruxelles, cfr. Bijlage II.

(65) Les Tablettes Electorales, 2 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(66) Tussentijdse verkiezing Opkomst % v. totale kiezerskorps.

3-12-1840 23,65 %

8- 2-1845 22,31 %

5- 2-1846 37,57 %

Procès-verbaux des élections des conseillers communaux, 1840, 1845, 1846, Stadsarchief, Brussel.

(67) Kieswijk	Aantal kiezers	Opkomst absol. cijfers	Opkomst % t.o. aant. kiezers
2e	839	452	53,87
4e	1.161	557	47,11

langstelling in het Brussels kieserskorps voornamelijk door een politieke prikkel werd gewekt.

Spanning omtrent de afloop van het politieke gevecht tussen de twee liberale fracties had in de campagne stellig niet ontbroken. De stembusuitslag van 9 maart bracht echter niet de verwachte ontlading. Zeker niet in de tweede kieswijk, waar het duel tussen De Bavay en Van Meenen werd uitgestreden. Een deel van de stemmen ging er verloren aan de kandidaten uit de andere kieswijk en aan de vertegenwoordiger der coterie, waardoor het stemmenaantal van de twee rivalen werd gedrukt, zodat geen van beide kandidaten de vereiste meerderheid behaalde⁶⁸. Een herstemming was dus nodig. Tot ergernis van de leiders van l'Association Libérale. De Bavay had immers het pleit gewonnen in de eerste ronde, zij het met een geringe voorsprong van 2 %. De tweede stemronde werd voor de Verhaegen-groep nefast. Traditiegetrouw slonk ook bij deze herstemming het kiezersaantal. Vooral de aanhangers van l'Association Libérale ruimden kennelijk het veld. Bovendien gaven de aanhangers van een kleine coterie, die in de eerste ronde op hun eigen kandidaat hadden gestemd, nu ook hun stem aan l'Alliance.

Het resultaat: voor de rector van de V.U.B. kwam een meerderheid uit de bus die hem een voorsprong van 12 % opleverde⁶⁹. L'Alliance had de overwinning behaald, dank zij de tweede stemronde.

In de vierde kieswijk, waar l'Alliance en l'Association Libérale vertegenwoordigd waren door resp. De Brouckère en De Meure, was het pleit al na de eerste ronde beslecht: een tweede overwinning voor l'Alliance⁷⁰. De voorsprong van de toekomstige burgemeester van Brussel was echter onbeduidend klein, slechts 4 %. Dat niet de kandidaten, maar de liberale verenigingen wiens vlag ze voerden, de uitslag van het electoraat bepaalde, volgde ook uit deze uitslag.

(68) Naam	Behaalde stemmen absol. cijf.	% v. tot. aantal kiezers.	% v. tot. aant. uit- gebrachte stemmen.	% v. tot. aantal geldige stemmen.
De Bavay	194	23,12	42,92	43,49
Van Meenen	181	21,57	40,04	40,58
De Page	51	6,67	11,28	11,43
P.v. des élections des conseillers communaux, 9 maart 1847, Stadsarchief Brussel.				
(69) Naam	Behaalde stemmen absol. cijf.	% v. tot. aantal kiezers.	% v. tot. aant. uit- gebrachte stemmen.	% v. tot. aantal geldige stemmen.
Van Meenen	214	25,50	54,17	54,73
De Bavay	177	21,09	44,81	45,26
Ibidem.				
(70) Naam	Behaalde stemmen absol. cijf.	% v. tot. aantal kiezers.	% v. tot. aant. uit- gebrachte stemmen.	% v. tot. aantal geldige stemmen.
De Brouckère	285	24,54	51,16	52,10
De Meure	262	22,56	47,37	47,89
Ibidem.				

In beide kiescolleges was l'Alliance dus aan de winnende hand geweest en werd de Verhaegen-groep in zijn aspiraties gedwarsboemd. Van een roemrijke Alliance-overwinning en een smaadvolle nederlaag van l'Association Libérale was er echter geen sprake. De stembusuitslag was eerder onduidelijk te noemen.

Dit onzeker resultaat bepaalde de aard van de onmiddellijke reacties. De spreekorganen van l'Alliance maten zich minder de houding aan van de juichende triomfators dan normaal zou kunnen verwacht worden. Zonder twijfel zal die matiging van terminologie haar wel ingegeven zijn geweest door de nu onvermijdelijk geworden latere confrontatie met l'Association Libérale. De democraten zullen uit het resultaat moeten concluderen hebben dat ze alleen weinig kans zouden hebben om een parlementaire verkiezing te winnen. Dat hun positie door deze overwinning veel sterker was geworden bij een eventuele confrontatie met hun tegenstrever, is vanzelfsprekend hun tweede conclusie geweest. Deze overwegingen vormden de basis van hun commentaren, waarin ze tegen de Verhaegen-groep een vergevingsgezinde toon aansloegen. Ze overdreven natuurlijk de betekenis van de uitslag, verkondigden dat l'Association nu de doodslag had gekregen, dat het electoraat zich tegen de scheuring had uitgesproken en dat de democratie had getriomfeerd. Maar tegelijkertijd voegden ze er nog aan toe dat ze open stonden voor besprekingen, dat ze geen wrok zouden koesteren maar integendeel de fouten van hun tegenstrevers door de vingers zouden zien ⁷¹.

Zelfs de hekelblaadjes, die weliswaar duchtig de spot dreven met de „gekwetste hoogmoed" van Verhaegen ⁷², predikten de verzoening in een gelegenheidsgedicht ⁷³.

Dat de Verhaegen-groep desondanks weinig ingenomen zal geweest zijn met deze reacties hoeft geen betoog.

Spaarde l'Alliance haar rivaal nog om tactische redenen, de klerikale en unionistische pers daarentegen ontzagen Verhaegen geenszins. In de uitslag zagen ze in de eerste plaats een afwijzende houding van het electoraat t.o. het extreme anti-klerikalisme. Ze hadden bovendien reeds bij voorbaat leedvermaak geschept in het eventuele verlies van Verhaegen ⁷⁴. Geen wonder dat ze nu de draak staken met de leider van l'Association Libérale en zijn politieke vernedering aan de kaak stelden ⁷⁵.

De spreekorganen van de Verhaegen-groep reageerden op deze uitslag en op al deze commentaren met de grootste stilzwijgendheid. Zowel l'Observateur als l'Indépendance belge zweeg in alle talen. Wel hadden de doctrinaire leiders zich reeds bij voorbaat gewapend tegen een mogelijke neder-

(71) *Le Débat Social*, 14 maart 1847, p. 441, kol. 1; 14 maart 1847, p. 441, kol. 2; 14 maart 1847, p. 443, kol. 1, 2, p. 444, kol. 1; *L'Argus*, 11 maart 1847, p. 1, kol. 2; *Méphistophélès*, 11 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2, p. 2, kol. 1; *L'Alliance à MM. les Electeurs des 2e, 8e, 5e 6e section*, Papieren Van Meenen, archief J. Van Meenen, Brussel II.

(72) *Méphistophélès*, 14 maart 1847, p. 4, kol. 1, 2.

(73) *L'Alliance des Libéraux. Chanson chantée par un jeune de l'Alliance, à l'occasion des élections du 9 mars*, l'Argus, 14 maart 1847, p. 3, kol. 1.

(74) *Journal de Bruxelles*, 6 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2, 3.

(75) *L'Emancipation*, 10 maart 1847, p. 1, kol. 3; *Le Politique*, 10 maart 1847, p. 1, kol. 3, p. 2, kol. 1; *Journal de Bruxelles*, 13 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

laag. De campagne was immers volgens hen geconcentreerd geweest op de gemeentepolitiek. Een nederlaag zou voor geen der beide verenigingen krenkend zijn, hadden ze beweerd, vermits slechts lokale belangen in het spel waren⁷⁶. Desondanks oordeelden ze het nu, nadat hun electorale tegenslag een feit was geworden, dat het gepaster was te zwijgen en de tegenstanders niet meer stof tot schampere opmerkingen en spot te geven. Bovendien zal Verhaegen het wel veiliger gevonden hebben om niet alle banden met l'Alliance te verbreken, want ook hij moet ingezien hebben dat hij bij de komende wetgevende verkiezingen in juni, op geen succes moest rekenen als de steun van l'Alliance hem zou ontbreken. Pas maanden later, toen er aan de politieke hergroepering van het Brusselse liberalisme niet meer te tornen viel, toen l'Association Libérale er al heel wat sterker voorstond en de parlamentsverkiezingen voorbij waren, gaf Verhaegen zijn visie op het resultaat van 9 maart. Dan werd de overwinning van De Bavay in de eerste ronde als zeer betekenisvol beschouwd. Dan was de nederlaag in Verhaegens ogen zelfs uitgegroeid tot „une éclatante victoire”⁷⁷! Desondanks zal de uitslag ondertussen één van de bitterste ontgoochelingen geweest zijn, die de leider van de doctrinaire liberalen in zijn politieke carrière zal gekend hebben.

Het spreekt vanzelf dat bij het afbakenen van de betekenis van deze verkiezing, het belang ervan uitsluitend moet gezien worden in het kader van de machtsstrijd tussen de twee fracties van het Brusselse liberalisme.

Als we de evolutie van de liberale partij vanaf 1845 voor ogen houden, dan is deze verkiezing op het eerste zicht een voortzetting van de strijd van oktober 1845. Principieel is er immers weinig veranderd. Toen waren de democraten en de doctrinaire liberalen ook met elkaar in conflict. Ze bestreden elkaar echter niet met open vizier. De intriges grepen plaats achter de schermen. Het dreigend gevaar voor een totale breuk weerhield hen ervan openlijk hun onenigheid te demonstreren. Die rem was nu weggefallen. De twee fracties hadden hun eigen organisaties zodat in een krachtmeting tijdens een tweederangsverkiezing geen gevaar meer school.

Het resultaat van deze verkiezing reikte echter veel verder. Riep het immers niet een unieke situatie in het leven? Toegegeven, in oktober 1845 hadden de democraten eveneens successen geboekt, maar niet geheel op eigen krachten. De partijdiscipline van l'Alliance had ervoor gezorgd dat alle leden, ook de doctrinairers, hun stemmen hadden gegeven aan de radicale kandidaten. Nu zegevierde de democratische vleugel, terwijl ze niet alleen de steun van de doctrinaire bourgeoisie-kiezers ontbeerde, maar hun zelfs tégen zich had. Een unicum in de electorale geschiedenis van deze periode! De behoudsgezinde, liberale burgerpartij heeft het onderspit moeten delven voor de democratisch-gezinde kleine burgers en intellectuele radicalen. In maart 1847 bereikte de Brusselse democratische beweging dus alleszins een hoogtepunt. Een hoogtepunt dat die eerste progressisten daarna niet meer zullen kennen, vermits ze één jaar later al, totaal werden uitgeroeid. In 1848, toen er een revolutionair onweer over België dreigde, werd hun

(76) L'Observateur, 3 maart 1847, p. 1, kol. 1, 2.

(77) L'Association Libérale de Bruxelles, Séance du 9 août, L'Observateur, 11 augustus 1847, annexe.

beweging de kop ingedrukt door de machtige alliantie van doctrinaire liberalen en katholieken, die elkaar met dat doel de hand hadden gereikt.

Maar is het eigenlijk wel juist om de uitslag van 9 maart ongenueanceerd als dé triomf van de democratie te beschouwen? Was dit resultaat niet veel-er het gevolg van andere, interfererende factoren? Dat l'Association Libérale de nederlaag leed, volgde ontegensprekelijk uit het feit dat de vereniging nog in een beginstadium verkeerde. De krachtmeting was voor de doctrinairn te vroeg gekomen. Een paar maanden later zou de balans misschien wel in hun richting zijn overgeheld. Te meer daar de achterstand toch onbeduidend klein was. De positie die l'Alliance in maart bekleedde, was anderzijds nog tamelijk gunstig. Nog niet alle behoudsgezinde liberale kiezers waren l'Alliance vijandig gezind. De vereniging kon nog altijd bogen op haar reputatie als „l'arche du libéralisme”. Sinds 1841 had ze immers op de bres gestaan voor het liberalisme en was er ontegensprekelijk een gewoonte gevormd bij de liberale kiezers om automatisch op l'Alliance te stemmen. Een traditie die niet met één slag zal uit te roeien geweest zijn, vooral niet omdat haar voorzitter dezelfde was gebleven en de scheuring van recente datum was. Bovendien had het Alliance-bestuurscomité het democratisch aspect van deze strijd zoveel mogelijk verdrongen. De democraten hadden weliswaar de touwtjes in handen maar zowel inzake de kandidatenkeuze als inzake programma-eisen legden ze zichzelf een zekere discipline op, met het doel ook op de bourgeois-stemmen beroep te kunnen rekenen. Hun succes zou minder hebben vast gestaan, indien ze uitgesproken democratische eisen zouden gesteld hebben.

Gaan we ook nog even de houding van de klerikale partij in deze strijd na, dan komen we voor een paradoxale situatie te staan. Deze partij keerde zich tégen de doctrinairn en betuigde geveinsde sympathie voor de democraten van l'Alliance. De katholieken, die in Brussel volledig in een hoek waren gemanoeuvreerd geworden door l'Alliance, hielpen nu de kandidaten van diezelfde vereniging de overwinning behalen! Het doel van de klerikalen was echter duidelijk: door openlijk partij te kiezen voor de democraten trachtten ze de twee fracties nog verder uit elkaar te drijven. Door Verhaegen op te hitsen, jaagden ze beide partijen natuurlijk nog meer in het harnas, en trachtten ze zó de gevaarlijke doctrinaire vleugel van het liberalisme te verzwakken. Bovendien moesten ze ook de aanval, die Verhaegen tegen hen richtte, in de vorm van de kandidatuur van De Bavay, afslaan. Het betekende voor hen immers een groot gevaar als de anti-klerikale procureurgeneraal zou overwinnen. Het Brusselse anti-klerikalisme zou dan nog verder ten top gedreven worden. Hun steun aan de democraten was bijgevolg in twee opzichten verantwoord.

Welke rol speelde deze verkiezing tenslotte als fase in het verder verloop van het conflict democraten-doctrinairn?

De directe gevolgen van de krachtmeting zijn niet bepaald wereldschokkend geweest. Uit de onduidelijke stembusuitslag werd door beide partijen dezelfde conclusie getrokken, nl. dat ze tijdens de komende parlementsverkiezingen elkaars steun niet zouden kunnen derven. Toenaderingspogingen zouden dus moeten ondernomen worden. Wat ook geschiedde in juni 1847, toen ze weer dezelfde lijst voorstelden.

Anderzijds kan er ook op gewezen worden dat deze uitslag er het zijne zal toe bijgedragen hebben om een duurzame verzoening en de uiteindelijke fusie van de twee fracties te verijdelen. De overwinning van 9 maart had de Verhaegen-groep gekrenkt. De doctrinairen bleven dan ook op weerwraak zinnen. Te meer daar de uitslag voor uiteenlopende interpretaties vatbaar was. Beide partijen wilden niet toegeven aan de onderhandelingstafel en de kwestie bleef hangende. Tot de gebeurtenissen van 1848 haar zou oplossen en l'Alliance de genadestek zou krijgen. Het lijkt echter geen twijfel dat zonder deze krachtproef de fusie meer kans zou gehad hebben. En zou de toestand er dan misschien niet heel anders hebben uitgezien voor l'Alliance, op het ogenblik dat het revolutionaire onweer losbarstte?

Kortom, de rol van de krachtproef van 9 maart is dus zeer omstrede geweest. Een overwinning van de democratische beweging? Ja, maar dan op korte termijn. Op lange termijn zou ze echter wel eens een dieptepunt kunnen betekend hebben...

BIJLAGE I

*L'Association libérale de Bruxelles à MM. les électeurs des
2e, 8e, 5e et 6e sections*¹.

Messieurs,

En présence du désaccord entre les sociétés libérales de Bruxelles sur les candidats qu'elles proposent pour les élections communales, le comité de l'Association libérale a pensé qu'il devait quelques explications aux électeurs. L'Association a choisi pour remplacer feu M. Glibert dans les 5e et 6e sections réunies M. Charles Demeure, fils aîné, négociant et juge au tribunal de commerce de cette ville. Pour remplacer M. Defacqz, dans les 2e et 8e sections réunies, nous avons porté nos vues sur M. Charles De Bavay, procureur-général près la cour d'appel de Bruxelles.

Voici Messieurs, les raisons qui nous ont guidés et qui vous engageront, sans doute, à ratifier nos choix. Depuis longtemps une opinion, assez généralement répandue dans Bruxelles, témoignait du désir de voir fortifier au conseil communal la représentation des intérêts commerciaux. On réclamait l'adjonction de nouveaux membres, pris dans la classe marchande ou industrielle, non parmi la haute banque ou l'aristocratie financière. Nous avons cru déférer à ce vœu en proposant la candidature de M. Demeure aux électeurs. M. Demeure est, en effet, négociant et, comme tel, il appartient à cette bourgeoisie probe, laborieuse, active, qui est la force et l'honneur des sociétés modernes. La position de fortune qu'il occupe, il la doit au travail, à l'esprit d'ordre, à l'entente pratique des affaires, à des qualités, en un mot, qu'il est d'un bon exemple d'honorer, parce qu'elles constituent des moyens légitimes de succès, auxquels on semble trop souvent aujourd'hui préférer des moyens plus rapides. M. Demeure ne doit rien de ce qu'il est aux hasards de la bourse, ni aux caprices de l'agiotage.

Les qualités que nous signalons chez M. Demeure, sont précieuses à plus d'un titre dans un conseiller communal. L'ordre, l'activité, l'habitude de travail, exercent sur les intérêts communaux une influence non moins salubre que sur les intérêts privés. Elles sont, pour les uns et pour les autres un gage de prospérité bien plus certain, bien plus solide, que le génie des spéculations aventureuses ou la science de la grande politique financière. La commune n'a que faire d'hommes d'Etat: véritable famille, il lui suffit de compter parmi ses administrateurs des citoyens chez lesquels l'intelligence s'unit aux vertus modestes et aux mœurs de la famille. M. Demeure n'a joué aucun rôle marquant sur la scène politique, mais ses opinions libérales sont sages, ses convictions fermes, son esprit indépendant. Sous le rapport politique, exigerait-on davantage avec équité? M. Demeure sait trop bien la valeur d'un engagement pris, pour fausser la confiance publique au point de vue des opinions. Son passé autorise-t-il d'ailleurs à suspecter les siennes? En aucune façon; au reste, la commune n'a rien à démêler avec la politique, rien à conquérir et tout à perdre sur ce terrain brûlant, ne l'oublions pas. La capacité spéciale de M. Demeure ne peut être révoquée en doute sans mau-

(1) L'Indépendance, 8 maart 1847, p. 1, kol. 2, 3; p. 2, kol. 1.

vaise foi. Elle est jugée, et jugée par ses pairs. Le choix des commerçants notables de Bruxelles l'a porté au siège de juge près le tribunal de commerce, comme l'un des plus dignes et des plus habiles à l'occuper. La bonté de ce choix est confirmée par l'expérience; car si M. Demeure a été honoré d'une magistrature consulaire, il honore à son tour cette dignité par son zèle, son intégrité et la manière dont il se maintient à la hauteur de ces importantes fonctions. Les commerçants de Bruxelles qui ont déjà voté avec tant de bonheur pour M. Demeure, lorsqu'ils l'ont nommé leur juge, voteront encore, non moins heureusement, pour lui, lorsqu'il s'agira de le nommer leur représentant à la commune.

Mais s'il était bon, à certains égards et dans certaines limites de renforcer l'élément commercial au sein du conseil communal, nous ne pouvions, Messieurs, nous dissimuler que d'autres spécialités encore y sont nécessaires. Personne n'ignore que le conseil communal a un besoin indispensable de membres connaissant à fond les lois qui nous régissent et les principes constitutionnels de notre organisation. A chaque instant, c'est la loi ou la Constitution à la main, qu'il faut pouvoir défendre la commune contre les exigences de l'Etat ou de l'intérêt privé et la défendre habilement, sans tâtonner, sans se tromper surtout, sous peine d'aboutir à des contestations judiciaires, onéreuses pour nos finances. La ville doit donc pouvoir compter sur un nombre suffisant de jurisconsultes éclairés dans un conseil. Et remarquez-le bien, Messieurs, cette nécessité est fondée tout entière sur l'intérêt de la généralité des habitants. Il ne s'agit pas de prétendre qu'il faille ici représenter l'intérêt des professions qui tiennent au droit dans le conseil, la commune a plus besoin de légistes, que ceux-ci n'ont besoin d'être à la commune.

Par la retraite du regrettable M. Defacqz, la commune perd l'un des membres les plus utiles de sa section du contentieux. Il faut combler ce vide par un jurisconsulte, sinon la marche des affaires va souffrir. Nous l'avons cru, et une société publique, notre rivale en cette circonstance, que Dieu veuille être la dernière, l'a cru comme nous; tant notre pensée est vraie et juste. Nous avons dû dès lors songer à prendre le successeur de M. Defacqz, dans la magistrature, dont M. Defacqz fait partie. Avant d'aviser aux personnes nous nous sommes demandé quelles qualités principales donnaient à M. Defacqz, comme conseiller communal, cette même supériorité qui l'accompagne partout où les événements le placent. M. Defacqz, à son entrée dans le conseil, était avocat général et avait pris, dans l'exercice des rudes fonctions de ministère public, cette activité, cette fermeté, cette décision de caractère que ne donne pas au même degré l'exercice de la magistrature assise. C'était un jeune homme, dévoué aux principes de 1830, et que la révolution avait emprunté au barreau pour en doter la Cour de Bruxelles. Jeune encore, à la sortie du conseil, 10 années de travaux utiles à la commune n'avaient rien usé de son talent si complet, de ses riches facultés. Pourrions-nous mieux faire, Messieurs, pour remplacer un pareil citoyen, que d'aller prendre son successeur sur le même siège où nous avons si heureusement rencontré M. Defacqz, il y a dix ans. Nous avons choisi, pour vous le prouver M. Charles De Bavay, procureur-général près la Cour de Bruxelles. M. De Bavay est un bourgeois pris dans nos rangs, que son travail et son mérite

ont lentement fait ce qu'il est; la faveur n'a jamais hâté d'un pas son avancement. Ses adversaires rendent les premiers justice à son intégrité, à son savoir comme magistrat. La ville de Bruxelles, qui le compte parmi ses enfants, peut en être fière. Il a les qualités distinctives et la franchise. Jamais la bouche de M. De Bavay n'a proféré une parole que sa conscience eût démentie. On sait de lui qu'il ose dire tout ce qu'il pense et ne dit rien qu'il ne penserait pas. Dans l'exercice de ses fonctions, M. De Bavay s'est montré courageusement dévoué aux institutions de 1830. Entré à l'exemple de M. Defacqz, dans la magistrature à la révolution, il en a défendu les principes, comme officier au parquet, à une époque où cette mission n'était pas sans danger. Personne n'a oublié l'énergie qu'il déploya dans Bruxelles, lorsqu'en 1834 il reçut de la Cour d'appel la mission de réprimer les pillages d'avril. Si la fermeté et le courage de M. De Bavay avait dirigé alors les mouvements de la police administrative et municipale, comme ils dirigèrent la police judiciaire, ces désordres n'eussent, certes, pas atteint un aussi scandaleux degré d'impunité, et la ville de Bruxelles n'eût pas été forcée de payer les millions qu'elle paie encore aujourd'hui.

Me De Bavay est pour l'âge le contemporain de M. Defacqz ; il a comme lui l'activité et la persévérance, ce qui fait entreprendre et ce qui fait réussir. Il a le pouvoir de bien faire et la volonté de faire beaucoup. La section du contentieux trouvera dans M. De Bavay un laborieux auxiliaire et ce concours actif que l'âge ne permet pas à tous de prêter. Les convictions de M. De Bavay sont libérales, il l'a prouvé lors de la combinaison ministérielle avortée en 1846. MM. Delfosse, Rogier, De Brouckère, l'avaient appelé au portefeuille de la justice. M. De Bavay acceptera le programme de ce cabinet libéral et ne fut pas le moins ferme à refuser les concessions de principes sollicitées en cette circonstance, refus qui fit, on le sait, échouer la combinaison.

M. De Bavay a donc prouvé qu'il sait, au besoin, sacrifier un portefeuille au libéralisme. Beaucoup qui se targuent de puritanisme indépendant vis-à-vis de notre candidat, peuvent-ils en dire autant ?

Si M. De Bavay n'ambitionne pas le pouvoir pour le pouvoir, il ne le craint pas davantage. On l'a vu, à plus d'une reprise, dire la vérité de son siège et sans ménagement aux puissances du jour. Comme procureur-général, il a combattu les écarts du clergé politique et appris à l'aristocratie nobiliaire que de Belges sont égaux devant la loi. On dit M. De Bavay ennemi de la presse ; — c'est une calomnie. La seule presse qu'il ait poursuivie d'office, de lui-même, a été la presse hostile à la révolution, à ce que nous avons créé en 1830, ou cette presse que tous les partis repoussent et désavouent avec un égal dégoût.

Nous ne terminerons pas, Messieurs, sans vous faire remarquer que nos candidats sont Bruxellois, élevés parmi vous, ayant nos mœurs, nos habitudes, mieux à même dès lors que leurs compétiteurs, qui sont étrangers, de comprendre nos besoins locaux.

Ces courtes réflexions, nous n'en doutons pas, dicteront votre choix comme elles ont fixé le nôtre, après mûre réflexion, après des épreuves préparatoires, où parmi un public nombreux, pas une voix ne s'est élevée pour critiquer nos propositions.

Nous vous recommandons MM. les électeurs des 5e et 6e sections: M. Charles Demeure, fils aîné, négociant; MM. les électeurs des 2e et 8e sections: Charles De Bavay, procureur-général.

Les membres du comité, habitant Bruxelles:

Verhaegen, aîné, représentant, président; *De Doncker*, conseiller communal et président de la Chambre des notaires, vice-président; comte *d'Andelot*, sénateur, vice-président; *Henri Carton*, avocat, secrétaire; *Trumper*, médecin et conseiller communal; *Vanderlinden*, notaire et conseiller communal; *Cans*, représentant, conseiller communal et président du tribunal de commerce; *De Vadder*, brasseur et conseiller communal; *Orts*, fils, avocat et professeur à l'université libre; *Van Haelen*, propriétaire; *Charles Morel*, négociant; *Corr-Vandermaeren*, négociant et juge au tribunal de commerce; *Borremans*, banquier; *Raucq-Constant*, négociant; *Charette-Duval*, directeur de l'abattoir.

BIJLAGE II

*La Commission administrative de l'Alliance à MM. les électeurs des 2e et 8e sections de la ville de Bruxelles et des 5e et 6e sections de la ville de Bruxelles*¹.

Messieurs les électeurs des 2e et 8e sections.

Ce n'est pas la première fois que la Commission Administrative de l'Alliance vous adresse un appel. Elle connaît et votre libéralisme inébranlable, et votre zèle pour les intérêts communaux. Aussi compte-t-elle encore une fois sur votre dévouement pour le triomphe de notre cause dans vos sections, triomphe garanti d'ailleurs par vos antécédents dont vous ne croirez pas sans doute devoir dévier.

Nous avons l'honneur de présenter à vos suffrages un nom vénérable, celui de M. Van Meenen, Président à la Cour de Cassation et Recteur de l'Université de Bruxelles.

M. Van Meenen fut un des fondateurs de l'opposition qui délivra la Belgique du joug hollandais. Membre du Congrès constituant, il a contribué à fonder et notre nationalité et les libertés précieuses dont nous jouissons.

Mais l'acte le plus significatif et le plus bruxellois que M. Van Meenen ait jamais posé, c'est son acceptation des fonctions de Recteur de notre Université, fonctions qu'il remplit avec un désintéressement et un dévouement au-dessus de tout éloge.

Vous croirez peut-être devoir donner à cet établissement si utile à la capitale un nouveau lustre qui augmente encore la réputation dont il jouit à l'étranger et qui rend plus grande, s'il se peut, la confiance des pères de famille. En élisant M. Van Meenen vous atteignez ce but désirable.

Et pourquoi les 2e et 8e sections sont-elles plus spécialement conviées par l'Alliance à payer ainsi la dette de la capitale en contribuant à sa prospérité? Parce que ces 2 sections les plus industrielles de la ville sont le mieux à même de sentir les bienfaits d'une Université qui attire à Bruxelles un nombre considérable, renouvelé tous les ans, des jeunes gens étrangers qui contribuent à l'aisance de la population bruxelloise.

N'est-ce pas d'ailleurs un spectacle émouvant que celui du Commerce et de l'Industrie, donnant la main à la Science? Ce spectacle, nous l'attendons de vous, Messieurs les Electeurs des 2e et 8e sections.

Et quant à l'Industrie et au Commerce, ils trouveront dans M. Van Meenen un représentant fidèle à ses anciennes convictions de liberté. Ainsi l'Industrie et le Commerce ne pourraient-ils mieux choisir.

En conséquence, Messieurs les Electeurs des 2e et 8e sections, nous vous attendons mardi à 10 heures du matin, à nos bureaux respectifs, et nous vous demandons la confirmation de vos glorieux antécédents, par l'élection de M. le président Van Meenen, Recteur de l'Université de Bruxelles.

Et vous, Messieurs les électeurs des 5e et 6 sections, honorez de vos choix M. Charles De Brouckère, aujourd'hui industriel, toujours défenseur

(1) Koninklijke Bibliotheek Brussel, *Collection de brochures pour la plupart relatives à la Belgique, depuis 1792 à 1855*, Dl. 33 nr. 25.

de nos libertés. Administrateur du plus haut mérite, versé dans la connaissance de l'économie politique, cet homme connu de la Belgique entière et de l'étranger, cet homme éclairera les discussions du Conseil communal. Dans un moment de crise, où la municipalité de Bruxelles doit tout son zèle et toute son activité aux subsistances, quel conseiller sera plus propre que M. De Brouckère à activer les discussions et à y apporter un utile esprit d'initiative. Tous les reproches que l'on a adressés à M. Ch. De Brouckère sont de véritables éloges. On dit qu'il a parcouru trop de carrières, c'est-à-dire, qu'il s'est acquis trop d'expérience, comme si l'on pouvait jamais en avoir assez pour représenter utilement ses concitoyens. On a prétendu que la vivacité de son caractère serait nuisible, mais qui ne voit qu'appliquée à un but utile, cette énergie est précisément ce qu'on doit demander à cet économiste distingué dans les circonstances actuelles?

Songez, Messieurs les Electeurs, des 5e et 6e sections, que vous opérez vos élections en présence de la Belgique entière qui y assiste comme spectatrice calme et désintéressée. Songez que vous êtes Electeurs dans une capitale renommée par sa civilisation. Repousser des noms comme ceux de Van Meenen et de Ch. De Brouckère, ce serait descendre dans l'opinion. Et, nous le disons en présence de vous-mêmes, non! vous ne descendrez pas.

Veuillez agréer l'expression de notre dévouement le plus complet.

La Commission administrative de l'Alliance.

E. Defacqz, Président, conseiller à la Cour de Cassation, conseiller provincial, professeur de l'Université.

Dindal, Vice-président, sénateur, ancien président du Conseil provincial, ancien membre de la Députation permanente, membre du Conseil d'administration de l'Université.

Baron Bom, trésorier, rentier.

Coppyn, Membre, président du Conseil de discipline de la Chambre des notaires, conseiller provincial, Professeur honoraire à l'Université.

Fransman, Membre, avocat, conseiller provincial.

Keymolen, Membre, brasseur, juge au tribunal de commerce.

Joseph Oppenheim, Membre, banquier.

Roussel, Membre, avocat, conseiller provincial.

Vanderbeken, Membre, négociant.

Jules Bartels, Secrétaire, avocat, conseiller communal.

Funck, Avocat, secrétaire-adjoint.

Tafel op de Handelingen van de
Maatschappij voor Geschiedenis en
Oudheidkunde te Gent

I, 1944 tot XX, 1966

door

M. VAN WESEMAEL

1. AUTEURS

ACKER (K.G. VAN—),

Placita generalia en soevereine waarheden in Vlaanderen; III-2, 142-164.

ACKER (K.G. VAN—),

Mededeling uit het handschriftenkabinet van de Rijksuniversiteit te Gent;
XI, 237-268.

ACKER (K.G. VAN—),

De Handschriften der vroegere St.-Baafsbiblioteek; XIV, 63-86.

AMERICKX J. & VERHULST A.,

Enkele historisch-geografische problemen in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse Kustvlakte; XII, 3-26.

ASTAES S.,

Het waterwegennet ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVe eeuw;
XVIII, 3-17.

BALTHAZAR H.,

De Gentse Werkersverenigingen in 1887; XVIII, 59-100.

BERGHE (Y. VAN DEN—),

De reacties van de Brugse Jacobijnen tijdens de eerste Franse inval (1792-1793); XIX, 85-134.

BOGAERT (E.R.-C. VAN—),

De Internationale Stedelijke Arbitrages in de Middeleeuwen; IV-1, 74-85.

BOON J.,

De Landbouweconomie en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen: enkele peilingen; XVIII, 19-29.

BOON J.,

Het probleem Dries in de Middeleeuwse Landbouw in Vlaanderen; XIX, 31-46.

BOSTRAETEN (H.CH. VAN—),
zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

BOTERBERGE R.,
Historische geografie van het Overstromingsgebied van de IJzer in de Middeleeuwen; XVI, 77-142.

BRAECKMAN W.,
De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te Gent (ca. 1150 - ca. 1281); XVII, 37-103.

BUNTINX J.,
Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van Bisschop Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent; IV-1, 97-111.

BUNTINX J.,
Zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

CAENEGEM (R.C. VAN—),
zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

CASSIMAN A.,
Drie verdwaalde stukken uit het Archief van O.-L.-V. Ter Hoyen, Begijnhof te Gent; V, 319-329.

CEYSSENS L.,
Correspondances de deux Jansénistes belges à Madrid (1649-1653);
XII, 61-100.

CEYSSENS L.,
Les dernières années de Triest; XIII, 35-51.

COPPEJANS-DESMEDT H.,
Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische weefgetouwen te Gent; XIII, 163-177.

CORRYN F.,
/ *Het Schippersambacht te Gent*; I, 165-204.

CRAEYBECKX J.,
De Staten van Vlaanderen en de gewestelijke Financiën in de XVIe eeuw;
IV-2, 78-119.

DALLE D.,
Pogingen tot heropbeuring van de wolnijverheid te Veurne (15^e-17^e eeuw);
XIII, 103-112.

DALLE D.,
De verwoestingen aangericht door de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18^e eeuw;
XIII, 99-102.

DEGRYSE R.,

Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de „Magna Sclusa” en de abdij Ter Duinen (1184); XVII, 29-36.

DELBAERE R.,

Enkele bronnen voor de Sociale geschiedenis te Gent in de XIXe eeuw (1794-1914); XVI, 41-75.

DEMUYNCK R.,

De Gentse Oorlog (1379-1385), Oorzaak en Karakter; V, 305-318.

DENECKERE M.,

Verfransing te Gent (1750-1800); III-2, 165-192.

DENECKERE M.,

Verfransing te Gent (1793-1814); IV-1, 42-73.

DENECKERE M.,

Histoire de la langue française dans les Flandres; VI, 131-254.

DENECKERE M.,

Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823). Tome II: L'époque française; VII, 69-219.

DENECKERE M.,

Histoire de la langue française dans les Flandres (1770-1823). Tome III: L'époque Hollandaise; VIII, 39-123.

DEPREZ P.,

Het Bevolkingscijfer in de Heerlijkheid Nevele gedurende de 16e, 17e en 18e eeuwen; IX, 49-119.

DEPREZ P.,

Het Gentse bevolkingscijfer in de tweede helft van de achttiende eeuw; XI, 177-195.

DEPREZ P.,

Uitbatingen en grondbezit in Meigem (1571-1787); Een methodologisch artikel; X, 153-170.

DERUELLE M.,

Problemen aangaande de St.-Pietersabdij te Gent; XIII, 25-33.

DESPRETZ A.,

De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek (1577-1579); XVII, 119-229.

DHONDT J.,

De Graven van Gent; I, 127-134.

- DHONDT J.,
De vroege topografie van Brugge; XI, 3-30.
- DHONDT J.,
Woelingen te Gent in 1848; III-1, 33-68.
- DHONDT J. & WALLE (A. VAN DE—),
La Trouvaille de monnaies Carolingiennes de Zelzate; IV-2, 3-21.
- DHONDT J., LAET (S.J. DE—), HOMBERT P.,
La fin de la domination romaine et les débuts de la colonisation franque en Belgique; III-2, 116-121.
- DIERICKX M.,
zie: Lambrechts: *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.
- DOORSELAER (A. VAN—),
zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.
- ELIAS E.,
Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16e eeuw; XIII, 179-204.
- ES (J. VAN—),
Enkele kritische opmerkingen bij Blommaert's Genealogie der Gentse Burggraven; VII, 65-67.
- EVERAERT J.,
Pierre-Ignace-Liévin van Alstein, Gents slavenkapitein in Nantese dienst (1733-1793); XIX, 47-84.
- GAUS H.,
Utopisch Socialisme en romantiek in de Gentse pers (1840-1845); XIX, 135-150.
- GHEYN (G. VAN DEN—),
L'odyssée de l'Agneau Mystique pendant la guerre de 1940; II-1, 5-36.
- GYSSELING M.,
Deusone in regione Francorum; III-1, 88-92.
- GYSSELING M.,
Etymologie van Gent; I, 39-53.
- GYSSELING M.,
Inventaris van het Archief van de Sint-Jacobskerk te Gent; VI, 43-130.
- GYSSELING M.,
Inventaris van het Archief van 's-Heiligs-Kerstkerk te Gent; X, 1-48.

GYSSELING M.,

zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

HOMBERT P.,

Het Merovingisch grafveld van Zemmerzake; III-2, 122-130.

HOMBERT P., DHONDT J., LAET (S.J. DE—),

La fin de la domination romaine et les débuts de la colonisation franque en Belgique; III-2, 116-121.

KEYSER (P. DE—),

Aan de rand van het konflikt tussen de historische en de zedenroman; XIV, 87-102.

KEYSER (P. DE—),

De Kunsthistoriografie van Gent sedert 1914; I, 7-37.

KNAUS H.,

Die Trierer Handschriften in Gent; XVI, 1-17.

KOCH A.C.F.,

De rechterlijke Organisatie van het Graafschap Vlaanderen tot in de 13^e eeuw; V, 1-214.

KOCH A.C.F.,

Wanneer kwam het vorstendom Vlaanderen tot stand?; III-2, 131-141.

KRUIHOF J.,

De sociale samenstelling van de bevolking te Antwerpen, Brussel, Gent en Luik in 1846-47; XI, 197-235.

LAET (S.J. DE—),

België in de praehistorische Tijd; VI, 17-19.

LAET (S.J. DE—),

Opgraving van twee grafheuvels te Postel (gemeente Mol, prov. Antwerpen); VIII, 3-29.

LAET (S.J. DE—),

Enkele recente Studies over het Metaaltijdperk in West-Europa; I, 55-80.

LAET (S.J. DE—), DHONDT J., HOMBERT P.,

La fin de la domination romaine et les débuts de la colonisation franque en Belgique; III-2, 116-121.

LAMBERT J.,

Inbeslagname en verkoop van de nationale goederen; XIV, 131-221.

LAMBRECHTS P.,

Van Oudheid naar Middeleeuwen: continuïteit of discontinuïteit; XIX, 3-29.

MARIËN M.-E.,

Les bracelets à grandes oreillettes en Belgique à l'âge du bronze final, IV-2, 41-77.

MARIËN M.-E.,

Coup d'œil sur l'étude de l'âge du bronze en Belgique; V, 215-224.

MERTENS J.A.,

Biervliet, een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning (1e helft XVe eeuw); XVII, 105-117.

MERTENS J.A.,

Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkherstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582; XVIII, 31-37.

MILIS L.,

De abdij van Ename in de middeleeuwen; haar bezittingen in de periode 1063-1250; XV, 1-48.

MILIS L.,

zie: Lambrecht, *Van Oudheid naar Middeleeuwen.*

NENQUIN J.A.E.,

Een Baardman uit de Noordzee; XII, 27-30.

NENQUIN J.A.E.,

Zoutontginning in de praehistorie; IX, 4-16.

NOTERDAEME J.,

Boudewijn I, graaf van Vlaanderen; VII, 55-63.

NOTERDAEME J.,

De Graven van Vlaanderen en hun domeinen rond Brugge; VIII, 31-39.

NOTERDAEME J.,

Het Oosthof te Snellegem; X, 49-113.

NOTERDAEME J.,

De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van Brugge; XI, 49-128.

NOTERDAEME J.,

Bij het Maerlant-probleem; XII, 47-59.

NOWÉ H.,

✓ *Het Streven van Gent naar de Zee (XIIIe - XIXe eeuw); VI, 21-41.*

PAUWELS H.,

X *De Bouwmeester van de Corps de Garde op de Kouter te Gent; XV-1, 112-119.*

PREVENIER W.,

Representatief karakter van de Vlaamse parlementen der XIVe eeuw;
XII, 101-110.

PREVENIER W.,

zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

RAMMELAERE (C. DE—),

De bevolkingsevolutie in het Land van Schorisse (1569-1796); XIII, 53-98.

RAMMELAERE (C. DE—),

Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne periode; XIV, 103-115.

RAMMELAERE (C. DE—),

Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in Zuid-Oostvlaanderen (1570-1790);
XVI, 21-40.

RENSON G.,

De Actie van Frederik Perrenot, Heer van Champagney, tegen Willem van Oranje in de Gevangenis te Gent; IV-1, 20-41.

RIJCK (L. DE—),

Kenmerken van de industriële ontwikkeling te Aalst (1795-1875);
XVIII, 39-57.

ROGGHÉ P.,

Het Gentse Stadsbestuur van 1302 tot 1345; I, 135-163.

ROGGHÉ P.,

De Samenstelling der Gentse Schepenbanken in de 2e helft der 14e eeuw;
IV-2, 22-31.

ROOSENS H.,

Inleiding tot een Methodisch Onderzoek der Merovingische Begraafplaatsen; III-1, 69-87.

SABBE J.,

De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305; V, 225-304.

SANDERS G.,

zie: Lambrechts, *Van Oudheid naar Middeleeuwen*.

SMET (J. DE—),

De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te Brugge (1878-1889);
XV, 107-122.

SMIDT (F. DE—) & WEERD (H. VAN DE—),

Verslag over de ontdekking van drie Abtsgraven tijdens de opgravingen in de abdijkerk van de voormalige Sint-Baafsabdij te Gent; IV-1, 86-96.

TAVERNIER R.,

De jongste geologische geschiedenis der Vlaamse Kustvlakte; III-2, 107-115.

VANLAERE G.,

De demografische Evolutie in Assenede, Bassevelde, Boekhoute, Ertvelde, Oosteeklo en Wetervlit gedurende de 17e en 18e Eeuwen; XV, 49-105.

VEEGAETE (A. VAN DE—)

Lieven van Pottelsberghe. Een Gentse maecenas uit het begin der XVIe eeuw; III-1, 93-104.

VERBRUGGEN J.F.

De Gentse minderbroeder der Annales Gandenses en de Krijgskunst in de periode 1302-1304; IV-1, 3-19.

VERHÉ-VERKEIN H.,

De nieuwe nijverheden te Gent; I, 205-222.

VERHULST A.,

Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent; VII, 3-53.

VERHULST A.,

De vroegste geschiedenis van het Sint-Maartenskapittel en het ontstaan van de Stad Ieper; XI, 31-48.

VERHULST A.,

Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12^e eeuw; XIII, 3-24.

VERHULST A. & AMERICKX J.,

Enkele historisch-geografische problemen in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse Kustvlakte; XII, 3-26.

VERHULST A. & WERVEKE (H. VAN—),

Castrum en Oudburg te Gent; XIV, 3-62.

VERSYP J.,

Twee Gentse Bestiaria uit de XVe eeuw; IV-2, 32-40.

VOET L.,

Over de Stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent; I, 81-125.

VOORDECKERS E.,

Een dubbelganger van de „Gazette van Gend” in 1795; XVII, 231-239.

VOORDECKERS-DECLERCQ M.H.,

Het ontstaan van de S. Veerlecultus te Gent; XVII, 3-28.

VOS (A. DE—)

De strijd tegen de vrijbuiters binnen de Kasselrij van de Oudburg (1584-1609); XI, 131-175.

VOS (A. DE—)

De middeleeuwse loop van de Durme en haar bijrivier de Poeke; XII, 31-46.

VOS (A. DE—)

Bloei en verval van de plaatselijke Handweefnijverheid te Evergem (1794-1880); XIII, 113-161.

VOS (A. DE—)

Dertig jaar bevolkingsevolutie te Evergem (1571-1601); XIV, 117-129.

WALLE (A.L.J. VAN DE—),

Historisch en archeologisch onderzoek van het portus Eename; II-1, 37-51.

WALLE (A. VAN DE—) & DHONDT J.,

La Trouvaille de monnaies carolingiennes de Zelzate; IV-2, 3-21.

WEERD (H. VAN DE—) & SMIDT (F. DE—)

Verslag over de ontdekking van drie Abtsgraven tijdens de opgravingen in de abdijkerk van de voormalige Sint-Baafsabdij te Gent; IV-1, 86-96.

WERVEKE (H. VAN—),

De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime; III-1, 3-32.

WERVEKE (H. VAN—),

De Gentse Sint-Niklaasparochie in 1681 - Demografisch-historische Studie; IX, 17-47.

WERVEKE (H. VAN—) & VERHULST A.,

Castrum en Oudburg te Gent; XIV, 3-62.

WINNENPENNINCKX J.,

Rond het graven van de Coupure te Gent; X, 115-151.

XXX,

In Memoriam Mgr. G. Van den Gheyn; IX, 3.

XXX,

Mgr Van den Gheyn vijftig jaar voorzitter van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent; VI, 3-15.

2. PLAATSNAMEN

AALST

(*Kenmerken van de industriële ontwikkeling te —*), L. De Rijck; XVIII, 39-57.

ANTWERPEN

(*De Sociale Samenstelling van de bevolking te —, Brussel, Gent en Luik in 1846-47*), J. Kruithof; XI, 197-235.

ASSENEDE

(*De demografische Evolutie in Assenede, enz.*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

BASSEVELDE

(*De demografische Evolutie in Bassevelde, enz.*), G. Vanlaere; 49-105.

BELGIË

(*Les Bracelets à grandes oreillettes en Belgique à l'âge du bronze final*), M.-E. Mariën; IV-2, 41-77.

BELGIË

(*Coup d'œil sur l'étude de l'âge de bronze en Belgique*), M.-E. Mariën; V, 215-244.

BIERVLIET

(—, *een laatmiddeleeuws centrum van zoutwinning*), J.A. Mertens; XVII, 105-117.

BOEKHOUTE

(*De demografische Evolutie in Boekhoute, enz.*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

BRUGGE

(*De fiscus Snellegem en de vroegste kerstening in het westen van —*), J. Noterdaeme; XI, 49-128.

BRUGGE

(*De reacties van de Brugse Jacobijnen tijdens de eerste Franse inval*), Y. Van Den Berghe; XIX, 85-134.

BRUGGE

(*De vroege topografie van —*), J. Dhondt; XI, 3-30.

BRUGGE

(*Het waterwegennet ten noorden van — van de XIe tot de XIVe eeuw*), S. Astaes; XVIII, 3-17.

BRUGGE

(*De Graven van Vlaanderen en hun Domeinen rond —*), J. Noterdaeme; VIII, 31-39.

BRUGGE

(*De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te —*), J. De Smet; XV, 107-122.

BRUSSEL

(*De Sociale Samenstelling van de bevolking te Antwerpen, —, Gent en Luik in 1846-47*), J. Kruithof; XI, 197-235.

DIESEN

zie: Deusone.

EENAME

(*Historisch en archeologisch onderzoek van het portus —*), A.L.J. Vande Walle; II-1, 37-51. X

ENAME

(*De abdij van — in de middeleeuwen; haar bezittingen in de periode 1063-1250*), L. Milis; XV, 1-48. X

ERTVELDE

(*De demografische Evolutie in Ertvelde, enz.*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

EVERGEM

(*Bloei en verval van de plaatselijke Handweefnijverheid te —*), A. De Vos; XIII, 113-161.

EVERGEM

(*Dertig jaar bevolkingsevolutie te —*), A. De Vos; XIV, 117-129.

GENT

(*Verslag over de ontdekking van drie Abtsgraven tijdens de opgravingen in de abdijkerk van de voormalige Sint-Pietersabdij te —*), F. De Smidt & H. Van de Weerd; IV-1, 86-96. X

GENT

(*P.J.L. van Alstein, Gents slavenkapitein*, J. Eeveraert; XIX, 47-84.

GENT

(*Inventaris van het Archief van 's-Heiligs-Kerstkerk te —*), M. Gysseling; X, 1-48.

GENT

(*Inventaris van het Archief van de Sint-Jacobskerk te —*), M. Gysseling; VI, 43-130.

GENT

(*Drie verdwaalde stukken uit het Archief van O.L.V Ter Hagen, Begijnhof te —*), A. Cassiman; V, 319-329.

GENT

(*De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late middeleeuwen: de Sint-Pietersabdij te —*), W. Braeckman; XVII, 37-103.

GENT

(*Het Gentse bevolkingscijfer in de tweede helft van de achttiende eeuw*), P. Deprez; XI, 177-195.

GENT

(*Twee Gentse Bestiaria uit de XV^{de} eeuw*), J. Versyp; IV-2, 32-40.

GENT

(*De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*), A. Desprez; XVII, 119-229.

GENT

(*Castrum en Oudburg te —*), H. Van Werveke & A. Verhulst; XIV, 3-62.

GENT

(*De Bouwmeester van de Corps de Garde op de Kouter te —*), H. Pauwels; IV-1, 112-119.

GENT

(*Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het Leprozenhuis, bevattende de nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12^e eeuw*), A. Verhulst; XIII, 3-24.

GENT

(*Rond het graven van de Coupure te —*), J. Winnepenninckx; X, 115-151.

GENT

(*Etymologie van —*), M. Gysseling; I, 39-53.

GENT

(*Van Eyck-dagen 1945 30 oktober en november te —*), II-2, 5-36.

GENT

(*De Gentse Oorlog, 1379-1385, oorzaak en karakter*), R. Demuyne; V, 305-318.

GENT

(*De Graven van —*), J. Dhondt; I, 127-134.

GENT

(*Grondbezit en uitbatingen ten noord-oosten van — tijdens het laatste kwart der 16^e eeuw*), E. Elias; XIII, 179-204.

GENT

(*Die Trierer Handschriften in —*), H. Knaus; XVI, 1-17.

GENT

(*Mededeling uit het handschriftenkabinet van de Rijksuniversiteit te —*), K.G. Van Acker; XI, 237-268.

GENT

(*De Kunsthistoriografie van —*), P. De Keyser; I, 7-37.

GENT

(*De Gentse minderbroeder der Annales Gandenses en de Krijgskunst in de periode 1302-1304*), J.F. Verbruggen; IV-1, 3-19.

GENT

(*De nieuwe nijverheden te —*), H. Verhé-Verkein; I, 205-222.

GENT

(*De Gentse Sint-Niklaasparochie in 1681 - Demografisch-historische studie*), H. Van Werveke; IX, 17-47.

GENT

(*Enkele kritische opmerkingen bij Blommaert's Genealogie der Gentse Burggraven*), J. Van Es; VII, 65-67.

GENT

(*De Actie van Frederik Perrenot, Heer van Champagnay, tegen Willem van Oranje in de gevangenis te —*), G. Renson, IV-1, 20-41.

GENT

(*Problemen aangaande de S. Pietersabdij te —*), M. Deruelle; XIII, 25-33.

GENT

(*Lieven van Pottelsberghe. Een Gents maecenas uit het begin der XIVe eeuw*), A. Van De Veegaete, III-1, 93-104.

GENT

(*Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van Bisschop Triest in de Sint-Baafskathedraal te —*), J. Buntinx; IV-1, 97-11.

GENT

(*De Samenstelling der Gentse Schepenbanken in de 2e helft der 14e eeuw*), P. Rogghé; IV-2, 22-31.

GENT

(*Het Schippersambacht te —*), F. Corryn; I, 165-204.

GENT

(*Enkele bronnen voor de sociale geschiedenis te — in de XIXe eeuw*), R. Delbaere; XVI, 41-75.

GENT

(*De Sociale Samenstelling van de bevolking te Antwerpen, Brussel, — en Luik in 1846-47*), J. Kruithof; XI, 197-235.

GENT

(*Utopisch socialisme en romantiek in de Gentse pers*), H. Gaus; XIX, 135-150.

GENT

(*Het —sche Stadsbestuur van 1302 tot 1345*), P. Rogghé; I, 135-163.

GENT

(*Over de Stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te —*), L. Voet; I, 81-125.

GENT

(*Over de Stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te —*), A. Verhulst; VII, 3-53.

GENT

(*Het Streven van — naar de Zee XIIIe-XIXe eeuw*), H. Nowé; VI, 21-41.

GENT

(*Het bestaan van de S. Veerlecultus te —*), M.H. Voordeckers-Declercq; XVII, 3-28.

GENT

(*Verfransing te —, 1750-1800*), M. Deneckere; III-2, 165-192.

GENT

(*Verfransing te Gent, 1793-1814*), M. Deneckere; IV-1, 42-73.

GENT

(*De Gentse Vleeshouwers onder het Oud Regime*), H. Van Werveke; III-1, 3-32.

GENT

(*Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische weefgetouwen te —*), H. Coppejans-Desmedt; XIII, 163-177.

GENT

(*De Gentse Werkersverenigingen in 1887*), H. Balthazar; XVIII, 59-100.

GENT

(*Woelingen te — in 1848*), J. Dhondt; III-1, 33-68.

HOLLAND

(*De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, — en Utrecht van 1303 tot 1305*), J. Sabbe; V, 225-304.

HULSTERAMBACHT

(*Enkele gegevens over dijkbreuken en dijkherstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582*), J.A. Mertens, XVIII, 31-37.

IEPER

(*De vroegste geschiedenis van het Sint-Maartenskapittel en het ontstaan van de stad —*), A. Verhulst; XI, 31-48.

IJZER

(*Nog over het overstromingsgebied van de — in de middeleeuwen, de „Magna Sclusa” en de abdij Ter Duinen*), R. Degryse; XVII, 29-36.

IJZER

(*Historische geografie van het Overstromingsgebied van de — in de Middeleeuwen*), R. Boterberge; XVI, 77-142.

LUIK

(*De Sociale Samenstelling van de bevolking te Antwerpen, Brussel, Gent en — in 1846-1847*), J. Kruithof; XI, 197-235.

MADRID

(*Correspondances de deux Jansénistes belges à —*), L. Ceysens; XII, 61-100.

MEIGEM

(*Uitbatingen en grondbezit in Meigem*), P. Deprez; X, 153-170.

NEVELE

(*Het Bevolkingscijfer in de Heerlijkheid — gedurende de 16e, 17e en 18e eeuwen*), P. Deprez; IX, 49-119.

OOSTEEKLO

(*De demografische Evolutie in Oosteklo, enz.*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

OOSTVLAANDEREN (ZUID-)

(*Bijdrage tot de landbouwgeschiedenis in —*), C. De Rammelaere; XVI, 21-40. X

OUDENAARDE

(*Bijdrage tot de geschiedenis van het Protestantisme in het Oudenaardse gedurende de moderne periode*), C. De Rammelaere; XIV, 103-115.

POSTEL

(*Opgraving van twee grafheuvels te —, gemeente Mol, prov. Antwerpen*), S.J. De Laet; VIII, 3-29.

SCHORISSE

(*De bevolkingsevolutie in het Land van —*), C. De Rammelaere; XIII, 53-98.

SNELLESEM

(*De fiscus — en de vroegste kerstening in het westen van Brugge*), J. Noterdaeme; XI, 49-128.

SNELLESEM

(*Het Oosthof te —*), J. Noterdaeme; X, 49-113.

UTRECHT

(*De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in Zeeland, Holland en — van 1303 tot 1305*), J. Sabbe; V, 225-304.

VEURNE

(*Pogingen tot heropbeuring van de wolnijverheid te —*), D. Dalle; XIII, 103-112.

VEURNE-AMBACHT

(*De verwoestingen aangericht door de veeplaag en de sterkte van de rundveestapel in — in de tweede helft van de 18^e eeuw*), D. Dalle; XIII, 99-102.

VLAANDEREN

(*Het probleem Dries in de Middeleeuwse Landbouw in —*), J. Boon; XIX, 31-46.

VLAANDEREN

(*De Landbouweconomie en de pacht in — tijdens de late middeleeuwen*), J. Boon; XVIII, 19-29.

VLAANDEREN

(*Placita generalia en soevereine waarheden in —*), K.G. Van Acker; III-2, 142-164.

VLAANDEREN

(*Wanneer kwam het vorstendom — tot stand?*), A.C.F. Koch; III-2, 131-141.

VLAANDEREN

(*De rechterlijke Organisatie van het graafschap — tot in de 13^e eeuw*), A.C.F. Koch; V, 1-214.

VLAANDEREN

(*Histoire de la langue française dans les Flandres*), M. Deneckere; VI, 131-254.

WATERVLIET

(*De demografische Evolutie in Watervliet, enz.*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

ZEELAND

(*De vijandelijkheden tussen de Avesnes en de Dampierres in —, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305*), J. Sabbe; V, 225-304.

ZELZATE

(*La trouvaille de monnaies carolingiennes de —*), J. Dhondt & A. Van de Walle; IV-2, 3-21.

ZEMMERZAKE

(*Het Merovingisch grafveld van —*), P. Hombert; III-2, 122-130.

3. TREFWOORDEN

ABDIJ

(*De — van Ename in de middeleeuwen; haar bezittingen in de periode 1063-1250*), L. Milis; XV, 1-48.

ABTSGRAVEN

(*Verslag over de ontdekking van drie — tijdens de opgravingen in de abdijkerk van de voormalige Sint-Baafsabdij te Gent*), F. De Smidt & H. Van de Weerd; IV-1, 86-96.

AGE DE BRONZE

(*Coup d'œil sur l'étude de l — en Belgique*), M.E. Mariën; V, 215-224.

AGNEAU MYSTIQUE

(*L'odyssée de l' — pendant la guerre de 1940*), G. van den Gheyn; II-1, 5-36.

ALSTEIN (P.J.L. VAN—)

(—, *Gents slavenkapitein in Nantese dienst*), J. Everaert; XIX, 47-84.

ANNALES GANDENSES

(*De Gentse minderbroeder der — en de krijgskunst in de periode 1302-1304*), J.F. Verbruggen; IV-1, 3-19.

ARBITRAGES

(*De Internationale Stedelijke — in de Middeleeuwen*), E.R.C. Van Bogaert; IV-1, 74-85.

ARMBANDEN

zie: bracelets.

AVESNES

(*De vijandelijkheden tussen de — en de Dampierres in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305*), J. Sabbe; V, 225-304.

BAARDMAN

(*Een — uit de Noordzee*), J. Nenquin; XII, 27-30

BEGIJNHOF

(*Drie verdwaalde stukken uit het Archief van O.L.V. Ter Hoyen — te Gent*), A. Cassiman; V, 319-329.

BEGRAAFPLAATSEN

(*Inleiding tot een Methodisch Onderzoek der Merovingische —*), H. Roosens; III-1, 69-87.

BESTIARIA

(*Twee Gentse — uit de XV^{de} eeuw*), J. Versyp; IV-2, 32-40.

BEVOLKING

(*De Sociale Samenstelling van de — te Antwerpen, Brussel, Gent en Luik in 1846-47*), J. Kruithof; XI, 197-235.

BEVOLKINGSCIJFER

(*Het — in de Heerlijkheid Nevele gedurende de 16^e, 17^e en 18^e eeuwen*), P. Deprez; IX, 49-119.

BEVOLKINGSCIJFER

(*Het Gentse — in de tweede helft van de achttiende eeuw*), P. Deprez; XI, 177-195.

BEVOLKINGSEVOLUTIE

(*De — in het Land van Schorisse*), C. De Rammelaere; XIII, 53-98.

BEVOLKINGSEVOLUTIE

(*Dertig jaar — te Evergem*), A. De Vos; XIV, 117-129.

BEVOLKINGSEVOLUTIE

zie: demografische evolutie.

BOUDEWIJN I

(—, *graaf van Vlaanderen*), J. Noterdaeme; VII, 55-63.

BURGGRAVEN

(*Enkele kritische opmerkingen bij Blommaert's Genealogie der Gentse —*), J. Van Es; VII, 65-67.

BRACELETS

(*Les — à grandes oreillettes en Belgique à l'âge du bronze final*), M.-E. Mariën; IV-2, 41-77.

BRONSTIJDPERK

zie: Age de bronze.

CALVINISTEN

(*De instauratie der Gentse Calvinistische Republiek*), A. Desprez; XVII, 119-229.

CORPS DE GARDE

(*De Bouwmeester van de — op de Kouter te Gent*), H. Pauwels; IV-1, 112-119.

COUPURE

(*Rond het graven van de — te Gent*), J. Winnepenninckx; X, 115-151.

DAMPIERRES

(*De vijandigheid tussen de Avesnes en de — in Zeeland, Holland en Utrecht van 1303 tot 1305*), J. Sabbe; V, 225-304.

DEMOGRAFISCHE EVOLUTIE

(*De — in Assenede, Bassevelde, Boekhout, Ertvelde, Oosteeklo en Waterliet gedurende de 17^e en 18^e Eeuwen*), G. Vanlaere; XV, 49-105.

DEUSONE

(— *in regione Francorum*), M. Gyseling; III-1, 88-92.

DIJKBREUKEN

(*Enkele gegevens over — en dijkberstel in Hulsterambacht naar aanleiding van een rapport van 1582*), J.A. Mertens; XVIII, 31-37.

DRIES

(*Het probleem — in de Middeleeuwse Landbouw in Vlaanderen*), J. Boon; XIX, 31-46.

DURME

(*De middeleeuwse loop van de — en haar bijrivier de Poeke*), A. De Vos; XII, 31-46.

ETYMOLOGIE

(— *van Gent*), M. Gyseling; I, 39-53.

EYCK (VAN—)

(*Van Eyck-dagen 1945 30 October en 6 November te Gent*), II-2, 5-36.

FRANSE TAAL

(*Histoire de la langue française dans les Flandres*), M. Deneckere; VI, 131-254; VII, 69-219; VIII, 39-123.

GAZETTE VAN GEND

(*Een dubbelganger van de —*), E. Voordeckers; XVII, 231-239.

GENTSE OORLOG

(*De —, 1379-1385, Oorzaak en Karakter*), R. Demuyne; V, 305-318.

GHEYN (G. VAN DEN—)

In Memoriam; IX, 3.

GHEYN (G. VAN DEN—)

(*Mgr Van den Gheyn vijftig jaar voorzitter van de Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*), VI, 3-15.

GILDE

(*De eerste jaren van de Katholieke Burgersgilde te Brugge*), J. De Smet; XV, 107-122.

GOEDEREN (NATIONALE)

(*Inbeslagname en verkoop van de —*), J. Lambert; XIV, 131-221.

GRAFHEUVELS

(*Opgraving van twee — te Postel, gemeente Mol, prov. Antwerpen*), S.J. De Laet; VIII, 3-29.

GRAFVELD

(*Het Merovingisch — van Zemmerzake*), P. Hombert; III-2, 122-130.

GRAVEN

(*De — van Gent*), J. Dhondt; I, 127-134.

GRAVEN

(*De — van Vlaanderen en hun domeinen rond Brugge*), J. Noterdaeme; VIII, 31-39.

GRONDBEZIT

(*Uitbatingen en — in Meigem*), P. Deprez; X, 153-170.

GRONDBEZIT

(*— en uitbatingen ten noord-oosten van Gent tijdens het laatste kwart der 16^e eeuw*), E. Elias; XIII, 179-204.

HANDSCHRIFTEN

(*Die Trierer — in Gent*), H. Knaus; XVI, 1-17.

HANDSCHRIFTEN

(*De — der vroegere St.-Baafslibrije*), K.G. Van Acker; XIV, 63-86.

HANDSCHRIFTENKABINET

(*Mededeling uit het — van de Rijksuniversiteit te Gent*), K.G. Van Acker; XI, 237-268.

HANDWEEFNIJVERHEID

(*Bloei en verval van de plaatselijke — te Evergem*), A. De Vos; XIII, 113-161.

HEILIGSKERSTKERK ('S—)

(*Inventaris van het Archief van — te Gent*), M. Gysseling; X, 1-48.

HOOFDWACHT

zie: Corps de Garde.

IN MEMORIAM

Mgr. G. Van den Gheyn, IX, 3.

INVENTARIS

(— van het Archief van 's-Heiligs-Kerstkerk te Gent), M. Gysseling; X, 1-48.

INVENTARIS

(— van het Archief van de Sint-Jacobskerk te Gent), M. Gysseling; VI, 43-130.

JACOBIJNEN

(De reacties van de Brugse — tijdens de eerste Franse inval), Y. Van Den Berghe; XIX, 85-134.

JANSÉNISTES

(Correspondances de deux — belges à Madrid), L. Ceyskens; XII, 61-100.

KERSTENING

(De fiscus Snellegem en de vroegste — in het westen van Brugge), J. Noterdaeme, XI, 49-128.

KUNSTHISTORIOGRAFIE

(De — van Gent sedert 1914), P. De Keyser; I, 7-37.

KUSTVLAKTE

(Enkele historisch-geografische problemen in verband met de oudste geschiedenis van de Vlaamse —), J. Americkx & A. Verhulst; XII, 3-26.

KUSTVLAKTE

(De jongste geologische geschiedenis der Vlaamse —), R. Tavernier; III-2, 107-115.

LAM GODS

zie: Agneau Mystique.

LANDBOUWECONOMIE

(De — en de pacht in Vlaanderen tijdens de late middeleeuwen), J. Boon; XVIII, 19-29.

LANDBOUWGESCHIEDENIS

(Bijdrage tot de — in Zuid-Oostvlaanderen), C. De Rammelaere; XVI, 21-40.

LEPROZENHUIS

(Twee oorkonden van Filips van de Elzas voor het —, bevattende nieuwe gegevens betreffende de geschiedenis van Gent in de 12^e eeuw), A. Verhulst; XIII, 3-24.

MAERLANT-PROBLEEM

(Bij het —), J. Noterdaeme; XII, 47-59.

MAGNA SCLUSA

(*Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de „—” en de abdij Ter Duinen*), R. Degryse; XVII, 29-36.

MARIËN M.E.

zie: S.J. De Laet, *België in de praehistorische tijd*.

MEROVINGEN

(*Het Merovingisch grafveld van Zemmerzake*), P. Homblet; III-2, 122-130.

MEROVINGEN

(*Inleiding tot een Methodisch Onderzoek der Merovingische begraafplaatsen*), H. Roosens; III-1, 69-87.

METAALTIJDPERK

(*Enkele recente Studies over het — in West-Europa*), S.J. De Laet; I, 55-80.

MONNAIES CAROLINGIENNES

(*La Trouvaille de — de Zelzate*), J. Dhondt & A. Vande Walle; IV-2, 3-21.

MUNTEN (KAROLINGISCHE—)

zie: Monnaies carolingiennes.

NIJVERHEDEN

(*De nieuwe — te Gent*), H. Verhé-Verkeïn; I, 205-222.

OOSTHOF

(*Het — te Snellegem*), J. Noterdaeme; X, 49-113.

OUD-BELGIË

zie: S.J. De Laet, *België in de praehistorische tijd*.

OUDBURG

(*De strijd tegen de vrijbuiters binnen de Kasselrij van de —*), A. De Vos; XI, 131-175.

OUDBURG

(*Castrum en — te Gent*), H. Van Werveke & A. Verhulst; XIV, 3-62.

OUDHEID

(*Van — naar Middeleeuwen: Continuïteit of Discontinuïteit?*), P. Lambrechts; XIX, 3-29.

OVERSTROMINGSGBIED

(*Historische geografie van het — van de IJzer in de Middeleeuwen*), R. Boterberge; XVI, 77-142.

OVERSTROMINGSGBIED

(*Nog over het — van de IJzer in de middeleeuwen, de „Magna Sclusa" en de abdij Ter Duinen*), R. Degryse; XVII, 29-36.

PARLEMENTEN

(*Representatief karakter van de Vlaamse — der XIVe eeuw*), W. Prevenier; XII, 101-110.

PERRENOT

(*De Actie van Frederik —, Heer van Champagne, tegen Willem van Oranje in de Gevangenis te Gent*), G. Renson; IV-1, 20-41.

PERS

zie: Gazette van Gend.

PERS

(*Utopisch Socialisme en romantiek in de Gentse —*), H. Gaus; XIX, 135-150.

PLACITA

(— *generalia en soevereine waarheden in Vlaanderen*), K.G. Van Acker; III-2, 142-164.

POEKE

(*De middeleeuwse loop van de Durme en haar bijrivier de —*), A. De Vos; XII, 31-46.

POTTELSBERGHE

(*Lieven van —; Een Gentse maecenas uit het begin der XVIe eeuw*), A. Van De Veegaete; III-1, 93-104.

PRAEHISTORIE

(*Zoutontginning in de —*), J.A.E. Nenquin; IX, 4-16.

PROTESTANTISME

(*Bijdrage tot de geschiedenis van het — in het Oudenaardse gedurende de moderne periode*), C. De Rammelaere; XIV, 103-115.

QUESNOY (J. DU—)

(*Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van Bisschop Triest in de Sint-Baafskathedraal te Gent*), J. Buntinx; IV-1, 97-111.

RECHTERLIJKE ORGANISATIE

(*De — van het Graafschap Vlaanderen tot in de 13^e eeuw*), A.C.F. Koch; V, 1-214.

RECHTSGEDINGEN

zie: Placita generalia.

ROMAINS

(*La fin de la domination romaine et les debuts de la colonisation franque en Belgique*), J. Dhondt, S.J. De Laet, P. Hombert; III-2, 116-121.

ROMAN (HISTORISCHE—)

(*Aan de rand van het konflikt tussen de — en de zedenroman*), P. De Keyser; XIV, 87-102.

ROMEINEN

zie: Romains.

SCHEPENBANKEN

(*De Samenstelling der Gentse — in de 2e helft der 14e eeuw*), P. Rogghé; IV-2, 22-31.

SCHIPPERSAMBACHT

(*Het — te Gent*), F. Corryn; I, 165-204.

SINT-BAAFSABDIJ

(*Over de Stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent*), A. Verhulst; VII, 3-53.

SINT-BAAFSABDIJ

(*Over de Stichting en vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent*), L. Voet; I, 81-125.

SINT-BAAFSABDIJ

(*Verslag over de ontdekking van drie Abtsgraven tijdens de opgravingen in de abdijkerk van de voormalige — te Gent*), F. De Smidt & H. Van de Weerd; IV-1, 86-96.

SINT-BAAFSKATHEDRAAL

(*Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van Bisschop Triest in de — te Gent*), J. Buntinx; IV-1, 97-111.

SINT-BAAFSLIBRIJE

(*De handschriften der vroegere —*), K.G. Van Acker; XIV, 63-86.

SINT-JACOBSKERK

(*Inventaris van het Archief van de — te Gent*), M. Gysseling; VI, 43-130.

SINT-MAARTENSKAPITTEL

(*De vroegste geschiedenis van het — en het ontstaan van de stad Ieper*), A. Verhulst; XI, 31-48.

SINT-NIKLAASPAROCHIE

(*De Gentse — in 1681*), H. Van Werveke; IX, 17-47.

SINT-PIETERSABDIJ

(*Over de stichting en de vroegste Geschiedenis der Sint-Pieters- en Sint-Baafsabdijen te Gent*), L. Voet; I, 81-125.

SINT-PIETERSABDIJ

(*Problemen aangaande de — te Gent*), M. Deruelle; XIII, 25-33.

SINT-PIETERSABDIJ

(*De moeilijkheden van de Benedictijnerabdijen in de late Middeleeuwen, de — te Gent*), W. Braeckman; 37-103.

SINT-PIETERSABDIJ

(*Over de stichting en de vroegste geschiedenis van de Sint-Pieters- en de Sint-Baafsabdijen te Gent*), A. Verhulst; VII, 3-53.

SINT-SALVATORSKERK

zie: Heiligs-Kerstkerk ('s).

SINT-VEERLECULTUS

(*Het ontstaan van de — te Gent*), M.H. Voordeckers-Declercq; XVII, 3-28.

SOCIALE GESCHIEDENIS.

(*Enkele bronnen voor de — te Gent in de XIXe eeuw*), R. Delbaere; XVI, 41-75.

SOCIALISME

(*Utopisch — en romantiek in de Gentse pers*), H. Gaus; XIX, 135-150.

STADSBESTUUR

(*Het Gentsche — van 1302 tot 1345*), P. Rogghé; I, 135-163.

STATEN VAN VLAANDEREN

(*De — en de gewestelijke Financiën in de XVIe eeuw*), J. Craeybeckx; IV-2, 78-119.

TER DUINEN

(*Nog over het overstromingsgebied van de IJzer in de middeleeuwen, de „Magna Scusa” en de abdij —*), R. Degryse; XVII, 29-36.

TOPOGRAFIE

(*De vroege — van Brugge*), J. Dhondt; XI, 3-30.

TRIEST

(*Les dernières années de —*), L. Ceyskens; XIII, 35-51.

TRIEST

(*Jeroom du Quesnoy en het praalgraf van Bisschop — in de Sint-Baafskathedraal te Gent*), J. Buntinx; IV-1, 97-11.

VEEPLAAG

(*De verwoestingen aangericht door de — en de sterkte van de rundveestapel in Veurne-Ambacht in de tweede helft van de 18e eeuw*), D. Dalle; XIII, 99-102.

VERFRANSING

(— *te Gent, 1750-1800*), M. Deneckere; III-2, 165-192.

VERFRANSING

(— *te Gent, 1793-1814*), M. Deneckere; IV-1, 42-73.

VLAANDEREN

(*Wanneer kwam het vorstendom — tot stand?*), A.C.F. Koch; III-2, 131-141.

VLEESHOUWERS

(*De Gentse — onder het Oud Regime*), H. Van Werveke; III-1, 3-32.

VRIJBUITERS

(*De strijd tegen de — binnen de kasselrij van de Oudburg*), A. De Vos; XI, 131-175.

WATERWEGENNET

(*Het — ten noorden van Brugge van de XIe tot de XIVe eeuw*), S. Astaes; XVIII, 3-17.

WEEFGETOUWEN

(*Incidenten rond de constructie van de eerste mechanische — te Gent*), H. Coppejans-Desmedt; XIII, 163-177.

WERKERSVERENIGINGEN

(*De Gentse — in 1887*), H. Balthazar; XVIII, 59-100.

WOELINGEN

(— *te Gent in 1848*), J. Dhondt; III-1, 33-68.

WOLNIJVERHEID

(*Pogingen tot heropbeuring van de — te Veurne*), D. Dalle; XIII, 103-112.

ZEDENROMAN

(*Aan de rand van het konflikt tussen de historische en de —*), P. De Keyser; XIV, 87-102.

ZEEVERBINDING

(*Het streven van Gent naar de Zee. XIIIe-XIXe eeuw*), H. Nowé; VI, 21-41.

ZOUTWINNING

(*Bieroliet, een laatmiddeleeuws Centrum van —*), J.A. Mertens; XVII, 105-117.

ZOUTONTGINNING

(— *in de praehistorie*), J.A.E. Nenquin; IX, 4-16.